

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

100 | SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

C U M H U R İ Y E T İ N

100.

Y İ L İ Ö Z E L S A Y I S I

Cilt 7
Volume 7

100th
Anniversary
of Republic
of Türkiye
Special
Issue

JOURNAL OF STRATEGIC AND SOCIAL RESEARCHES
100TH ANNIVERSARY OF REPUBLIC OF TÜRKİYE SPECIAL ISSUE
29 EKİM 2023 | 29TH OCTOBER 2023

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanan akademik, hakemli ve uluslararası dergidir.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal of Strategic and Social Researches (SSAD) is an academic, refereed and international journal published electronically three times a year (March-July-November). Linguistic, scientific and legal responsibility of the articles published in the SSAD belongs to the authors, and the publication rights belong to the SSAD.

Articles may not be published or reproduced in whole or in part in any way without the written permission of the publisher.

The Editorial Board is free to publish or not publish the articles submitted to the journal.

Works sent to the journal are not returned.

Journal of Strategic and Social Researches indexed by

International Scientific Indexing, EBSCO, ResearchBib, IZOR, Google Scholar, ISAM, ESJI, ROAD, Crossref, Maktaba, Academic Journal Index

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı, 29 Ekim 2023
Vol 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue, 29th October 2023

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı
100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue
29 Ekim 2023 | 29th October 2023

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı, 29 Ekim 2023
Vol 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue, 29th October 2023

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.gov.tr/sisad

sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR

Editör | Editor

Dr. Öğr. Gör. M. Abdullah KÜNDEYİ Afyon Kocatepe Üniversitesi

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı, 29 Ekim 2023
Vol 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue, 29th October 2023

Alan Editörleri / Field Editors

İktisadi ve İdari Bilimler

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi Türkiye)

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Tuncay GÜLOĞLU (Prof. Dr. Yalova Üniversitesi Türkiye)

Makro Ekonomi

Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Sumgayit Devlet Üniversitesi-Azerbaycan)

İşletme

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi-Türkiye)

Uluslararası İlişkiler

Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU (Doç. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Türkiye)

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Mehmet Akif KİREÇCİ (Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi-Türkiye)

Sosyoloji

Ümit AKCA (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi-Türkiye)

Felsefe

Süleyman Ertan TAĞMAN (Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi-Türkiye)

Sanat Tarihi-Arkeoloji-Mimari

Abdullah Şevki DUYMAZ (Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi-Türkiye)

İletişim

Burhanettin Aykut ARIKAN (Prof. Dr. Türk Alman Üniversitesi-Türkiye)

Eğitim Bilimleri

Said TAŞ (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi-Türkiye)

Tarih

Murat HANİLÇE (Doç. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Türkiye)

Coğrafya

Erkan YILMAZ (Doç. Dr. Ankara Üniversitesi-Türkiye)

Türk Dili ve Edebiyatı

Abdülkadir EMEKSİZ (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi-Türkiye)

Yazı İşleri | Editorial Office

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Türkçe Dil Editörü | Turkish Language Editor

MA. Fatma Zehra KÜNDEYİ
Afyon Kocatepe Üniversitesi

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Doç. Dr. DMITAR TASIĆ
Philosophical Faculty, University of Hradec Kralove, Çek Cumhuriyeti

MA. Umut Sergen DAL

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Mizanpaj Editörü | Layout Editor

Doğukan Celal ÇETİN

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Amira TURBIĆ-HADŽAGIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna - Hersek)

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ (Novipazar Devlet Üniversitesi - Sırbistan)

Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Armend MEHMEDİ (Priştina University - Kosova)

Doç. Dr. Dimitar ATANASSOV (Sofya Üniversitesi - Bulgaristan)

Doç. Dr. Esmâ IGUS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Lale VELİYEVA (Sumgayıt Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Memli KRASNIQI (Priştina Üniversitesi - Kosova)

Doç. Dr. Mirza DZANIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna Hersek)

Doç. Dr. Nurhodja AKBULAEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ (Akdeniz Üniversitesi - Türkiye)

Sekreteryâ | Secretary

MA. Ali Rıza BİLGİN (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Münir DEDEOĞLU (Karabük Üniversitesi)

Prof. Dr. Meltem İnce Yenilmez (İzmir Demokrasi Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadık SARISAMAN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadiye TUTSAK (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Barış MUTLU (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Doç. Dr. Hacer KARABAĞ ASLAN (Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan Ali POLAT (Selçuk Üniversitesi)

Doç. Dr. Emin Alp MALKOÇ (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Murat Kılıç (Nevşehir Üniversitesi)

Doç. Dr. Meyrem TUNA UYSAL (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Doç. Dr. Okan CEYLAN (Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Yasin COŞKUN (Siirt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hürol ERBAY (Ostim Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi K. Emre ÖZERDEN (İstanbul Nişantaşı Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARIKAN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Vasfi KAHYA (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ziyad GULİYEV (Okan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Görevlisi Muhammed Enes KAN (Bayburt Üniversitesi)

Dış Temsilcilikler | Country Representatives

Almanya: Uğur Berk KALELİOĞLU (M.A. Duisburg-Essen Üniversitesi)

Azerbaycan: Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Azerbaycan Sumgayıt Devlet Üniversitesi)

Bosna Hersek: Amira Turbic HADZAGIC (Prof. Dr. Bosna Hersek Tuzla Üniversitesi)

Gürcistan: Valery MODEBADZE (Prof. Dr. Saint Andrew the First Called University)

Togo: Tete Jean Philippe GUNN (Ph. D.)

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı, 29 Ekim 2023
Vol 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue, 29th October 2023

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Uğur ÜÇÜNCÜ

CUMHURİYETİN İLANININ AKBABA GAZETESİNE YANSIMALARI

Reflections of the Republic's Proclamation on Akbaba Magazine

ss. 1-23

Gürsoy ŞAHİN

CUMHURİYET'İN İMAJINI ESKİ ESERLER ÜZERİNDEN TARTIŞMAK: TÜRKİYE'NİN
1958 BRÜKSEL SERGİSİNE KATILIMI VE YANSIMALARI

Discussing the Image of the Republic through Antiquities: Türkiye's Participation in the 1958
Brussels Exhibition and Its Reflections

ss. 25-49

Feyza KURNAZ ŞAHİN

LOZAN GÖRÜŞMELERİ SÜRECİNDE FELEMENK SEFARETİ'NİN İZMİR'DE
BULUNAN KİLİSE VE MEZARLIKLARINA SALDIRILDIĞINA YÖNELİK İDDİALARI

The Claims of the Embassy of the Dutch That an Attack Was Carried Out Towards Its Churches
and Graveyards in İzmir During the Treaty of Lausanne

ss. 51-61

Mim Sertaç TÜMTAŞ & Ayberk Can KÖSE

YÜZ YILLIK CUMHURİYETİN GÖÇ TARİHİ

The Migration History of the Hundred-Year Republic

ss. 63-75

Servet AVŞAR

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA BİR CASUSLUK SUÇLAMASI ÖRNEĞİ:
BAYRAKTAR OĞULLARI'NDAN GEMLİKLİ MEHMET TALAT ACUN'UN HUKUK
MÜCADELESİ

A Case of Espionage Charges in the Early Years of the Republic: The Legal Struggle of
Mehmet Talat Acun of Gemlik, one of the Bayraktar Sons

ss. 77-98

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı, 29 Ekim 2023
Vol 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue, 29th October 2023

Gül ÇAKIR

CUMHURİYETİN İLÂNINA GİDEN SÜREÇTE MİLLÎ EGEMENLİK FİKRİ

The Idea of National Sovereignty in the Process Leading to the Declaration of the Republic

ss. 99-117

Güngör GÖÇER

**ERMENİSTAN BASININDA 1932 YILI CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARININ
ELE ALINIŞI**

Coverage of the Republic Day Celebrations of 1932 in the Armenia Press

ss. 119-132

Çağlar ÖNGEL

**AFYONKARAHİSAR MİLLETVEKİLİ RUŞEN EŞREF (ÜNAYDIN) BEY'İN KURUCU
MECLİS'TEKİ FAALİYETLERİ (1923-1927)**

Afyonkarahisar Deputy Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey's Activities in the Constituent Assembly
(1923-1927)

ss. 133-153

Gökmen KANTAR & Gülberk Tuğba DEMİRBAY

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADININ SİYASAL KATILIMI BAĞLAMINDA
NEZİHE MUHİDDİN VE KADINLAR HALK FIRKASI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

An Examination on Nezihe Muhiddin and the Women's People's Party in the Context of
Women's Political Participation During the Early Republican Period

ss. 155-163

Levent PAYZIN & Yusuf ESMER

GİRİŞİMCİ BİR LİDER OLARAK ATATÜRK

Atatürk as an Entrepreneurial Leader

ss. 165-185

Yasin ÇETİN

**CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK TİYATROSUNDA YÖNETMEN ODAKLI KİMLİK
SORUNSALI**

Director-Focused Identity Problematic in Turkish Theater in the Republican Era

ss. 187-199

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 20.06.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 17.08.2023

DOI: 10.30692/sisad.1317587

CUMHURİYETİN İLANININ AKBABA GAZETESİNE YANSIMALARI

Reflections of The Republic's Proclamation on Akbaba Magazine

Uğur ÜÇÜNCÜ

Prof. Dr.

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-5282-8868

uucuncu@ktu.edu.tr

Atıf/Citation: Uğur Üçüncü (2023), "Cumhuriyetin İlanının Akbaba Gazetesine Yansımaları", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı zel Sayısı, s. 1-23.

z: *Akbaba*, Türk Milli Mücadelesi yıllarından 1977'lere kadar dönemine ayna tutmayı başarabilmiş bir mizah gazetesidir. Gazetenin uzun yıllar varlığını sürdürebilmesinin en önemli sırrı yetenekli ve tecrübeli yayın kadrosu ile sahibi Yusuf Ziya Bey'in farklı dönemlerde siyasal erklerle iyi ilişkiler kurabilmesi ve onlardan destek bulmayı başarabilmesidir.

Akbaba, Türkiye'de cumhuriyetin ilanı sürecini yakından takip etmiştir. Başyazılar, köşe yazıları, kurgu diyalogları, mülakatlar ve şiirler ile mizahi perspektiften cumhuriyetin ilanı sürecini kamuoyuna taşımiştır. Akbaba, cumhuriyetin ilanı desteklemiştir ve cumhuriyetin o an için uygulanacak en iyi rejim olduğunu ve içselleştirilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Cumhuriyetin ilan usulüne karşı çıkanları başlangıçta nemsememişe de bir süre sonra eleştirmiştir. Cumhuriyeti hararetle destekleyen İttihatçıları ise samimi bulmamış, onları kendi çıkarları için cumhuriyeti kullanmaya çalışmakla suçlamıştır. Meşrutiyet denemesinin İttihatçıların keyfi uygulamalarıyla başarısız olduğunu sıklıkla vurgulayarak aynı hataların tekrar edilmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Cumhuriyet'in en güçlü dayanağının Mustafa Kemal Paşa önderliğinde, vatan ve millet olduğu ve yeni rejimin güçlendirilerek, yaşatılarak geleceğe taşınması halinde Türkiye Cumhuriyeti'nin istikbalinden herkesin emin olabileceği düşüncesini savunmuştur.

Bu çalışmada öncelikle Akbaba gazetesinin kuruluşundan kapanışına kadar gelişim evresi ortaya konmuştur. Ardından cumhuriyetin ilanın Akbaba'daki yansımaları dönemin genel ruhu etrafında incelenmiştir.

Aanahtar Kelimeler: *Akbaba*, Cumhuriyet, Yusuf Ziya Orta, İsmet İnn, Adnan Menderes.

Abstract: *Akbaba* was a humor magazine that managed to mirror its period from the years of the Turkish National Struggle to 1977. The most important secret of the magazine's existence for many years is that Yusuf Ziya, the owner of the newspaper, with his talented and experienced editorial staff, was able to maintain good relations with the political powers and to find support from them.

Akbaba closely followed the proclamation of the republic in Türkiye. The magazine brought the proclamation process of the republic to the public from a humorous perspective with editorials, columns, fictional dialogues, interviews and poems. *Akbaba* supported the proclamation of the republic and defended the idea that the republic was the best regime to be implemented for the moment and should be internalized. Although the magazine initially ignored those who

opposed the proclamation procedure of the Republic, it criticized them after a while. On the other hand, it did not find the Unionists, who enthusiastically supported the Republic, sincere and accused them of trying to use the republic for their own interests. *Akbaba* emphasized that the constitutional test failed with the arbitrary practices of the Unionists, and drew attention to the fact that the same mistakes should not be repeated. The magazine defended the idea that the strongest support of the republic was the homeland and nation under the leadership of Mustafa Kemal Pasha and that everyone can be sure of the future of the Republic of Türkiye, if the Republic is strengthened, kept alive and carried to the future.

In this study, first of all, the development phase of *Akbaba* magazine from its foundation to its closure was revealed. Then, the reflections of the proclamation of the republic on *Akbaba* were examined.

Keywords: *Akbaba*, Republic, Yusuf Ziya Ortaç, İsmet İnönü, Adnan Menderes.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Sened-i İttifak (1808) ile başlayan ve vilayet, sancak ve kaza idare meclislerinde seçimlerle devam eden demokratikleşme süreci, 1876'da Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte önemli bir ivme kazanmıştır. Halkın temsilcilerinden oluşan Osmanlı Mebusan Meclisi ile birlikte meşruti monarşi sistemine geçilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın olumsuz neticeleri gerekçe gösterilerek meclisin kapatılması ve 1876 anayasasının rafa kaldırılması, Osmanlı Devleti'nde büyük bir karşı reflekse yol açmıştır. Mutlak idarenin yanında kısmen de olsa yönetime ortak olma tecrübesi, II. Abdülhamid'in (1876-1909) kişisel egemenliğine çok yönlü ve her geçen gün artan bir başkaldırışı beraberinde getirmiştir. Bu başkaldırı karşısında geri adım atmak zorunda kalan Padişah 1908'de ikinci defa meşrutiyet rejimini ilan etmek zorunda kalmış ve halkın iradesinin tezahürü olan Mebusan Meclisini yeniden açılmıştır. Osmanlı'da meşruti monarşi bazı geçici kesintilere rağmen yeni Türkiye'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti, 1914'te girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan 1918'de mağlup çıkmış ve İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Daha mütarekenin mürekkebi kurumadan, İtilaf Devletleri Musul, İskenderun ve İstanbul gibi ülkenin önemli yerlerini işgal etmiştir. İşgallerle eş zamanlı olarak Anadolu merkezinde direniş teşkilatları kurulmuş ve Milli Mücadele başlatılmıştır. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Samsun'a adım atarak bu mücadelenin başına geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yürütülen askeri mücadele de halk temsiline dayandırılmıştır. Ülkenin pek çok noktasında kongreler toplanmış, istişareler neticesinde alınan kararlar tatbik edilmiştir. İlk fırsatta milli egemenliğin tezahürü olan meclisin İstanbul'da yeniden açılması sağlanmıştır. Fakat İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgali ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplantı halinde iken basılması, yeni Türkiye'nin önünü açmış ve Ankara'da Büyük Millet Meclisi kurulmuştur. Bundan sonra devletin ana merkezi Ankara, idare üssü ise TBMM olmuştur. Geniş tabanlı halk kitlelerini yansıtan TBMM ve Hükümet peyderpey çıkardıkları 24 Nisan 1920 Kararnamesi, 1 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1 Kasım 1922'de Saltanatın lağvı gibi kararnameler ve kanunlarla halk hâkimiyetini her alana yaymaya başlamıştır. Lozan Barış Antlaşması ile bir sonraki önemli adım atılmış ve yeni Türkiye varlığını dış dünyaya kabul ettirmiştir.

Mutlak monarşinin sona erdiği Türkiye'nin yeni rejimi ne olacaktı? Bu soru Batı'da da merak edilmiştir. Yüzyıllardır mutlak monarşi ve kısa bir süre meşruti monarşi ile yönetilen Osmanlı Devleti'nin ardından ülkede meclis hükümeti sistemine geçilmişti. Devletin en üst yöneticisi meclis başkanı idi. Kuşkusuz bu meselenin çözülmesi gerekmekteydi. Bununla beraber mecliste yeni sistemin değiştirilmesine dair herhangi bir ön hazırlık görülmemekteydi. TBMM'nin yabancı ülkelerdeki temsilcileri için ülkenin resmi rejiminin tespit edilmemesi sorun oluşturduğundan bu duruma çözüm bulunması için Hariciye Vekili, Mart 1922'de İcra Vekilleri Heyeti'ne başvuruda bulunmuştu. Fakat hükümet talebi Mayıs 1922'de geri çevirmişti (DABCA, 30-10-0-0/3/14/5/2-3).

Mustafa Kemal Paşa'nın kamuoyuna yönelik cumhuriyeti ilk kez zikretmesi ise ancak 22 Eylül 1923'te Neue Freie Presse gazetesi muhabirine verdiği demeçte olmuştur. Demecin çevirisi 23 Eylül'deki Anadolu'da Yenigün gazetesinde yer almıştır. Demecin yayınlanmasının ardından

İstanbul basınında cumhuriyet üzerine bir tartışma yürütülmüştü (Alkan, 2014, 49). Bununla birlikte cumhuriyet rejimi, hatırı sayılır bir hazırlık safhasına ve geniş çaplı istişareye dayandırılmadan ilan edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyetin ilan edileceğini, 28 Ekim saat 20.00'da Çankaya Köşkü'ndeki yemek sırasında 7 kişiye bildirmiş, yemekten sonra Çankaya'da kalan İsmet Paşa ile birlikte cumhuriyet rejiminin kabulünün yasal altyapısı için Teşkilat-ı Esasiye'de yapılacak kanun değişikliği üzerine çalışmıştı.¹ 29 Ekim 1923'te planlı şekilde oluşturulan hükümet bunalımına çözüm bulması için Mustafa Kemal Paşa görevlendirilmişti. Paşa, bir gün önce İsmet Paşa ile hazırladığı anayasa değişikliği teklifini çözüm olarak sunmuştur. Cumhuriyet rejiminin kabulü teklifi önce Halk Fırkası'nın grup toplantısında tartışılmıştır. Toplantıda başta İsmet Paşa olmak üzere çok sayıda milletvekili cumhuriyetin faziletlerinden bahsetmişlerdir. Bunlardan Abdurrahman Şeref Bey, hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletindir denilmesinden sonra kime sorulursa sorulsun bu sisteme cumhuriyet denileceğini, dolayısıyla doğan çocuğa ad taktıklarını söylemiştir (Atatürk, 1997, 536-540).

Halk Fırkası'nın grup toplantısının ardından teklif TBMM'ye gelmiştir. Anayasa Encümeni teklifi usulen incelemiş, ardından Genel Kurulda encümen mazbatasını okunmuştur. Milletvekillerinin "yaşasın cumhuriyet" sesleri arasında teklif saat 20.30'da Meclis'te bulunan 158 mebus tarafından kabul edilmiştir. 15 dakika sonra ise Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak oy birliğiyle seçilmiştir. (Atatürk, 1997, 540-541). Mustafa Kemal Paşa, yaptığı teşekkür konuşmasında, zaten herkesçe malum olan yürüttükleri adı konmamış sistemin artık uluslararası alanda da devletin ismiyle resmen tescillendirildiğini belirtmiştir. Hakkında gösterilen teveccühe teşekkür etmiştir (Söylev ve Demeçler, 1997, 343-344).

Cumhuriyetin ilanı 29/30 Ekim gecesi 101 pare top atışıyla Türkiye'de duyurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın, cumhuriyetin ilanını dar bir kadroyla istişare ederek, hızla tamamlaması kendisine meydan okuyabileceklerini düşündüğü Milli Mücadele arkadaşları ve muhalifleri karşısında yerini güçlendirmek için yapılan siyasi bir manevra olarak görülmüştür. Bir süredir cumhuriyete dair tartışmalar özellikle basında yapılmakla beraber cumhuriyetin aniden ilan edilmesi kamuoyunda beklenmedik bir gelişme olmuştur. Cumhuriyet'in ilan edildiği anlaşılınca gelişme halk tarafından sevinçle karşılanmıştır. 29 Ekim 1923 gecesi İstanbul'daki 3. Kolordu ve İstanbul Kumandanı Şükrü Naili Paşa'ya çekilen telgraflarda cumhuriyetin ilan edildiği, Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçildiği bildirilmiş, haberin 101 pare top atışlarıyla kamuoyuna duyurulması emredilmişti. Şükrü Naili Paşa sabahı beklemeden 29/30 Ekim sabahı saat 3'ü 10 geçte top atışlarıyla gelişmeyi halka müjdelemişti. Gecenin ardından cumhuriyetin ilanından habersiz olan İstanbul halkı yataklarından fırlamış, bir kısmı İstanbul'un yeniden işgal edildiğini sanarak şehirden kaçmaya çalışmışlardı (Alkan, 1994, 49-50).

Cumhuriyet ilan edildiği zaman Mustafa Kemal Paşa'nın muhalif arkadaşlarının önemli kısmı da dâhil olmak üzere TBMM'nin yarısından fazlası Ankara dışında idi. 334 milletvekilinden sadece 158'i Mecliste hazır bulunmuştu. Dolayısıyla cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi ittifakla kabul edilse de bu durum salt çoğunlukla gerçekleşmemişti (Alkan, 1994, 49-50). Mustafa Kemal Paşa'nın dar bir kadroyla istişaresi neticesinde cumhuriyeti bir hükümet bunalımı yaratarak hızla ilan ettirmesi ve ilk cumhurbaşkanı olması başta Rauf Bey olmak üzere bazı yakın silah arkadaşlarını rahatsız etmişti. Onlar, cumhuriyetin ilanına değilse de ilan ediliş sürecine ve usulüne dair itirazlarını yükseltmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'yı şahsi hâkimiyete gitmekle suçlamışlardır. Bu durum da Mustafa Kemal Paşa'yı ve hükümeti rahatsız etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta cumhuriyetin ilanının millet tarafından sevinçle ve parlak gösterilerle karşılandığını belirtmiştir. Sadece İstanbul'da iki üç gazetenin milletin sevincine dâhil olmakta tereddüt gösterdiklerini ve cumhuriyetin ilanını tenkit ettiklerini söylemiştir. Rauf Bey'in

¹ Süreç için bkz. (Atatürk, 1997, 530-534).

Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerine verdiği demeçlerde cumhuriyeti yıpratıcı ifadeler kullandığını ileri sürmüştür. Rauf Bey'in Ankara'ya geldikten sonra da cumhuriyeti benimseyemediğini, muğlak ifadelerle Halk Fırkası içinde tefrikalar yarattığını belirtmiştir (Atatürk, 1997, 533-561).

Rauf Bey, hatıralarında İstanbul'da bulunmakta iken 29/30 Ekim gecesi art arda atılan top seslerinin 100'e yaklaşması ile cumhuriyetin ilan edildiğini anladığını belirtmiştir. Rauf Bey'e göre İstanbul gazetelerinin çoğu cumhuriyetin ilanını beklenmeyen bir gelişme olarak telakki etmişlerdir. Rauf Bey zaten üç yıl öncesinde 23 Nisan 1920'den beri uygulanan sistemin fiilen cumhuriyet olduğu fikrini paylaşmıştır. Vatan ve Tasvir-i Efkâr gazetelerine verdiği demeçte, cumhuriyet kelimesi üzerine tartışmanın doğru olmadığını belirtmekle beraber yeni idarenin halkın çoğunluğunun arzularına uygun hareket etmesi gerekliliğine vurgu yapmıştı. Rauf Bey, Halk Fırkası'nda ikilik yaratma ve cumhuriyet karşıtlığı yapma suçlamasına ise Ankara'ya döndükten sonra TBMM'de cevap vermiştir. Cumhuriyet rejimini kendisinin de benimsediğini, sadece yeni rejimin gereğince tatbik edilememesi endişesini ifade ettiğini söylemiştir (Orbay, 1993, 134-140). İsmet Paşa, kürsüye gelerek kendisinin net bir karar vermesi gerektiğini belirtmiş ya fırkanın programına sadık kalması ya da firkadan ayrılması çağrısında bulunmuştur. Rauf Bey ise, "... Cumhuriyetçiyim. Esasta birlik olduktan sonra üst tarafı teferruattır ve ayrıca aile arasında olduğu gibi konuşarak anlaşmaya varılabilir..." (Orbay, 1993, 141) ifadelerini kullanmış ve yine de kararın kendilerinde olduğunu belirterek meclisten ayrılmıştır. Onun ifadeleri ise başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hükümet üyelerini tatmin etmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın yakın silah ve dava arkadaşlarından Kazım Karabekir Paşa da cumhuriyetin ilan sürecine kendisinin dâhil edilmemesinden üzüntü duymuştur. Karabekir Paşa cumhuriyetin ilanından hemen önce, 27 Ekim'de Trabzon'a gelmişti. 30 Ekim'de Kars'ın kurtuluşunun sene-i devriyesi kutlamalarının hazırlıklarını beklerken 30 Ekim sabahı telefonla Bahriye Müfrezesi Kumandanından Ankara'dan bir telgrafla cumhuriyetin ilan edildiğinin bildirildiği ve 101 pare top atışının yapılmasının istendiği haberini almıştır. Top atışı için Karabekir'den emir beklenmiştir. Karabekir Paşa, hem mebus hem de ordu kumandanı olmasına rağmen bu gelişmeden haberdar edilmemesinin üzüntüsünü yaşamıştır. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya Trabzon'dan çektiği telgrafta serzenişte bulunmuştur. Karabekir Paşa top atışı emrini hemen vermemiştir. Ancak 31 Ekim sabahı ajanslarla beraber vilayete tebligat gelince Karabekir Paşa'nın emriyle 101 pare top atışı yapılabilmıştır. Karabekir Paşa, her ne kadar süreçten kendisinin haberdar edilmemesine kızmış ise de cumhuriyetin ilanından memnun olmuştur (Karabekir, 1993, 191-194).

Erzurum Kongresi sürecine katkı yapan, İkinci Dönem TBMM'ye seçilen tek bağımsız milletvekili olan Kadirbeyzade Zeki Bey de cumhuriyetin ilanına doğrudan muhalif olmasa da ilan ediliş biçimini eleştirmiştir. Vatan gazetesi muhabirine verdiği demeçte İkinci Dönem TBMM'nin iki yıllığına seçildiğini kurucu meclisi gibi cumhuriyeti ilan etme yetkisinin bulunmadığını belirtmiştir (Vatan, 5 Kasım 1923, s.4). Cumhuriyet sisteminin meşrutiyetin gelişmiş bir neticesi olduğunu fakat Türkiye'de hükümetin cumhuriyetin temel prensiplerinden hızla uzaklaştığını, kişisel saltanata gidildiğini savunmuştur (Zabıt Ceridesi, 1968, 32; Üçüncü, 2011, 203).

Kısaca yukarıda çerçevesi çizilen cumhuriyetin ilanı sürecine yönelik eleştirilerin odak noktasındaki İstanbul'da, kamuoyunu yönlendirmede çok etkili gazetecilerin bu gelişmeler etrafında kalem oynattıkları görülmektedir. Bu yayınlar arasında yer alan ve tirajı hatırı sayılır derecede olan mizah gazetesi Akbaba da cumhuriyetin ilanı tartışmalarına katılmıştır. Bu noktadan hareketle sürecin mizahi bir perspektiften nasıl ele alındığı ve gazeteye nasıl yansıdığı önem kazanmaktadır. Bu çalışmada bu soruların yanıtları ortaya konacaktır. Fakat öncelikle Akbaba gazetesi hakkında malumat vermek, çalışmanın hedefine ulaşmasını kolaylaştıracaktır.

Akbaba Gazetesinin Kuruluşu ve Tarihi Süreci

Milli Mücadele yıllarında Türk basın hayatında *Güleryüz* ve *Aydede* adlarında iki önemli mizah dergisi vardı. O süreçte Sedat Simavi'nin çıkardığı *Güleryüz*, Ankara Hükümeti'ni, Refik Halit'in sahibi olduğu *Aydede* ise İstanbul Hükümeti'ni desteklemiştir. Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra *Aydede* kapanmıştı (Tonga, 2012, 63). *Aydede*'nin kapanması ile mizah açısından İstanbul'da bir boşluk doğmuştu. Bu boşluğu yeni Türkiye'yi ve devrimler sürecini destekleyecek yeni bir gazete dolduracaktır. Yusuf Ziya² (Ortaç) bir mizah gazetesi çıkarmak istediğinde aklına gelen ilk kişi en yakın dostu Orhan Seyfi³ (Orhon) Bey olmuştu. İşbirliği yapan ikili, *Akbaba*'yı çıkarmak için gerekli başvurularda bulunmuşlardı (Ortaç, 1966, 91-92; Tonga, 2008, 667). İstanbul'un kurtuluşu dönemine rastlayan süreçte, gazetenin imtiyazını TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa'dan almışlardır (DABCA, 10.0.0.0/176/532/1-37). Bunun sonucunda *Akbaba*, 7 Aralık 1922'de "Milletperver mizah gazetesi" olarak yayımlanmaya başlamıştır (Kılıçer, 2012, 162). Büyük anlamda *Aydede*'nin kadrosunun yanı sıra biçim ve yapısını devralmıştı (Tonga, 2012, 63). Yusuf Ziya ve Orhan Seyfi Beyler tarafından yayınlanmaya başlamasına rağmen gazetenin resmîyette imtiyaz sahibi Orhan Seyfi Bey idi (Akbaba, 11 Aralık 1922, s.1). Orhon Seyfi Bey ise, ilerleyen süreçte gazeteyi Yusuf Ziya Bey'e devretmişti (Tonga, 2012, 64).

Gazetenin yayın kadrosunda yapılan iş bölümüne göre; karikatürleri Münif Fehim, Ramiz ve Hakkı Beyler çizecekler, yazıları ise Orhan Seyfi, Halil Nihat, Osman Cemal, Selami İzzet, Abdulbaki Fevzi ve Yusuf Ziya Beyler kaleme alacaklardı. Gazetenin fiyatı 100 para olacak, pazartesi ve perşembe günleri çıkacaktı (Ortaç, 1966, 94-95). Dört sayfa olarak çıkan gazete bir süre sonra haftalığa dönüşmüştür. Kuşların en fazla yaşayan türünün akbaba olmasından yola çıkılarak gazetenin ismi belirlenmişti. Gazetenin de akbabalar gibi uzun ömürlü olması arzulanmıştı (Ortaç, 1966, 95; Sipahioğlu, 1999, 25). 1923-1928 yılları arasındaki dönemde gazetenin bazı kısımları Fransızca basılmıştır (Kılıçer, 2012, 164). Bu durum yabancı okur kitlesini hedef aldığı bir göstergesidir. Akbaba, yapılan çalışmaların bir kısmında dergi, bir kısmında ise gazete olarak kabul edilmiştir. Bu farklılık *Akbaba*'nın sahibi Yusuf Ziya Bey'in farklı zaman dilimlerindeki söylemlerinde de görülmüştür. Fakat *Akbaba*, farklı kurumlarla yazışmalarında kendisini gazete olarak göstermiştir (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1-156, 162). Yine baskılarında kendini gazete olarak göstermiştir (Akbaba, 16 Ağustos 1956, s.1; DABCA, 10.0.0.0/176/532/1-83).

Yusuf Ziya Bey, mevcut hükümetlerle iyi ilişkiler kurmuş, onlardan gazetesine destekler almıştır. Onun mevcut idarelerle ilişkilerini iyi tutmaya dikkat etmesi, gazetenin uzun ömürlü olmasındaki en önemli amillerdendir. *Akbaba*, yayınlanmaya başlamasından itibaren Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programına uygun hareket etmeye özen göstermiş ve bunun karşılığında yardımına mazhar olmuştur (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1-153). Örneğin 9 Ocak 1924 tarihli kararnameyle *Akbaba* gazetesinin bir senelik ihtiyacı olarak yurt dışından getirttiği "a,t,c" markalı 106 balya kâğıt (DABCA, 30.18.1.1/8/45/18-1-2), 29 Haziran 1924 tarihli kararnameye göre 25.000 kilo kâğıt (DABCA, 30.18.1.1/10/32/3-1-2), 11 Kasım 1925 tarihli kararnameye göre ise

² Mühendis Süleyman Sami Bey'in oğludur. 1895'te İstanbul'da doğdu. Vefa İdadisi ile Kuzguncuk'taki Alyans İsrailit okulunu bitirdi. Bir süre Edebiyat öğretmenliği yaptı. Mizah manzume ve yazılarını ilk olarak Diken dergisinde Çimdik takma adıyla kaleme aldı. Bacanağı Orhan Seyfi ile *Akbaba*'yı kurdu. CHP'nin Ordu milletvekili olarak 1946-1950'de Parlamenteoda bulundu. Beş Hececiler'dendir. 11 Mart 1967'de kalp krizi sonucu ölerek Zincirlikuyu Mezarlığına gömüldü. Otuzu aşkın eseri vardır. Bkz. (Nesin, 1973, 295).

³ Albay Emin Bey'in oğludur. 1909'da İstanbul'da doğdu. 1919'da Hukuk öğrenimini tamamladı. İstanbul Mebusan Meclisi'nde Kavanin kaleminde katip olarak görev aldı. Mebusan Meclisi'nin kapatılmasından sonra gazetecilik ve öğretmenlik yaptı. Bacanağı Yusuf Ziya Bey'le birlikte *Akbaba*'yı çıkarmaya başladı. Sonradan Papağan dergisini çıkardı, Karagöz gazetesinin başında bulundu. Bir ara edebiyat öğretmenliği yaptı. Yedinci dönem seçimlerinde CHP'nin Zonguldak milletvekili oldu (1965-1969). 1965-1969 yılları arasında AP milletvekili seçilerek parlamentoya ikinci kez girdi. Mizah yazılarını genellikle Fiske takma adıyla yazdı. Beş Hececiler'den biridir. Mizah yazılarını Fiske, taşlamalarını Hicivler, mizah hikâyelerini Dügün Gecesi kitaplarında derledi. 23 Ağustos 1972'de öldü. Bkz. (Nesin, 1973, 272).

30.000 kilo kâğıt gümrük vergisinden muaf tutulmuştur (DABCA, 30.18.1.1/16/70/16-2-3). Yine Ankara İstiklal Mahkemesi, *Akbaba* gazetesinin 252 sayılı nüshasında “Meşhedinin Köpeği” başlığıyla zabıta mensuplarının itibarsızlaştırdığı belirtilen bir fıkra ile hükümetin dikkatini çektiğinde Bakanlar Kurulu gazete hakkında takibata gerek duymamıştır (DABCA, 30.18.1.1/14/34/4-1-2).

Gazetenin 1928 harf devriminden sonra yeni harflerle basılması giderlerini artırmıştır. Yusuf Ziya Bey, zararı yarıya indirmek için gazeteyi haftada bir kere çıkarmak zorunda kalmıştı (DABCA, 30.10.0.0/83/550/10-3). 1929 dünya ekonomik buhranı ise gazetenin iktisadi problemlerini daha artırmış, bunun sonucunda, gazete kapanma tehlikesiyle karşılaşmıştı. Yusuf Ziya Bey, Başbakan İsmet İnönü nezdinde gazetenin iktisadi sorunlarını giderme adına girişimlerde bulunmuştu. Başbakanlık müsteşarlarından Kemal Bey’e gönderdiği mektupta gazetenin sekiz yıldır devrimler doğrultusunda hizmet verdiğini, sadece Türkiye’de değil Avrupa’da da tanındığını, iktisadi gerekçelerle kapanmasının bir hastanın ilacı olmasına rağmen ölmesine izin verme anlamına geldiğini belirtmiştir. Kemal Bey’den uygun bir zamanda Başvekil İsmet Paşa’ya *Akbaba*’nın vaziyetini anlatmasını rica etmiştir. Kemal Bey’in vasıtasıyla İsmet İnönü’nün emriyle *Akbaba*’nın yayınına devam etmesi için Yusuf Ziya Bey’e 500 lira gönderilmiştir (DABCA, 30.10.0.0/83/550/10-5,6).

Yusuf Ziya Bey ise gazeteyi tekrar iki defa yayımlamaya başlamıştır. Bu da kısa süre içinde giderlerini artırmıştı. Yusuf Ziya Bey, bir kez daha çareyi Başbakanlıktan yardım istemede bulmuştur. 16 Eylül 1930’da Başbakanlık Müsteşarı Kemal Bey’e gönderdiği mektubunda gazetenin baskısını haftada tekrar ikiye çıkardığını hatırlatmıştır. Gazetenin gelirlerinin giderleri karşılayamadığını, eski arkadaşı Muallim Emin Ali Bey’den 800 lira borç aldığını, kâğıtçıya, klişeciye ve matbaacıya da bir miktar borçlandığını belirtmiştir. Her geçen gün alacaklıların üzerindeki baskısının artması nedeniyle işine odaklanamadığını, yazacak mevzu bulamadığını ifade etmiştir. Ekonomik sorunlardan dolayı sadece gazetesinin değil ailesinin de durumunun kötü olduğunu belirtmiştir. Mektubunda, gerçekten zor durumda kaldığı için, bir evladın babasından sıkıla sıkıla para istemek zorunda kalma psikolojisiyle mektubunu kaleme aldığını belirtmiştir. En korktuğu şeyi de belirterek mektubunu sonlandırmıştır: “*En korktuğum şey, büyük ve muhterem liderimin hatırına: Bak şu Yusuf Ziya Bey’e iki satır yazıp derhal karşılığını istiyor gibi bir şüphesinin gelmesidir.*” Mektubu üzerine Yusuf Ziya Bey’e 1.000 lira gönderilmiştir (DABCA, 30.10.0.0/83/550/10-2,3).

Başbakanlığın ve Hükümetin desteklerine rağmen *Akbaba*, 19 Kasım 1931’de iktisadi sorunlarından geçici olarak yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır (Kılıçer, 2012, 165). *Akbaba* 19 Nisan 1933’ten itibaren çarşamba ve cumartesi günleri tekrar yayınlanmaya başlamıştır (Tonga, 2008, 669). CHF Genel Merkezi, ülke genelinde parti il yönetim kurulları ve halk evleri başkanlıkları adına *Akbaba* gazetesine abone olarak destek olmuştu. *Akbaba*, posta yoluyla ülkenin farklı noktalarındaki parti teşkilatlarına ve halkevlerine gönderilmiştir. Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bazen gazetelerin tesliminde sorunlar çıkmıştı. Böyle durumlarda CHF Genel Sekreterliğine durum bildirilmiş, Sekreterlik ise en kısa zaman içerisinde sorunun çözülmesine yardımcı olmuştu (DABCA, 490.1.0.0/16/83/4/1-97; DABCA, 490.1.0.0, 12, 65, 11-1; DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1-24,27).

Akbaba’ya bu destekler verilirken, gazetenin 1935 ile 1936 yıllarındaki dış politikayla ilgili bazı yayınlarından rahatsızlık duyulmuştur.⁴ Bu yayınlarından dolayı Hükümet gazeteye, geçici kapatma ve toplatma cezaları vermiştir. İlk olarak dost bir devletin liderini küçültecek mahiyette yayında bulunduğu gerekçesiyle Matbuat Kanunu’nun 51. maddesi gereğince 26 Ağustos 1935’te *Akbaba* geçici olarak kapatılmıştır (DABCA, 30.18.1.2/57/69/19-1). 10 Eylül 1935’te gazetenin tekrar yayınlanmasına izin verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2/58/72/15-1). 23 Kasım 1935 tarih ve 98 sayılı nüshasındaki yazının ve resimlerin dost devletler ile siyasi ilişkileri yaralayacak

⁴ *Akbaba*, o yıllarda İtalya’nın ve Devlet Başkanı Benito Mussolini’nin saldırgan dış politikasını eleştirmekteydi.

görüldüğünden⁵ 5 Aralık 1935'te gazetenin ilgili sayısının satışının yasaklanmasına ve toplattırılmasına karar verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2/60/92/12-1). 30 Mayıs 1936 tarihli ve 125 sayılı nüshanın da kapak resminden dolayı aynı gerekçelerle⁶ 2 Haziran 1936'da toplattırılması uygun bulunmuştu (DABCA, 30.18.1.2/65/46/14-1).

Gazete, 1938 yılında kâğıt sorunuyla karşılaşmıştır. Yusuf Ziya Bey, 13 Ekim 1938'de CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda, dünya genelinde görülen kâğıt buhranı nedeniyle Avrupa'dan kâğıt gelmediğini belirtmiştir. İzmit kâğıt fabrikasının ise kâğıdın kilosunu 30 kuruştan sattığını, hâlbuki Avrupa kâğıdının vergiler dâhil kilosunun 15 kuruş olduğunu belirtmiştir. Bu farka göre aylık sarfiyattaki fiyat farkının 500 lira civarında olduğunu, gazetenin bir aylık kârının bu farkı telafi edemeyecek mahiyette bulunduğunu yazmıştır. 17 yıldır devrimlerin kamuoyunda kökleşmesi yönünde yayın politikasını sürdüren *Akbaba*'nın kapanma tehlikesiyle karşılaştığını ifade etmiştir. *Akbaba*'nın, sadece Türkiye'de değil, Avrupa'da hatta Amerika'da tanındığını hatırlatarak, gazeteye ekonomik destek talebinde bulunmuştur (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1-171).

Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü cumhurbaşkanlığına seçilmişti. Onun cumhurbaşkanlığı döneminde CHP vasıtasıyla *Akbaba*'ya olan desteği büyüyerek devam etmiştir. CHP Genel Sekreterliği, öncelikle genel merkez ve bağlı Halkevi şubeleri için *Akbaba*'ya abonelik sayılarını artırmıştır. Bu da İkinci Dünya Savaşı sürecinde *Akbaba* için adeta can suyu olmuştu. CHP, 211 Halkevinin 1 Haziran 1939 tarihinden 31 Mayıs 1940'a kadarki *Akbaba* gazetesi aboneliği için 1.055 lirayı 20 Haziran 1939'da ödemiştir. 1 Haziran 1940 tarihinden 31 Mayıs 1941 tarihine kadarki yıllık abone bedeli olarak 1.097 lira ödeme yapmıştır. 31 Mayıs 1941'de, Yusuf Ziya Bey, CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği mektupta kâğıt pahalılığı ve klişe fiyatlarının yükselmesinden dolayı artan maliyetlerden dert yanmış, mümkünse abonelik sayılarının artırılmasını istemiştir. Yusuf Ziya Bey'in çağrısı kabul görmüş, CHP Genel Sekreterliği halkevleri için *Akbaba* aboneliğinin sayısını 250'ye çıkarmıştır (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/145-148, 151-155). 10 abonelik CHP Halkevleri Bürosu kütüphane kısmı için 240 abonelik ise memleketin farklı yerlerinde bulunan 240 halkevi kütüphanesi için alınmıştır.⁷ 1942 yılı 250 abonelik karşılığı olarak Yusuf Ziya Bey'e 1300 lira ödeme yapılmıştır. CHP, 15 Nisan 1942'den itibaren mevcut aboneliğinin yanı sıra Tahran Büyükelçiliği'ne gönderilmesi için 50 *Akbaba* aboneliği satın almıştır. Fakat Genel Sekreterlik Tahran için aboneliğini 1 Kasım 1942'den itibaren 30'a indirmiştir (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/128-129, 137-138, 201, 206-207).

Yusuf Ziya Bey, *Akbaba*'nın ekonomik sıkıntılarını giderme adına 1943'te CHP nezdinde girişimlerine devam etmiştir. 27 Mayıs 1943'te CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda, *Akbaba*'nın kâğıt sıkıntısı içinde olduğunu belirtmiştir. Üç ay önce Yunus Nadi'den 750 kuruşa satın aldığı kâğıdı, Nadi'nin 1500 kuruşa çıkardığını ifade etmiştir. Basın Kooperatifine D-Fin malı hem iyi cins hem de ucuz kâğıt geldiğini, 27 Mayıs Perşembe günü satışa çıkacak bu kâğıdı, parası olanların hemen kapışacaklarını hatırlatmıştır. Kendisinin ise sermayesinin bulunmadığını, gerekli nakdi yardımın yapılması halinde *Akbaba*'nın üç dört aylık kâğıdını satın alabileceğini belirtmiştir (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/125-126). Genel Sekreterliğin onun yazısına cevabına rastlanılmamıştır. Sekreterlik, yıllık abone bedellerini ödemeye devam etmiştir. 1943 yılı için 250 aboneliğin karşılığı 1.300 lirayı, 4 Haziran 1943'te, 3 Mart 1943'ten 29 Temmuz

⁵ 23 Kasım 1935 tarihli *Akbaba*, kapak resminde yine Mussolini'yi tenkit etmiştir. Kapak resminde "Mussolinin yapmak istediği son eser: Akdeniz grub!" ifadesi yer almaktadır. Elinde yağlıboya paleti ve fırçası bulunan Mussoli'nin yaptığı resimde Akdeniz'in üzerinde yer alan güneşin içinde kötü karakterli Mussoloni yer almaktadır. Bkz. *Akbaba*, (1935, 23 Kasım). s.1.

⁶ Belirtilen sayıda *Akbaba*, kapak resminde Mussoloni'nin Habeşistan siyasetini eleştirmiştir. Mussoloni'yi, darağaçlarında asılan Habeşlileri elinde şarap içerken resmetmiştir. Bkz. *Akbaba*, (1936, 30 Mayıs). s.1.

⁷ Halkevlerinin listesi için bkz. (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/120-124).

1943'e kadar Tahran için 30 abonelik parası olarak 66 lirayı ödemiştir (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/117-119, 190-196).

Akbaba, 1944'ten itibaren mizah edebiyatına, fikir ve sanat konularını da ekleyerek daha kapsamlı hale getirilmiş, sayfa sayısı artırılmıştır. Yusuf Ziya Bey, 22 Mart 1944'te, CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda, bu değişikliğin okuyucu üzerinde olumlu tesiri olduğunu, gazetenin satış miktarının 4.000 adet arttığını ifade etmiştir. Bununla beraber kâğıt fiyatlarının ve baskı masraflarının her gün artması nedeniyle *Akbaba*'nın fiyatının 20 kuruşa çıkarılmak zorunda kaldığını bildirmiştir. Halkevleri aboneleri için Mayıs ayının sonuna kadar oluşan 300 liralık fiyat farkının kendisine gönderilmesini istemiştir. 10 Nisan 1944'te kendisine verilen cevapta ise aboneler için ayrılan tahsisatın harcanması nedeniyle abone şartlarında değişikliği kabul edemeyecekleri belirtilmiştir (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/114-116). Bununla beraber CHP, İstanbul Vilayet İdare Heyeti Reisliği için 1 adet, İmralı Hapishane Müdürlüğü için 1 adet, Ankara'da CHP Genel Sekreterliğinde Okuma Komisyonu için 4 adet olmak üzere 6 *Akbaba* aboneliğini daha eklemiştir. 6 aboneliğin 1944 yılı bedeli olarak 62 lira 40 kuruş daha ödemiştir (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/102-107). Böylece CHP'nin *Akbaba* aboneliği 1944'te 286 olmuştur. CHP Genel Sekreterliği Haziran 1945'ten Aralık 1945'e kadarki aboneliklerinin bedeli olarak 114 lira 40 kuruşu 28 Haziran 1945'te Yusuf Ziya Bey'e göndermiştir (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/95-96).

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiş yılı olan 1945'te *Akbaba*, ciddi bir ekonomik krizle karşılaşmıştır. 1945'in Kasım ayında *Akbaba*'nın satışlarında 2.000 adet düşüş yaşanmıştır. Yusuf Ziya Bey, gazeteyi kapanmaktan kurtarmak için büyük uğraş vermiştir (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1-11). O süreçte yeni açılan halkevleri için abonelik sağlanması *Akbaba*'ya büyük bir mali rahatlatma getirmiştir. CHP 8. Büro Şefi Isparta Milletvekili imzasıyla CHP Genel Sekreterliğine 29 Kasım 1945'te gönderilen bir yazıda Halkevi sayısının 437'yi bulduğu, bundan dolayı *Akbaba* gazetesine 187 adet daha abone olunarak toplam aboneliğin 473'e çıkarılması istenmiştir. Teklif kabul edilmiş, 187 yeni abonelik alınmıştır. Aboneliklerin yıllık bedeli de *Akbaba*'ya ödenmiştir. 1946 yılı abone bedeli ise Haziran ayından farklı olarak 18 Aralık 1945'te 4.919 lira 20 kuruş olarak Yusuf Ziya Bey'e verilmiştir (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/89-90, 93-95).

CHP, *Akbabaya* abone sayısını 11 Mart 1946'da 187 adet daha artırarak 473'e Eylül 1946'dan itibaren ise 527 abonelik ilavesiyle 1.000'e çıkarmıştır (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/41-42,82-88). Bu yeni aboneliklerle *Akbaba* ülkenin en ücra köşelerine kadar Türk kamuoyuna taşınmıştır. Yusuf Ziya Bey, bu gelişme nedeniyle Genel Sekreterliğe teşekkür etmiştir. CHP Genel Sekreterliği yeni abonelik ücretlerini ise 12 Eylül 1946'da ödemiştir. CHP Genel Sekreterliği, ayrıca kendi kefaletinde, 14 Aralık 1946'da Yusuf Ziya Bey'e 2.000 lira borç verilmesini sağlamıştır. CHP Genel Sekreterliği 1947 yılı aboneliği için Ocak 1947'de 5.000 lira ödeme yapmıştır (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/ 28-29, 33-36,43-77).

CHP'nin abonelik sayılarını artırmasına rağmen *Akbaba*'nın, artan maliyet giderleri, satış gelirleri ile karşılamaz hale gelmiş, ekonomik sorunlar her geçen gün büyümüştür. Gazete 1947'de yayınlarını durdurmak zorunda kalmıştır. Yusuf Ziya Bey, 8 Mayıs 1947'de CHP Genel Sekreterine gönderdiği mektupta 25 yıldır inandığı yolda yürüttüğü *Akbaba*'yı kapatmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Onun belirttiğine göre *Akbaba*'nın o günkü baskı sayısı 8.000'dir. Gazetenin masrafı haftalık 900 liradır. Gelir ise Halkevleri aboneleri de dâhil haftada 700 liradır. Ayda oluşan yaklaşık 1.000 liralık açık, şahsi bütçesinin kaldıramayacağı boyuttadır. Yusuf Ziya Bey, gazetesinin kapatılması boyutunda ekonomik darboğazı daha önceden bir kez de 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası zamanında yaşadığını belirtmiş ve cümlesini şöyle bitirmiştir: "*Akbaba*'yı kendimden ziyade Partimin gazetesi bildiğim için, bu akıbeti arz etmeyi vazife saydım."(DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1-25).

Gazetenin yeniden yayın hayatına başlaması adına bir kez daha CHP devreye girmiştir. CHP Genel Sekreteri Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, Yusuf Ziya Bey'e gönderdiği bir

yazıda *Akbaba*'nın düzenli şekilde çıkması için 6 Temmuz 1947'de aldıkları kararı bildirmiştir. Buna göre; *Akbaba*, Memleket gazetesi makinesinde dizilecektir. 1947 yılı sonunda ödenmek üzere İş Bankası'ndan Yusuf Ziya Bey adına parti kefaletiyle 1500 lira borç para verilecektir. Dizme işi ve dizmeye ait ücretler CHP Sekreterliği tarafından yardım faslından her ayın sonunda ödenecektir. Alınan karar gereği, *Akbaba* gazetesine 1500 lira borç verilmiştir. Yusuf Ziya Bey, ayrıca bir dostundan da 3.750 lira borç almıştır. Gazetenin yeniden çıkacağına dair ilanlar *Ulus* gazetesinde hemen her gün çıkmıştır. Nihayet, *Akbaba* yaklaşık bir buçuk yıl aradan sonra 16 Aralık 1948'de 1 sayı numarasıyla tekrar çıkmaya başlamıştır. Yusuf Ziya Bey, gazetenin yayınlanmasından iki hafta sonra 30 Aralık 1948'de gönderdiği mektupta, *Akbaba*'yı üç haftadır çıkardığını, halkın diğer mizah dergilerine göre gazetesine daha fazla rağbet gösterdiğini belirtmiştir. Gazetenin geniş kitlelere ulaşması için, Sümer, İş ve Emlak Kredi Bankaları'nın mümkün olduğu kadar çok ilanla *Akbaba*'yı desteklemelerinin sağlanması talebinde bulunmuştur. Bu isteğinin karşılanması halinde *Akbaba*'nın biraz nefes alacağını belirtmiştir (DABCA, 490.1.0.0/1325/401/1/1-5, 6-10, 12-16, 19-24).

1950'de CHP iktidarı kaybetmiş, Demokrat Parti hükümeti kurmuştur. Yeni dönemin güçlü aktörü ise Başbakan Adnan Menderes olmuştur. Uzun yıllar, CHP'nin bir basın temsilcisi gibi hareket eden *Akbaba*'nın yeni dönemle de ilişkileri zamanla iyi yönde gelişti. Yusuf Ziya Bey, CHP'nin içinden çıkmış ve iktidara gelmiş olan Demokrat Parti ve Adnan Menderes'le ilişkilerini 1954'lerden itibaren geliştirmeyi başarmıştır. Adnan Menderes ile mektup yoluyla iletişim kurarak gazetesine yardım edilmesine çalışmıştır. 11 Şubat 1954'te Adnan Menderes'e gönderdiği mektupta kendisinin Türk kamuoyu nezdindeki etkinliğinden bahsetmiştir (DABCA, 10.0.0.0/176/532/1/87-92). 26 Haziran 1955 tarihinde gönderdiği mektupta ise Adnan Menderes'in kendisine dargın olduğunu anladığını belirtmiştir. Menderes'e aralarını bozanları dikkate almaması yönünde çağrıda bulunmuş ve gazetesinin ekonomik sıkıntı içerisinde bulunduğunu, baskı için kâğıtlarının hatta mürekkeplerinin dahi bulunmadığını belirtmiştir. 15.000 liralık kâğıt transfer iznini beş aydır beklediğini bildirmiştir (DABCA, 30.1.0.0/19/108/31/1-7). 16 Eylül 1956'da Menderes'e gönderdiği bir başka mektupta, hastane masraflarının 6.000 lira tuttuğunu, Eylül'de ise 7.000 liraya yakın gelir vergisi ödeyeceğini bildirmiştir. Ziraat Bankası Genel Müdürü Mithat Dülge'nin yıllardır kendisine yılda 3.000 lira ilan tahsisatı verdiğini hatırlatmıştır. Kendisinden bu tahsisatı 5.000 liraya çıkarmasını istemişken Dülge'nin talebini kabul etmesine karşın öncekinden de az olarak 2.000 lira yolladığını belirtmiş, Adnan Menderes'ten bu sorunu çözmesi ricasında bulunmuştur. Yusuf Ziya Bey, ayrıca Ziraat Bankası'ndan, 150 *Akbaba* aboneli karşılığı olan 3.750 lirayı da üç ay geçmesine rağmen tahsis edemediğini bildirmiştir. Mithat Bey'in bütün telefon aramalarına ve mektuplarına rağmen kendisine cevap vermediğini belirtmiştir. Bu meselesinin halledilmesi durumunda, bir miktar da kredi çekip vergi borcunu ödeyebileceğini ifade etmiştir. Mektuba rağmen Yusuf Ziya Ortaç, Mithat Bey'den beklediği tahsisatı alamamıştı (DABCA, 10.0.0.0/176/532/1/ 72-79).

Yusuf Ziya Bey'in mektuplarından Adnan Menderes ile ve Demokrat Parti ile ilişkilerini her geçen gün ilerlettiği anlaşılmaktadır. Sadece *Akbaba* ile ilgili değil özel işleri için de taleplerde bulunmuştur. 28 Mart 1957'de Menderes'e gönderdiği mektupta, hastalığı için Paris'te bir kalp uzmanına gözükeceğini, Vichy'de kür yapacağını belirtmiştir. Ayrıca üç yıldır Almanya'da dışçılık eğitimi alan oğlunu da ziyaret etmek istediğini ifade etmiştir: "*Bizi ailece minnettar eden himayeniz sayesinde üç yıldır Almanya'da okuyan müstakbel dışçiniz oğlum Ergin Ortaç'ı da çok özledim, gidip görmek iştiyakıyla de içim titriyor*". Bu talepleri için Menderes'ten o yıllarda özel izne tabi tutularak alınan dolar talebinde bulunmuştur (DABCA, 10.0.0.0/176/532/1/58-60). 12 Nisan 1957'de Adnan Bey'e gönderdiği mektupta ise, öncelikle kendisini ne kadar çok sevdiğini belirtme gereği duymuştur. Ardından hastalığı nedeniyle tedavisi için yurtdışına çıkması gerektiğini hatırlatarak buna imkân sağlanmasını talep etmiştir. Menderes, onun bu talebini yerine getirmişti. Temmuz 1957'de, Yusuf Bey, Avrupa'ya gidip gelmiş, sağlığını büyük oranda kazanmıştı. Dönüşte Yusuf Ziya Bey, hastane ve ilaç masrafları için de Başbakan Adnan Menderes'ten yardım istemiştir (DABCA, 10.0.0.0/176/532/1/ 2-3, 67-69).

Yusuf Ziya Bey, bir taraftan sağlık şartları nedeniyle yurt dışına gitmek için Menderes ile iletişim kurarken diğer taraftan farklı bir uğraşın içine girmişti. 1957 yılının Haziran ayında Yusuf Ziya Bey, Falih Rıfki gibi tek parti döneminin en önemli simalarından birini Adnan Menderes dönemiyle barıştırmaya çabalamıştır. Ona göre Falih Rıfki, İsmet İnönü'den kopmuştur. Adnan Menderes'e yakın hale getirilebilecektir. Yusuf Ziya Bey, bunun için arabulucu rolünü üstlenecekti (DABCA, 10.0.0.0/176/532/1/51-52).

Yusuf Ziya Bey, o dönemde otomobil almak için de Adnan Menderes ile ikili ilişkilerini kullanmıştır. Onun talebi üzerine hükümet, "Türk Parası Kıymetini Koruma" hakkında 14 sayılı Karar'ın 50 maddesine dayanarak Devlet Malzeme Ofisince alınan otomobillerden birinin Akbaba gazetesi sahibi Yusuf Ziya Ortaç'a uygun görülecek bir bedel üzerinden satılmasına 16 Şubat 1959'da karar vermişti (DABCA, 30.18.1.2/151/75/5-13).

12 Mart 1960'da Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği mektupta son aylarda Akbaba'nın satışında ve gelirlerinde büyük artışlar olduğunu bildirmiştir. Mart ayında devlete o ana kadarki en yüksek gelir vergisini ödemenin gururunu paylaşmıştır. Ardından Devlet Bakanlığına Akbaba'nın baskı kâğıdının bir ton artırılmasına dair müracaatının Mayıs ayında dikkate alınmak üzere iki ay ertelendiği gelişmesini bildirmiştir. Karaborsadan kâğıt almanın mümkün olduğunu, fakat kendisinin "tanıdığı, sevdiği Adnan Menderes'in, böyle çirkin bir külfete katlanmasına müsaade etmeyeceğini" ifade etmiştir. 27 Mayıs darbesinden 23 gün önce 4 Mayıs 1960'da Adnan Bey'e gönderdiği bir başka mektubunda ise Akşam gazetesi sahibi Malik Bey'in kendisinden sürekli olarak başmakale ve fıkra yazmasını istediğini bildirmişti. Yusuf Ziya Bey, Adnan Bey'e, kendisinin onayı olmadan Mahir Bey'e evet demeyeceğini belirtmiştir (DABCA, 10.0.0.0/176/532/1-12,13). Onun darbe öncesindeki son mektubundan da anlaşıldığı gibi Yusuf Ziya ve Adnan Menderes arasındaki ilişki zirveye ulaşmıştı.

Akbaba, 27 Mayıs Darbesi sonrasında sadece perşembeleri çıkarılabilmektedir. Gazete, Yusuf Ziya Bey'in 1967'de vefatına kadar onun tarafından çıkarılabilmektedir. Yusuf Ziya Bey'in vefatı sonrasında ise Akbaba'yı oğlu Engin Ortaç, 28 Aralık 1977'e kadar çıkarmaya devam etmiştir (Tonga, 2008, 669). Böylece 1922'den 1977'nin sonuna kadar kısa zamanlı kesintilere rağmen Akbaba, Türk basın hayatında en uzun mizah gazetesi olmayı başarmıştı (Demirci, 2005, 78). Başyazıları Akbaba rumuzuyla Yusuf Ziya Bey kaleme almışken, onun vefatının ardından farklı yazarlar devreye girmiştir (Kılıçer, 2012, 171). Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, Reşat Nuri Güntekin, Faruk Nafiz Çamlıbel, Peyami Safa, Ercüment Ekrem Talu, Mahmut Yesari, Osman Cemal Kaygılı, Halil Nihat Boztepe, Fazıl Ahmet Aykaç, Nahit Sırrı Örik, Edip Ayel, Fahri Celaleddin Göktulga, Nazım Hikmet Ran, Cevat Şakir Kabaağaçlı, Vâlâ Nurettin, Selâmi İzzet Sedes, Aziz Nesin ve Murat İzgü gibi dönemin en önemli şâir ve yazarları Akbaba'da kalem oynatmışlardır (Tonga, 2008, 669). Özellikle gazetede Orhan Seyfi Fiske, Yusuf Ziya Ortaç, Çimdik mahlaslarıyla iki yazı ustası yıllarca mizah erbaplarınca kabul görmüş ve takdir edilmiştir (Önal, 1986, 16). Akbaba, bir mizah gazetesi olarak içinde yer aldığı atmosferi iyi yansıtan vasıtalarından biri olmuştur. Siyaset, ekonomi, popüler kültür ve gündelik hayata dair konulara yer vermiştir. Karikatürler, fotoğraflar, çeşitli düz yazı ve şiirlerle döneminin aynası olmuştur (Saygılı-Konar, 2021, 593). Akbaba, bir siyasi mizah gazetesi olmasının yanı sıra bir edebiyat mecmuası görevi de görmüştür. Şiir, fıkra, hikâye, tiyatro, tefrika, roman, edebi tenkit vb. edebi türler Akbaba'da yer almıştır (Önal, 1986, 16).

Akbaba Gazetesinde Cumhuriyetin İlanına Giden Süreç

Akbaba gazetesinde daha cumhuriyetin ilanından bir ay önce "Cumhuriyet" başlığıyla bir başyazı kaleme alınmıştır. Yusuf Ziya Bey, başyazısında cumhuriyet ilan edileceğini anlayan gazetelerde cumhuriyet övgüsü yapan yazarları hedef almış, onları ikiye bölmeyle suçlamıştır. Özellikle İttihatçı olarak andığı yazarların cumhuriyeti sahiplenmelerini eleştirmiştir. Son zamanlarda gazetelerde zamanın rüzgârına göre hareket eden herkesin cumhuriyet rejimi lehine yazılar yazmasını hayretle ve samimiyetsizlikle karşılamıştır. Daha önceden cumhuriyet fikrini akıllarına

getirmeyenlerin Halk Fırkasının, anayasayı değiştirip cumhuriyeti kabul etme kararı aldığı bir zamanda ortaya çıkmalarını samimiyetsizlik olarak değerlendirmiştir:

“Gazeteleri okudukça hayret ediyorum, meğer bizde herkes cumhuriyet taraftarı imiş! Her muharrir cumhuriyet lehinde yazıyor, herkes cumhuriyeti methediyor. Nasıl ki bir zaman: “Girit’siz yaşanamaz!” diye bağırıldılarsa şimdi de “Cumhuriyetsiz yaşanmaz!” diyorlar. Bunlar hep akıllı, tecrübeli malumatlı adamlar. Sözlerine inanmamak için sebep görmüyorum! Bilmem nasıl olmuş da şimdiye kadar cumhuriyet istemek kimsenin hatırına gelmemiş! Tesadüfen Halk Fırkası Teşkilat-ı Esasiye Kanununu tadil edip cumhuriyet şeklini terviç etmeye karar verdiği zaman herkesin hatırına birden geldi. Gazeteler hemen sütunlarını açtı, muharrirler cumhuriyete serenat söylemeye başladı: Adeta hep bir ağızdan: Ah cici cumhuriyet, güzel cumhuriyet, canımız senin uğruna feda olsun’ diyorlar” (Akbaba, 27 Eylül 1923, s.1).

Yusuf Ziya Bey, başyazısında muhalif ve iktidar yanlısı bütün yazarların eskiden beri cumhuriyetçiymiş gibi davranmalarını ve abartılı cumhuriyet taraftarlığı ve övgü yapmalarını şu ifadelerle eleştirmeye devam etmiştir:

“Velhasıl cumhuriyetle biz, Leyla ile Mecnun, Ferhad ile Şirin, Kerem ile Aslı imişiz. Nice zamandan beri o bizi özliyor, nice zamandan beri biz onu gözlüyormuşuz! Bizim bağrımız onun hasretiyle; onun gönlü bizim firkatımızla yaralı imiş. Başımızda leylekler yuva yapacak, aşkıyla dağlar devrilecek, hasretiyle yanıp tutuşacak imişiz de haberimiz yok. Badema cumhuriyet aleyhinde söz söylenin dili tutulsun. Böyle olduktan sonra cumhuriyeti kim sevmes! İttihat-ı efkâra bundan heybetli bir manzara olur mu? Bakanız, akordu bozuk bir ses işitiliyor mu? Muhalefetiyle maruf Taninci bile eskiden beri cumhuriyet taraftarı olmakla iftihar ediyor. Hatta mesleği muhafazakâr olan Tevhidci Velid Hoca elini göğsünün üstüne koyuyor: “Cumhuriyet Hak’tır” diyor. İttihatçılar bundan da kendilerine bir hisse-i şeref çıkarırlar. “On beş senelik idaremizle bu memleketi cumhuriyete hazırladık!” diye öğünürler. Şimdi bir nevi sürat müsabakası başladı. Bakalım öne kim geçecek! Cumhuriyetin asıl faydası ona dokunacak.”

Başyazının sonunda ise cumhuriyet taraftarlığı yapan yazarların samimiyet derecesi ölçülmüştür. Yazarların bazılarının inandıklarından değil, kendilerinden beklenildiği şekliyle cumhuriyet taraftarlığı yaptıkları şu fıkra ile sorgulanmıştır:

“Bir hane sahibi Bektaşî’yi yemeğe davet etmiş. Yenilip içildikten sonra namaz vakti gelmiş. Herkes abdest alıp namaza durmuş. Bektaşî abdest almadan cemaate karıştırmış. Hane sahibi:

‘-Erenler, abdest almadan namaz kılınır mı? Demiş. Bektaşî boyun bükerek:

-Ne dedin de yapmadık, imamım, abdest al, de, onu da alalım!

Diye cevap vermiş.’

İhtimal bazıları da böyle olsa gerektir. Fakat ne çare, insanların yüzleri gibi vicdanları meydanda değil ki ne biçim olduğunu görsük!” (Akbaba, 27 Eylül 1923, s.1).

Kaynak: Akbaba, 1 Kasım 1923, s.4.

Akbaba, 1 Kasım tarihli sayısında yukarıdaki şekliyle Heyet-i Vekile'nin istifası meselesini karikatürize etmiştir. Cumhuriyetin hemen öncesinde Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla çıkarılan kabine bunalımına yol açan hükümetin istifasını ortaya koyan karikatürde sandalyelerinden, taburelerinden ve koltuklarından düşen bakanlar bulunmaktadır. Karikatürde verilmeye çalışılan mesaj, bakanların kendi istekleriyle makamlarından ayrılmadıklarıdır. Adeta koltuklarından cebren uzaklaştırıldıkları resmedilmiştir. Dikkat çeken bir başka durum ise bakanların oturdukları makamların cinsidir. Sandalyenin, koltuğun, taburenin yanı sıra bakanların yaşlarından ötürü kullandıkları lazımlıklı sandalye ve tekerlekli lazımlıklar dikkat çekmektedir. Karikatürün üstünde: "Heyet-i Vekile İstifa Etti" altında ise "Atasözlerinden: Çocuklar düşse kalka büyür!..." ibareleri yer almaktadır. Özellikle son ifade ile bakanların yeterince tecrübe kazanamadıklarını, siyasetin inceliklerini bu gibi gelişmelerle öğrenecekleri mesajı aktarılmıştır (Akbaba, 1 Kasım 1923, s.4)

Akbaba Gazetesinde Cumhuriyetin İlanı

29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilan edilmesi, 1 Kasım tarihli Akbaba gazetesinde başyazı, mizahi kurgu, şiir ve karikatür ile yoğun olarak işlenmiş, okuyuculara taşınmıştır. Cumhuriyetin ilanı bütün memlekette olduğu gibi İstanbul'da da top atışlarıyla ilan edilmişti. Akbaba, gelişmeyi top atışlarının anlamını Osmanlı geçmişini de dikkate alarak, idrak etmekte zorlanan iki harem ağasını mizahi şekilde konuşturarak kamuoyuna şöyle aktarmıştır:

"-Dün gece ne kadar çok gürledi.

-Gök gürelemedi top attılar!

-Kim attı?

-Bizinkiler! (Bizinkiler) (Akbaba, 1 Kasım 1923, s.1)

Akbaba imzasıyla Yusuf Ziya Bey, "Kutlu Olsun" ibareli bir başyazı kaleme almıştır. Başyazıda, öncelikle ilan edilen cumhuriyetin herkese kutlu olması dileği paylaşılmıştır. Cumhuriyetin zahmetsiz, kolay ve hızlı bir şekilde doğduğu, salı gecesi İstanbul ufuklarını inleyen top sesleriyle ilan edildiği belirtilmiştir. Cumhuriyetin aslında daha önceden doğmuş olduğuna dair ifadeler ve düşüncelere dair eleştiriler mizahi biçimde şöyle verilmiştir: "Hatta bir rivayete nazaran çocuk daha evvel doğmuştu. Fakat her nedense bu haber, millet babasından saklanılıyordu. Hatıra ister istemez bazı fena düşünceler geliyordu. "Acaba öz çocuğumuz mu değil, kusurlu mu dünyaya geldi?"

Yazıda bu eleştirel tavrın sonrasında her tarafta yapılan şenliklerin cumhuriyetin millet tarafından benimsendiğinin göstergesi olduğu savunulmuştur. Bununla beraber asıl olanın cumhuriyetin temellendirilmesi, güçlendirilerek yaşatılması olduğu ifade edilmiştir. Meşrutiyet gibi önemli bir kazanımın Enver Paşa'nın başına buyruk uygulamalarıyla başarısızlıkla neticelendiği, millet tarafından benimsenmediği ileri sürülmüştür. Cumhuriyetin yaşatılması noktasında Meşrutiyet tecrübesi şöyle hatırlatılmıştır:

“... Bundan sonra mesele yavrunun büyümesinde, istikbalin yolları üstünde tıptı tıptı yürümesindedir. Doğrusunu söylemek lazımsa vatan anamız doğurmakta büyük bir kabiliyet gösteriyor, fakat büyümekte değil. Rahmetli Meşrutiyet kızını da böyle kolayca düşürmüş, daha yerde emeklerken Enver Paşa 'ya nişanlamıştı. Büyütemedi, cılız, sıska, cüce bırakıldı. Paşa, Harb-i Umumide kendini çok kuvvetli, çok büyük görünce kızcağızı beğenmedi, boğazını sıkınca canını çıkarıyordu. Bütün ömrü hastalanmakla, ağlayıp sızlanmakla geçen bu çocuktan hepimiz o kadar bıkmıştık ki millet babasının gözünden bile bir damla yaş akmadı” (Akbaba, 1 Kasım 1923, s.1).

Yazıda bu uyarının ardından cumhuriyetin güçlendirilerek yaşatılması temennisi paylaşılmış ve cumhuriyete nasıl davranılmaması gerektiğinin altı çizilmiştir: *“Temenni edelim ki cumhuriyet yaşasın, hür büyüsün, gürbüz olsun, ne fazla haris olup onu müstefreşe, ne de büsbütün lakayd kalıp besleme gibi kullanmayalım. Selamet bundadır.”* İlk zamanlarda cumhuriyeti eleştirenlere veya ona şüpheyle yaklaşanlara hoşgörülü olunması çağrısında bulunulmuştur. Kısa süre içerisinde onların da cumhuriyet rejimini benimseyecekleri vurgulanmıştır. Asıl sorunun ise cumhuriyeti sevmeyip de seviyor gibi görünen iki yüzlüler olduğu belirtilmiştir. Yine aşırı sevgi ve övgünün de cumhuriyete zarar verebileceği mizahi dille şöyle ifade edilmiştir: *“... Hatta fazla sevgi muzurdur. Malum ya, çok yüz verilen çocuk şımarık olur. Eğer bu da şımartılır da ötekisinin kafasını yarmaya, berikisinin gözünü çıkarmaya başlarsa o zaman korkulur...”* Yusuf Ziya Bey, başyazısının nihayetinde cumhuriyetin Mustafa Kemal Paşa liderliği, vatan ve millet gibi sağlam temelleri olduğunu belirtmiş, gelecekte endişe duyulmaması gerektiğini belirtmiştir. Cumhuriyetin doğuşunun herkesçe kutlanması, sahip çıkılması gerektiğini belirterek, Türkiye Cumhuriyeti'nin hiçbir gücün esiri olmadan geleceğe taşınması çağrısıyla yazısına şöyle son vermiştir:

“... vatan anası, millet babası ve muhterem Gazi Paşa hocası olan bir yavrunun atisinden endişe etmek caiz değildir. Hayatı, hürriyeti, terbiyesi emindir. Bu sevinçli doğuşu bütün kalbimizle kutlayalım ve yeni doğan Türkiye Cumhuriyeti'ni hiçbir kuvvete esir değil, şanlı bir istikbale namzed olarak büyütelim!” (Akbaba, 1 Kasım 1923, s.1).

1 Kasım tarihinde Fiske mahlasıyla Orhan Seyfi Bey'in, *“Yaşasın Cumhuriyet!”* başlıklı coşkulu bir şiiri Akbaba'nın birinci sayfasında yayınlanmıştır. Orhan Seyfi Bey şiirinde, cumhuriyetin köhnemiş bir devlete ve hanedana son verdiği, millete ise nizam getirdiği düşüncesini vurgulamıştır. Cumhuriyetin hızla ilan edilmesini eleştirilerin aksine, bu usulü savunmuştur. Cumhuriyetin, memleketin ilerlemesi için kırılma yarattığını belirtmiştir. Milleti kolaylıkla elde ettiği cumhuriyeti sevinçle karşılamasını, ona sahip çıkmasını istemiştir. Şiirin sonunda ise geleceğe dair iyi temennilerini belirtmiş, ismini vermeden Mustafa Kemal Paşa'ya, cumhuriyete ve onun amillerine olumlu yaklaşım sergilemiştir. Orhan Seyfi'nin Fiske imzasıyla kaleme aldığı şiir şöyle idi:

“Yaşasın Cumhuriyet!

Yıktı ta kökünden köhne devleti,

Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti!

Yeni bir nizama koydu milleti,

Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti!

*

Alındı Sarayın başındaki taç,

Değildik çünkü biz vasîye muhtaç.

Milletin derdine bulundu ilaç,

Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti!

*

Saltanat kemikle diridir şimdi,

Ne kadar sevinsek yeridir şimdi.

Avrupa bizden çok geridir şimdi,

Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti!

*

Ararken bu nuru biz teleskopla,

Uyandık uykudan bir gece topla.

Arkadaş, bayram et, gül, sevin, hopla,

Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti!

*

Tüccar, işçi, memur, yaşasın!

Memleket dört başı mamur yaşasın!

Yaşasın, Reis-i Cumhur yaşasın!

Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti!

Fiske (Akbaba, 1 Kasım 1923, s.1)

Kaynak: Akbaba, 1 Kasım 1923, s.1.

1 Kasım tarihli *Akbaba*'da cumhuriyetin ilanına dair yukarıda verilen karikatür yayınlanmıştır. Ramiz imzalı karikatür “Cumhuriyet Düğünü” başlığını taşımıştır. Karikatürde cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyeti temsil eden bir kadınla evlenmesi resmedilmiştir. Karikatürle, Mustafa Kemal Paşa'nın, milli iradenin tezahürü olarak gösterilen yönetim biçimi cumhuriyete ne kadar önem verdiği vurgulanmak istenmiştir. İsmet Paşa ise cumhuriyet gelininin, gelinliğinin kuyruk kısmının yerlere sürülmesini engellemeye çalışan bir aşk meleği olarak çizilmiştir. Bununla İsmet Paşa'nın da cumhuriyetin ilanı sürecine katkısı gösterilmiştir. Karikatürde Mustafa Kemal Paşa ve cumhuriyet gelinine hitap eden yaşlı kadın ise Celal Nuri Bey'dir. Karikatürün altında geçen ibarede Celal Nuri Nine olarak şu temennisiyle konuşturulmuştur: “Paşacığım, ikiniz bir yastıkta kocayınız inşallah!..” (Akbaba, 1 Kasım 1923, s.1)

Kaynak: Akbaba, 5 Kasım 1923, s.1.

5 Kasım 1923 tarihli *Akbaba*'nın ilk sayfasında cumhuriyetin ilanı sürecine dair Ramiz imzasıyla yukarıdaki karikatür yayınlanmıştır. Karikatürde Türkiye'yi temsil eden ve kanadında cumhuriyet yazan bir perinin göklere doğru çıktığı resmedilmiştir. Cumhuriyet rejimine kolaylıkla ve hızla kavuşan Türkiye, Avrupa ile kıyaslanmıştır. Karikatürün üst kısmında: “Henüz cumhuriyet

devrine vasıl olmamış Avrupa Devletleri motorsuz tayyare imaline uğraşırken Türkiye peri cumhuriyeti yükselere doğru uçuyor!” ifadelerine yer vermiştir. Karikatürün altında ise: “Yüksel, hünerinle kani olma/İhsan-ı Huda’ya mani olma” ibareleri yer almaktadır (Akbaba, 5 Kasım 1923, s.1). Bu ifadelerle, Avrupa’da bazı devletlerin cumhuriyet rejimine olan tereddütleri nedeniyle cumhuriyete halen geçemezken, Türkiye’nin hızla o süreci tamamladığı vurgulanmıştır. Cumhuriyetin ilanının Türkiye’yi hızla büyüteceğine, bu nedenle sürece destek olunması gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

8 Kasım tarihli gazetede, Akbaba imzasıyla Yusuf Ziya Bey, “Memleketimizin İsmi” ibaresiyle bir başyazı kaleme almıştır. Başyazısında, cumhuriyetin ilan edilmesi ve ülke ismine eklenmesinin önemli fakat onun yerleşmesinin daha da mühim olduğu fikrini savunmuştur. Cumhuriyet ilan edildiği zaman bazılarının bu gelişmeyi önemsemeyerek, sadece “Hükümete isim bulundu” ifadesini kullandıklarını hatırlatmıştır. Bir ismin değiştirilip yerine yenisinin yerleşmesinin önemli olduğunu çeşitli örneklerle savunmuştur. TBMM’de mebus olan Ağaoğlu Ahmet Bey gibi güçlü yenilik taraftarı birinin bile hala yeni tabirlere şaşırıldığını, bazen “*Vekil Bey!*” diyecek yerde eski alışkanlıklarla “*Nazır Bey!*” dediğini yazmıştır. Ahmed Bey’in bir kaç sene önce değiştirdiği ismine alışabildi mi? sorusunu da yönelterek: “*Kendisinden bahs ederken kalemimizin ucuna her defasında ‘Ağa oğlu Ahmed’ yerine ‘Ahmed Ağayef’ gelmiyor mu?*” ifadesini kullanmıştır. Yusuf Ziya Bey, yeni misaller de vermiştir: “*Elan halifeye padişah, Ankara’ya taşra, İstanbul’a payitaht diyenler var.*” Bu ifadeleri kullananların kötü niyetli olmadıklarını, istemeden ağızlarından kaçırdıklarını belirtmiştir. Yeni isim bulmanın ve herkesi buna alıştırmamanın önemli bir mesele olduğunu, Hükümete “cumhuriyet” isminin eklenmesini kendisinin de onayladığını ifade etmiştir. Kullanışlı bulmadığı “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” tabirinin yerine “Türkiye Cumhuriyeti” ibaresinin daha pratik görüldüğünü yazmıştır. Bununla beraber Türkiye isminin İtalyanca olduğunu, dolayısıyla onun da değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Tunalı Hilmi veya Besim Atalay Beylerin başkanlığında bir encümen teşkil edilip hemen incelemelere başlanmasını yazmıştır. Bunun yapılacağına dair vaatlerin yeterli olmayacağını, Frenkçe bir mizah dergisindeki mebusun yapamayacağı şeyleri vaat etmesi örneğini göstermiştir (Akbaba, 8 Kasım 1923, s.1).

Akbaba’da ilerleyen günlerde cumhuriyetin yerleşmesinin önündeki sorunlara dikkat çekilmeye devam edilmiştir. Bunlardan biri de bireylerin kendine güven eksikliğiyle başka kişiler veya kurumlardan medet ummalarıdır. 15 Kasım tarihli sayıda Yusuf Ziya, “Sayesiz Olsun” ibareli bir başyazı kaleme almıştır. Başyazısında cumhuriyetin ilanı ile birlikte ülkede bireylerin kendilerine güvenmeleri ve başkalarının referansına ihtiyaç duymadan hareket etmeleri arzusunu paylaşmıştır. Cumhuriyetin ilanına kadar Türk toplumunda kendine güven duyma ve başkalarından medet ummak için “yağcılık yapma” davranışının adeta hastalık boyutlarına ulaştığı fikrini savunmuştur. Buna son verilmesi gerektiği çağrısında bulunmuştur. Yazısının başında, kendisini en fazla rahatsız eden ve sınırlendiren kelimelerden birinin “saye” olduğunu belirtmiştir. Ona göre saye kelimesi Osmanlı geçmişinde Bab-ı Ali’nin dalkavuk nezaketine uygundur. “Sayenizde” ifadelerini kullananların kalbinde zerrece hürmet ve samimiyet yoktur. Bu kelimeyi kullananlar sahtekârlık yapmakta ve kendilerinden tiksindirmektedirler. Yusuf Ziya Bey, sosyal çevrede bu gibi kelimeleri duyduğunda nasıl bir tepkide bulunduğunu yazısına şöyle eklemiştir:

“-Küçük mektebe başlatmışsınız!

-Sayenizde efendim!

-Terfi’ ettiğinizi duydum!

Sayenizde efendim!

Hatta bir defa: -Bir mahdumunuz dünyaya gelmiş! Diyen birine karşı:

-*Sayenizde efendim. Diye cevap verildiğini duydum. Gayri ihtiyari içimden fena bir küfür geçti...*”(Akbaba, 15 Kasım 1923, s.1).

Yusuf Ziya Bey’e göre Meşrutiyet’in ilanı öncesinde herkesin ağzında istisnasız padişahın sayesinde ifadesi bulunmaktaydı. Herhangi bir yerde karşılaşan iki kişiden birisine nasılsınız sorusu sorulduğunda “*Saye-i Şahanede rahatım!*” cevabı verilmekteydi. Bu ifadeyi kullanmak padişaha sadakatin ölçüsü olarak görülmekteydi. Hayatın her alanında, konusuna göre “saye” ifadesi sabit kalmakla beraber medet umulan kişi veya kurumlar zamana ve konusuna göre değişerek kullanılmıştır. Meşrutiyetle beraber “Saye-i Şahane” terk edilmekle beraber insanların tıynetindeki “yağcılık” gereği bu sefer de: “Saye-i Meşrutiyet” ortaya çıkmıştı. 31 Mart İsyanı’ndan önce “saye-i şeriat” diyenler çoğalırken muhalefetin şiddetlendiği zamanlarda ise “saye-i hamiyet” tabiri revaç bulmuştur. Yusuf Ziya Bey, cumhuriyetin ilanıyla birlikte milli hâkimiyetin tesis edildiğini, artık insanların kendi amaçlarına, başkalarına muhtaç kalmadan kavuştuklarına, kimsenin birbirine yağcılık yapmasına gerek kalmadığına, dolayısıyla “saye” tabirinin tamamen terkedildiğine inanmışken, birden Ankara’dan İstanbul’a gelen bazı kişilerin “saye-i cumhuriyet” ifadelerini kullandıklarını görünce hayal kırıklığına uğradığını ifade etmiştir. Böyle olması halinde İstanbul’da saye-i cumhuriyet tabirinin yayılabileceğini, saltanat ve meşrutiyette olduğu gibi cumhuriyetten de samimiyet beklenemeyeceğini ifade etmiştir. Bu hatırlatma ve uyarıları yaptıktan sonra yazısının sonunda şu çağrıda bulunmuştur: “*Bırakalım, cumhuriyet sayesiz, parlak ve münevver olsun*” (Akbaba, 15 Kasım 1923, s.1).

Akbaba’da Kanber mahlaslı bir muhabir, 14 Kasım’da Darülfünun Fars Edebiyatı eski muallimlerinden Mirza Hüseyin Daniş⁸ Han Şebistani ile Validehanı’ndaki odasında cumhuriyet hakkında bir mülakat yapmıştır. Mülakat 15 Kasım tarihli gazetede yayınlanmıştır. Mülakatta, karşılama konuşmalarının ardından muhabir Türkiye’deki cumhuriyetin ilanının İran’da nasıl değerlendirildiğini sorunca Hüseyin Daniş Bey, aslında İran’ın dünyanın en eski cumhuriyeti olduğunu, mizahi bir ifadeyle iddia etmiştir: “*İran dünyanın en esçi cumhuriyetiydi. Henüz adem oğullarının sakkal ve bıyıkları çıkmadan ve Kristof Kolomb tarafından conş eyleyen ay çeşf olunmadan evvel bizim Şebistan’dan Efgan ve Çin taraflarına kadar İran büyük bir cumhuriyetti.*” Muhabir, bu cevaba şaşırılmış görünerek, tarihsel kaynakların belirtilen dönemde İran’da şahlık rejiminin olduğunu hatırlatmıştır. Daniş Bey ise, İran’da şahlık ile cumhuriyetin aynı anda yürüdüğü cevabını vermiştir. Daha da ileri giderek cumhurbaşkanı makamından başka Tahran’da bir de parlamentonun, İsfahan’da Şura-yı Devlet, Hamedan’da ise 98 katlı bir Divan-ı Muhasebat dairesinin olduğunu iddia etmiştir. Muhabir, cumhuriyet fikrinin İranlılar arasında nasıl doğduğunu sorunca Daniş Bey, rivayetlerden bahsetmiştir. Ona göre Horasan diyarında zengin bir padişah varmış. 99 erkek evladı bulunduğundan geleceğe dair sürekli kaygı ve üzüntü içerisinde imiş. Bir gün akıllı ve zeki vezirlerinden birini huzuruna çağırılmış. Kendisinin

⁸ İstanbul’da doğdu. Babası Muhammed Hâşim İstanbul’a yerleşmiş İsfahanlı bir tüccardı. Farsça okuma yazmayı babasının yanında öğrenen Hüseyin Dâniş ilk ve orta öğrenimini tamamlayıp Mekteb-i Mülkiyye’ye girdi. Farsça ve Arapça’sını geliştirmek üzere Debistân-i İrâniyân adlı okula gitti. İstanbul’a gelen Cemâleddîn-i Efgânî’nin sohbetlerinde bulundu. Fransızca ve İngilizce’sini ilerletmek için özel hocalardan ders aldı. 1894’te İkdâm gazetesini yazı kuruluna girdi, ayrıca Servet-i Fünûn dergisinde Türkçe şiirler yayımlamaya başladı. 14 ay kadar Fransa, İngiltere, İsviçre, İtalya ve Mısır’ı dolaştı. Düyûn-ı Umûmiyye Dairesi’nde mütercim olarak göreve başladı. Bir süre sonra bu dairenin müdürlüğüne yükseldi. Bu görevde iken Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi’nde Farsça hocalığı yapmaya başladı. 1909’da Dârülfünun Edebiyat Fakültesi İran edebiyatı tarihi muallimliğine tayin edildi. Âkâ Mirza Ali Ekber Han’la birlikte Farsça Surûş adlı bir dergi yayımladı. İstanbul’un işgali sırasında bir dersinde Türkler’in medeniyetten yoksun ve barbar bir millet olduğunu iddia etmesi özellikle üniversite gençliği arasında büyük bir tepkiyle karşılandı. Bu olayın ardından Eylül 1922’de Ali Kemal, Cenab Şahabeddin, Rıza Tevfik ve Barsamyan Efendi ile birlikte Dârülfünun’dan istifa etmek zorunda kaldı. Düyûn-ı Umûmiyye’nin kaldırılması üzerine (1923) bir süre Osmanlı Bankası İstanbul Şubesi’nde başmütercim olarak çalıştı. 1934’te Tahran Üniversitesi İran ve Türk edebiyatı hocalığına kabul edildi. Rızâ Şah’ın Türkiye’yi ziyareti sırasında İran elçiliğinde bir göreve getirildi. Basın ataşesi olarak görev yaparken 1943’te Ankara’da öldü. Bkz. Hüseyin Dâniş maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-danis>, e.t.13.06.2023.

ölmesinin ardından oğullarının taht kavgasına başlayıp birbirlerini yok edeceği endişesini ona açmış. Vezirden bu duruma bir çare üretmesini istemiş. Vezir, bir süre düşündükten sonra bulunduğu çareyi Şaha bildirmiş. Şahın hemen tahttan feragat ederek yönetim şeklini cumhuriyete çevirmesini ve istirahatini teklif etmiş. Şah, vezirinin önerisini beğenmiş ve cumhuriyeti ilan etmiş. Daniş Bey'den bu rivayeti dinleyen muhabir ise şaşırarak ile inanmak arasında bir ruh halinde: "... demek ki ilk cumhuriyet bu şekilde ortaya çıktı" demiştir. Daniş Bey, ise kendisinin İran'da cumhuriyetin bu şekilde zuhur ettiğini bildiğini söylemiştir. Muhabir ise onun anlattıklarından tatmin olmuş gibi vedalaşarak oradan ayrılmıştır (Akbaba, 15 Kasım 1922, s.2).

Cumhuriyet'in ilanına İstanbul basınında eleştiriler yükselince, özellikle Rauf Bey'in açıklamaları Ankara nezdinde büyük rahatsızlık uyandırmıştı. Akbaba başyazarı Yusuf Ziya Bey, 29 Kasım 1923'te "Ankara'ya Mektup" ibaresiyle kaleme aldığı başyazarısında hükümetin İstanbul'daki cumhuriyet karşıtlığına dair endişelerini yersiz bulmuş, şehirdeki herkesin önceliğinin ekonomik sıkıntılarla mücadele olduğunu savunmuştur. Yazısının başında Ankara'da birçok ileri gelen kişinin, İstanbul'da muhalif cereyanların olduğuna, onların Hükümeti zayıflatmaya çalıştıklarına, hatta gizli bir program doğrultusunda hareket ettiklerine inandıklarını belirtmiştir. Özellikle Rauf Bey'in gazetelerde çıkan birkaç satırlık beyanatının da eklenmesiyle Hükümetin İstanbul'dan şüphe duymasına yol açtığını ifade etmiştir. Ankara'da İstanbul'daki bazı gazetelerin ve gazetecilerin cumhuriyete dair yazdıkları her eleştiriye cevap verilmesi anlayışının oluştuğunu belirtmiştir. Ankara'nın bu yaklaşımını abartılı ve gereksiz bulmuştur. Yusuf Ziya Bey'e göre Ankara, kendince olası bir tehlikeyi önlemeye çalışırken, aslında yanlış içerisindedir. Çünkü İstanbul'un kendine özgü hiçbir fikri olmadığı gibi cumhuriyet karşıtlığına dair meselelerden de haberi yoktur. İstanbul'da Rauf Bey'in beyanatını okuyanların hatırlarından, ne cumhuriyet aleyhtarlığı, ne de hilafet taraftarlığı geçmiştir. Herkes, onun beyanatını gazetede yer aldığı için okumuştur. Öyle ki okuyucu gazetenin diğer sayfasına geçince önceki sayfada ne okuduğunu dahi unutmuştur. Yusuf Ziya Bey, Ankara'nın İstanbul'da cumhuriyetin ilanına eleştirel gözle baktığına inandığı İstanbul'daki bazı gazetelerin halk üzerinde etkisinin bulunmadığını ileri sürmüştür. Onlara gerek İstanbul'da gerekse Ankara'daki gazeteler tarafından da cevaplar verildiğini belirtmiştir. Yusuf Ziya Bey'e göre İstanbul'da birkaç ittihattan başka kendine özgü fikri olan kimse yoktur. Herkes ekonomik sıkıntılar nedeniyle hayatta kalma savaşı içindedir. Memurlar, Ankara'dan maaşlarının ödenmesini beklemektedirler.

Yusuf Ziya Bey, İstanbul'da en küçük derecede dahi cumhuriyet aleyhtarlığının bulunmadığı fikrini savunmuştur. İnsanların o günkü şartlarda en uygun usulün cumhuriyet olduğunu bildiklerini belirtmiştir. Tımarhanedeki delilerin bile cumhuriyet dışında bir idare tarzını arzu etmeyeceklerini yazmıştır. İstanbul'daki bazı gazetelerin, cumhuriyete dair eleştirel ifadeler kullanmalarının sebeplerini, farklı şeyler söyleyerek, okuyucuların dikkatini çekmek ve satış tirajlarını muhafaza etmek olarak göstermiştir: Aksi takdirde kimse okumadığı için baskı makinalarını dahi satılığa çıkarmak zorunda kalacaklarını ifade etmiştir. İstanbul'daki vatandaşların cumhuriyet taraftarlığından veya karşıtlığından ziyade ekonomik açıdan hayatta kalma mücadelesinden başka bir meylinin bulunmadığını Nasrettin Hoca fıkrası örneğiyle anlatarak yazısına son vermiştir:

"Burada ekseriyetle hangi tarafa meyil olduğu merak ediliyorsa haber vereyim ki herkes pabucunun istikametine müteveccih. Anlaşılmadı mı? İzah edelim:

Nasrettin Hoca'ya birisi: -Irmağa girip yıkandığım zaman hangi istikamete tevcih etmek efdaldır? Diye sormuş. Hoca da:

-Pabuçlarını koyduğun tarafa dön ki, biri aşırmasın diye cevap vermiş.

Kış geliyor, pahalılık malum. Onun için herkes başını eğmiş pabucuna bakıyor. 'Yenisini nasıl alacağım?' diye düşünüyor. Şimdiki halde herkesin meşgul olduğu mesele bu... (Akbaba, 29 Kasım 1923, s.1).

Yusuf Ziya Bey, İstanbul'daki cumhuriyete muhalif cereyanın önemsiz olduğu mesajını Ankara'ya verirken sonraki sayısında "Hükümeti Tenkit" ibareli başyazısının satır aralarında kendisi de cumhuriyete muhalifleri eleştirmiştir. Yazar, İstanbul'daki gazetelerde son zamanlarda hükümete genel anlamda muhalefet meylinin dikkat çektiğini belirtmiştir. Gazetelerin, İkinci Dönem TBMM seçimlerinden önce farklı bir tavırla hareket ederlerken, seçimlerden sonra muhalefete geçmelerini tenkit etmiştir (Akbaba, 3 Aralık 1923, s.1).

Akbaba, 23 Temmuz Hürriyet bayramı tarihinden hareket ederek "23 Temmuz'da Duyduklarımız" başlığı altında Tanin gazetesi idarecilerini cumhuriyeti kendi çıkarları doğrultusunda kullanan ittihatçılar olarak göstermiştir. Tanin İdarehanesi'nde biri yönetici, diğeri Müştak adında bir çalışanın arasında yaşanmış gibi bir diyalog kurgulanmıştır:

"-Müştak, bu gece sokağa, "Yaşasın C." Yazılı büyük bir fener as!

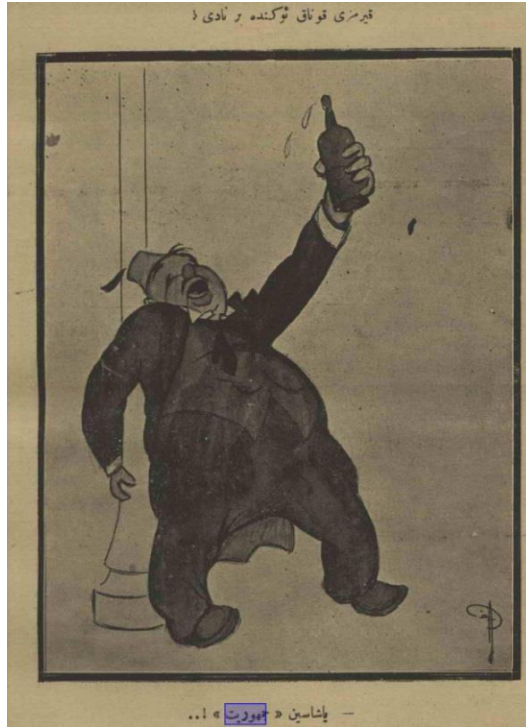
- "Yaşasın C." Nedir?

-Canım bunda anlaşılacak ne var, başkalarına "Yaşasın Cumhuriyet" deriz, biz bize "Yaşasın Cemiyet" diye okuruz." (Akbaba, 24 Temmuz 1924, s.1).

7 Mayıs 1924'te Yunus Nadi Bey, İstanbul'da Cumhuriyet adlı gazete çıkarmıştı. Akbaba, Yunus Nadi'nin gazetenin adına, rejimin ismini vermesini eleştirmiştir. Geçmişte İttihat ve Terakki üyesi olan Yunus Nadi'nin Meşrutiyet dönemindeki kötü idarede payı olduğunu, şimdi de cumhuriyeti kendi çıkarlarına alet ettiği görüşünü savunmuştur. 24 Temmuz tarihli Akbaba, İlanlar Şirketi'nden Cumhuriyet gazetesine verilmiş gibi gösterilen bir ilanda kurguladığı diyalogda cumhuriyet rejimiyle, Cumhuriyet gazetesinin eş sesliği üzerinden okuyucuya mesaj vermiştir:

"-Meşrutiyetin ilanı hakkındaki fikriniz nedir?

-Hiç bu kadar pahalı ilan görmedim, bir kelimenin ilanı için koca bir memleket verdik, Hâlbuki biz "cumhuriyet"e satırı yirmi kuruştan ilan yaptırıyoruz (Akbaba, 24 Temmuz 1924, s.1)

Kaynak: Akbaba, 25 Ağustos 1924, s.4.

25 Ağustos tarihli *Akbaba*'da yayınlanan Ramiz imzalı karikatürde de Yunus Nadi Bey'in cumhuriyeti çıkarlarına alet ettiği iddiasını sürdürmüştür. Karikatürün üstünde "Kırmızı Konak Önünde Bir Nadi", altında ise: "Yaşasın 'Cumhuriyet'!..." ibaresi yer almaktadır (Akbaba, 25 Ağustos 1924, s.4). Cumhuriyet gazetesi sahibi Yunus Nadi Bey, fraklı bir kıyafetle ve elinde şarap şişesini kaldırarak "Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağırarak resmedilmiştir. Hitabındaki cumhuriyetin rejim değil kendi gazetesiymiş gibi gösterilerek cumhuriyeti çıkarlarına alet olarak kullandığı mesajı verilmiştir.

SONUÇ

Akbaba, Milli Mücadele yıllarından 1977'lere kadar kısa zamanlı kesintiler dışında dönemine ayna tutmayı başarabilmiş bir mizah gazetesidir. Gazetenin uzun yıllar varlığını sürdürebilmesinin en önemli sırrı kuşkusuz sahibi Yusuf Ziya Ortaç ve ortağı Orhan Seyfi Orhon başta olmak üzere yetenekli ve tecrübeli yayın kadrosu ve Cumhuriyet Halk Partisi'yle olan yakın ilişkileriydi. Zamanının gelişmelerine mizahi bir bakış açısıyla yaklaşan *Akbaba*, kamuoyunun büyük ölçüde dikkatini çekebilmiştir. Ayrıca Yusuf Ziya Bey'in farklı dönemlerde dahi siyasal erklerle iyi ilişkiler kurabilmesi ve onlardan destek bulmayı başarabilmesi de gazetenin ömrünün uzamasında ana amillerdendir. Gazete, Atatürk ve Milli Şef (1923-1950) dönemlerinde devrimlerin halk üzerinde kökleşmesi vazifesini üstlenmiş ve bu doğrultuda yayın faaliyetlerini sürdürmüştür. Karşılığında ise CHP'den farklı şekillerde destekler almıştır. İsmet İnönü sonrasında iktidara gelen Demokrat Parti döneminde de siyasal gücü elinde tutanlarla ilişkilerini geliştirmeyi başarmıştır. CHP'den uzaklaşarak Başbakan Adnan Menderes ile yakın temas kurmuştur. Bu ilişkiyi gazetesini ayakta tutma adına da kullanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın dönem basın hayatına damgasını vurmuş olan *Akbaba*, cumhuriyetin ilanı sürecini yakından takip etmiştir. Başyazılar, köşe yazıları, kurgu diyalogları, mülakatlar ve şiirler ile mizahi perspektiften cumhuriyetin ilanı sürecini kamuoyuna taşımıştır. *Akbaba*, bir ay öncesinde anayasa değişikliği yoluyla cumhuriyetin ilan edileceğini sayfalarına taşımıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla gerçekleşen hükümet bunalımı sırasında, bakanların kendi istekleri dışında koltuklarını bırakmak zorunda kaldıkları fikrini savunmuştur. *Akbaba*, cumhuriyetin ilanını ise desteklemiştir. Cumhuriyet'in o an için uygulanacak en iyi rejim olduğuna, aksinin düşünülemeyeceğine inanmıştır. Bununla beraber cumhuriyetin ilanından ziyade onun içselleştirilmesi gerektiği fikrini savunmuş ve bir ölçüde kamuoyunun sesi olmuştur. İstanbul'da cumhuriyetin ilanı usulüne dair bazı gazetelerin eleştirilerinin Ankara tarafından ciddiye alınmaması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Fakat kısa süre sonra *Akbaba* da Ankara gibi bu gazeteleri ve gazetecileri eleştirmeye başlamıştır. Meşrutiyet denemesinin İttihatçıların keyfi uygulamalarıyla başarısız olduğunu sıklıkla vurgulayarak aynı hataların tekrar edilmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. İttihatçıların yeni durumda kendi çıkarları için cumhuriyeti kullandıklarını ileri sürmüştür. Onların cumhuriyeti sahiplenmelerinde samimi olmadıklarını, çıkarıcı bir yaklaşımda buldukları fikrini işlemiştir. Cumhuriyeti yaşatmak için ona dengeli yaklaşılmasını ne abartılı yaklaşılmasını ne de tamamen ihmal edilmesini istemiştir. Cumhuriyet'in Mustafa Kemal Paşa önderliğinde, vatan ve millet gibi sağlam temelleri olduğunu, dolayısıyla gelecekte herkesin emin olabileceği düşüncesini savunmuştur.

KAYNAKÇA

Akbaba (1922, 11 Aralık). s.1.

Akbaba (1923, 1 Kasım). s.1,4.

Akbaba (1923, 5 Kasım). s.1.

Akbaba (1924, 25 Ağustos). s.4.

Akbaba (1924, 24 Temmuz). İlanat Şirketinde, s.1.

Akbaba (1924, 24 Temmuz). Tanin İdarehanesinde, s.1.

Akbaba, (1935, 23 Kasım). s.1.

Akbaba, (1936, 30 Mayıs). s.1.

Akbaba (1956, 16 Ağustos). s.1.

ALKAN. M.Ö. (1994). En Doğru Bildiğimizden Kuşkulananmak-8: Cumhuriyet'in Habersiz Cumhuriyetin İlanı ve İlk Reis-i Cumhuriyet Seçimi. *Toplumsal Tarih*, S.248, s.48-58.

ATATÜRK, M.K. (1997). *Nutuk (1919-1927)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1997). C.I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

DABCA, Fon: 10.0.0.0, Kutu: 176, Gömlek: 532, Sıra: 1, lef. 12-13, 58-79, 87-92.

DABCA, Fon: 30.1.0.0, Kutu: 131, Gömlek: 851, Sıra: 5, lef. 2-3.

DABCA, Fon: 30.1.0.0, Kutu: 19, Gömlek: 108, Sıra: 31, lef. 1-7.

DABCA, Fon: 30.10.0.0, Kutu: 83, Gömlek: 550, Sıra: 10, lef. 2-6.

DABCA, Fon: 30.18.1.1, Kutu: 10, Gömlek: 32, Sıra: 3, lef. 1-2.

DABCA, Fon: 30.18.1.1, Kutu: 14, Gömlek: 34, Sıra: 4, lef. 1-2.

DABCA, Fon: 30.18.1.1, Kutu: 16, Gömlek: 70, Sıra: 16, lef. 2-3.

DABCA, Fon: 30.18.1.1, Kutu: 8, Gömlek: 45, Sıra: 18, lef. 1-2.

DABCA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 151, Gömlek: 75, Sıra: 5, lef. 13.

DABCA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 57, Gömlek: 69, Sıra: 19, lef. 1.

DABCA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 58, Gömlek: 72, Sıra: 15, lef. 1.

DABCA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 60, Gömlek: 92, Sıra: 12, lef. 1.

DABCA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 65, Gömlek: 46, Sıra: 14, lef. 1.

DABCA, Fon: 30-10-0-0/Kutu: 3, Gömlek: 14, Sıra: 5, lef.2-3.

DABCA, Fon: 490.1.0.0, Kutu: 12, Gömlek: 65, Sıra: 11, lef. 1.

DABCA, Fon: 490.1.0.0, Kutu: 1325, Gömlek: 401, Sıra: 1, lef. 1-207.

- DABCA, Fon: 490.1.0.0, Kutu: 16, Gömlek: 83, Sıra: 4, lef. 1-97.
- DABCA, Fon: 490.1.0.0, Kutu: 1325, Gömlek: 401, Sıra: 1, lef. 153, 156, 162.
- DABCA, Fon: 10.0.0.0, Kutu: 176, Gömlek: 532, Sıra: 1, lef. 37.
- DEMİRCİ, C. (2005). Mizah Dergimizdeki Yazının Serüveni. *İmge Öyküler*, S.5, s.76-81.
- Hüseyin Dâniş maddesi. İçinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-danis>, Erişim Tarihi: 13.06.2023.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 10.0.0.0, Kutu: 176, Gömlek: 532, Sıra: 1, lef. 83.
- KANBER. (1923, 15 Kasım). Cumhuriyet Hakkında Hüseyin Daniş Bey'in Fikri. *Akbaba*, s. 98, s.2.
- KARABEKİR, K. (1993). *Paşaların Kavgası*. İstanbul: Emre Yayınları.
- KILIÇER, G. S. (2012). *Türkiye'de Modernleşme ve Gündelik Yaşam: Akbaba Üzerine Bir İnceleme (1929-1938)* (Basılmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- NESİN, A. (1973). *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*. İstanbul: Akbaba Yayınları.
- ORBAY, R. (1993). *Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım*, C.2. İstanbul: Emre Yayınları.
- ORHON, O. S./Fiske. (1923, 1 Kasım). Yaşasın Cumhuriyet. *Akbaba*, S.95, s.1.
- ORTAÇ Y. Z./Akbaba. (1923, 24 Temmuz). Ankara'ya Mektup. *Akbaba*, S.103, s.1.
- ORTAÇ Y. Z./Akbaba. (1923, 27 Eylül). Cumhuriyet. *Akbaba*, S.85, s.1.
- ORTAÇ Y. Z./Akbaba. (1923, 8 Kasım). Memleketimizin İsmi. *Akbaba*, S.97, s.1.
- ORTAÇ Y. Z./Akbaba. (1923, 15 Kasım). Sayesiz Olsun. *Akbaba*, S.98, s.1.
- ORTAÇ Y. Z./Akbaba. (1923, 3 Aralık). Hükümeti Tenkit. *Akbaba*, S.104, s.1.
- ORTAÇ. Y.Z. (1996). *Bizim Yokuş*. İstanbul: Akbaba Yayınları.
- ÖNAL, M. (1986). *Yusuf Ziya Ortaç*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- SAYGILI, H.-KONAR E. (2021) Türkiye'nin 1950'li Yıllarına Mizah Gözüyle Bakmak: Akbaba Dergisi (1952-1960). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.8, S.2, s.589-626.
- SİPAHİOĞLU, A. (1999). *Türk Grafik Mizahı*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi* (1968). Devre: 2, C.VII, Ankara: TBMM Matbaası.
- TONGA. N. (2008). Türk Edebiyatı Tarihinde Mühim Bir Mecmua: Akbaba (1922-1977). *Turkish Studies*, C.III, S.2, s. 665-679.
- TONGA. N. (2012). İki Bacanağın İki Kardeş Mecmuası: Akbaba ve Çınaraltı. *Değirmen Yüzyılım Dergileri 1900-2000 Özel Sayısı*, S.29-30-31, s. 62-75.

ÜÇÜNCÜ. U. (2011). *İkinci Dönem TBMM'de Bir Muhالیfın Portresi Kadirbeyzade Zeki Bey*. Konya: Çizgi Kitapevi.

Vatan (1923, 5 Kasım). Meclis'teki Yegâne Müstakil Me'bus, s.4.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 01.10.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 17.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1369372

CUMHURİYET’İN İMAJINI ESKİ ESERLER ÜZERİNDEN TARTIŞMAK: TÜRKİYE’NİN 1958 BRÜKSEL SERGİSİNE KATILIMI VE YANSIMALARI

*Discussing the Image of the Republic through Antiquities: Türkiye's Participation in the
1958 Brussels Exhibition and Its Reflections*

Gürsoy ŞAHİN

Prof. Dr.

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-7817-2043

gsahin@aku.edu.tr

Atıf/Citation: Gürsoy Şahin (2023), “Cumhuriyet’in İmajını Eski Eserler Üzerinden Tartışmak: Türkiye’nin 1958 Brüksel Sergisine Katılımı ve Yansımaları”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılı Özel Sayısı, s. 25-49.

Öz: Araştırmada temel amaç, II. Dünya Savaşı’ndan sonra düzenlenen ilk büyük fuar olarak kabul edilen ve Türkiye’nin de katıldığı Brüksel Dünya Fuarında (Expo 58, 17 Nisan-19 Ekim 1958) sergilenmek amacıyla götürülen eski eserleri Türk ve Türkiye imajı açısından irdelemektir. Türkiye’nin dört yıl öncesinden davet edilerek hazırlanmaya başladığı Brüksel fuarında ilk olarak dikkat çekici bir sergi pavyonu inşa edildi, ülkenin önemli mimarlarının katılımı sağlandı, ülkeyi tanıtıcı bir film çekildi ve Bedri Rahmi Eyüboğlu da mozaik duvar çalışması ile fuar büyük ödülünü kazandı. Öte yandan fuarda sergilenmek üzere modern sanat eserlerinden ziyade daha çok geleneksel sanatlardan örneklerin seçilmesi kimi çevrelerce eleştiri konusu yapıldı. Ayrıca fuar sırasında sergilenmek üzere Topkapı Sarayı ve Türk ve İslam Eserleri Müzesinden eski çağlardaki Türk yaşam tarzını temsil eden koleksiyonlardan eserlerin seçilmesi de bir diğer eleştiri konusunu oluşturdu. Türk evi ve Türk kahvehanesi tarzında inşa edilen sergi pavyonunda, İstanbul Arkeoloji Müzesinden seçilen diğer eserler sergilenerek Türkiye’nin medeniyetlerin kesişme noktası olduğu gösterilmeye çalışıldı. Diğer yandan ülkenin teknik altyapısının ithal olduğuna ve daha çok geçmişe sığınıp halıların, nakışların, el sanatlarının ve paha biçilemeyen ama nesli tükenmiş diğerlerin üzerinde durulmasına yönelik eleştiriler yapıldı. Çalışmanın kaynaklarını temel olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi ve dönemin süreli yayınları oluşturdu.

Anahtar Kelimeler: Brüksel, Eski Eser, Fuar, Sergi, İmaj.

Abstract: The main purpose of the research was to examine the ancient monuments which were brought to be exhibited at the Brussels World Fair (Expo 58, 17 April-19 October 1958) accepted as the first big fair organised after the World War Two and Türkiye also participated in with regards to the image of Turkish and Türkiye. In the Brussels fair that Türkiye was invited four years before and prepared for, first, a remarkable exhibition pavilion was constructed, the participation of the important architects of the country was ensured, an introductory movie was shot about the country, and Bedri Rahmi Eyüboğlu also won the grand prize of the fair with his mosaic mural. In other

respects, selecting samples of traditional artworks rather than pieces of modern art more to be exhibited in the fair became the target in some groups. Another issue of criticism was selecting also the works from the collections representing the Turkish lifestyle in the old ages from Topkapı Palace and the Turkish and Islamic Art Museum that would be exhibited during the fair. In the exhibition pavilion, built in the style of a Turkish house and Turkish coffee house, valuable antiquities selected from Istanbul Archaeological Museum were exhibited to show that Türkiye is the crossroads of civilisations. On the other hand, it was criticised that the country's technical infrastructure was imported and carpets, embroidery, handicrafts, and priceless but extinct values were emphasised by resorting to the past more. The sources of the study were basically the Republic Archive Documents of the Directorate of State Archives of the Presidency, Turkish Diplomatic Archive of the Foreign Affairs, and periodicals of the period.

Keywords: Brussels, Antiquities, Fair, Exhibitions, Image.

GİRİŞ

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından sonra ülke imajına pozitif katkı yapmak, Anadolu'nun zengin ve köklü medeniyetlerin beşiği olduğunu göstermek amacıyla müzecilik faaliyetlerine özel önem verilmekteydi. Bu anlamda Türkiye'ye gelen turistlere profesyonel rehberlik hizmetleri verilirken müzelerin ziyaret edilmesi de özellikle öncelendi.

Ülke imajına katkı sağlamanın bir diğer yolu Avrupa'da veya ABD'de düzenlenen sergi, fuar ve panayırarda müzeli eserlerin sergilenmesi idi. Bilindiği üzere Türkiye, uluslararası sergi, fuar ve panayırlara XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren katılmaktaydı. Özellikle 1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı sonucunda durgunlaşan dış ticareti canlandırmak, ülkenin ekonomik alanda gelişmesini hızlandırmak için uluslararası sergi, fuar ve panayırlar kaçırılmaz fırsatlar sunmaktaydı (Kurnaz Şahin, 2021, s. 861-864; Kurnaz Şahin, 2022, s. 42).

Bu anlamda Türkiye, 1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında çeşitli Avrupa ülkelerinde düzenlenen sergi, fuar ve panayırlara katılmakta bu sırada propaganda amacıyla müzeli eserler de sergilenmekteydi. Örneğin 1931 yılı Ocak-Şubat aylarında Londra'da *Royal Academy*'de açılan *İran Sanatı Sergisine* İstanbul Müzesi'nde yer alan tezhipli ve minyatürlü kitaplar, mızrak, pala, kılıç, kalkan ve miğfer gibi kıymetli eşyaların uzman bir komisyon tarafından seçilmesi, sigortalanması, gümrük vergisinden muaf tutulması şartıyla götürülmesine izin verildi (BCA, 15-80-2/186-19, 10.12.1930; Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534/37677-151627-4, Tarih: 1930-12-11; TDA, 534/37677-151627-2, 1930-12-13). Yine Avusturya Cumhurbaşkanı M. Miklas'ın himayesinde Viyana'da 16 Aralık 1931'de *Winer Secession Derneği*'nce düzenlenen *Eski ve Yeni Türk Eserleri Sergisine* gerekli sigortalar yaptırılarak Avusturya Sefareti tarafından teslim alınmak ve iade edilmek şartıyla Türkiye'nin de 20 müzeli eserle katılması kararlaştırıldı (BCA, 30-18-1-2/24-76-18, Ek: 186-24, 02.12.1931).

Türkiye 1939 yılından itibaren yurt dışı sergilerine daha planlı katılmaya başladı. 1939'da ABD'nin New York şehrinde açılan Dünya Sergisi münasebetiyle Türkiye'deki müzelerden derlenen 300'e yakın sanat eseri yurt dışına götürülerek sergilendi (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 1966, s. 747). Keza 9 Ağustos 1939'da ABD'de Cleveland şehrinde düzenlenen sergide teşhir edilmek üzere çiçek ve ağaç resimleri ile müzik eserleri gönderilmesi kararlaştırıldı (TDA, 502/23241-101671-1, 09.08.1939).

II. Dünya Savaşı yıllarında uluslararası ticari organizasyonlar azalsa da bu tür sergilerin gördüğü rağbet ve ülkelerin lehindeki olumlu propaganda göz önüne alınarak savaş sonrası süreçte yeniden canlanma eğilimi gösterdi. Bu dönemde Türkiye'nin katıldığı sergi, fuar ve panayırarda ihraç ürünlerinin tanıtımı yapılırken aynı zamanda yurtdışına gönderilen eski eserler üzerinden sergilerde başarılı bir propaganda oluşturuldu. Örneğin 10 Aralık 1952'de Bakanlar Kurulu kararı ile 23 Ocak-12 Nisan 1953 tarihleri arasında Paris'te açılan *Eski Türk Sanatları Sergisinde* teşhir edilmek üzere müzelerden 410 parça orijinal eser ile rölöve ve fotoğrafların yurt dışına çıkarılmasına izin verildi (BCA, 30-18-1-2/130-89-15, Dosya Ek : 76-2436, 10.12.1952). Ancak basına yansıdığı üzere Paris'e gönderilen Fatih Sultan Mehmet'in kaftanı yırtılmış Kanuni Sultan Süleyman'ın entarisi ise hırpalanmıştı (Kıvanç, 1958, s. 3).

Yaşanan talihsizliklere rağmen Paris'te 1953 yılında açılan Eski Türk Sanat Eserleri Sergisinin kazandığı başarı üzerine aynı serginin yoğun talepten dolayı Amerika, İspanya, İngiltere ve İtalya'da da açılması düşünüldü. Yapılan toplantılar neticesinde serginin gerek ABD'de gerekse Avrupa'da bazı şehirlerde düzenlenmesi hususu Başvekalete sunuldu. Konuya olumlu yaklaşımakla birlikte bütçe imkanları sebebiyle mesele bir süre sürüncemede kaldı ve yazışmalara konu oldu (TDA, 525/38076-154876-8,12.30.1954). Bu dönemde Dominik'ten Japonya'ya, Tunus'tan Fas'a, İngiltere'den, Kahire'ye kadar bu tür sergiler düzenlenirken Türkiye'deki müzelerden eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına belirli şartlarda izin verilmekteydi (TDA, 517/2594-16669-2, 02.11.1955; BCA, 30-18-1-2/154-76-15, 30.01.1960; BCA, 30-18-1-2/188-49-18, 03.08.1965; BCA, 30-18-1-2/211-70-19, 25.09.1967; BCA, 30-18-1-2/253-46-19, 08.07.1970).

Kamuoyu uluslararası alanda ülkenin tanıtılması hususunda eski eserleri önemli bir koz olarak görmekteydi. Öte yandan eski eserlerin yurtdışına götürülüp getirilmesi sırasında zarar görebileceğinden endişe edilmekteydi. Aslında dünya çapında değere sahip sergilerde dünya çapında değere sahip eski eserleri sergileyerek mühim bir propaganda fırsatından faydalanmak yahut da yıpranacağı ya da zarar göreceği endişesiyle eserleri bu gibi seyahatler yaptırmaktan uzak kalmak arasında bir tercih durumunda kalınmaktaydı. Ancak bu tereddütlere rağmen gerekli itina gösterildiği takdirde eserler zarar görmeden de yurt dışında sergilenip yurda tekrar dönebiliyordu. Örneğin 30 Aralık 1957-1 Şubat 1958 arasında Pakistan'da Lahor Sergisine gönderilen 235 bin lira değerindeki 61 parça Türk minyatür ve yazmaları en ufak hırpalanmaya uğramadan yurda dönmüştü. Bu durum yetkililere bir güven vermişti. Üstelik Lahor yolculuğunda koruma ekibi sadece iki memurdan ibaretti (Kıvanç, 1958, s. 3). Bu değerlendirmeler neticesinde araştırma konusunu oluşturan 1958 Brüksel Sergisine eski eserler ile Türk sanat eserlerinin gönderilmesi planlandı.

Bu çalışmada temel amaç II. Dünya Savaşı'ndan sonra düzenlenen ilk büyük fuar olarak kabul edilen ve Türkiye'nin de katıldığı Brüksel Dünya Fuarında (Expo 58, 17 Nisan - 19 Ekim 1958) sergilenmek amacıyla götürülen eski eserleri ve diğer sanat eserlerini Türk ve Türkiye imajı açısından irdelemektir. Ayrıca 1958'de Brüksel Fuarı için hazırlanan tüm sergi pavyonu üzerinden yaşanan Türk/Türkiye imajı tartışmalarına da değinilecektir.

Türkiye'nin Sergiye Daveti ve İlk Hazırlıklar

Türkiye, Brüksel Fuarına açılış tarihinden dört yıl önce 10 Haziran 1954'te davet edildi (TDA, 508/44314-211117- 11, 17.12.1954). Hükümet tarafından öncelikle konuyla ilgili değerlendirmeler yapmak üzere "*Brüksel Sergisi Daimi Komitesi*" kurulması kararlaştırıldı. 14 Mart 1956 tarihli yazı gereği Hariciye, Maliye, Maarif, Nafia, İktisat ve Ticaret, Gümrük ve İnhisarlar, Ziraat, Çalışma ve İşletmeler Vekaletleriyle, Basın-Yayın ve Turizm ve İstatistik Umum Müdürlükleri temsilcilerinden oluşan "*Brüksel Sergisi Daimi Komitesi*" kuruldu. Komite, Türkiye'nin adı geçen sergiye katılımı konusunu tetkik etmek üzere dört toplantı gerçekleştirerek bazı hususlarda tespitlerde bulundu. Hükümetçe sergiye katılmaya karar verilmesi halinde yapılması gerekli işleri teker teker inceledi. Komite bu hususta ilk önce, ücretsiz ve sergi sürecince kullanılmak üzere Türk Hükümeti adına ayrılmış bulunan arazide inşa edilecek pavyona ait projelerin hazırlanabilmesini temin etmek üzere bizzat mahallinde inceleme yapılmasını uygun buldu. Bu maksatla Nafia ve İşletmeler Vekaleti temsilcilerinden oluşan bir heyetin Brüksel'e gönderilmesi kararlaştırıldı.

Komitenin süreç içinde yaptığı değerlendirmeler sonucunda milletlerin hayat tarzlarını, felsefi ve dini anlayışlarıyla sosyal ve sinai icraatlarını, dönemin eserlerini ilmi, artistik, iktisadi ve içtimai gelişmelerini, teknik ilerlemelerini tanıtmak gayelerini güden ve cihanşümul ve milletlerarası bir mahiyet arz eden sergiye Türkiye'nin katılmasını fikir birliği içerisinde faydalı buldu. Serginin tarih boyunca Türk medeniyeti, sanatı, kültürü ve iktisadiyatını tanıtmak fırsatı vereceği dile getirildi (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 14).

Yapılan değerlendirmeler neticesinde 4 Nisan 1956 tarihli ve Milletlerarası Ekonomik İşler Dairesi Umum Müdürlüğünün yazısına istinaden Türkiye'nin 1958 Cihanşümül ve Milletlerarası Brüksel Sergisine katılımı Başvekalet tarafından 7 Nisan 1956'da prensip olarak kabul edildi (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 13). Brüksel Sergisinin hazırlık işleriyle meşgul olmak üzere Hariciye Vekaletinde “*Brüksel Sergisi Daimi Komisyonu*” adı altında bir komisyon kurulması, işlerin yürütülmesi ve sonucu konusunda Hariciye Vekaletine yetki verilmesi uygun bulundu (BCA, 30-18-1-2/143-40-19, Dosya Ek: 76-144, 05.05.1956). “*Daimi Komite*” de çalışmalarına devam edecek ve kuracağı çeşitli alt komiteler marifetiyle sergiye iştirak için gerekli bütün tedbirleri alacaktı. Sergiye katılımın hazırlanması amacıyla komitece ilk olarak sergide inşa edilecek Türk pavyonu için bir proje yarışması açılacak ve uygun görülecek bir jüri heyeti marifetiyle en başarılı proje seçilecekti. Komite ayrıca 1957 ve 1958 bütçelerine sergi için tahsisat konulmasını bekleyerek İktisadi Devlet Teşekkülleri, bankalar ve sergi ile ilgili anonim şirketlerden temin edilecek yardımlarla, seçilecek bir banka nezdinde hususi bir fon açtıracaktı. Böylece gerek sergi müsabakasında kazananlara verilecek primleri gerekse sergi hazırlıkları için ihtiyaç duyulacak diğer masrafları bu fondan ödeyecekti (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 12).

Komisyon sergi masraflarının karşılanması mevzuunda Başvekalet veya Hariciye Vekaleti bütçesine 1957 senesi için 600.000 ve 1958 senesi için de 200.000 lira ki toplam 800.000 liralık tahsisat konulmasını ve geri kalan 700.000 liralık ihtiyaç için de seçilecek bir banka nezdinde bir hesap açılmak suretiyle İktisadi Devlet Teşekkülleri, bankalar ve sergi ile ilgili anonim şirketlerden temin edilecek meblağlarla bir fon tesisi şekillerini düşündü.

Hükümetin sergiye kesin katılma kararı alması durumunda; kesin katılma kararının sergi idaresine derhal tebliği, katılım sözleşmesinin hükümet adına 30 Nisan 1956 tarihinden evvel imzalanabilmesi için tayin edilecek Sergi Komiserine imza yetkisi verilmesi de önerilmekteydi. Ayrıca sergi idaresi nezdinde Türkiye'yi her bakımdan temsil edebilecek Sergi Komiserinin tayini ve komiserin temsil edilecek sektörler temsilcileri arasından seçilecek bir veya iki kişi ile desteklenmesi de istenmekteydi (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 15).

Sergiye katılma kararı alındıktan sonra hazırlıklar başladı. Bu süreçte kamuoyu Brüksel Sergisine büyük bir ilgi göstermekteydi. İlk olarak Brüksel Sergisine Türkiye'nin de katılmasını düzenleyen sözleşmenin Hükümet adına imzalanması gerekli idi. Bunun için Bakanlar Kurulunca 21 Nisan 1956'da Brüksel Büyükelçiliği Başkatipli Doğan Türkmen'e yetki verilmesi kararlaştırıldı (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 11; BCA, 30-18-1-2 /142-35-5, Dosya Ek: 76-144, 21.04.1956).

Brüksel Sergisine Türkiye'nin katılmasını düzenleyen sözleşme, Türkiye'nin sergi komiseri Doğan Türkmen ile 29 Mayıs 1952 tarihli Belçika Kraliyet Kararnamesi gereğince kendisine verilen yetkilere istinaden hareket eden Belçika Hükümeti Umumi Komiseri Baron Moens de Ferning arasında imzalandı. Teknik hususların yer aldığı sözleşmede 1958 Cihanşümül ve Milletlerarası Brüksel Sergisinin 22 Kasım 1928'de Paris'te imzalanıp 10 Mayıs 1948'de düzenlenmiş “*Beynelmilel Sergilere Mütedair Sözleşme*”ye istinaden tertiplendiğinden bahsedilmekteydi. Sözleşmede tarafların uyması gereken hususlar yer almaktaydı (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 11).

Sergiye katılacak taraflar ihtiyaç duyuldukça Brüksel'de sergi hazırlıkları konusunda toplantılar düzenlemekteydi. Bu anlamda 27 ve 29 Mayıs tarihlerinde Brüksel'de bir toplantı yapılması kararlaştırıldı. Anılan toplantı Brüksel Sergisi Genel Komiserlerinin üçüncü toplantısı idi. Toplantıya 22 Mayıs 1957 tarihli Bakanlar Kurulu kararı gereğince Türkiye'yi temsilen Genel Komiser sıfatıyla Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti Azası Munis Faik Ozansoy'un katılması kararlaştırıldı (BCA, 30-18-1-2/146-27-9, Dosya Ek: 105-149, 22.05.1957; BCA, 30-18-1-2/148-18-17, Dosya Ek: 105-149, 09.04.1958). Karar 9 Nisan 1958'de Cumhurbaşkanı tarafından da onaylandı (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 3). M. Faik Ozansoy'un serginin

devamı müddetince görevi gereği Brüksel'e yapacağı seyahatlere ait yevmiye ve harcırahlar Hariciye Vekaleti Basın Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğünün bütçesinden ödenecekti (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 3)¹. Ayrıca Brüksel'de açılacak fuarın gerektirdiği bütçe ve masraflarla ilgili TBMM'de gerekli kararlar alınarak aktarımlar yapıldı (TBMM Zabıt Ceridesi, 1958, s. 129-130, 168, 510, R/41).

Brüksel'deki Sergi Hazırlıkları

Brüksel şehri gerçekleştirilecek organizasyona tam anlamıyla hazırlanmaktaydı. Bu hazırlıklar Türk basınına da yansdı. Basında yer alan değerlendirmelere göre Brüksel'e gidenler 1958 fuarının hakikaten bir organizasyon numunesi olduğunu gördüler. Gazetelere göre turizmi “*üç beş lüks otel, neon lâmbalı caddeler şeklinde anlayanların Brüksel'de öğreneceği çok şey vardı*”. Belçika 8 milyon nüfusuyla 35 milyon ziyaretçi kabul etmeye hazırlanıyordu. Fuar sırasınca günde 160 binden fazla insan Brüksel'e gelecekti. Bu arada Türkiye ile kıyas yapılan yazıda 1955'te Bağdat Paktı Konferansı vesilesiyle Ankara'ya gelen birkaç yüz ziyaretçinin şehirde ağırlanmasının genç Hariciyeciler için son derece zor bir görev olduğu dile getirilmekteydi. Brüksel'de her gün yüz binden fazla insana otel ve lokanta bulmak, araç temin etmek, trafiği ayarlamak gerekmekteydi. Kısacası büyük bir organizasyona ihtiyaç vardı (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 24).

Habere göre Brükselli idareciler, her şeyi en ince ayrıntısına kadar hesaplamışlardı. Yeni oteller inşa edilirken şehrin garsoniyerleri dahil ziyaretçi ağırlayabilecek bütün odaları seferber edildi. Belçika halkı organizatörlere her türlü kolaylığı göstermek için adeta yarışmaktaydı. Şehre çadırlarıyla gelen ziyaretçilere kamp yerleri hazırlandı. Lojman servisi Logexpo, elektronik sistemleri sayesinde otuz saniye gibi kısa süre içinde oda isteyen her misafire kalacağı yeri söyleyebilecek durumdaydı. Nakil için araçlar, muhtemel yolcu sayısı göz önünde tutularak hazırlandı. Fuar ziyaretçileri saatlerce otobüs beklemek zorunda kalmayacaklardı. Otomobil park yerleri de artırıldı.

Misafirlerin kendilerini yabancı bir ülkede hissetmemeleri için de türlü tedbir alınmıştı. Belçika'da fuarın açılmasından bir sene önce “*vatandaş lisan öğren*” kampanyası başlatıldı. Özellikle gümrükçüler, otelciler, tezgâhtarlar, postacılar, polisler, otobüs ve tramvay şoförleri dil öğrenmeye davet edilmişlerdi. Şehrin her yerinde yabancı dil dersaneleri açıldı. Beş binden fazla gönüllü tercümanlıkla görevlendirilmişti. Tercümanlar bildikleri yabancı dili gösteren renkli bir işaret taşıyacaktı. Ziyaretçiler de konuştukları dili gösteren aynı renkte bir işaret taşımaya davet edileceklerdi. Bu sayede aynı dili konuşanların birbirlerini bulması, anlaşabilmesi kolaylaşacaktı. Fuarda Esperanto dahil dil konuşuluyordu. Yabancıların aradıkları yeri kolayca bulmaları için milyonlarca broşür ve harita bastırılmıştı.

Farklı diller bilmek de yeterli değildi, ziyaretçileri aynı zamanda güler yüzle karşılamak gerekliydi. On beş gün süren bir nezaket kampanyası açıldı. “*Birbirinden tatlı iki nezaket kraliçesi*” çeşitli şehirleri dolaşarak halkı nezaket konusunda bilgilendirmeye çalıştı. Bu kampanyada görev alanlar kendilerini belli etmeden polislerin davranışlarını incelediler. Nazik hareketleriyle göze çarpan kırk yedi polise mükâfatlar dağıtıldı. “*Efendice araba kullanan şoföre tekerlek şövalyesi*” payesi verildi. Öğrenciler okullarda “*1958'de Belçika gençliğinin rolü*” konulu kompozisyonlar yazdılar. Belediyeler nezaket yarışına katıldılar. Havada, karada, denizde, gümrükte, fuarda kısaca her yerde görev alan fuar hostesleri güzellik, nezaket ve anlayış numunesiydiler. Habere göre en zor beğenen turizm uzmanları dahi Belçikalıların organizasyon alanındaki başarılarını hayranlıkla dile getirmekteydi (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 24).

¹ Hazırlıklar sırasında M. Faik Ozansoy çeşitli defalar Brüksel'e gitti (M. Faik Ozansoy Brüksel'e Gitti, 1957 s. 5). F. Ozansoy'un seyahatleri serginin açılışından sonra da sürdü. (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 9); Brüksel'deki Türk pavyonunun durumunu yerinde incelemek üzere Bedri Rahmi Eyüboğlu da 1957 yılı Ağustos ayında pavyon mimarlarından olan Yüksek Mimar Utarit İzgi ve eşiyle birlikte Brüksel'e gitti (Eyüboğlu, 1957, s. 3).

Konuyla ilgili haberlere göre sergi açıldıktan sonra bir ay geçmeden 4 milyon kişi tarafından gezildi. Ancak bir takım sorunlar da gün yüzüne çıkmaya başladı. Otellerde, pansiyonlarda, hususi evlerde yer kalmadı. Belediye alabildiğine artan yiyecek, içecek ve otel fiyatlarını dondurmaya zorunda kaldı (Brükseldeki Sergi, 1958, s. 3).

Türkiye'nin Brüksel Sergisine Hazırlıkları

Dönemin basınında yer alan değerlendirmelere göre Brüksel Fuarını ABD ile Rusya'nın bir "kültür savaşı sahası" olarak kullanacakları anlaşılıyordu. ABD'nin savaşa süreceği kuvvetlerin ne olacağı aşağı yukarı belli idi. Rusya ise tam bir gizlilik içinde mücadeleye hazırlanıyor ve bu davranış ABD'de endişe yaratıyordu. Bu dönemde Amerikan basınında, Brüksel Panayırına katılma konusunda yazılan makaleler ve yapılan tenkitlerde "kültür yarışını da kaybediyor muyuz?" sorusu sorulmaktaydı. Diğer yandan başta İngiltere, Almanya ve Fransa olmak üzere birçok ülke milli kültür varlıklarını topluca ve en belirgin bir şekilde bu milletlerarası panayırda sunmaya hazırlanıyorlardı (Mimaroğlu, 1958, s. 29).

Basında ABD ve Avrupa ülkelerinin Brüksel sergisine nasıl hazırlandığı hakkında değerlendirmeler yapıldıktan sonra "ya biz bu sahada ne yapıyoruz" sorusu sorularak işlerin bir çeşit gizlilikle yürütüldüğü ifade edilmekteydi. Türkiye'nin de Brüksel Panayırına katılmak için yapmakta olduğu hazırlıklara hakim olduğu bildirildikten sonra bu gizliliğin sebebinin "savaşa sürülecek büyük kuvvetler ve kullanılacak taktik hususunda düşmana bilgi vermeme endişesinden daha başka bir şey olduğunu tahmin etmek güç değildir" yorumunda bulunulmaktaydı. Devamla "olsa olsa bugüne kadar yapılan hazırlıkların kifayetsizliği üstüne umumi efkârın dikkatini çekmemek için bu konuda ketum davranılıyor, hele basını Brüksel Panayırıyla ilgilendirmemek için ses çıkartmamaya bilhassa dikkat ediliyor" ifadeleri yer almaktaydı.

Yazının devamında Türkiye'nin Brüksel Panayırında devler savaşına katılmak için bir iddiasının olamayacağı dile getirildi. Fakat "ülkenin kendi çapında, karınca kaderince fakat elden gelen her şeyi bütün iyi niyetle yaparak ve dünya huzuruna çıkarabileceği" bütün değerleri seferber ederek bu olayda ülkenin kendisini göstermeye çalışmanın büyük bir milli vazife olduğu belirtildi. Habere göre tiyatro, plastik sanatlar, sinema gibi sahalarda Brüksel'e nelerin götürülüp götürülmeyeceği konusunda, bu dalların uzman tenkitçileri artık fikirlerini söylemeliydiler. Müzik, bale ve opera sahalalarına gelince bu sahalarda Türkiye'nin Brüksel Panayırında nasıl temsil edileceği hususunda sızan haberler son derece üzücü olarak nitelendirilmekteydi (Mimaroğlu, 1958, s. 29).

Basında belirtilen bir diğer husus Maarif ve Hariciye Vekaleti temsilcilerinden meydana gelmiş bir panayır komitesinin bir müddettir sergiyle ilgili konularda çalışmakta oluşu idi. Çalışmalar ne derece ilerlemişti, yahut nereye varılmıştı? Bu konuda resmen bilinen hiçbir şey yoktu. Konuyla ilgili sızan haberlere göre bugüne kadar "mahallinde tetkikler yapmak üzere" Brüksel'e birçok temsilci yollanmış ve bu iş için de "astronomik" diye vasıflandırılan rakamlarda paralar harcanmıştı.

Türkiye, Brüksel'e bale, opera ve müzik olarak ne götürebilirdi? Yorumlara göre ülkenin "değil dünya huzuruna çıkarabilecek çapta henüz öğrenci müsamesesi olarak memleket için bile seyredilebilecek bir bale"si yoktu. Panayıra bir milli oyun topluluğu gönderilmesi düşünülebilirdi. Panayır komitesi de bu işle uğraşmakta idi. Yazıda, kurulan ekip denildiği gibi gerçekten yetkisiz ve bilgisiz bir yetiştiricinin elindeyse pek iyi bir neticenin alınmayacağı dile getirilmekteydi.

Opera ile ilgili değerlendirmelerin de yapıldığı yazıda Devlet Operası şarkıcılarının orkestrası, şefi, rejisör ve dekoratörleriyle birlikte tam kadro halinde bir Batı başkentine gidip "Sevil Berberi" yahut "Rigoletto" temsil etmelerinin Türkiye'ye büyük bir itibar sağlayacağı ifade edilmekteydi. Fakat aynı kadro bir Türk opera eseri temsil ederse iş değişebilirdi. Türkiye'nin

elinde “*Van Gogh*” ve “*Kerem*” adlı iki opera vardı. Panayır makamları “*Van Gogh*”u bilhassa istemişlerdi. Fakat Devlet Operası her iki eserin de Brüksel’e gönderilmesini önlemek için akla gelen her engeli öne sürmüştü. Yani her iki opera da Brüksel’de oynanmayacaktı. Bu demektir ki Türk lirik sahnesi panayırda temsil edilmeyecekti. Yalnız Belçika Kraliyet Tiyatrosu “*Theâtre de la Monnaie*”, Van Gogh’u 1958-59 repertuarına almıştı. Fakat temsil tarihi panayırın Ekim ayındaki kapanışından sonraya denk gelmekteydi.

Musiki icrası bakımından Türkiye, Brüksel’de şüphesiz ki bir orkestrayla ya da bir oda musikisi topluluğuyla temsil edilemezdi. Fakat herkesin aklına gelen birkaç solist Türkiye’yi uluslararası her sanat gösterisinde olduğu gibi Brüksel’de de temsil edebilirdi. Oysa mesela Leyla Gencer’in, Ayla Erduran’ın, Suna Kan’ın, İdil Biret’in Brüksel’e gönderileceği hususunda henüz bir şey bilinmemekteydi.

Panayıra katılım konusunda *Akis*’e yansıyan olumlu tek şey vardı. O da Türk pavyon binası ve onu süsleyecek olan Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun mozaiği idi. Brüksel Panayırını 17 Nisan 1958’de açılıyordu. Türkiye’ye ayrılan “*Milli Günler*” ise 7-9 Ağustos 1958 tarihleri idi. Türkiye kendisini bilhassa o günlerde gösterecekti. İ. Mimaroglu’nun mevcut şartlardaki tahminleri Türkiye’nin “*temaşa sanatları ve musiki bakımından Brüksel Panayırına iştirakinin bir fiyaskoyla neticeleneceği*” yönündeydi. Son olarak yapılan yorumda fuar hazırlık komitesinin teferruatlı bir açıklama yapması, haberlerde dile getirilen endişelerin yersiz olduğunu sabit delillerle ortaya koyması, kamuoyunu aydınlatması gerektiği dile getirilmekteydi (Mimaroglu, 1958, s. 29).

Gazetelerde dile getirilen Brüksel sergisiyle ilgili endişeler ve Türkiye’nin sergideki imajının yüksek seviyede gösterilmesi için yapılan hazırlıklara yönelik eleştiriler sürüp gitti. Burada özellikle İsmet İnönü’nün damadı olan Metin Toker’in yönetimindeki *Akis* dergisinde çıkan yazıların, Demokrat Parti iktidarına muhalefet olarak kaleme alındığının belirtilmesi gerekmektedir. Öte yandan Hükümetin eleştirilerle ilgili açıklamasının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tartışmalar devam ederken Hükümet sergiyle ilgili hazırlıklar bağlamında müzelerde bulunan ve fuarda teşhir edilecek eski eserleri tespit etti. Örneğin 5 Şubat 1958’de Bakanlar Kurulu toplantısında müzelerden seçilen ve 23 Kasım 1957 tarihli ve 4/9722 sayılı kararname gereği adları ve vasıfları yazılı eserlerinin Brüksel Sergisi’nde teşhir edilmek üzere yurtdışına çıkarılmasına izin verildi (BCA, 30-18-1-2/148-7-13, Dosya Ek: 105-149, 05.02.1958).

Brüksel Sergisinin Açılışı

Brüksel Fuarının resmî açılışı 17 Nisan 1958’de Belçika Kralı Baudouin tarafından gerçekleştirildi. Brüksel Fuarının açılış gününde misafirleri Brüksellilerin çok iyi bildiği kapalı bir gökyüzü, iliklere kadar işleyen bir soğuk, rüzgar ve yağmur karşıladı. Bu kapalı ve soğuk hava Belçika’nın normal havasıydı. Binlerce kişi soğuğa rağmen fuar kapısının önünde toplanmıştı. Yirmi yedi yaşındaki Kral Baudouin fuar kapısını açtı. Kralın etrafı diplomatlardan, asillerden, resmî görevlilerden oluşan iki bin kişilik bir davetli grubuyla çevrilmişti. Alışılmış nutuklar okundu. Kral Baudouin “*İlmin bir medeniyet yaratmaya kafi gelmediğini, ahlak görüşlerinin de ilimle atbaşı gitmesi gerektiğini*” ifade etti. Ardında Belçika’nın Sosyalist Başbakanı Achille Van Acker, “*Atom enerjisinin sulh yolunda kullanılmasının ehemmiyetini*” belirtti. Zaten fuarın teması “*daha insani bir dünya için dünyanın bilançosu*” idi. Bir Amerikalı yazar bunu “*Belçika, sulh için 200 milyon dolarlık bir bahse giriyor*” formülüyle dile getirmekteydi. Söz konusu 200 milyon (126 milyar Fransız frangı) hiçbir ticari gaye için harcanmamıştı (Milletlerarası Brüksel Sergisinin Bilmediğimiz Hususiyetleri, 1958, s. 4). Belçika fuarı aslında bir fuar da değildi. Ünersal bir ekspozisyon/sergi idi. Tekniğin hakim olduğu ve dünyanın çok küçüldüğü bir çağda, ilmî ilerlemenin insan hizmetinde neler yapabileceğinin bir bilançosunu vermek istiyordu. Batıda bu tarz ekspozisyonlar bir anane haline gelmişti (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 24). 1958 Belçika Fuarı, II. Dünya

Savaşı'ndan sonra geleneğin yaşatılması anlamında ilk teşebbüs oldu. Belçika'daki Sosyalist Hükümet, muhalefetin eleştirel bakışları altında, parayla ölçülemeyecek bir amaç için 200 milyon dolar harcamaktan çekinmiyordu. Belçikalı vergi mükellefleri bu harcamaları eleştirmekle birlikte yapılan işten iftihar duydukları da kolayca anlaşılıyordu.

Beş yıla yakın zamandan beri üzerinde çalışılan fuar, açılış günü tamamıyla bitirilememiştir. Bandoların çaldığı, bayrakların dalgalandığı dakikalarda ustalar pavyonların son rötuşunu yapmaya devam ediyordu. Türk Pavyonu da gecikenler arasındaydı. Ramazan Bayramının ilk gününden önce “*Altın Boynuz*” yani Haliç Lokantasını açmak mümkün olmamıştı. Organizatör Baron Moens de Ferning sabırsızlanmakta “*bir haftaya kadar tamamlanmayan pavyonların üzerinden buldozerler geçireceğini*” söylemekteydi (Milletlerarası Brüksel Sergisinin, 1958, s. 4). Ancak bir haftaya kadar her şey hazır oldu (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 23).

Kral Baudouin'in sergiye tahsis ettiği Brüksel şehrine yedi buçuk kilometre uzaklıktaki ve 200 hektar genişliğindeki Heysel Parkında da hummalı bir çalışma vardı. 186 milyon defa büyütülmüş bir atom çekirdeğini temsil eden; birbirlerine üç metre çapındaki tünellerle bağlı dokuz küreden oluşan *Atomium* ilk bakışta dikkati çekmekteydi (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 24). Projesi Belçikalı mimarlar A. ve J. Polak ile mühendisler Andre Waterkeyn ve A. Becker tarafından hazırlanan 2500 ton ağırlığında, 108 metre yüksekliğindeki *Atomium*, üç metre çapında boru koridorla birbirine bağlı on sekiz metre çapında alüminyum kaplı çelik küreden oluşmaktaydı. Kürelerin hepsi sese ve ısıca karşı muhafazalı yapılmıştı. Yani modern tekniğin en gelişmiş imkânlarıyla donatılmıştı. Ziyaretçiler küreden küreye yürüyen merdivenle geçmekte, ortadaki sütunun içindeki asansör ise yirmi- yirmi beş saniyede, lokanta kısmını teşkil eden en üst küreye çıkmaktaydı (Mimarlık, Brüksel Fuarı Günümüzün Mimarisi, 1958, s. 29).

Nasıl ki 1889 Paris Fuarı için inşa edilen *Eiffel Kulesi* çelik devrinin habercisi olmuşsa, Brüksel Fuarı için inşa edilen *Atomium* da atom çağıının sembolü olacaktı (Mimarlık, Brüksel Fuarı...”, 1958, s. 29). “*Atom devrinin Eysel Kulesi*” olarak nitelendirilen *Atomium*'da, Paris'in *Tour d'Argent*'ını hatırlatan bir lokanta vardı. Burada atom enerjisinin sulh yolunda neler yapabileceği gösteriliyordu. İlim sarayı da zevk ve bilgiyle hazırlanmış ayrı bir âlem (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 24).

Demir kristalinde atom tertibinin 186 milyon kere büyütülmüş halini temsil eden *Atomium*'un küreleri, barışta atom enerjisi sergilerine hasredilmiş, bu sahada araştırma yapan memleketlere araştırmalarının neticelerini teşhir için birer küre tahsis edilmişti. Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa, Federal Almanya Cumhuriyeti ve Norveç barış için atom araştırmalarının meyvelerini bu küreler içinde dünyanın gözü önüne sermekteydiler (Mimarlık, Brüksel Fuarı, 1958, s. 29-30).

Güzel sanatlar meraklılarının beğenisi için adeta dünyanın bütün müzeleri seferber edilmişti. Hiç bir yerde görmeye imkân olmayan en nadide tabloları bir arada, fuarın Güzel Sanatlar Sarayında görmek mümkündü. Bu bölümde 30 ayrı müzeden getirilmiş olup modern sanatın son 50 yılını temsil eden 350 tablo yer almaktaydı. Leningrad ve Moskova müzeleri Picasso'nun en başarılı tablolarını göndermişti. Amerika'nın “*National Gallery of Arts*”ı en güzel koleksiyonlarını yollamakta tereddüt etmedi. Braque'ın, Cezanne'ın, Max Ernst'ın, Kee'nin, Dali'nin Van Gogh'un, Modigliani'nin vs. en nadide eserleri fuardaydı (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 24; Brüksel Sergisi Güzel San'atlar Sarayı Açıldı, 1958, s. 5).

Brüksel Fuarının mimarlık bakımından enteresan bir tarafı da çeşitli ülkeler tarafından inşa edilen pavyonlar arasında bir mimari dayanışmanın göze çarpması idi. Dünyanın dört bir yanında milli pavyonlarının projesini hazırlayan mimarlar, sanki aralarında sözleşmişler gibi dış görünüşten ziyade yapı tekniğine önem veren formlar aramışlardı. Fuar başmimarı Van Goethem, fuara katılan kırk beş ülke pavyonunun mimarisi hususunda memnuniyetini belirttikten sonra “*Brüksel Fuarı form bakımından olduğu kadar yeni malzemelerin kullanılması*

bakımından da ananevi mimari prensiplerinde bir ihtilal yaratacaktır” ifadelerini kullanmaktaydı. Hakikaten fuardaki pavyonlardan çoğu, duvar zihniyetini ortadan kaldıran, yani binanın yükünü çelik yahut betonarme bir iskelete taşıtan cepheleri baştan aşağı cam binalardı (58 Bruxelles Sergisi, 1957, s. 87).

Bizzat sergiye katılan ülkelerin pavyonları, “2000 yılının mimarisinin en cüretkâr eserleri” olarak nitelendirilmekteydi. Mimari bakımından atom çağında iki eğilim hakimdi. Bunlar tazyikli beton ve çelik, cam, plâstik idi. Meşhur *Le Corbusier*’nin plâk satan bir müessese için yaptığı pavyon, tazyikli beton tekniğinin başarılı bir örneğiydi. Söküp takılması mümkün cam ve çelikten yapılmış, bir çok küçük tâli pavyonlardan oluşmuş Alman pavyonu da çelik cam tekniğinin son derece iyi hazırlanmış bir örneğiydi. Bütün pavyonlarda mimarlar düz hatlardan ve 90 derecelik açılardan kaçınmışlardı. Binaların toprağa dayanak noktaları azaltılmıştı. İlk bakışta yadırganan binalara, muhtemelen benzerleri bütün dünya şehirlerinde görülmeye başladığı zaman kolayca alışılabilecekti (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 24).

Fuarın en göz alıcı pavyonlarından birisi Amerika Birleşik Devletleri pavyonuydu. Roma’daki Kolezyum (Colosseum)’u örnek alarak, projesi mimar Edward Stone tarafından hazırlanan dairevi bina, 90 metre çapındaydı. Ortası açık, bisiklet tekerleği şeklindeki çatısı ve duvarları polivinil plâstikten yapılmış, binanın dışı tamamen yaldızlı rozetlerle süslü beyaz paslanmaz çelikten örtülmüştü (Mimarlık, Brüksel Fuarı, 1958, s. 30). Dahilde ve hariçte çelik sütunlar da altın rengindeydi. 104 metre çapında ve 29 metre yüksekliğinde olan Amerikan Pavyonunun plâstik çatısını istenirse kaldırmak mümkündü (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 25). Pavyon aydınlık ve ışıklı bir binaydı. Pavyonun ortasında bulunan heykelli havuzun etrafına salkım söğütler, binanın etrafına ise elma ağaçları dikilmişti (Mimarlık, Brüksel Fuarı, 1958, s. 30).

Amerika Birleşik Devletleri pavyonunun hemen karşısına düşen Sovyetler pavyonu prefabrike olarak düşünülmüş ve binanın parçaları Sovyetler Birliğinde imal edilip yerinde montajı yapılmıştı. Brüksel Fuarı sona erince pavyon sökülüp, Sovyetler Birliğinin bir yerinde daimi sergi sarayı olarak yeniden inşa edilecekti. Ekonomi bakımından şayanı takdir olmasına rağmen Sovyetler pavyonu, mimari bakımdan “çok kuru olup diğer pavyonların yanında sönük” olarak nitelendirilmekteydi (Mimarlık, Brüksel Fuarı, 1958, s. 30).

Fuarın ziyaretçileri Amerikan ve Rus pavyonlarını meraklı bir şekilde dolaştılar. İki ülkenin pavyonları ziyaretçiler arasında bir karşılaştırma konusu olmaktaydı. Bunu çok iyi bilen Rusya ve Amerika, bütün enerjileriyle fuara hazırlanmışlardı. ABD Kongresi her zaman yaptığı üzere ödenek vermekte güçlükler çıkartmıştı. Basın, yapılan hataları acımasızca tenkit etmişti. Bu tür eleştiriler Rusya’da görülmeyen şeylerdi. Bu sebeple Ruslar, fuar için rakiplerinden daha fazla para harcama imkânını bulmuştu. Ancak ABD’liler de ellerindeki imkânlarla rakiplerinden aşağı kalmadılar (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 25). Basına yansıdığı kadarıyla her iki ülke de pavyonları için 20’şer milyon dolar harcamışlardı (Milletlerarası Brüksel Sergisinin, 1958, s. 4).

Rus pavyonu 16 bin metrekare araziye uygun olarak Rusya’da hazırlandı ve tren ve vapurlarla Brüksel’e getirildi. 1500 ton çelik, 200 ton alüminyum, 1700 m³ beton ve 16.000 m² camdan oluşan pavyonun montajı fuar alanında yapıldı. Fuardan sonra tekrar sökülüp geldiği yere götürülecek olan pavyon, estetik bakımdan olmasa bile, teknik bakımdan bir şaheser sayılabileirdi. Meşhur mimar Edward Stone’un hazırladığı Amerikan Pavyonu da ayrı bir başarı örneği idi. Pavyonların kurdeleleri kesilir kesilmez meraklılar iki ülkenin pavyonlarından içeri girdiler. Amerikan pavyonuna girmek pek kolay olmadı. Ziyaretçiler Brüksel’in iliklere işleyen soğuğu altında, Eisenhower’ın mesajını ve diğer uzun nutukları dinlemek zorunda kaldılar. Rus pavyonunda nutuk okunmadı (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 25).

Büyük Britanya, fuara dört pavyonla katıldı. Bunlar üç adet 21 metre boyunda kristal kulenin bulunduğu ve “*Kristal Hol*” adı verilen *Hükümet Pavyonu*; cepheleri kontrplakla kaplı, alçak ve

uzun bir bina olan *Teknoloji Pavyonu*; on iki metre yüksekliğinde cam duvarları bulunan *Britanya Endüstri Pavyonu* ve *Britannia Inn Pavyonu* idi.

Birleşmiş Milletler ve özel teşekkülleri sergide 2150 metre kare saha kaplayan, betonarme kabuktan bir kubbe altına yerleştirilmişti. Betonarme kabuğun yanları tamamıyla cam idi. İki yanında bulunan tali binalara üstleri kapalı rampalarla geçilmekteydi (Mimarlık, Brüksel Fuarı, 1958, s. 30). Dönemin dergilerinde ve gazetelerinde çeşitli ülkelerin pavyonları hakkında da görseller ve bilgiler verilmiştir. Mesela Fransa pavyonu ve Belçika pavyonu hakkında görsellerle birlikte teknik bilgiler yer almaktaydı (58 Bruxelles Sergisi, 1957, s. 87; Tansu, 1958a, s. 4).

Sergide 1 Eylül 1958'e kadar ziyaretçiler 100 milyon km'den fazla mesafe katetmiş ki bu dünyanın çevresinin 3000 defa dolaşılmasına denkti, Atomium lokantasında 54.000 yemek verilmiş, el ilanları için 120 ton kağıt harcanmış, sergiyi 4000 gazeteci ziyaret edip makale yazmış, 125 kongre toplanmış, bu kongrelerde 100.000 kişi bulunmuş, Kızılhaç hastanelerinde 20.000 hasta ilk tedavisini görmüştü (Brüksel Sergisinden Rakamlar, 1958, s. 3).

Brüksel Sergisinde Türkiye'nin Temsili

Brüksel'de 1958 senesi baharında açılan uluslararası sergi, Avrupa'da yılın en önemli olaylarından biri olarak gösterilmekteydi. Fuarda ana tema "*İnsan ve ona yapılan hizmetler/İnsanlık Hizmetinde*" idi. Fuarın amacı ise "*ulusların birbirlerini daha iyi anlamaları ve sevmeleri*" olarak belirlenmişti. Türkiye'nin sergiye katılma sebebi de buna paralel olarak Türkiye'yi tanıtmaktı (Güzel, 2006, s. 46).

Türkiye bu sergiye Hariciye Vekâleti tarafından organize edilen geniş bir programla katıldı. İngiliz pavyonu ve Monako Prenslığı binasının yanında olan Türk pavyonu iki binadan oluşmaktaydı. Pavyona 20-25 metre ebadında bir teşhir salonu ile girilmekteydi. Türk mimarları tarafından alüminyum ve camdan yapılan salonda Türkiye'ye ait her şey teşhir edilmekteydi (Brüksel'de Mehter Takımı Gösteri Yapacak, 1958, s. 3). Sergi salonu ve lokantanın teşkil ettiği iki blok, bunları birleştiren dekoratif pano - duvar ve uç kısmındaki mobil plastikten ibaret bir kompozisyondu. Serginin açıldığı 14 Nisan 1958 itibariyle Türk pavyonunun inşaatı henüz tamamlanmamıştı (Brüksel'de Mehter Takımı, 1958, s. 1).

Türk pavyonunun planları Yüksek Mimar Utarit İzgi, Muhlis Türkmen, Hamdi Şensoy ve İlhan Türegün tarafından çizildi. Pavyonun konstrüksiyonu prefabrike sistem olup tamamen takılıp sökülebilir idi. Taşıyıcı elemanlar çelik olup bunların etrafında cam ve sandviç tipi çeşitli malzeme ile yapılmış bir perde duvar yer almaktaydı. İnşaatı kontrol edilen Türk pavyonunun içerisine ve dışına konulacak, o günün anlayışındaki sanat eserlerinin maket ve eskizleri komisyonca uygun bulunmuş, bu işlerle meşgul olan ressam ve heykeltıraşlar, eserlerini icra etmek üzere Brüksel'e gitmişlerdi.

Bedri Rahmi Eyüboğlu, pavyonun iki blokunu birleştiren kısmın dahilinde ve haricinde bulunan dekoratif büyük duvara takriben yüz otuz metre karelik bir mozaik kompozisyon, Sabri Berkel pavyonun lokanta kısmında ayırıcı vazife gören panolara her biri dörde altı metrelik üç duvar resmi, heykeltıraş İlhan Koman da pavyonun dışına dikilecek bir soyut heykel yapacaklardı. Son şeklini alan heykel yirmi iki metre yüksekliğinde olacak ve çelik çubuklarla inşa edilecekti. Bu çubuk inşaat üzerinde, gerek plâstik ve gerekse fonksiyonel kıymeti olan, Türk motiflerini ihtiva eden alüminyumdan yapılmış renkli geometrik şekiller bulunmaktaydı. Sergide teşhir edilecek olan eski ve yeni Türk sanat eserleri, bu amaçla kurulmuş bulunan bir komisyonca tespit edildi (Milletler Arası Bruxelles Sergisi, 1957, s. 111; Şehsuvaroğlu, 1958, s. 3). Bina inşaatı Belçika'nın en büyük firmalarından biri tarafından üstlenildi (1958 "Brüksel" Beynelmillel Sergisi Türk Pavyonu, 1957, s. 63).

Sergide Türk Pavyonu

XX. asrın mimari zihniyetiyle inşa edilen Türk pavyonu, süsleme unsuru olarak kullanılan bir duvarla birbirine bağlı iki şeffaf binadan teşekkül etmekte olup Türk evi ve kahvehanesi olarak tasarlanmıştı. Binalar fuar genel komiserliği tarafından da takdir toplamıştı (Mimarlık, Brüksel Fuarı, 1958, s. 30). Belçika gazeteleri de Türk milli pavyonu hakkında yaptıkları yayınlarda diğer pavyonlarda zihinlere yorgunluk veren hava yerine Türk pavyonunun gönüllere ferahlık verdiğini belirtmekteydi (Şehsuvaroğlu, 1958, s. 3). Türk pavyonunu Pakistan Başbakanının eşi Begüm Noon da ziyaret ederek beğenilerini dile getirmişti (Begüm Brükseldeki Türk Pavyonunda, 1958, s. 3).

Türk pavyonunun inşası ve üslubundaki çağdaş mimari referanslara rağmen form ve malzeme açısından bina genel olarak “*Osmanlı/Türk evi*” şeklinde idi. Pavyonun 300.000 dolar gibi yüksek bir maliyetle inşa edilmesinde büyük ölçüde pavyonun sökülüp takılabilir ve yeni bir sisteme sahip olması etkili olmuştu. Aynı zamanda mimarlardan Utarit İzgi’nin de belirttiği gibi çeşitli zorluklarla karşılaşmıştı. Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet, Türk yazarlar Namık Kemal ve Ziya Gökalp, Osmanlı devlet adamları Mustafa Reşit Paşa ve Mithat Paşa ve Türkiye’nin kurucu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk gibi bazı önemli Türk şahsiyetlerini tanıtmak için bazı ayırma panelleri düzenlendi (Bancı, 2009, s. 95).

Genel olarak neo-atomik tarzdaki fuarda, Türk pavyonu da ayrı bir özellik teşkil ediyordu. Ziyaretçiler, Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun eşi Eren Eyüboğlu ve 12 yardımcısıyla birlikte hazırladıkları mozaikleri çok başarılı buldu. Basındaki değerlendirmelere göre Türkiye’nin “*ne atom, ne diğer ilimler, ne de teknik sahasında bir iddiası*” yoktu. Ancak kültür sahasında az çok bir varlık göstermeye çalışılacaktı. Türkiye’den giden aşçıların yemeklerini hazırladığı Haliç Lokantasının şöhretli Fransız mutfağıyla boy ölçüşeceği umuluyordu. Haberlere göre Türkiye hiç değilse bir tek sahada rakipsizdi. O da *The Associated Press* Ajansının “*sırrını ancak Türklerin bildiğini*” söylediği Türk kahvesiydi. Özenle hazırlanmış kahvehanede ziyaretçilere Türk kahvesi tattırılacaktı. Ancak haberde “*tabii ki kahvenin kendisi gibi pişirilmesi de unutulmadıysa*” sözleriyle ironi yapılmaktaydı (Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, 1958, s. 25). Uluslararası basında Türk imajı, tahmin edileceği üzere Oryantalist bakış açısından kurtulamıyordu.

Gazete haberlerinde Türk lokantasının ve kahvesinin beğenildiğinden bahsedilmekle birlikte Ankara’nın meşhur lokantacılarından Süreyya Bey’in işlettiği lokantadaki yemek fiyatlarının 4 dolar gibi yüksek bir meblağa ulaştığı dile getirilmekteydi (Tansu, 1958c, s. 4).

Sergide Türk Sanatı

Dönemin basınına göre sergideki Türk pavyonunu süsleyen sanat eserleri hayranlık uyandırdı. Brüksel Sergisindeki Türk pavyonunun ve Milletlerarası Güzel Sanatlar Sarayının güzel sanat ve eski eserler kısmının teşhiri ile ilgi hazırlıklarla meşgul olduktan sonra 30 Mayıs 1958’de yurda dönen Maarif Vekaleti Güzel Sanatlar Umum Müdürü Cevat Memduh Altar, *Zafer* gazetesine verdiği beyanatta, Brüksel sergisinin iki cephesi olduğunu, birincisinin milli değerinin milletlerarası yön olduğunu bildirmekteydi. Milli yön ile ilgili olarak yapılan çalışmaların başında pavyonun milli bir karakter taşıması gelmekteydi. Bunun için açılan müsabakada bu esaslar aranmış ve Güzel Sanatlar Akademisi mimarlarından dördünün bu esasları itibara alarak hazırladıkları proje kabul edilerek inşaatı yapılmıştı. Türk lokantası ve Türk kahvehanesi pavyonlarını ihtiva eden ve iki blok halinde bulunan pavyon büyük takdir toplamış ve bilhassa iki bloku bir diğerine bağlayan ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun 160 metrekairelik bir panosu seyircilerin dikkat ve takdirini kazanmıştı.

Milli pavyon, medeniyetler kavşağı ve Avrupa ile Asya arasında bir bağ teşkil eden Türkiye’nin medeniyet tarihindeki müstesna durumunu her bakımdan açıklayan kıymetli müze ve sanat

eserlerini ihtiva etmekte ve genel olarak kalkınan Türkiye'yi çeşitli yönlerden Batı alemine tanıtmaktaydı.

Bunun dışında Türkiye'nin milletlerarası yönünü ortaya koyan Güzel Sanatlar Sarayında iki ayrı sergi daha vardı. Bunlardan birincisi "*Modern Sanatın Son 50 Yılı*" adlı sergide beynelmil bir eksperler jürisi tarafından seçilen ve modern resim ve heykelin kurucuları, önderleri ve onların açmış oldukları sanat anlayışı üzerinde eser vermiş olan sanatkarların eserleri teşhir edilmekteydi. İki seneden beri etüdlerine devam eden ve Türkiye'nin de katılmasına ittifakla karar veren uluslararası jüri, Türk sanatkarlarından ressam Zeki Faik İzer'in "*Müzik*" adlı kompozisyonu ile ressam Cevat Dereli'nin "*Bursa'nın Gündoğdu Köyü*" adlı eserini, heykeltıraşlardan da İlhan Koman'ın "*Demir Relief*" adlı eserini sergide teşhir edilmek üzere kabul etmişti (Evliyaoğlu, 1958, s. 1, 3).

Fuarın devam ettiği 1958 yılı Haziran ayı içerisinde yine Türkiye'nin bazı sanat hareketlerine de şahit olundu. Ankara Kız Teknik Öğretmen Okulu ile İstanbul Olgunlaşma Enstitüsünün ortaklaşa hazırladıkları bir defile ile tarihi Türk motiflerinden esinlenerek meydana getirilen kıyafetler teşhir edilecekti. Ayrıca 7-8 Ağustos tarihlerinde iki milli Türk günü tertiplenecek ve 2500 kişilik Oditoryumda, Devlet Tiyatrosu Sanatkarları tarafından William Shakespeare'in bir eseri temsil edilecekti. Bunun yanında Türk folklor oyunları gösterilecek ve Türk bestekârlarının modern teknik ile meydana getirmiş oldukları senfonik eserler bestekârları tarafından idare edilmek üzere tanıtılacaktı. Bu maksatla dünyanın en meşhur senfonik orkestralarından biri olan Colonne Orkestrası Paris'ten Brüksel'e gelecekti. Bu konserlerde Cemal Reşit Rey, Ahmet Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin, Necil Kazım Akses, Bülent Arel, Bülent Tarcan, Ferit Tüzün, İlhan Usman ve Nevit Kodallı'nın senfonik eserleri icra edilecekti. Bu eserlere de solist olarak piyanist İdil Biret ile Ayşe Gül Sarıca, viyolonist Ayla Erduran katılacaklardı. Türk eserlerinden meydana gelecek olan bu programlarda yalnız iki Batı müzik eseri bulunacaktı. Bunlar da Beethoven'ın 4'üncü Piyanon Konçertosu ile Ayla Erduran'ın çalacağı Brahms'ın Keman Konçertosu idi. Aynı programlarda şan solisti olarak da Leyla Gencer ile Ferhan Onat yer alacaklardı.

Buna paralel olarak Brüksel'in tanınmış operalarından olan "*La Monnaie Tiyatrosu*" ile varılan bir anlaşma gereğince bu tiyatronun kendi temsililerine Türk solistleri davet edileceklerdi. Nitekim bu faaliyetin başlangıcı olan 3 Mayıs gecesi soprano Leyla Gencer ile tenor Doğan Onat "*Toska*" Operasının gala temsilinde oynamışlar ve büyük bir takdire mazhar olmuşlardı. Türkiye'nin Brüksel sergisine katılması ülkenin tanınması bakımından önemli faaliyetlere sahne oldu (Evliyaoğlu, 1958, s. 1, 3; Bancı, 2009, s. 98). Bu anlamda Türkiye'ye ayrılan 7-9 Ağustos 1958 milli günlerinde bir taraftan folklor ekipleri ile mehter takımı gösteri yaparken diğer yandan keman, piyano ve senfonik müzik resitali yapıldı (Brüksel'de Mehter Takımı Gösteri Yapacak, 1958, s. 3). Sergide Türk kadın sanatçılarının eserleri de yer aldı (Güzel, 2006, s. 46).

Sergide Tiyatro Gösterimi

Brüksel'de gerçekleştirilmesi düşünülen bir tiyatro gösteriminde Shakespeare'in "*On İkinci Gece*"si adlı eserinin seçilmesini *Akis* dergisi eleştirmekteydi. Habere göre Brüksel'deki sergi münasebetiyle bir de Milletlerarası Tiyatro Festivali yapılması kararlaştırılmıştı. Devlet Tiyatrosu bu festivale çağırılınca basına göre "*yetkililer uzun uzun düşünmüşler, fakat yabancılara gösterebilecekleri bir yerli eser bulamamışlardı*". Bunun üzerine Renato Mordo gibi başarılı bir rejisörün düzenlemesinden geçmiş olan ve daha önce de iki kere oynanmış bulunan Shakespeare'in "*On İkinci Gece*"nin festivale gitmesi kararlaştırıldı. Fakat Brüksel'e gidecek oyuncular ile ilgili bir tartışma vardı. Ayrıca asli rejisör olarak adı afişlere geçen Cüneyt Gökçer de R. Mordo'nun mizansenleriyle kendi mizansenleri arasında hangisini seçeceği konusunda bir türlü karar kılammıştı (Ankara, On İkinci Gece, 1958, s. 30).

Cüneyt Gökçer, hocası R. Mordo'nun yerine aslen rejisör tayin edilince eseri nasıl bir anlayışla sahneye koyacağı hususunda bir hayli kararsız kalmıştı. Eseri Mordo mizansenleriyle işlese

büyük bir skandal olabilirdi. Habere göre sonunda Cüneyt Gökçer, Mordo anlayışını muhafaza etmekle beraber yeni mizansenlerle eseri sahneye getirme gibi ortalama bir yol tutmaya karar verdi. Malvolio'da Cüneyt Gökçer, Sir Toby'de Salih Canar, Maria'da Melek Ökte, Olivia'da Yıldız Akça ve Soytarıda Müşfik Kenter bir yana diğer oyuncuların seçimi eleştirilmekteydi. Haberde eserin 1 Haziran 1958'de Ankara seyircisinin karşısına çıktığı, bu arada İzmir Fuarında da temsiller verileceği bu sebeple 7 ve 9 Ağustos tarihlerinde festivalde oynanmadan önce ufak tefek hataların düzelebileceği umulmaktaydı (Ankara, On İkinci Gece, 1958, s. 31).

Sergide Gösterilecek Film ve Çekimi

Brüksel Sergisinin hazırlık işleriyle meşgul olmak üzere Hariciye Vekaletinde bir daimi komisyon kurulmuş ve sergide Türkiye'nin layığıyla tanıtılması için gerekli tedbirleri almak üzere görevlendirilmişti. Komisyon bu maksatla ülkedeki kalkınma hamlelerini konu alan bir film çevrilerek bunun serginin devamı müddetince gösterilmesini uygun görmüş ve bu maksatla uygun bir senaryoyu seçerek filmin çekilmesi hazırlıklarına girişmişti. Hariciye Vekaletinin 26 Ekim 1957 tarihli yazısından anlaşıldığı üzere düşünülen filmin çevrilmesi için yapılan araştırmalar sonunda bir Çek Şirketinin özellikle teknisyen ve film çekme malzemesi tedarik ve temini bakımından uygun şartlar teklif ettiği görülerek bu hususta gereken mukavelenin imzalanması hazırlıklarına girişildi (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 7).

Brüksel Sergisi için bir film yapmak işi de dahil olmak üzere çeşitli propaganda masraflarının karşılanması maksadıyla Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nün 1957 yılı bütçesine gereken tahsisat konulmuştu. Söz konusu filmin sergiye yetiştirilmesi için biran evvel harekete geçilmesi zarureti karşısında Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nün yapması gereken bazı işlemler bulunmaktaydı. Buna göre;

- 1- Brüksel Sergisi Daimi Komisyonunca tespit edilecek esaslar dairesinde mevzubahis Çek firması veya uygun görülecek diğer bir firma ile mukavele imzalanması,
- 2- Mukavele gereğince filmi çekecek olan firmaya filme çekme bedeli ile gelecek yabancı uzmanların ve ihtiyaca göre film şirketinin merkezine gelecek uzmanın ülke içindeki yevmiyeleri ile harici ve dahili yol masraflarının ve film çekmek için kullanılacak malzemenin memleket içindeki nakliye masraflarının ödenmesi,
- 3- Filmin çevrilmesini mümkün kılacak diğer gerekli tedbirlerin alınması ve çeşitli masrafların karşılanması hususlarında yetkili kılınması,
- 4- Çevrilecek filmlerin negatiflerinin, banyoları, kupaj ve montaj işleri yapılmak üzere memleket dışına çıkarılmasına izin verilmesi (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 7),
- 5- Başvekaletten Hariciye Vekaletine gönderilen yazıya göre film çekme işiyle uğraşacak kimselerin yevmiyeleri ve malzemenin nakliye masrafları hakkında Bakanlar Kurulundan kararname çıkarmak için 24.08.1951 tarihli tamimle arzedildiği üzere ilgili vekaletlerin mütalaaları alındıktan sonra teklifte bulunulması gerekmektedir (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 5).

Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü tarafından Brüksel Sergisi için Türkiye'de çektirilecek filmlerin banyo edilmek üzere yurtdışına çıkarılmasına izin verilmesi, Hariciye Vekaletinin 26.10.1957 tarihli yazısı üzerine Bakanlar Kurulunun 14 Kasım 1957 tarihli toplantısında "*Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne dair Nizamname*"nin 34 üncü maddesine göre kararlaştırıldı (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 5; BCA, 30-18-1-2/147-57-20, Dosya Ek: 105-149, 14.11.1957).

Öyle anlaşılıyor ki film çekim işi planlandığı süratle ilerlemedi. Dönemin basınında yer alan haberlere göre Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı, Brüksel Fuarında yapılacak uluslararası film gösterimine katılmaya acele olarak karar verirken, ülkenin belli başlı senaryo yazarlarını bir yarışmaya davet etti. Konusu itibarıyla ülkenin doğal güzelliklerini ve turistik yerlerini tanıttacak

olan bu filmin süresi yarım saat olacaktı. İstenen özelliklere sahip en iyi senaryo seçilir seçilmez filmin çekilmesine başlanacak ve bu senaryonun yazarına da üç bin lira ödül verilecekti.

Senaryonun çok kısa bir zamanda istenmesi, davetiye alan senaryo yazarlarının bir çoğunun bu işe teşebbüste bulunmalarına engel oldu. Bu hususta özür beyan eden cevaplar vermeye hazırlanan senaryo yazarlarından Yaşar Kemal, Lütfü Akad, Haldun Taner ve Halit Refiğ kendi aralarında bu konuyu konuşurlarken ortaya kolektif bir senaryo hazırlanabileceği fikri atıldı. Bu fikir dört yazara da cazip geldiği için hemen harekete geçtiler. Dört gün süren gayretli bir çalışma sonucunda “*Dağları Delen Ferhat*” senaryosu ortaya çıktı.

“*Dağları Delen Ferhat*” bu ismi taşıyan bir kamyonun hikayesi idi. Bütün ömrünü Anadolu yollarında geçiren ve Türkiye’yi karış karış dolaşan kamyon bu uğurda bir ömür sarfedip sonunda işe yaramaz bir hâle geldiğinde Unkapanı’nda tezgâha çekilmekteydi. Kamera “*Dağları Delen Ferhat*” ile birlikte Anadolu’nun binbir doğal güzellikleri arasında dolaşıyordu. Toros dağlarından Karadeniz sahillerine, Efes’ten Truva’ya kadar ülkenin her köşesinden gelip geçiyordu. Kameranın bu gezintisi esnasında güzel bazı buluşlar da *Dağları Delen Ferhat*’ı süslüyordu. Asfalt üzerinde dönen tekerleklerin içinden çıkan atlar dörtnala birbirlerini takip ederlerken, muhteşem büyüklükte bir tahta at meydana geliyordu. *Dağları Delen Ferhat*, Truva’ya ulaşmıştı. Buna benzer daha bir çok farklılık vardı.

Yaşar Kemal, Lütfü Akad, Haldun Taner ve Halit Refiğ’in hazırladıkları bu senaryo beğenildi. Dört senaryo yazarı üç bin liralık mükâfatı aralarında paylaşırlarken, vakit kaybedilmeden filmin çevrilmesine başlandı. *Dağları Delen Ferhat*, Şâdan Kâmil’in rejisörlüğünde Çekoslovakyalı operatörler tarafından renkli olarak filme alındı.

Süratle tamamlanan bu film, Türkiye’ye ait kısa metrajlı diğer üç kurdele ile birlikte Brüksel’e gönderildi. Ancak “*Dağları Delen Ferhat*”, Brüksel’e varmadan önce on yıldan beri her sene uluslararası film festivali düzenlenen Karlovy Vary’de ilk gösterimini yaptı. Bu festival Venedik, Cannes, Berlin ve San Sebastian gibi dünya sinemasının dikkatini üzerinde toplamaktan ve beyaz perde âleminde hâdiseler yaratmaktan uzaktı. Buna rağmen Karlovy Vary, kendi çapında bir ilgi uyandırmaktaydı. Nitekim 1958’deki “*XI. Karlovy Vary Beynelmilel Film Festivali*”ne 39 ülke katılmıştı. 12 Temmuz cumartesi günü başlayan festival, 26 Temmuz cumartesi günü sona erecekti. “*Dağları Delen Ferhat*” diğer üç kısa metrajlı filmle birlikte Karlovy Vary’de Türkiye’yi temsil etti.

Belgesel filmler arasındaki yarışmaya katılan “*Dağları Delen Ferhat*”, festivalin büyük mükâfatı olan “*Kristal Küre*”ye aday gösterildi. Festival sona erdikten sonra, Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı temsilcisi Melih Başar ile rejisör Şâdan Kâmil’den oluşan heyet *Dağları Delen Ferhat*’ı Çekoslovakya’dan alıp Belçika’ya götürdüler. Haberde Berlin ve Venedik gibi en büyük festivalleri arka arkaya kaçırıldıktan sonra, hiç olmazsa Karlovy Vary’ye dokümanter filmlerle olsa dahi katılmak bir başarı olarak değerlendirilmekteydi (Festivaller, 1958, s. 31).

Sergiye Gönderilen Eski Eserler

Brüksel sergisinde mevzu olarak insan ele alınmış ve insanlığın ilk devirlerinden sergi zamanına kadar milletlerin kaydettikleri ilerlemeleri toplu bir halde göstermek istenmişti. Bu mevzular genel olarak; “*İnsan ve kainat, İnsan ve ölüm, Kendi nefsi önünde insan, İnsan ve şefkat, İnsan ve aşk, İnsan ve hülyası, İnsan ve irreal, İnsan ve cemiyet, İnsan ve iş, İnsan ve meçhul, İnsan ve şef, İnsan ve kahraman, İnsan ve efsane, İnsan ve harb, İnsan ve sulh*” şeklinde özetlenmekteydi (Şehsuvaroğlu, 1958, s. 3).

Bu suretle sergide büyük dinler, mağara adamından atom adamına kadar bütün beşeriyet devirleri yer almış bulunacaktı. Bu anlamda Brüksel serginin birinci üç aylık kısmında teşhir edilmekte olan sanat eserlerinden sonra, Ağustosta başlayıp Ekim sonuna kadar devam edecek olan “*İnsan ve Sanat*” adlı sergi Türkiye açısından bir fırsat olarak değerlendirilmekteydi. Türkiye bu sergiye eski medeniyet eserleriyle katılmaya karar verdi. Bu sayede Türkiye,

Anadolu'nun tarihten önceki devirlerinden bugüne kadar bünyesinde taşıdığı çeşitli devirleri temsil eden büyük değerdeki müze eserlerini Batı medeniyetine tanıttı (Evliyaoğlu, 1958, s. 1, 3).

1953 yılındaki Paris sergisinin aksine olarak Brüksel sergisi hazırlığında teşhir müddeti için titiz davranılmış, Brüksel'e müzeli eşyalarla beraber muhafaza ve nöbet vazifeleri görecektir kuvvetli bir müze ekibi ile bir emniyet ekibi de gönderilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1958, s. 3). Ancak *Milliyet* gazetesine yansıdığı üzere Brüksel sergisine gönderilecek tarihi eserler "*Paris Sergisinden gelişleri gibi*" olursa fuar kapandıktan sonra da Türkiye için bir "*hadise*" kaynağı teşkil edecekti. Çünkü yukarıda da değinildiği üzere Paris sergisi dönüşünde Fatih'in yırtılmış kaftanı Kanuni'nin hırpalanmış entarisi eski eserlerin yurtdışına gönderilmesi konusunda tereddüt oluşturmaktaydı (Kıvanç, 1958, s. 3).

Gazetelerdeki haberlere göre İstanbul'dan bir vapura yerleştirilecek kıymetli eşya, Brüksel'de dünyanın dört tarafından gelen ziyaretçilere sergilenecekti. Bu sergi propaganda açısından çok önemli bir fırsat idi. *Milliyet* gazetesindeki habere göre gönderilecek eserlerin maddi kıymetiyle ilgili sorulara cevap veren Topkapı Müzesi Müdürü Halûk Şehsuvaroğlu, konuyla ilgili heyetin yaptığı değerlemeye göre eserlerin fiyatının 1.217.650 lira olduğunu bildirmekteydi. Ancak bu sadece Türk-İslam sanatını ilgilendiren eserlerin kıymeti idi. Sergiye götürülecek arkeolojik eserlerin fiyatı buna dahil değildi (Kıvanç, 1958, s. 3).

Tarihi eşyanın seçiminde özellikle titiz davranıldı. Topkapı Müzesi kumaş vesaire gibi yıpranmaları kolay eşyanın ya hiç götürülmemesi veya imkan nispetinde az götürülmesini planladı. Bir milyonu aşan değer içinde kumaş olarak 50 bin liralık bir kaftanla 10 bin liralık iki elbise ve yine kıymeti fazla yüksek olmayan pabuç, çizme ve çoraplar vardı. Önce Ankara'da fotoğraflar üzerinden bir seçme yapıldı. Sonra İstanbul'da bizzat eserler üzerinde incelemede bulunuldu. Daha ziyade serginin ruh ve manasını aksettirecek eserler gönderilmeye çalışıldı (Kıvanç, 1958, s. 3). Netice itibarıyla Topkapı Sarayı ve Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nden toplanan ve eski çağlardaki Türk yaşam tarzını temsil eden eserler, hem pavyonda hem de Expo'nun uluslararası bölümünde yani Brüksel'deki Albertine Kütüphanesinde sergilenmek üzere beş kişilik bir komite tarafından seçildi (Bancı, 2009, s. 98-99).

Maarif Vekaletince seçilen beş kişilik bir heyet Topkapı Sarayı Müzesinden ve Türk İslam Eserleri Müzesinden eski asırlardaki Türk yaşayışını canlandırarak aynı zamanda yolculuğa ve teşhire dayanıklı sanat eserlerini seçmişti. Brüksel sergisinde bir uluslararası pavyon bir de milletlerin kendi pavyonları vardı. Bu bakımdan gönderilen eserlerin bir kısmı uluslararası pavyona konulacak, bir kısmı ise milli pavyonda teşhir edilecekti.

Yetkili heyetin uluslararası pavyonda bulunmasını uygun gördüğü eserlerin başında Şeyh Hamdullah'ın 140 bin lira kıymet biçilen Kuran-ı Kerim'i geliyordu. Kuran sedefkâri bir rahleye konulacaktı. Sonra 100 bin lira değerinde iki şamdan var. Bu iki şamdan vaktiyle Edirne'de Selimiye Camiinden müzeye getirilmişti. Ayrıca uluslararası pavyonda Türk eseri olarak yer alacaklar arasında yakutla süslenmiş bir hançer, incili bir ok kesesi ve nadide halılar bulunuyordu (Kıvanç, 1958, s. 3). Milletlerarası kısmın eserleri sırasıyla gösterilecek olursa:

- 1- XV. asra ait Uşak halısı (kuşlu),
- 2- XVI. asra ait tunçtan bir çift şamdan,
- 3- XVII. asra ait Uşak halısı,
- 4- Bağa ve sedef işlemeli ceviz rahle,
- 5- Değerli taşlarla süslü hançer,
- 6- Kadife üzerine yeşim zümrüt yakut, inci firuze işlemeli ok kesesi,
- 7- Esseyid Mustafa imzalı hilye gibi eski eserler seçilmişti (Şehsuvaroğlu, 1958, s. 3).

Millî pavyonda ise XVI. ve XVII. asırlarda Türk giyimini gösteren kaftanlar, XVIII. ve XIX. asırlarda yemek medeniyetini ifade eden gümüş tombak sofrta takımları sergilenecekti (Şehsuvaroğlu, 1958, s. 3). Ayrıca çeşitli işlemler, kavuk örtüleri, mendiller, minyatürler, tabaklar ve Türk gümüşleri de millî pavyonu süsleyecek ve ziyaretçilere eski Türk sosyal hayatında kıyafet ve yemek hususunda fikir verecekti. Manevi değerleri maddî kıymetlerinin çok üstünde bulunan eşyalar arasında IV. Murad'ın kaftanı ve I. Ahmed'in şehzadelikte giydiği iki elbisesi de mevcuttu (Kıvanç, 1958, s. 3).

Brüksel Sergisinde teşhir edilmek üzere 7 orijinal vakfiyenin de yurt dışına çıkarılması için izin alındı. Vakıflar Umum Müdürlüğünün 3 Nisan 1958 tarihli yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan yazı gereği;

- 1- Fatih Sultan Mehmet'in Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğünde mahfuz tomar halindeki vakfiyesi,
- 2- Ciltli bir kitap halinde Kanuni Sultan Süleyman vakfiyesi,
- 3- Ciltli bir kitap halinde III. Sultan Mustafa vakfiyesi,
- 4- Ciltli bir kitap halinde II. Bayezid vakfiyesi,
- 5- Küçük boyda halk vakfiyelerinden iki örnek Brüksel'de sergilenecekti (BCA, 30-18-1-2/149-24-15, Dosya Ek : 105-149, 05.05.1958).

Türkiye bu sergide vâris olduğu medeniyetin şaheserlerini de göstermek istedi. Türk-İslam sanatının Topkapı Sarayında yer alan en kıymetli koleksiyonlarından seçilmiş sanat eserlerinden başka İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan Anadolu medeniyetlerinin eski devirlerini ihtiva eden kıymetli antik eserler de Brüksel'e gönderildi (Evliyaoğlu, 1958, s. 1, 3).

- 1- Beyaz mermerden mamul Efes heykeli,
- 2- Ön yüzü kabartmalı, arkası Hitit hiyeroglif kitabeli bazalttan mamul Hitit hava (fırtına) tanrısı kabartma,
- 3- Arkadius'e ait İmparator başı,
- 4- İmparatoriçe Eudoxia'yı tasvir eden mozaik ikon,
- 5- Süslü ve narin Hitit Libasyon vazosu.

Bu eşyalar Brüksel'e sevk edilmeden evvel fotoğraflı fişleri yapılmış, uzman bir heyetçe kıymetleri takdir olunmuş ve sigortalanmıştı (Şehsuvaroğlu, 1958, s. 3).

1953 Paris Sergisinden eski eserlerin dönüşündeki talihsizliği hatırlayan yetkililer eserlerin Brüksel'e gidiş ve dönüş planlamasına özel bir önem vermekteydi. Rutubete karşı muhafazalı ambalajlara kaftan, elbise gibi kumaştan mamul eşya bükülmeden yerleştiriliyordu. Halılar rulo yapılmakta ve mumlu kağıtlara sarılmaktaydı. Bu çok önemli ambalaj işi Sultanahmet Erkek Sanat Enstitüsünün sorumluluğuna verilmişti. Onun yanı sıra gereken emniyet tedbirleri de alınıyordu. Bir milyon liradan yüksek baha biçilmiş, manevi bakımdan ise yerlerine konmasına imkan olmayan eserlerle birlikte sergiye 15-20 kişilik bir koruma ekibi de gidecekti (Kıvanç, 1958, s. 3). Netice itibarıyla sergilenecek objeler sigortalandı ve bir komisyon tarafından değer tespiti yapıldı. Ayrıca bir güvenlik ekibi ve müze grubu ile birlikte Brüksel'e gönderildi (Bancı, 2009, s. 98-99). Bütün bu dikkat ve özene rağmen eserlerin gittikleri gibi dönüp dönemeyeceklerine dair tereddüt yaşanmaktaydı. Ancak dünya çapında bir değere sahip sergide dünya çağında değere sahip eski eserleri teşhir ederek mühim bir propaganda fırsatı kaçırılmak istenmemekteydi (Kıvanç, 1958, s. 3).

Sergide Türkiye'ye ait ilk salonun sonunda, ülkenin tarımsal ve endüstriyel çabalarını sergilemek amacıyla resim ve haritaların depolandığı pasaj benzeri bir sonraki bölüm yer alıyordu. Türk halı şirketi Hereke'nin ürünleri bu bölümde, resimlerin karşısında sergilenebiliyordu. Diğer bölüm ise "medeniyetler kavşağı" olarak adlandırılmıştı. İlk olarak, tüm Anadolu

uygarlıklarını geriye dönük olarak gösteren ışıklı bir harita vardı. Her iki yanında da katılımcılara Türkiye’den manzaralar sunan projeksiyon makineleri bulunuyordu. Kazılarda bulunan tarihi objeler, mozaikler, minyatürler, tarihi Türk halıları ve kilimleri yanlarındaydı. İki Türk kıızı burada kilim dokuyordu. İlhan Koman tarafından tasarlanan “*Hitit güneş kursu*” da salondaki yerini aldı. Serginin son bölümünde daha çok Osmanlı dönemine ait giyim ve ev eşyaları sergileniyordu (Bancı, 2009, s. 95).

Sergiyle İlgili Tartışmalar

Türk basınına göre Türkiye, 1953 Paris Sergisi’nin aksine Expo 58’e özenle hazırlanmıştı. XIX. yüzyıl fuarlarının ardından II. Dünya Savaşı sonrasında düzenlenen ilk büyük fuar olan Brüksel Dünya Fuarı (17 Nisan-19 Ekim 1958)’na Türkiye, Utarit İzgi, Muhlis Türkmen, Hamdi Şensoy ve İlhan Türegün’ün hazırladığı modern mimarideki pavyonda sergilediği çalışmalarla katıldı. Bedri Rahmi Eyüboğlu, Türk Pavyonu için yaptığı 227 metrekarelik mozaik duvar çalışmasıyla Brüksel Dünya Sergisi Büyük Ödülü olarak altın madalya kazandı (Marmara Üniversitesi Cumhuriyet Müzesi, 2008, s. 19; <https://www.muzayededunyasi.com/donem-avangart-bedri-rahmi-eyuboglu-bali-art-gallery/> ET: 14.06.2023). Ayrıca Emin Barın, Brüksel’de sergilenen “*Fatih Divanı*” ile *Kitap Cildi Birincilik Ödülünü* aldı (Hat Sanatçısı Barın Anlıyor, 1990, s. 5; <https://sanal-sergi.msgsu.edu.tr/emin-barin-sergisi/> ET: 11.06.2023). Ancak fuar ile ilgili tartışmalar bir süre devam etti.

Türkiye’nin Expo’ya katılımı konusunda Türk basınında iki farklı tutum tespit etmek mümkündür. Temel yaklaşımlardan biri sergilenen nesnelere içeriklerinin değeriyle bağlantılı olarak ele alınmıştı. S. Nafiz Tansu gibi gazetecilerin savunduğu üzere sergilenen objeler Osmanlı Devleti’nin gerileme dönemine ait sanat eserlerini ya da saray atmosferini sembolize ediyordu. Dahası zengin bir medeniyetin temsilcisi olmaktan uzak bir şekilde, Türkiye “*Doğu*”nun bir parçası olarak anlatılmaktaydı. Bugünün değil “*geçmişin Türkiye’sinin, hatta Osmanlı İmparatorluğu’nun Pavyon’da yaşadığı*” öne sürülüyordu (Tansu, 1958b, s. 4; Bancı, 2009, s. 98).

Türkiye’nin kendi eliyle “*kendini oryantalize etme*” teması da eleştirilen bir durumdu. Bu tema sadece Brüksel fuarında değil dünya fuarlarındaki diğer Türk pavyonlarında da hissediliyordu. Keza Türkiye’nin yurtdışındaki binaları içinde sergilenen kültürel objeleri ve sanat eserlerinin içerikleri açısından “*kendini Doğu’da konumlandırma*” teması eleştirmekteydi. Bu bağlamda Brüksel sergisinde bina modern mimariyi simgelerken bina içinde kullanılan nesne ve objeler Osmanlı kültürünün bir parçası olması hasebiyle bir çelişki yaratıyordu. Bu bağlamda eleştirilerin en önemlisi bu alandan geldi. Zira Türk pavyonuna yüklenen anlam ve mimari özelliklerine tamamen zıt nesnelere sergilenmesi bazı çevrelerde rahatsızlık yaratmıştı. Eleştirilere göre bir şark çarşısı ya da kapalı pazar görünümündeki iç mekan ile modern dış mekan arasında bir zıtlık bulunmaktaydı (Bancı, 2009, s. 98).

Türkiye’nin çoğu zaman avantajı olarak görülen Doğu-Batı arasındaki köprü konumu aslında bir yönüyle onu çelişkili bir yola da itiyordu. Nitekim dünyada yükselen enternasyonalizm ile Türkiye’nin köklü milliyetçiliği arasındaki karmaşık ilişki de Brüksel’deki Türk pavyonuna da yansımıştı. Sergideki konteyner sistemi 1950’lerin yeni enternasyonalizmini sembolize ederken içinde sergilenen nesnelere 1930’larda ortaya konan resmi Cumhuriyetçi Türk tarihi ve kimliği kurgularını adeta yeniden üretiyordu.

Türk basınının bir diğer eleştirisi ise sergideki seçilen dans ve müzik gösterileri ile ilgiliydi. Daha önce de belirtildiği gibi, Expo’nun planlayıcıları her ülke için bir uluslar günü düzenlemişlerdi. Bu anlamda 7 Ağustos Brüksel’de Türk Günü olarak kutlanmıştı. Bu kutlama gününde Türkiye’nin folklor ekipleri sahne aldı. Folklor ekipleri Brüksel’e gitmeden önce tıpkı modacılar gibi Türkiye’de de gösterilerini halka sunmuşlardı. Ülkenin on farklı şehriden ekipler yerel/bölgesel dansları sergilemek üzere Ankara’ya davet edilmişti. Bunlardan bazıları jüri heyeti tarafından Brüksel’de ulusun kültürünü uluslararası bir izleyici kitlesiyle paylaşmak

üzere seçilmişti. Sergide folklorik dansların yanı sıra Osmanlı Mehter Takımı da pavyonun önünde ilk kez sahneye çıktı (Brüksel'de Mehter Takımı Gösteri Yapacak, 1958, s. 3). Bu özel gösteriler, belediyenin talebi üzerine Brüksel'in en ünlü ve dikkat çekici meydanı olan Grande Place'da yeniden sahnelendi. Bu konuda tek ülke Türkiye değildi. Diğer pek çok ülke de kendi kültürlerini benzer folklorik danslar ve gösterilerle temsil etmeyi tercih etti.

Bu gösterilerde folklorik danslar yanında Osmanlı Mehter takımının gösterisi çelişki olarak değerlendirildi. Sergi salonunda sergilenen objelerle mehteran takımı aynı bakış açısını yansıtıyordu. “*Görkemli bir imparatorluk kuran cihan fatihlerinin torunları*” olan Osmanlı Yeniçeri Bandosu'nun topluma kahramanca bir ülke ideali gösterdiğini düşünmek yanlış olmaz. Kimi yazarlara göre pavyonun “*uluslararası cam kutusu*” ile Türkiye'nin en önemli milliyetçi gösterisi olan Osmanlı Yeniçeri Bandosu'nun yan yana getirilmesi “*modern Türkiye'de hala yaygın olan post-emperyal kimlik ikilemelerine dair bir fikir verme*” olarak değerlendirilmekteydi (Bancı, 2009, s. 98).

Varlık dergisinin başyazarı Y. Nabi Nayır, modern dünyanın içinde Türkiye'nin sürekli geçmiş kültürlerine ait çalışmalarla yer almasını, modern çalışmalarını sergilememesini eleştirenler arasındaydı. Çünkü fuarda sergilenenler modern sanat eserleri değildi. Daha çok geleneksel sanatlardan seçilmiş eserlerdi (Yıldız, 2022, s. 101). Y. N. Nayır'ın bu durumla ilgili eleştirileri şu şekilde idi;

“bu alanda ileri memleketlerle aşık atamayacağımızdan, teknik namına nemiz varsa ithal olduğundan, tabiatıyla daha çok geçmişin kucağına sığıp halılarımızın, nakışlarımızın, el sanatlarımızın daha başka paha biçilmez ama ne yazık ki çoğu zaman nesli tükenmiş değerleri üzerinde durmuşuz. (...) Brüksel sergisinde de bu utanç duygusunun etkisinden kendini kurtarması güç oluyor adamın. Enstitülerimizin eskinin izleri üzerinde yürüyen sanat çalışmaları, bir de Bedri Rahmi'nin gerçekten yüz ağartıcı o büyük mozaik panosu olmasa, güzel sanatlar alanında da Brüksel'e boş elle gitmek zorunda kalacaktık” (Nayır, 1958, s. 3; Yıldız, 2022, s. 101-102).

Esasen Yaşar Nabi Bey'in, Brüksel Dünya Fuarında Türkiye'nin geleneksel sanat eserleriyle temsiline ilişkin eleştirilerinin tersine, Türkiye aynı dönemde bienallerde Batı sanatı çizgisindeki soyut, özgün eserleriyle de temsil edilmekteydi. Brüksel Fuarı gibi yurt dışı fuar ve bienallerde yer alacak eserleri, devletin Batılı bakış açısından ziyade oryantalist gözle seçmesi kimi yazarlar tarafından da eleştirilmekteydi. Batı'nın egzotik, doğulu özellikleri Türk eserlerinde görme isteği kadar, Türkiye'nin oryantalist beklentilere karşılık verecek eserlerle yurt dışında temsili de sorunlu görülmekteydi. Devletin ve ilgili bakanlıkların koordinasyonunda gerçekleştirilen farklı dönemlerdeki bu etkinliklerde Türkiye, ülke olarak temsilini Selçuklu, Osmanlı mirası gibi geçmiş uygarlıklardan eserlerle, doğululuk-batılılık tartışmaları üzerinden kurgular ve gösterir (Yıldız, 2022, s. 101-102). Modern ve çağdaş sanatın uluslararası alanda dolaşıma girmeye başladığı dönemde de bu tartışmalar farklı biçimlerde devam etmektedir.

Sergi Sonrası Türk Pavyonunun Akıbeti

Brüksel sergisindeki Türk pavyonu Utarit İzgi, Muhlis Türkmen, Hamdi Şensoy ve İlhan Türegün adlı mimarlar tarafından tasarlanmıştı. Özel olarak 1958 Brüksel Sergisi için açılan bir genel yarışma sonucu tatbik edilen bir proje idi. Tüm kontrolleri proje mimarları tarafından yapılmıştı. İnşaat sistemi sergi bitiminde yapının sökülmesi ve Türkiye'de tekrar kurulması düşüncesine göre hazırlanmıştı (Brüksel 58 Enternasyonal Sergisi Türk Pavyonu, 1968, s. 104). Yani sergi bitiminde pavyon sökülüp yurda getirilecek ve uygun görülen bir yerde yeniden inşa edilecekti.

Konuyla ilgili Başbakanlıktan 6 Mart 1961’de Maliye Bakanlığına yazılan yazıdan anlaşıldığı üzere 1958 Brüksel Fuarı için inşa ve fuarın bitiminde sökülerek yurda nakledilen malzemeler halen İstanbul Belediyesinin emrinde bulunmaktaydı. Güzel Sanatlar Teşhir Salonu binası olarak Ankara’da monte edilmek üzere Milli Eğitim Bakanlığınca talep edildiği anlaşılan pavyon, Dışişleri Bakanlığından alınan 1 Mart 1961 tarihli yazı ile Maliye Bakanlığında talep edilmişti (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 1). Dışişleri Bakanlığının Başbakanlığa yazdığı 1 Mart 1961 tarihli yazıya göre; 1958 Brüksel Milletlerarası Fuarı için alüminyum ve camdan inşa edilmiş bulunan Türk Pavyonu, fuar sonunda sökülerek yurda nakledilmiş ve Taksim gezisine yerleştirilmek üzere İstanbul Belediyesine devredilmişti. Halen İstanbul’da bulunan pavyonun bir Güzel Sanatlar Teşhir Salonu olarak Ankara’da monte olunması Milli Eğitim Bakanlığında sonradan alınan yazı ile talep edilmiş idi. Pavyon, İstanbul Belediyesine devredilmiş olmakla beraber halen sandıklar içinde bulunan Brüksel pavyonu parçalarının Ankara’ya nakli ve bütün masraf ve borçlarıyla Milli Eğitim Bakanlığında teslimi hususunda Bakanlar Kurulu Kararı alınması talep edilmekteydi (BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 2).

Öyle anlaşılıyor ki söz konusu talep karşılanmadı. Aslında pavyon İstanbul Belediyesi’ne teslim edildikten sonra bir anlamda uzun bir imha sürecine maruz kaldı. Kararsızlık sonucu Ankara-İstanbul arasında mekik dokuyan paketler, Sirkeci Tren Garı’na yakın Gülhane Parkı’nın olduğu yere gelişigüzel istiflendi. Öte yandan Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun mozaik duvarı yolculuğuna devam etti. Tüm yapı bileşenleri hava koşullarının kötü etkilerine, hırsızlığa ve tahribata maruz kaldı. Mimarların tespitlerinden oluşan rapor, 1960 yılı civarında malzemelerin durumunu ortaya koymaktaydı. Ne yazık ki pratik mimarların yeniden inşaya yönelik teklifleri ve yapıcı önerileri dikkate alınmadı. Tüm teferruatı ile nakledilen pavyon yeniden kurulamadı. Böylece pavyonun fiziksel varlığı ortadan kalkarak sadece anılarda kaldı (Bancı, 2009, s. 114). Pavyon parçalarının son görüldüğü yer İstanbul Gülhane Parkı idi (Brüksel 58 Enternasyonal Sergisi, 1968, s. 104). Esasen Brüksel Sergisinin Demokrat Parti zamanının bir etkinliği oluşu, 27 Mayıs sonrasında sergi pavyonunun ihmal edilip, ilgisizlik sonucu bir anlamda yok olmasına yol açmış olmalıdır.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı’ndan sonra düzenlenen ilk büyük fuar olarak kabul edilen 1958 Brüksel Dünya Fuarına (Expo 58) Türkiye uzun bir hazırlık süreci sonrasında katıldı. Konuyla ilgili tüm kaynaklar incelendiğinde Türkiye’nin dört yıl öncesinden davet edilerek hazırlanmaya başladığı Brüksel Fuarında başarılı bir temsil gerçekleştirdiği görülür. İlk olarak Utarit İzgi, Muhlis Türkmen, Hamdi Şensoy ve İlhan Türegün gibi ülkenin önemli mimarlarının katılımı ile dikkat çekici bir sergi pavyonu inşa edildi. Fuara özel ülkeyi tanıyan bir film çekildi. Üç adet kısa metrajlı film Brüksel’e gönderildi. Bedri Rahmi Eyüboğlu mozaik duvar çalışması ile fuar büyük ödülünü, Emin Barın, Brüksel’de sergilenen “*Fatih Divanı*” ile *Kitap Cildi Birincilik Ödülünü* kazandı. 3 Mayıs 1958’de soprano Leyla Gencer ile tenor Doğan Onat “*Toska*” Operasının gala temsilinde oynadılar ve büyük bir beğeni kazandılar. William Shakespeare’in “*On İkinci Gece*” adlı eseri sahnelendi. Keza Türkiye’ye ayrılan 7-9 Ağustos 1958 milli günlerde bir taraftan folklor ekipleri ile mehter takımı gösteri yaparken diğer yandan keman, piyano ve senfonik müzik resitali yapıldı. Sergide yoğun olarak Türk kadın sanatçılarının eserleri de yer aldı.

Serginin genel anlamdaki başarısına rağmen fuarda sergilenmek üzere modern sanat eserlerinden ziyade daha çok geleneksel sanatlardan örneklerin seçilmesi kimi çevrelerce eleştiri konusu yapıldı. Ayrıca fuar sırasında sergilenmek üzere Topkapı Sarayı ve Türk ve İslam Eserleri Müzesinden eski çağlardaki Türk yaşam tarzını temsil eden koleksiyonlardan eserlerin seçilmesi de bir diğer eleştiri konusunu oluşturdu. Esasen sadece Brüksel Fuarına sergilenmek üzere götürülen eski eserler değil ülkenin yeni uluslararası düzendeki rolü, Türk pavyonunun yeri, sergi nesnelere, sergileme biçimi ve pavyon mimarisinde sanatlar sentezi fikrinin yorumlanması kısacası her şey eleştirilmekteydi. Türkiye’nin kendi eliyle “*kendini oryantelize*” ettiği yorumları yapılmaktaydı. Bu bağlamda Brüksel sergisinde pavyon binası modern mimariyi simgelerken

aynı bina içinde kullanılan nesne ve objeler Osmanlı kültürünün bir parçası olması hasebiyle bir çelişki yaratıyordu. Bu bağlamda eleştirilerin en önemlisi bu alandan geldi. Pavyonda bir şark çarşısı ya da kapalı pazar görünümündeki iç mekan ile modern dış mekan arasında bir zıtlık bulunmaktaydı.

Sergiye götürülen eski eserler de eleştiri konusu yapılmıştı. Teması atom, ilimler ve teknik sahadaki ilerlemeleri sergilemek olan Brüksel sergisinde bir iddia ortaya koyamayan Türkiye'nin geçmişe sığınıp halılar, nakışlar, el sanatları ve daha başka paha biçilmez ancak nesli tükenmiş eski eserlere bel bağlaması eleştirilmekteydi. Keza pavyonda Osmanlı'nın gerileme dönemine ait sanat eserlerinin sergilenmesi saray atmosferi sembolize ettiği gerekçesiyle hayli tartışma yarattı. Öyle anlaşılıyor ki bu durum Türkiye'nin doğululuk-batılılık arasındaki çelişkilerinden kaynaklanmaktaydı. Esasen meselenin tartışıldığı zemin, sanatsal ve kültürel bir bakış açısından ziyade daha çok siyasal bir tartışmanın izlerini de taşıyordu.

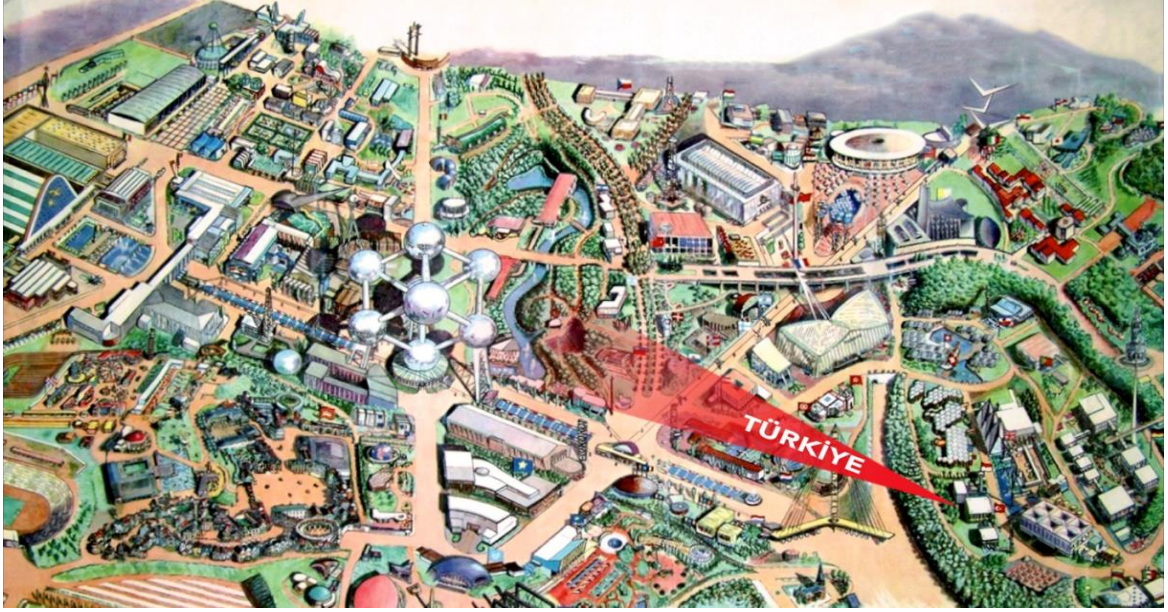
Sonuç olarak şunu söylemek gerekmektedir ki devletin ilgili kurumlarının koordinasyonunda gerçekleştirilen farklı dönemlerdeki bu tür etkinliklerde Türkiye ülke olarak temsilini, Selçuklu ve Osmanlı mirası yanında Anadolu'nun geçmiş uygarlıklarından kalan eski eserlerle kurgulamış ve göstermiştir. Ayrıca modern sanatın uluslararası alanda sergilenmeye başladığı dönemde de çağdaş sanat eserleriyle ülkenin temsili gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- 1958 "Brüksel" Beynelmillel Sergisi Türk Paviyonu. (1957). *Arkitekt*, 26(287), 63-68.
- 1958 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası. (1958). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: XI, C. 2, İçtima: 1, Kırkıncı İnikat, 19.11.1958, Ankara: TBMM Matbaası.
- 50 Milletın Katıldığı Milletlerarası Brüksel Sergisi. (1958, 20 Nisan). *Cumhuriyet*, 33. Yıl (12.119), 1.
- 58 Bruxelles Sergisi. (1957). *Arkitekt*, 26(287), 87.
- Ankara, On İkinci Gece. (1958). *Akis*, Yıl: 5, 13(213), 30.
- Bancı, S. (2009). *Turkish Pavilion in the Brussels Expo '58: A Study on Architectural Modernization in Turkey during the 1950s* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: ODTÜ.
- BCA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri), 15-80-2/186-19, 10.12.1930.
- BCA, 30-18-1-2/130-89-15, Dosya Ek : 76-2436, 10.12.1952.
- BCA, 30-18-1-2/142-35 - 5, Dosya Ek: 76-144, 21.04.1956.
- BCA, 30-18-1-2/143-40 - 19, Dosya Ek: 76-144, 05.05.1956.
- BCA, 30-18-1-2/146-27 - 9, Dosya Ek: 105-149, 22.05.1957.
- BCA, 30-18-1-2/147-57 - 20, Dosya Ek: 105-149, 14.11.1957.
- BCA, 30-18-1-2/147-59-19, s. 1-9, 11-15.
- BCA, 30-18-1-2/148-18-17, Dosya Ek: 105-149, 09.04.1958.

- BCA, 30-18-1-2/148-7-13, Dosya Ek: 105-149, 05.02.1958.
- BCA, 30-18-1-2/149-24-15, Dosya Ek : 105-149, 05.05.1958.
- BCA, 30-18-1-2/154-76-15, 30.01.1960.
- BCA, 30-18-1-2/188-49-18, 03.08.1965.
- BCA, 30-18-1-2/211-70-19, 25.09.1967.
- BCA, 30-18-1-2/24-76-18, Ek: 186-24, 02.12.1931.
- BCA, 30-18-1-2/253-46-19, 08.07.1970.
- Begüm Brükseldeki Türk Pavyonunda. (1958, 1 Eylül). *Cumhuriyet*, 34. Yıl, (12.248), 3.
- Brüksel 58 Enternasyonal Sergisi Türk Pavyonu. (1968). *Arkitekt*, 37(331), 104.
- Brüksel Fuarında Türk Pavyonu, Kahve İçmeye Buyurmaz Mısınız?, Fuarlar Kurşun Rengi Gök Altında. (1958, 26 Nisan). *Akis*, Yıl: 4, 13(207), 24.
- Brüksel Sergisi Güzel San'atlar Sarayı Açıldı. (1958, 19 Nisan). *Milliyet*, 5.
- Brüksel Sergisinden Rakamlar. (1958, 8 Eylül). *Cumhuriyet*, 34. Yıl, 12.255, 3.
- Brüksel'de Mehter Takımı Gösteri Yapacak. (1958, 14 Nisan). *Milliyet*, 3.
- Brükseldeki Sergi. (1958, 15 Mayıs). *Cumhuriyet*, 34. Yıl, 12.142, 3.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1966, 28 Nisan). 70nci Birleşim, Dönem: 1, 35, Toplantı: 5.
- Emin Barın Sergisi, <https://sanal-sergi.msgsu.edu.tr/emin-barin-sergisi/>, (Erişim Tarihi: 11.06.2023).
- EVLİYA OĞLU, K. (1958, 30 Mayıs). Brüksel Sergisinde Büyük İlgi Topladık. *Zafer*, 1, 3.
- EYÜBOĞLU, B. R. (1957, 12 Ağustos). Pazartesi Konuşmaları, bir Yolculuk. *Cumhuriyet*, 33. Yıl, 11.868, 3.
- Festivaller. (1958, 26 Temmuz). *Akis*, Yıl: 5, 13(220), 31.
- GÜZEL, E. C. (2006). *Türkiye'de 1950 – 1960 Arasında Kültür Politikaları ve Müzelerle Etkileri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Hat Sanatçısı Barın Anlıyor. (1990, 9 Mart). *Cumhuriyet*, 66. Yıl, 23545, 5.
- Her Dönem Avangart -Bedri Rahmi Eyüboğlu – Bali Art Gallery, <https://www.muzayededunyasi.com/donem-avangart-bedri-rahmi-eyuboglu-bali-art-gallery/> (Erişim Tarihi: 14.06.2023).
- <https://archives.saltresearch.org/bitstream/123456789/83148/1/TUIBFH006.jpg> (Erişim Tarihi: 15.06.2023).
- KIVANÇ, H. (1958, 21 Şubat). Brüksel Yolculuğuna Hazırlanan Eserler. *Milliyet*, 3.
- KURNAZ ŞAHİN, F. (2021). Türkiye'nin Uluslararası Sergi, Fuar ve Panayırlara İştiraki 1929-1939. 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, 1, yay.haz E. Ünlen-H. A. Tokur, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 855-907.

- KURNAZ ŞAHİN, F. (2022). Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Faaliyetleri: Selanik, Belgrad ve Filibe Sergi, Fuar ve Panayırlarına Katılımı (1929-1943). *Gazi Akademik Bakış*, 15(30), 41–63.
- M. Faik Ozansoy Brüksel'e Gitti. (1957, 24 Kasım). *Vatan*, 5.
- Marmara Üniversitesi Cumhuriyet Müzesi özgün baskı koleksiyonu*. (2008). Yayına Hazırlayanlar Nilüfer Ergin, Ahu Antmen, Yusuf Ziya Aygen, İstanbul.
- Milletler Arası Bruxelles Sergisi. (1957). *Arkitekt*, 26(288), 111.
- Milletlerarası Brüksel Sergisinin Bilmediğimiz Hususiyetleri. (1958, 24 Nisan). *Cumhuriyet*, 33. Yıl, 12.121, 4.
- Mimarlık, Brüksel Fuarı Günümüzün Mimarisi. (1958, 10 Mayıs), *Akis*, Yıl: 4, 13(209), 29.
- MİMAROĞLU, İ. K. (1958, 1 Mart). Brüksele Ne Gönderiyoruz?. *Akis*, Yıl: 4, 12(199), 29.
- NAYIR, Y. N. (1958, 1 Temmuz). Brüksel Sergisinde. *Varlık*, (481), 3.
- ŞEHİSUVAROĞLU, H. Y. (1958, 8 Haziran). Brüksel Sergisinde Türkiye. *Cumhuriyet*, 34. Yıl, 12.166, 3.
- TANSU, S. N. (1958a, 21 Ağustos). Milletlerarası Brüksel Sergisinden Notlar: 4, Akdeniz Devletleri Pavilyonları ve Göze Çarpan Hususiyetler. *Cumhuriyet*, 34. Yıl, (12.237), 4.
- TANSU, S. N. (1958b, 22 Ağustos). Brüksel Sergisinden Notlar: 5, Sergideki Türk Pavilyonu. *Cumhuriyet*, 33. Yıl, (12.238), 4.
- TANSU, S. N. (1958c, 5 Eylül). Milletlerarası Brüksel Sergisinden İntibalar, Fuarda Eğlenceler. *Cumhuriyet*, 34. Yıl, (12.252), 4.
- Tarihten Bugüne Düşen Notlar: 19 Ekim 1958, <https://lcivelekoglu.blogspot.com/2013/10/tarihten-bugune-dusen-notlar-19-ekim.html> (Erişim Tarihi: 15.06.2023).
- TDA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi), 502/23241-101671–1, 09.08.1939.
- TDA, 508/44314-211117–11, 1954-12-17.
- TDA, 517/2594-16669–2, 02.11.1955
- TDA, 525/38076-154876–8, 12.30.1954.
- TDA, 534/37677-151627–2, 1930-12-13.
- TDA, 534/37677-151627–4, 1930-12-11.
- YILDIZ, E. (2022). Ulusallık ve Evrensellik Tartışmaları Bağlamında Türkiye'nin Uluslararası Sergilerde ve Bienallerde Temsili (1950--1970). *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, (27), Kış, 95-111.

EKLER**EK-1. Brüksel Fuarında Türk Pavilyonunun Konumu**

<https://lcivelekoglu.blogspot.com/2013/10/tarihten-bugune-dusen-notlar-19-ekim.html> (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

EK-2. Türk Pavilyonunun Dışarıdan Görünümü

<https://archives.saltresearch.org/bitstream/123456789/83148/1/TUIBFH006.jpg> (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

EK-3. Türk Pavyonunun İçeriden Görünümü

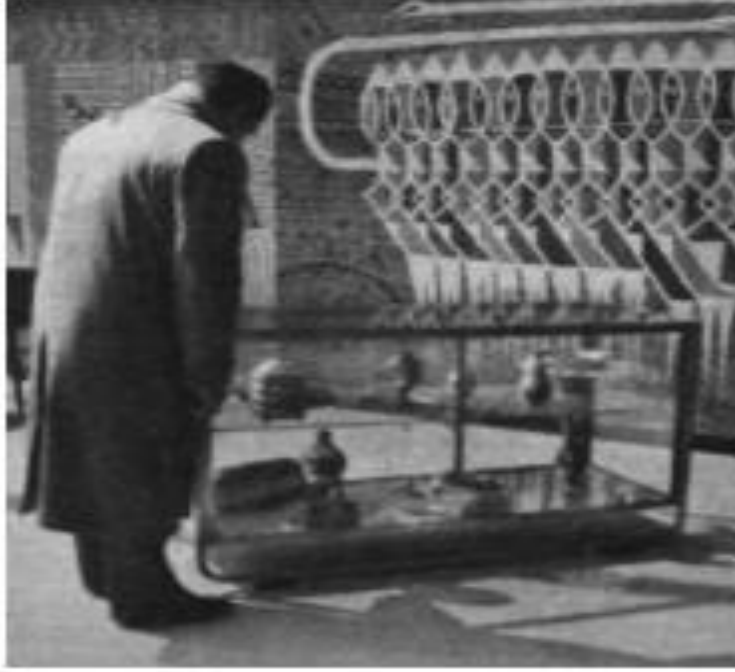
Bancı, 2009, s. 31.

EK-4. Türk Pavyonunun İçeriden Görünümü

<https://lcivelekoglu.blogspot.com/2013/10/tarihten-bugune-dusen-notlar-19-ekim.html> (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

EK-5. Türk Pavyonunun İçeriden Görünümü

Bancı, 2009, s. 96.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 23.06.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 06.09.2023

DOI: 10.30692/sisad.1319360

LOZAN GÖRÜŞMELERİ SÜRECİNDE FELEMENK SEFARETİ'NİN İZMİR'DE BULUNAN KİLİSE VE MEZARLIKLARINA SALDIRILDIĞINA YÖNELİK İDDİALARI

The Claims of the Embassy of the Dutch That an Attack Was Carried Out Towards Its Churches and Graveyards in İzmir During the Treaty of Lausanne

Feyza KURNAZ ŞAHİN

Prof. Dr.

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-4858-1639

fsahin@aku.edu.tr

Atıf/Citation: Feyza Kurnaz Şahin (2023), "Lozan Görüşmeleri Sürecinde Felemenk Sefareti'nin İzmir'de Bulunan Kilise ve Mezarlıklarına Saldırıldığına Yönelik İddiaları", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı zel Sayısı, s. 51-61.

z: Çalışmanın amacı Lozan görüşmeleri sürecinde Felemenk Sefareti'nin İzmir'de bulunan kilise ve mezarlıklarına Türkler tarafından saldırıldığına yönelik iddialarını irdelemek olarak tanımlanır. Lozan görüşmelerinin ilk safhasının başlamasının ardından özellikle de Lozan'da mezarlıklar meselesinin grŐldĐu periyotta başta İngiltere olmak üzere Mtfeffikler, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yer alan mezarlık ve kiliseler gibi dinî ve ruhanî müesseselerine saldırıldığına ilişkin iddialarını artırdılar. Esasen bu iddialar Büyük Taarruz sonrasında İzmir'in istirdadı sürecinde de dillendirilmiŐti. Saldırı iddiaları Türk Hükümeti tarafından araŐtırıldıĐında mezarlıklara saldırının kasıtlı olmadığı ortaya ıktı.

Büyük Taarruz sonrasında Yunanların firarı esnasında Felemenk mezarlığında da tahribat olmuştu. Belediye bu mezarlığı da tamir ettirdi. Mezarlıkları tahrip eden 15 kişi cezalandırıldı. Ancak Lozan Konferansı kesintiye uğradığı dönemde Mart 1923'te Felemenk Sefareti, İzmir Konsolosluğu aracılığı ile İzmir Hançeşme'de bulunan Felemenk mezarlığına saldırıldığına ilişkin nota verdi. Şikayet zerine polis müdürü tarafından olay yerinde yapılan ve konsolosluk tercmanının da hazır bulunduğu incelemede mezarlığa saldırı olmadığı, evvelden yapılan tamiratın iyi olmaması nedeniyle mezar kapaklarının yerinden oynadığı ifade edilmişti. Ancak Felemenk Sefareti bunu kabul etmedi. Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı süreçte mezarlıklara saldırı iddialarının yeniden dillendirilmesi tesadüf değildi. Bu iddialar Türkiye'ye karşı baskı oluşturma amacını da taşıyordu. Çalışmada Felemenk Sefareti'nin meseleye yaklaşımı ve Türk tarafının tutumu ve ürettiği çözümler değerlendirildi. AraŐtırmada temel olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden yararlanıldı.

Aanahtar Kelimeler: Mezarlık, Kilise, Saldırı, Lozan, İzmir, Felemenk.

Abstract: The aim of the study is defined to examine the claims that an attack was carried out towards the churches and graveyards of the Embassy of the Netherlands in İzmir by Turkish people during the Lausanne negotiations.

After the first stage of the Lausanne negotiations started, the Allied Powers, England foremost, increased the claims that an attack was carried out towards their religious and spiritual institutions such as the churches and graveyards in various parts of Anatolia, especially during the period when the issue of the graveyards was discussed in Lausanne. Essentially, these claims were also expressed during the recoupment of İzmir following the Great Offensive. When the attack claims were investigated by the Turkish Government, it was revealed that the attack towards the graveyards was not intentional.

After the Great Offensive, destruction also happened in the Dutch graveyard during the desertion of the Greeks. The municipality also made this graveyard repaired. Fifteen people who destroyed the graveyards were punished. However, during the period when the Lausanne Conference was interrupted in March 1923, the Embassy of the Netherlands sent a diplomatic note by the İzmir Consulate about the Dutch graveyard in Hançerme, İzmir, being attacked. In the analysis made by the head of the police on the scene upon a complaint and during which the translator of the consulate was ready, it was stated that there was no attack on the graveyard and grave covers came loose because the previously made repairs were not good. Expressing the claims of graveyard attacks again was not a coincidence during the period when the Lausanne Conference was interrupted. These claims also had the aim of causing pressure against Türkiye. The study evaluated the approach of the Embassy of the Dutch towards the issue, and the Turkish side's attitude and solutions towards the destruction of the churches and graveyards. The research benefited basically from the Ottoman Archive documents of the Presidency.

Keywords: Graveyard, Church, Attack, Lausanne, İzmir, Dutch.

GİRİŞ

Dünya ticaretinin Hint Okyanusu etrafında şekillendiği dönemlerde Osmanlı toprakları doğu-batı arasındaki bağlantıyı sağlaması bakımından stratejik bir öneme sahipti. Dolayısıyla bu güzergaha hakim olmak isteyen Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirme yolunu takip etti. Üstelik Osmanlı Hükümeti tarafından tanınan kapitülasyonlar buradaki ticareti daha cazip hale getirmekte idi. Bu sayede Avrupalı devletler İstanbul ve İzmir gibi liman şehirlerinde ticarethaneler ve konsolosluklar açtı. Hollandalılar için oldukça önemli olan İzmir Limanı, XVIII. yüzyıldan itibaren ciddi bir ticaret potansiyeline sahip oldu (Özdemir ve Genç, 2023, s. 466).

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle siyasi ve ticari ilişkilerini derinleştirmesi Osmanlı topraklarında ticaret yapan levantenlerin sayısını arttırdı. Felemenklerin Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetleri çok eskiye dayanıyordu. Henüz Kanuni Sultan Süleyman döneminde İspanya ve Portekiz'e tanındığı gibi Felemenk tüccarlarına da bazı kolaylıklar sağlanmıştı. Örneğin Osmanlı memleketlerinde ticaret yaptıkları bölgelerde konsolosluk açabilme yetkisi tanındı. Fakat Felemenklerin ticaret hacmi henüz küçüktü ve konsolosun masraflarını karşılamaları mümkün değildi. Bu nedenle 1536'dan itibaren Fransa bayrağı altında Osmanlı karasularında ticaret yapmaya devam ettiler. Bilahare İngiliz elçisinin Osmanlı'ya müracaatı üzerine 1603 yılında Felemenk gemilerinin İngiliz bayrağı altında ticaret yapmalarına müsaade edildi (Turan, 2007, s. 25-26; Nazır, 2010, s. 433-439). 1600'lerde Atlantik kıyısı ülkeler olarak ifade edilen İngiltere ve Hollanda bölgede ticari potansiyellerini artırmışlar ve merkezîyetçilikten uzak daha esnek ve yenilikçi şartlara sahip ticaret yapısını benimsemişlerdi. Bu şartlarda çalışan İngiliz ve Hollanda şirketleri İzmir ve art bölgesine yoğun olarak gelmeye başladı (Goffman, 1995, s. 84-85). Bölgede malların taşınması hususunda Avrupalı tüccarlar arasında ciddi bir rekabet alanı oluştu (Goffman, 1995, s. 92-95). Osmanlı topraklarında ticaret potansiyelini zamanla geliştiren Felemenk devleti ile siyasi ilişkiler daha geç bir tarihte XVII. yüzyılda kuruldu (Nazır, 2010, s. 433-439; Aslan, 2012, s. 32).

Osmanlı yöneticileri Felemenkler ile ortak düşman İspanya'ya karşı işbirliği yapılabileceğini fark etmişlerdi. Zira Felemenkler de bağımsızlıklarını elde etmek için İspanya ve Habsburglara karşı mücadele vermekte idiler. Felemenklerin deniz gücü iyi durumdaydı ve Akdeniz'deki varlığı İspanya'ya karşı bir güç oluşturabilirdi. Bu kapsamda Osmanlı yöneticileri Akdeniz'deki çıkarları doğrultusunda Hollanda'nın ilk büyükelçisi Cornelius Haga'yı Osmanlı topraklarına davet etti. 1612'de Felemenklere ilk ahitnâme verildi. Bu ahitnâmeyle Felemenk-Osmanlı ilişkileri resmî bir boyut kazandı. Hatta Osmanlı Devleti, Felemenk Devleti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk devlet oldu. Bu tarihten sonra Felemenk Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki

siyasî ve iktisadî ilişkiler gelişti (Özdemir ve Genç, 2023, s. 467). Felemenk tebaasından olan tüccarlar İstanbul, İzmir gibi liman şehirlerine yerleşmeye başladı.

İzmir, XIX. yüzyıl boyunca göz alıcı bir gelişmeye sahne oldu. İzmir'in nüfusu üç kat arttı. Müslüman olmayan azınlıkların yanında yabancı nüfus da şehre yerleşmeye başladı. Avrupa'nın iktisadî ve kültürel yayılışı bu sürece eşlik etti (Georgeon, 2019, s.681-683). İzmir ve çevresinde levantenlerin faaliyetleri yeni kurumların oluşmasına neden oldu. Levant ticaretinin gelişmesiyle birlikte bu ülkelerin tüccar aileleri Osmanlı topraklarına yerleşti. Osmanlı topraklarında Avrupalı devletlere ait kişisel mülkler ile birlikte kilise ve mezarlık gibi dinî ve ruhanî müesseseler arttı. Bunun yanında hastaneler inşa edildi (Goffman, 1995, s. 84-85). M. Kütükoğlu'nun 1840'lı yıllarda İzmir'e ait temettü defterlerinde tespit ettiğine göre Felemenk tebaasına ait defterlerde 34 hane reisi bulunmakta idi. Felemenk tebaası nüfus bakımından İzmir'deki yabancı nüfus arasında onuncu, emlak bakımından ise altıncı sırada yer aldı. Felemenk konsoloshanesince kullanılan konak ise konsoloshaneye aitti (Kütükoğlu, 1999, s. 759-770).

İzmir'in gelişimine uygun olarak Felemenk tebaasının sahip olduğu müesseseler revize edilerek koşullara uyum sağladı. Mesela 23 Temmuz 1867 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere İzmir şehir içine cenaze defni men edilmişti. Bu durumda Felemenk tebaasına mahsus olup şehir içinde bulunan mezarlığa defin işlemi yapılamayacaktı. Bu karar üzerine Felemenk Sefareti, Osmanlı makamlarına gönderdiği yazıda İzmir'de Felemenk tebaasına mensup kişilerin cenazelerinin şehrin içinde bulunan mezarlığa defin işlemi yapılamayacağından şehrin dışında münasip bir alanın Felemenk mezarlığı olarak tahsis edilmesini talep etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İzmir'de bulunan İngiltere ve Felemenk devletleri tebaası ile Osmanlı tebaasından bulunan Protestanlar için dokuz dönüm yeni mezarlık yeri tahsis etti (BOA, C.HR, 18/868, 21 Rebiulevvel 1284).

Keza İzmir'in en eski yapılarından olup 1675'te Hollandalı gemicilere hizmet etmek için Hollanda kralının himayesinde ve Kalvinist Kilisesi'nin idaresinde Felemenk Hastanesi kurulmuştu. Söz konusu hastane XIX. yüzyılda tamir edilerek genişletildi. 1908'de hastane bir restorasyon geçirdi. Rum İstipalyası sokağında bulunan hastanenin genişletilme çabaları çerçevesinde hastanenin üst katındaki kilise kaldırıldı ve kilise için ek bir bina yapıldı. Hastanenin gerisinde bulunan mezarlığın sonunda kargir bir kilise inşaatına ruhsat verildi. Genişletilecek hastanenin ve yeniden yapılacak kilisenin masrafları İzmir ve Amsterdam'da müteşekkil hayır cemiyetleri tarafından karşılanacaktı. Ayrıca İzmir'de bulunan Hristiyan ahaliden de yardım alınacaktı. Yenilenen hastaneye *Wilhelminal Hospital* adı verildi. Ancak hastane 1922'de İzmir'deki büyük yangında tahrip oldu (BCA, 30.10.0.0/17.98.5, 21.12.1925; Akdulum, 2020, s. 76-78). Bu yangın sırasında kilise ve mezarlıklarda da tahribat yaşandı.

Çalışmada Lozan görüşmeleri sürecinde Felemenk Sefareti'nin İzmir'de bulunan kilise ve mezarlıklarına Türkler tarafından saldırıldığına yönelik iddialar irdelenmiştir. Ayrıca bu iddiaların gerçekliği değerlendirilerek TBMM Hükümetinin söz konusu iddialar karşısında ürettiği çözümler ele alınmıştır.

Lozan Konferansı'nın İlk Devresinde Felemenk Devleti'nin Tutumu

Büyük Taarruz'un kazanılmasının ardından İzmir'in istirdadı sürecinde çıkan yangın ve Yunan kuvvetlerinin firarı sırasında Müttefik devletlerin ve Felemenk Sefareti'nin kilise ve mezarlıklarında tahribat oluştu. Tahribe uğrayan mezarlıklar belediye tarafından hemen tamir edildi. Tamiratın ardından mezarlıktaki bazı kabirlere saldırı oldu ancak saldırıyı gerçekleştiren 15 kişi yakalanarak gerekli ceza verildi (BOA, HR.İM, 41/8, 034, 12 Mart 1339).

Bu arada Hollanda basınında İzmir'deki yangın ve yıkımlarla ilgili haberler yer aldı. Özellikle Yunanların yıkıcı ve kanlı bir geri çekilme hareketına girişmeleri Hollanda kamuoyunda kötü bir izlenim oluşturdu. Ancak yine de Avrupa basınıının büyük bir bölümü anti-Türk yayınlara

yapmaya ve geleneksel bir propaganda olarak “*Türk mezalimini*” öne çıkarmakta mahir davrandı. Hollanda, 14 Eylül 1922’de İngiliz gazetesi *Daily Mail*’in verdiği bir haberle sarsıldı. Söz konusu gazetede Hollandalı olup İzmir Buca’da ikamet eden ve *De Jong* ailesine mensup yaşlı çiftin katledildiğine ilişkin haberler vardı. *Daily Mail* olayın suçlusu olarak disiplinsiz davranan Türk süvarilerini gösteriyordu. Bu durum Hollanda kamuoyunda Türklere karşı olumsuz bir izlenim oluşturdu. Bu olayın ardından Hollanda basını İzmir’deki Hollanda cemaatinin geleceği ile ilgili haberler yapmaya başladı. Gazetelerde İzmir’de Hollanda cemaatinin 150 üyesini taşıyan Hollanda Kraliyet Vapur Şirketi’nin 24 Eylül’de İstanbul’a ulaştığı bilgisi paylaşılıyordu. İzmir’de ve diğer bölgelerde bulunan Hollanda uyrukluların geleceğinden endişe ediliyordu. Hatta Hollanda gazetesi olan ve liberal bir çizgiye sahip *Algemeent Handelsblad*’ın Türkiye muhabiri George Nypels, Eylül’ün sonunda İzmir ve çevresindeki Hollandalıların kayıpları hakkında bilgiler verdi. Buna göre Messrs Van Der Zee’nin mermer sarayı, sahil bölgesinde bulunan Hollanda nakliye acentaları, Alfred Van Der Zee’nin özel mülkü, Hollanda ulusal ticaret firması *Henri Sperco et Fils*’in bürosu ve Willy Speco’nun meskeni zarar görmüştü. Öte yandan gazetelerde İzmir’deki Hollandalılar ve mülkleri sayılarak buraların da zarar görebileceği endişesi paylaşılmakta idi (De Groot, 2008, s. 204-205). Bununla birlikte Hollanda basınında Kemalistlerin Türkiye’nin gerçek ve yasal yöneticileri olduklarına dair genel bir kabul vardı ve Lozan’da toplanacak konferansa dair büyük bir merak söz konusuydu.

Lozan görüşmeleri başladığı sırada Hollanda’nın konferansta temsilcisi bulunmuyordu. Ancak Lozan Konferansı’nda “*yabancılara uygulanacak rejim*” hususunun görüşülmesi sırasında Hollanda temsilcisi oturumlara katılmıştı. Bu anlamda Lozan görüşmelerinde Hollanda’yı M. M. Jonckheer Van Panhuys, Dr. Kramers ve Baud temsil ediyordu. Birinci alt komisyonun yerleşme hakkı ve yargı rejimi bakımından yabancılara durumuna yönelik yapılan ve 7 Aralık 1922 saat 11.00’da başlayan görüşmelerde Hollanda temsilcileri hazır bulundu (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, 2001, s. 77). Alt komisyonun çalışma programı belirlendikten sonra Belçika, İspanya, Hollanda, Danimarka, Norveç ve İsveç temsilcileri konuşmalar yaptı. Hollanda’nın İsviçre’deki Ortaelçisi M. Van Panhuys şunları dile getirdi;

“Türkiye’de yabancılara uygulanan rejim, bugüne kadar bütün devletlerin uyruklarına, tümüyle aynı haklar, aynı ayrıcalıklar ve aynı ödevler sağlayacak biçimde bir örneklik ve birbirine bağımlılık niteliğine bürünmüştür. Bundan şu sonuç çıkmaktadır: söz konusu rejimde yapılacak herhangi bir değişikliğin tepkilerini, her devlet, kendi çıkarları bakımından duyacaktır. Türkiye’deki yabancılara durumu bu komisyondaki görüşmelerin konusu olduğuna göre, Hollanda Hükümeti, sözü geçen komisyonda haklarını ve çıkarlarını savunmak ve görüşmeleri izlemek olanağının kendisine verilmiş olmasını büyük bir memnurlukla karşılamaktadır.

Hollanda’nın Türkiye’deki çıkarları yüzyıllarca eskidir; varlıklarını antlaşmalara borçlu olan Doğu’daki (Levant) Hollanda toplulukları pek önemli bir gelişme göstermişlerdir. Hollanda’nın Türkiye’de önemli ticaret ve maliye işletmeleriyle birçok gemicilik işletmeleri vardır. Ticaret alanındaki bu mutlu gelişme, Türkiye ile Hollanda arasında her zaman var olmuş çok iyi ilişkiler yüzünden gerçekleşebilmiştir. Hükümetim bu ilişkileri sürdürmeğe pek isteklidir, yeter ki Türk hükümeti buna imkân vermek istesin. Hollanda’nın yapacağı işbirliğinin, bizi uğraştıran sorunun, söz konusu bütün çıkarları bağdaştıracak biçimde bir çözüme bağlanmasına katkıda bulunacağı umudunu açıklarken, Hükümetimin duygularını dile getirdiğim kanısındayım” (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, 2001, s. 81).

M. Van Panhuys’un konuşmasından da anlaşılacağı üzere Hollanda, Türkiye’de çok eskiye dayalı ticari ve mali çıkarlarını devam ettirmek istiyordu. Hollanda bu ilişkileri karşılıklı

çıklarları bağdaştırarak sürdürme niyetinde idi. Yeter ki Türk Hükümeti buna imkân vermek istesin.

Hollanda basını Lozan Konferansı'nı baştan itibaren yakından takip etti. Örneğin *Handelsblad*'ın muhabiri George Nypels oturumları dikkatle izledi, Türk delegasyon heyetinden Rıza Nur ile yakın bir temas sağlamaya çalıştı. Nypels, Lozan görüşmelerine katılan iki temsilciyi kapitülasyonların lağvı için pazarlığa oturmalarından kaynaklı olarak eleştirmişti. Konferans genel olarak kapitülasyonlar konusunda anlaşılmadığı için kilitlenmişti. Nypels bu husustaki hayal kırıklığını paylaşmış ve 2 Şubat 1923'te henüz Lozan Konferansı'nın resmi oturumları sona ermeden Lozan'dan ayrılmıştı.

Felemenk Sefareti'nin Mezarlıkların Tahribine İlişkin Şikayetleri

Lozan Konferansı'nın ilk dönemi kesintiye uğradığında Hollanda da diğer Avrupalı devletler gibi Lozan'daki krizin son aşamasında bir hamle yaptı. Hollanda bayrağını göstermek ve Hollandalılara koruma önermek maksadıyla Türkiye'ye bir savaş gemisi gönderdi (De Groot, 2008, s. 206-207). Ancak anlaşılan o ki Hollanda sadece savaş gemisi göndermekle kalmayacak, bölgedeki Hollandalıları korumak ve Hollanda varlığını görünür kılmak maksadıyla Felemenk mezarlıklarına ve kiliselerine saldırı iddialarını da gündeme taşıyacaktı.

Nitekim Felemenk Sefareti, 3 Mart 1923 tarihinde Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhası Adnan Bey'e gönderdiği notada, Felemenk kilise ve mezarlıklarına yeni bir saldırı düzenlendiğine yönelik bir şikayette bulundu. Bu şikayet üzerine Adnan Bey hemen harekete geçerek aynı tarihte durumu TBMM Hariciye Vekaletine bildirdi. Anılan yazıda daha önceki uygulamalara atıfta bulunularak İzmir Felemenk Konsolosunun müracaatı üzerine İzmir yangını sırasında harap olan Felemenk Protestan Kilisesinin mahalli memurlar tarafından tamir edildiği hatırlatılmakta idi. O dönemde kilise ve mezarlıklara tekrar bir saldırı olmaması için bir nöbetçi görevlendirildiği de ifade ediliyordu. Ancak Adnan Bey'in Felemenk Sefareti'nin verdiği bilgiye dayanarak belirttiğine göre bilahare kilise ve mezarlıklarda bulunan nöbetçiler salıverilmişti. Mezarlık ve kilisede bekçi bulunmaması yeni bir saldırı iddiasını gündeme getirmişti. Zira iddiaya göre dört mezar yeniden tecavüze uğramıştı ve bir mermer haç kırılmıştı. Bununla birlikte kilisede de tahribat söz konusu idi. Felemenk Sefareti tarafından Adnan Bey'e gönderilen notada saldırının olduğu dönemde mahalli memurlar tarafından icra edilen teşebbüslerden bir sonuç çıkmadığı da dile getirilmekte idi. Sefaret, bu gibi olumsuzlukların yeniden yaşanmaması için gerekli önlemlerin alınmasını talep etti (BOA, HR.İM, 41/24, 003, 3 Mart 1339; BOA, HR.İM, 16/86, 3 Mart 1923). Burada Felemenk Sefareti üç önemli şikayet dile getirmişti.

1-Felemenk mezarlıkları İzmir'in istirdadı sırasında zarar görmüştü ve kilise ve mezarlığın tekrar zarar görmemesi için buraya bir nöbetçi tayin edilmişti. Ancak konulan nöbetçi, zabitanın emriyle salıverilmişti.

2-Mezarlıkta ve kilisede yeni bir tahribat vardı. Dört adet mezar yeniden tecavüze uğramıştı ve bir mermer haç kırılmıştı. Bir haç ve sandık ise çalınmıştı. Bununla birlikte kilisede de tahribat söz konusu idi.

3-Mezarlıkta bulunan dinî kitap satılmıştı (BOA, HR.İM, 41/8, 034, 12 Mart 1339).

Adnan Bey, son derece hassas bir konu olan mezarlık ve kilise gibi dinî müesseselere saldırı iddialarının büyümesinden endişeliydi. Nitekim Hariciye Vekaletine gönderdiği yazıda bu hususu dile getirdi. Söz konusu durumun Felemenk Hükümeti nezdinde büyük tesir yaratacağını dillendirilerek olayın neticesinin kendisine bir an evvel bildirilmesini istedi. İzmir'de Hristiyan ve ecebî mezarlıklarına vaki olan bu gibi tecavüzlere dair İzmir'deki yabancı sefaretlerden mükerreren şikayet aldığı da sözlerine eklemişti. Bu olumsuz durumun Avrupa ve Hristiyan aleminde yaratacağı vahamet göz önünde bulundurulmalıydı. Zira manevî müesseselere sistematik saldırı yapıldığına ilişkin iddiaların izahı mümkün olmayabilirdi. Bu nedenle

meseyle ilgili katı tedbirlerin ivedilikle alınmasının gerekli ve önemli olduğunu bildirdi (BOA, HR.İM, 41/24, 003, 3 Mart 1339; BOA, HR.İM, 16/86, 3 Mart 1923).

Söz konusu şikayet, Felemenk konsolosluğu tarafından İzmir vilayetine de gönderilmiş idi. Vilayet olayın incelenmesi için bir polis müdürü görevlendirdi ve konsolosluktan bir tercüman da polis müdürünün yanında olay yerinde bulundu. Türk makamları tarafından yapılan inceleme neticesinde mezarlığa saldırı olmadığı değerlendirildi. Mezarlıkta bir karışıklık vardı ancak bu karışıklık saldırıdan kaynaklı değildi. Daha evvel yapılan tamirat sırasında bazı yerlerin iyi tamir edilememesinden kaynaklı olarak bir kısım mezar kapaklarının yerinden oynamış olduğu anlaşılıyordu. Yerde bulunduğu görülen mermer haçın daha evvel tamirat esnasında da kırık olarak yerde bulunduğu burada çalışan amelelerin ifadelerinden anlaşılıyordu. Dolayısıyla mezarlığa tekrar bir saldırı yapıldığına dair bir alamet bulunmadığı kanaatine varıldı. Hatta Felemenk Sefareti'nin mezarlıkta bulunan dinî kitabın satıldığına yönelik iddiasının da doğru olmadığı tespit edildi. Çünkü kitap yerli yerinde duruyordu. Konsolos tarafından çalındığı ifade edilen haçın yerinde olduğu ve sandığın ise sıradan bir çekmece olup ihbardan üç hafta önce çalındığı halde polise malumat verilmediği sefaret tercümanı tarafından itiraf edilmişti (BOA, HR.İM, 41/8, 034, 12 Mart 1339). Kilise bekçisinin zabıtaca kaldırıldığına dair olan beyanatının da gerçeğe aykırı olduğu ve bu konuda gerek bekçi ve gerekse konsoloshane tercümanının açık beyanlarının olduğu ifade edildi (BOA, HR.İM, 41/8, 034, 12 Mart 1339).

12 Mart 1923'te İsmet Paşa bu incelemeleri ve sonucu içeren mektubu Adnan Bey'e gönderdi. İsmet Paşa, neticede hakikatin Felemenk Sefareti'nin iddialarıyla örtüşmediğini bildiriyordu. Ayrıca inceleme sonucunun İzmir'deki Felemenk Sefareti'ne bildirildiği de ifade ediliyordu. Mezarlık alanında kendi bekçileri olmakla beraber tedbir olması açısından o tarafın güvenlik altına alınacağını da sözlerine eklemekte idi. İsmet Paşa, İzmir vilayetinin gönderdiği rapora dayalı olarak Felemenk Sefareti'ne bilgi verilmesini istedi (BOA, HR.İM, 41/8, 034, 12 Mart 1339). Adnan Bey, yapılan inceleme sonucunu Felemenk Sefareti'ne bildirdi.

Felemenk Sefareti, TBMM Hükümeti adına verilen cevaptan tatmin olmamıştı. Sefaret kilise ve mezarlığa yeni bir saldırının yapılmış olduğuna inanıyor ve Türk Hükümetinin kilise ve mezarlıkta tahribat olmadığına ilişkin açıklamalarına itiraz ediyordu. Nitekim Sefaret bu itirazını 7 Nisan 1923'te Adnan Bey'e iletmişti. Adnan Bey, Felemenk Sefareti'nin itirazını 15 Nisan 1923'te Hariciye Vekaletine bildirdi (BOA, HR.İM, 41/24, 004, 15 Nisan 1339). Sefaretin itirazı şu şekilde idi;

“Smyrna'daki Hollanda Kilisesi ve Mezarlığı

7 Nisan 1923'te Konstantinopolis

Bay Temsilci,

Ekselansları, 18 Mart, No. 1107-21 sayılı notunda, Smyrna'daki kiliseye ve Hollanda mezarlığına verilen zarar hakkında bana bilgi verilmişti. Bu bilgi, Smyrna Emniyet Müdürü tarafından yerel makamlarca atılan adımlara karşılık olarak geçen 24 Şubat'ta Hollanda Başkonsolosuna verilen bir raporun içeriğiyle örtüşmektedir. Ancak Bay Lamping, bu raporun, temsilcisinin polis müdürü eşliğinde yaptığı teftiş ziyareti sırasında olay yerinde gözlemlenen gerçeklerle uyuşmadığını kaydetti. Ekselansları, Bay Lamping'in Smyrna Valisi'ne bu amaçla yazdığı metni ekte sunuyorum. Bu mektubu okuyarak durumu kendiniz değerlendirebilirsiniz. Bu şartlar altında, ne yazık ki, emir gereği bunları bildirmek zorundayım. Hükümetim, Kraliçe Hükümetinin söz konusu tahribattan bundan böyle Türk makamlarını sorumlu tutacağını Ekselanslarına bildirmek ve sadece yeni olayların kesin olarak önlenmesi amacıyla tedbirlerin alınmasını sağlamak için Ekselanslarının hayırsever aracısına tekrar başvurmak durumundayım. Smyrna'daki Hollanda kurumlarına yönelik saldırıların engellenmesi ve aynı

zamanda gerekli onarımların da bir an önce yapılması gerekmektedir. Talebimle ilgili olabilecek takip hakkında beni mümkün olan en kısa sürede Hükümetimi bilgilendirecek bir konuma getirirseniz minnettar olurum. Bay Temsilci, en yüksek saygımın güvencesini kabul edin. Bay Hekeerem Reyes. Ekselansları Dr. Adnan Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin İstanbul Temsilcisi” (BOA, HR.İM, 41/24, 005, 7 Nisan 1923).

Olay sadece bundan ibaret değildi. Hollanda Sefareti’nden Adnan Bey’e gönderilen 4 Mayıs 1923 tarihli diğer bir notada ise İzmir Hançeşme’de bulunan Hollanda mezarlığına saldırı iddiaları dillendirilmekte idi. Söz konusu notada Ekselansları Baron de Welderen Rengers’ın 7 Nisan tarihli ve 994 sayılı notasını müteakiben, Hollanda elçisinin TBMM Hükümetinin İstanbul’daki temsilcisini bilgilendirdiği ifade edilmekte idi. Yazının devamında İstanbul Başkonsolosunun 18 Nisan’da İzmir yakınlarındaki Hançeşme’deki Hollanda mezarlığını ziyaret etmiş olduğu dillendirilmekte idi. Bu ziyaret sırasında üç mezarın tahrip olduğu ve burada bir heykelin yanı sıra belirli sayıda haçın hasar gördüğü tespit edilmişti. Bunun üzerine Başkonsolos aynı yerde bulunan Katolik mezarlığını da ziyaret etmişti. Çünkü Bay Lamping, İzmir’deki Avusturya ve Macar çıkarlarının korunmasından da sorumlu idi. Burada Avusturyalı ve Macar denizcilerin kalıntıları içeren mezarın da ihlal edildiği görülmüştü. Mezarlıkta bulunan bronz anıtın vazoları, iki direği ve kapısı kaldırılmıştı. Bay Lamping mezarlığın şehirden biraz uzakta bulunması nedeniyle bu hasarın oluştuğu tarihin kesin olarak belirlenemediğini de rapor etmişti. Elçilik, Hollanda, Avusturya ve Macaristan Hükümetlerini bu yeni durumdan haberdar etti. Hollanda elçiliği, Ankara Hükümetinin dikkatini bu olaya çekmek için Adnan Bey’e durumu iletti. Kendi hükümetini konuyla ilgili bilgilendirmek için Türkiye’nin meseleyle ilgili tutumunu belirten cevabını bildirmesini istedi (BOA, HR.İM, 41/24, 13, 4 Mayıs 1923).

Felemenk Sefareti’nin ısrarı üzerine Adnan Bey yeniden harekete geçti ve daha önce göndermiş olduğu yazıya ekli olarak 15 Mayıs 1923’te Hariciye Vekaletine bir yazı daha gönderdi. Söz konusu yazıda İzmir’de Hançeşme’de bulunan Felemenk mezarlığında yapılan tahribata dair Felemenk Sefareti tarafından bildirilen takrir-i şifahi hakkında bilgi verdi (BOA, HR.İM, 41/24, 12, 15 Mayıs 1339).

Felemenk Sefareti mezarlık ve kiliselere saldırı olduğunu ifade ederken TBMM Hükümeti mezarlık saldırılarının son döneme ait olmadığı tezini savunuyordu. Ankara Hükümeti bu tahribatın daha önceden yapıldığını iddia ederek mezarlıkların korunması ve tamiri için gerekli önlemlerin alınacağını sefarete bildirmişti (BOA, HR.İM, 41/8, 034, 12 Mart 1339).

Felemenk Sefareti’nin bu iddiaları devam ederken Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923’te imzalandı. Hollanda basını Lozan Konferansı’nı yakından takip etmişti ve imzalanan antlaşmaya da aynı oranda ilgi gösterdi. Hollanda basınındaki genel intiba “*Türkiye’nin müttefikler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak konferanstan zaferle çıktığı*” şeklinde idi. *Haagsche Post* gazetesi “*yeni bir yaşam kazanmış Türkiye’nin, eskiye nazaran mevcut durumda Boğazlar’da daha güçlü bir duruma geldiğine*” vurgu yapılmıştı, *Niue Rotterdamsche Currant* ise “*Türkiye yeni bir kara ve deniz gücü olarak ve Sovyet Rusya ile birlikte, Levantta ve İngiltere’nin Hindistan yolu üzerinde güçlü bir duruma gelecektir*” yorumunu yapmıştı. *Het Volk* gazetesi Lozan Antlaşması’nı “*elastik*” olarak nitelendirerek, antlaşmasının “*Avrupalı diplomatlara uykusuz geceler geçirtmeye devam edeceğini*” belirtmişti. *Vonderland* gazetesi ise antlaşmayı, Paris Barış Antlaşmasında “*gedikler açması*” nedeniyle olumlu karşılamıştı. *Handelsblad* gazetesi ise barışın tahsis edilmesi açısından Lozan Antlaşması’nın imzalanmasını iyi karşılamış, antlaşmanın Türkler açısından son derece önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Bununla birlikte *Times* muhabirinin iddia ettiği gibi Lozan’ın Türkler tarafından dikte ettirildiği görüşünü reddetmiştir. Gazete aynı zamanda “*mağlup durumda olan Türkiye’nin galip tarafı geçmesinin sömürge halkları için zafer getirici bir örnek teşkil edeceği*” şeklinde kaygılarını da dile getirmiştir (Sonyel, 2008, s. 2010-2011).

Cumhuriyet'in İlanından Sonra Hollanda İle Ticari İlişkilerin Tesisi

Mezarlık saldırılarına yönelik meseleler zaman içerisinde sönümlendi. Cumhuriyet kurulduktan sonra Hollanda (Felemenk) Hükümeti ile ilişkiler ticari alanda yoğunlaşmaya başladı. Nitekim 13 Ocak 1926 tarihli Bakanlar Kurulunda Belçika ve Hollanda devletleriyle ticaret müzakerelerine derhal başlanması için Hariciye Vekaletine yetki verildi (BCA, 30-18-1-1/17-83-3, 13.01.1926). Türkiye-Hollanda arasındaki ticari ilişkiler Türk ordusunun ihtiyaçları açısından da önem arz ediyordu. Ordunun ihtiyaç duyduğu mühimmatın ivedilikle temin edilmesi şarttı. Bu kapsamda Bakanlar Kurulunun 11 Mayıs 1926'da yaptığı toplantıda ordunun ihtiyacı için tedarikine lüzum görülen 80 milyon merminin Hollanda ve Norveç fabrikalarından satın alınmasına karar verildi. Bu meyanda Hollanda'da bulunan Hirbenzğ şirketinden 40 milyon mermi alınacaktı. Geri kalan kısmı ise Norveç'teki Ofos fabrikasından temin edilecekti (BCA, 30-18-1-1/19-33-18, 11 Mayıs 1926).

1926'dan itibaren Hollanda ve bağlı sömürgelerinde de geçerli olmak üzere Modüs Vivendi şeklinde geçici ticaret antlaşmaları imzalandı (BCA, 30-18-1-1/19-29-4, 6 Mayıs 1926; Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 561/223634 - 216923 - 8, 12 Ağustos 1926). Hollanda ile ilişkiler 1929'dan itibaren yoğunlaştı. Modus Vivendi Antlaşması 6 Şubat 1929'da Bakanlar Kurulu kararıyla yeniden uzatıldı (BCA, 30-18-1-2/1-14-39, 6 Şubat 1929). Aynı yıl içinde Hollanda ile Ticaret ve Seyrû Sefain Mukavelesi imzalandı (BCA, 30-18-1-2/2-20-10, 3 Nisan 1929). Anılan sözleşmenin ardından onu tamamlar nitelikte Türkiye'yi temsilen Şevki Bey tarafından imzalanan İkamet Mukavelesini aktedildi (BCA, 30-18-1-2/4-34-2, 12 Haziran 1929).

Türkiye ile Hollanda Hükümeti arasında ticari ilişkilerin yoğunlaştığı dönemde ilginç bir hadise gerçekleşti. Hollanda (Felemenk) Hükümetine ait bir uçak Türk hava sahasında izinli olarak uçmakta iken motorlarından birinde meydana gelen arıza nedeniyle Boğaziçi'nde Büyükdere civarında düştü. Fokker PH-AGM markalı tayyare için Türk memurlar ivedilikle gerekli önlemleri aldı. Hollanda Hükümeti bu önlemlerden dolayı Türk Hükümetine teşekkürlerini ilettili (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 534/ 37634-151033-3, 5 Kasım 1929).

Cumhuriyet döneminde denizcilik alanında da Hollanda ile işbirliğine gidildi. 29 Ocak 1930 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla denizaltı gemileri için Hollanda'dan alınmasına gerek duyulan muhtelif cinsteki yedek eşyanın satın alınmasına karar verildi (BCA, 30-18-1-2/8-4-18, 29.01.1930). Ayrıca denizaltı gemilerinin akümülatörlerinin yapımını takip etmek için Almanya ve Hollanda'ya askeri personel de gönderildi (BCA, 30-18-1-2/14-70-9, 22 Ekim 1930).

SONUÇ

Lozan Konferansı ve bu süreçte yaşanan gelişmeler birbirine bağlı birçok siyasi gelişmeye dayanır. TBMM Hükümeti, Misak-ı Milli ile saptanmış amaçlarına ulaşmaya çalışırken, Avrupalı devletler ise Cihan Harbi'nin getirdiği statüko sonucunda siyasi ve ticari kazanımlarını sürdürmek için askeri alanda yıkamadıkları milli direnci diplomatik bir çatışma alanı yaratarak sarsmaya çalıştı. Zira Milli Mücadelenin kazanılması İngiltere ve Fransa'nın Yakın Doğu'daki saygınlığına önemli bir darbe indirmişti. Üstelik Mustafa Kemal Paşa bu sonucu sadece askeri olarak değil diplomatik olarak da sağlamıştı. Müttefik devletlerin birbirlerine karşı rekabetinden yararlanarak Sakarya Savaşı sonrasında Fransa ile Ankara Antlaşması'nı imzalaması bu iki gücü birbirinden kopardı.

Büyük Zafer'in kazanılmasının ardından Müttefikler, Türkiye ile barış masasına oturmadan evvel Anadolu'daki siyasi ve iktisadi çıkarlarını sürdürmek maksadıyla kendi aralarında bir birlik sağlama çabası içerisine girmişti. Çünkü Lozan Konferansı'nda I. Dünya Savaşı'nın mağlup devletinin karşılığında galip devlet olarak durması ziyadesiyle rahatsızlık veriyordu. Bu amaçla Türkiye'yi uluslararası alanda zora sokacak küçük hadiseler gündeme taşındı. Böylece Türkiye'ye yeterli oranda baskı oluşturacak kanallar harekete geçirilmiş olacaktı. Bu meyanda

Avrupalı devletler Türkiye'deki mezarlıklarına saldırı iddialarını uluslararası kamuoyuna taşıma çabası içerisine girdi.

Arşiv kaynaklarından elde edilen veriler 20 Kasım 1922'de Lozan görüşmelerinin başlamasının ardından başta İngiltere olmak üzere Müttefik devletlerin, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yer alan mezarlık ve kiliseler gibi dinî ve ruhanî müesseselerine saldırıldığına ilişkin iddialar ortaya attıklarını göstermektedir. Sadece Müttefik devletler değil Felemenk Devleti gibi tarafsız devletler de kendi güçlerini göstermek ve İzmir ve çevresindeki tebaasının güvenliğini sağlamak bahanesiyle mezarlıklara saldırı iddialarını dillendirmeye başladı. Söz konusu iddialar Büyük Zafer'in kazanılmasının ardından sıklıkla gündeme getirilmişti.

Belgeler saldırıların İzmir'in istirdadı sırasında yangın ve tahliye esnasında yaşanan kargaşadan kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır. TBMM Hükümeti mezarlık ve kilise gibi son derece hassas ve uluslararası alanda Türkiye'yi zor durumda bırakacak bu meseleye ciddiyetle eğilmiş ve yapılan incelemeler sonucunda elde edilen bilgileri Müttefik devletlerle paylaştı. Hatta tahrip olan mezarlar belediye tarafından tamir edildi.

İroniktir ki Felemenk Sefareti, Lozan Konferansı kesintiye uğradığı dönemde de mezarlıklara saldırı iddialarını yeniden gündeme getirdi. Mart 1923'te Felemenk Sefareti'nin İzmir Konsolosluğu İzmir Hançeşme'de bulunan Felemenk mezarlığına saldırıldığına ilişkin yeni bir iddia ortaya attı. Ancak Türk Hükümeti tarafından yapılan inceleme sonucunda mezarlığa yeni bir saldırının olmadığı, mezarlıkta bulunan dağınıklığın tamirattan kaynaklı olduğu değerlendirildi. Türk tarafının bu açıklaması Felemenk Sefareti tarafından kabul edilmeyince karşılıklı bir diplomatik gerginlik yaşandı. Felemenk Sefareti yeni bir saldırı olduğu iddiasını sürdürdü ve buna kanıt olarak Felemenk yetkilisi Lamping'in mezarlıkla ilgili raporunu gösterdi.

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı süreçte mezarlıklara saldırı iddialarının yeniden dillendirilmesi tesadüf değildi. Bu iddialar Türkiye'ye karşı baskı oluşturma amacını da taşıyordu. Konferans kesintiye uğradığında Hollanda da Lozan'daki krizin son aşamasında bir hamle yaptı. Hollanda bayrağını göstermek ve Hollandalılara koruma önermek maksadıyla Türkiye'ye bir savaş gemisi gönderdi. Ancak anlaşılan o ki Hollanda sadece savaş gemisi göndermekle kalmadı. Bölgedeki Hollandalıları korumak ve Hollanda varlığını görünür kılmak maksadıyla Felemenk mezarlıklarına ve kiliselerine saldırı iddialarını gündeme getirdi. Lozan Konferansı başladıktan sonra Nisan ve Mayıs aylarında da Hollandalı yetkililer mezarlıklarına saldırıldığını iddia etse de Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte bu iddialar bir süre sonra sona erdi. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte iki ülke arasındaki ticari ilişkiler olumlu bir ivme kazandı.

KAYNAKÇA

- AKDULUM, T. (2020). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir'de Açılan Yabancı Hastaneler*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ASLAN, S. (2012). *Akdeniz'de Cezayir Korsanlığı*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BCA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi) 30.10.0/17.98.5, 21.12.1925/12 Kanunuevvel 1341.

- BCA, 30-18-1-1/17-83-3, 13.01.1926.
- BCA, 30-18-1-1/19-29-4, 6 Mayıs 1926.
- BCA, 30-18-1-1/19-33-18, 11 Mayıs 1926.
- BCA, 30-18-1-2/1-14-39, 6 Şubat 1929.
- BCA, 30-18-1-2/14-70-9, 22 Ekim 1930.
- BCA, 30-18-1-2/2-20-10, 3 Nisan 1929.
- BCA, 30-18-1-2/4-34-2, 12 Haziran 1929.
- BCA, 30-18-1-2/8-4-18, 29.01.1930.
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi), C.HR (Cevdet Hariciye) 18/868, 21 Rebiulevvel 1284.
- BOA, HR.İM (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı) 41/8, 034, 12 Mart 1339.
- BOA, HR.İM, 16/86, 3 Mart 1923.
- BOA, HR.İM, 41/24, 003, 3 Mart 1339.
- BOA, HR.İM, 41/24, 004, 15 Nisan 1339.
- BOA, HR.İM, 41/24, 005, 7 Nisan 1923.
- BOA, HR.İM, 41/24, 12, 15 Mayıs 1339.
- BOA, HR.İM, 41/24, 13, 4 Mayıs 1923.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Kurum 534/Yer Bilgisi 37634-151033-3, 5 Kasım 1929.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Kurum 561/Yer Bilgisi 223634 - 216923 - 8, 12 Ağustos 1926.
- DE GROOT, A. H. (2008). Hollanda Basımında Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Milli Hareketi (1919-1923). *Kebikeç*, 25, s. 183-209.
- GEORGEON, F. (2019). *Son Canlanış (1878-1908)-Yüzyılın Dönemecinde Osmanlı Toplumunu, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. içinde (s. 671-685), Robert Mantran (yayın yönetmeni), Server Tanilli (çev.), 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayını.
- GOFFMAN, D. (1995). *İzmir ve Levanten Dünya*. Ayşe Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayını.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (1999). İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa. *Belleten*, 63 (238), Aralık, 755-774.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*. Birinci Takım Cilt II, *İkinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları Yabancılarla Uygulanacak Rejim*. Seha L. Meray (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayını.

- NAZIR, B. (2010). Londra Sefiri Mehmed Emin Paşa'nın Felemenk (Hollanda) İzlenimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (11) Spring, 438-444.
- ÖZDEMİR, S. ve GENÇ, S. (2023). Hollandalı Seyyah Pieter Van Woensel'in Hayatı, Eserleri ve Türklere Bakışı. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), (January), 462-493, <https://doi.org/10.5281/zenodo.7513529>.
- SONYEL, S. R. (2008). *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle) 1918-1923*. Cilt III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- TURAN, T. (2007). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Hollanda İlişkileri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 04.10.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 23.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1371261

YÜZ YILLIK CUMHURİYETİN GÇ TARİHİ

The Migration History of the Hundred-Year Republic

Mim Sertaç TÜMTAŞ

Prof. Dr.

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-6365-8876

mimsertac@mehmetakif.edu.tr

Ayberk Can KÖSE

Yüksek Lisans ğrencisi

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı

ORCID ID: 0009-0003-7436-3533

ayberkcankose@hotmail.com

Atıf/Citation: Mim Sertaç Tümtaş & Ayberk Can Köse (2023), "Yüz Yıllık Cumhuriyetin Gç Tarihi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı zel Sayısı, s. 63-75.

z: Türkiye'nin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yapısında etkisi hissedilen ilk gç hareketi, Cumhuriyet öncesine uzanan, 19. yüzyılda Osmanlı'nın toprak kaybetmeye başlamasıyla birlikte, Osmanlı'nın yeni sınırlarına doğru Kafkas coğrafyası ve Balkanlardan gelen gçtr. Ardından yaşanan gç ise Türkiye'nin kuruluş aşamasında, yine Balkan ülkelerinden olan Yunanistan'daki Müslüman Türklerle lkemizde bulunan Rum nüfusu içerisine alan mübadele göçüdür. 1950'li yıllar ise ülkemizin dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Bu tarihte başlayan kırsal czlme kaynaklı kırdan kente gücün meydana gelmesiyle birçok kişi, kentlerdeki mevcut ekonomik alana eklenmeye başlamıştır. 1960'lı yıllarda ise Avrupa lkeleriyle de anlaşmalar imzalayan Türkiye, tarihinde ilk kez kitlesel olarak dıőarıya gç vermiştir. Yıl 1989'u gösterdiğinde Bulgaristan'da maruz kaldıkları asimilasyon politikaları sonucunda yerinden olan Müslüman Türk nüfusu, 1950-1951 yılında yaşanan zorunlu göç sürecinden sonra ikinci defa yaőayarak, Türkiye'ye doğru yola koyulmuőtur. 1980'li ve 1990'lı yıllarda lkemizin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde meydana gelen çatışma ortamından dolayı ise bölgede yaşayan insanlar zorunlu göç sürecini yaşamıştır. 2011 yılında, Suriye'de başlayan iç savaşın neden olduğu Suriyelilerin Türkiye'ye zorunlu gücü başlamıştır. Son olarak ise Afganistan'da yaşanan siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklardan dolayı son 10 yıl içinde büyük bir kısmı düzensiz gcmen olmak üzere yüzbinlerce Afganistan vatandaşı Türkiye'ye göç etmiştir. Bu

çalışmada, belirtilen sınırlılıklar içerisinde Türkiye'nin yüz yıllık tarihinde meydana gelen kitlesel göç hareketlerinin vurgulanması hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göç Tarihi, Türkiye, İç Göç, Dış Göç.

Abstract: The first migration movement that influenced Turkey's economic, social, cultural, and political structure was the migration from the Caucasus and the Balkans towards the new borders as the Ottoman Empire began to lose territory in the 19th century. Subsequently, the exchange of populations, which included Muslim Turks from Greece and the Greek population living in Turkey, took place during the early years of Turkey's establishment. The 1950s marked a turning point for the country as rural-to-urban migration due to rural disintegration began, with many people integrating into the existing economic space in cities. In the 1960s, Turkey also signed agreements with European countries, resulting in mass emigration for the first time in its history. By 1989, the Muslim Turkish population displaced in Bulgaria due to assimilation policies faced a second forced migration, similar to the events of 1950-1951, as they embarked on a journey to Turkey. In the 1980s and 1990s, people in the Eastern and Southeastern Anatolia regions experienced forced migration due to the conflict in the area. In 2011, the forced migration of Syrians to Turkey began as a result of the civil war in Syria. Finally, over the past decade, hundreds of thousands of Afghan citizens, many of whom became irregular migrants, have migrated to Turkey due to political and economic instability in Afghanistan. This study aims to highlight the mass migration movements that have occurred in Turkey's hundred-year history within the specified limitations.

Keywords: Migration, Migration History, Türkiye, Internal Migration, External Migration.

GİRİŞ

Göç, Cumhuriyet tarihinin en önemli sosyal olgularının başında yer almaktadır. Cumhuriyetin kuruluşu ile ülke gündemine Türkiye ve Yunanistan arasındaki mübadele ile giren göç olgusu günümüze kadar farklı coğrafyalardan, farklı gerekçelerle, farklı boyutlarla etkili ve oldukça dinamik bir şekilde süregelmiştir. Zira ilk nüfus sayımının yapıldığı 28 Ekim 1927 tarihinden son nüfus sayımının yapıldığı 31 Aralık 2022 tarihine kadar ülke nüfusunun neredeyse 7 kat arttığı görülmektedir. TÜİK verilerine göre ilk nüfus sayımında 13.649.945 olan Türkiye nüfusu son açıklanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre 85 milyon 279 bin 553 kişiye ulaşmıştır. Şüphesiz ki doğal nüfus artışının yanında ülke nüfusunu arttıran temel faktör, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar dinamik bir şekilde süregelen göçtür.

Yine ülkedeki göç hareketlerinin dinamikliğini vurgulayan önemli bir göstergesi nüfusun kır kent dağılımındaki değişimdir. İlk nüfus sayımında ülke nüfusunun yaklaşık %76'sı kırsal alanlarda, %24'ü kentlerde yaşamaktayken, son nüfus sayımına göre ise ülke nüfusunun %6,6'sı kırsal alanlarda buna karşın %93,4'ü kentlerde yaşamını sürdürmektedir. Bu veriler kırsal alandaki nüfusun kentlere doğru bir göç hareketine girmiş olduğunun önemli bir göstergesidir. Bunun yanında yine son açıklanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre, ülkemizde ikamet eden yabancı nüfus 1 milyon 823 bin 836 kişiye ulaşmıştır. Bu nüfusa Göç İdaresi Genel Müdürlüğünde kayıtlı Geçici Koruma, Uluslararası Koruma ve düzensiz göçmenleri de eklersek neredeyse sayıları 10 milyonu bulan bir yabancı nüfusun da Türkiye'ye göç ettiğini belirtmek mümkün olmaktadır. Bütün bu veriler Cumhuriyet tarihinde göçün ne denli dinamik ve önemli bir sosyal olgu olduğunu göstermesi açısından önem teşkil etmektedir.

Bu çerçevede Türkiye'de oluşmuş olan göç hareketlerine bakıldığında Türkiye toplumunun ekonomik, kültürel, siyasal ve sosyal yapısını değiştiren dönüştüren etkilerini görmek mümkündür. Zira Türkiye'de göçün dönemsel ve sürekli etkilerinin yaşanmadığı tek bir tarihsel aralık dahi yoktur. Çünkü bu ülke bünyesinde oldukça fazla sayıda göçü barındırmış ve bu göçlerin etkileriyle birlikte yoğrularak bugünlere gelmiştir.

Bu çalışmada Türkiye göç tarihini oluşturan göç hareketleri, akım yönü, göç eyleminin oluş biçimi, kitleselliği ve göç gerekçeleri dikkate alınarak 9 başlık altında incelenecektir. Buna göre, her ne kadar 100 yıllık Cumhuriyet tarihi içerisinde kitlesel yönü pek olmasa da Osmanlı'nın son dönemlerinde yoğun olarak yaşanması ve Cumhuriyetin toplumsal yapısındaki etkisinden dolayı, Türkiye göç hareketlerinde ilk olarak Kafkas coğrafyasından Anadolu'ya doğru yaşanan göç hareketlerine değinilecektir. Akabinde yine hem Osmanlı'nın son döneminde hem de Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin en fazla göç aldığı coğrafyalardan biri olan Balkan

coğrafyasından Türkiye'ye karşı yönelen göçler irdelenecektir. Daha sonra Cumhuriyet tarihinin ilk kitlesel göç hareketi olan Mübadele göçüne ayrı bir başlık altında yer verilecektir.

Bu tartışmalardan sonra ülke içi göç hareketlerinin, başka bir deyişle kırsal çözümlenin yoğunlaştığı 1950'li yıllar, II. Dünya Savaşı sonrasında, batılı ülkelerle hızlı kalkınma amacıyla 1960'lı ve 1970'li yıllarda yapılan ve akım yönü açısından Türkiye'den Avrupa'ya doğru yaşanan işgücü göçü ele alınacaktır. 1980'li yılların sonundan itibaren ise bu kez gerekçesi farklılaşan göç hareketleri karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru yaşanan zorunlu göç hareketiyken, ikincisi ise özellikle 1990'lı yıllarda yoğunlaşan ülke içi yerinden edilme süreci olan Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden ülkenin batısındaki kentlere doğru yönelen kitlesel göçlerdir.

Son olarak ise yine akım yönü açısından Türkiye'ye doğru gerçekleşen iki kitlesel göç tartışma konusu yapılarak göç tarihimizde yerini alacaktır. Bunlardan birincisi Türkiye'nin aldığı en büyük kitlesel göç olan ve Suriye'deki iç savaştan dolayı yaşanan zorunlu göç iken ikincisi ise yine Afganistan'daki çatışmalardan dolayı yaşanan ve büyük bir bölümü düzensiz gerçekleşen göçlerdir.

Şüphesiz ki bütün bu göçlerin gerekçelerine göre farklılaşabilen son derece derin sonuçları bulunmaktadır. Ancak çalışmanın sınırlılığı açısından ülke tarihine etkisi bulunan bütün bu göç hareketleri sonuç ve gerekçelerine çok fazla odaklanılmadan tartışılacaktır.

Göçe Dair Kısa Bir Tartışma

Genellikle farklı gerekçelerle ortaya çıkabilen göç, belirli bir zaman diliminde veya süreklilik kazanmış bir biçimde, bir yerleşim biriminden diğerine doğru, bireysel ya da kitlesel hareketi içeren ve genellikle bireysel açıdan daha iyi bir yaşam standardına ulaşma amacıyla gerçekleşen nüfus hareketidir. Bu gerekçelere bakıldığında genel olarak ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve ekolojik nedenlerin göç kararında belirleyici olduğu görülmektedir. Bunun yanında farklı gerekçelere bağlı olarak gerçekleşen göçler, gönüllü ve zorunlu göç ayrımını da beraberinde getirmektedir (Tümtaş, 2020, s.27). Göç hareketlerinin tarihine baktığımızda, özellikle sosyoekonomik temelli gerçekleşen gönüllü göçlerin, kapitalizmin gelişimine koşut olarak hız kazandığı ve göç kararının alınmasında, sistemin yarattığı istihdam talebinin karşılanması düşüncesinin önemli bir yer tuttuğuna rastlanılmaktadır.

Öte yandan konu ile ilgili bir başka boyutu oluşturan ve göç hareketinin gerçekleşme sürecini de kapsayan göç eyleminin oluş biçimi bakımından göç türleri, üç şekilde incelenebilmektedir. Bunlar, tek tek kişi veya ailenin genellikle gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru gerçekleştirdikleri göç biçimi olan bireysel göç, toplumun tamamının veya büyük bir kısmının, ekonomik, siyasi, yönetsel ve toplumsal nedenlerle, kendi topraklarının dışına çıkmasını ifade eden kitlesel göç ve tanıdıklarla bağ/ilişki bulunması dikkate alınarak onların bulunduğu yerleşim birimine göçün gerçekleştirilmesine karşılık gelen zincirleme göçtür.

Ulusal sınırların içerisinde gerçekleşen iç göç hareketleri, akım yönleri bakımından, değerlendirildiğinde genellikle, kırdan-kente, kentten-kente ve kırdan-kıra şeklinde değerlendirilmekteyken çok fazla görülmemekle birlikte, kentten-kıra göç türü ile de karşılaşılmaktadır (Tümtaş, 2020, s.31).

Kafkas Göçü

Yukarıda belirtildiği gibi, Cumhuriyet tarihinde kitlesel yönü bulunmamasına rağmen, genç cumhuriyetin sosyolojik yapısı içindeki ağırlığı nedeniyle Kafkas göçlerine kısaca değinmek, çalışmanın bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Tarihsel süreç bakımından ele alındığında Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olan göç olgusunun kökeni Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Zira 19. ve 20. yüzyılda meydana gelen olaylar sonucu kaybedilen topraklarda yaşayan birçok Müslüman/Türk, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni

sınırları içerisine doğru göç etmiştir. Dolayısıyla her yeni kaybedilen toprak sonrasında sürecin önemli bir sonucu, kaybedilen topraklarda kalan Osmanlı tebaasının Anadolu'ya göçüdür. Bu sürecin yaşandığı bölgelerden biri de Kafkasya'dır. Özellikle Rusların bölgedeki hakimiyeti ve baskısı sonunda başlayan, Kırım savaşı sonrası ivme kazanan Kafkasya'dan Anadolu'ya göç 19. Yüzyılın önemli göç hareketlerinden biridir. Zira bu dönemde Ruslar, bir milyon civarında Çerkez, Çeçen ve diğer Kuzey Kafkasya halklarını Türkiye'ye sürmüşlerdir. Bu dönemde Osmanlı ülkesine Kırım ve Kafkasya'dan 1.000.000 ile 1.200.000 arasında göçmen geldiği hesap edilmektedir (Tepekaya, 2006, s.468). Kemal Karpat (2003, s.112) ise gelen göçmenlerin sayısının 2 milyona ulaştığını belirtmektedir. Dolayısıyla cumhuriyetin ilk döneminde mevcut sosyolojik yapıda belirgin bir Kafkas göçmeni nüfusunun olduğunu belirlemek mümkündür.

Balkan Göçü

Balkan göçleri de tıpkı Kafkas göçlerinde olduğu gibi Osmanlı'nın çöküş sürecindeki önemli göç hareketleri arasında yer almaktadır. Ancak Balkan göçünün önemli bir farklılığı Cumhuriyet döneminde de kitleselliğini korumasıdır. Yani Cumhuriyet kurulduktan sonra da kitlesel olarak bu göç sürmüştür. Bu göçün yegane özelliği, çoğu göç hareketinin aksine, başladığı ve devam ettiği zaman dilimi bakımından ülke sınırlarının belirlenme sürecini içermesi ve bu duruma paralel bir seyirde gerçekleşmesidir. Dönemin Balkan coğrafyasına bakıldığında Hristiyan, Müslüman ve Yahudi gibi birçok dini kimliğin yanı sıra Sırp, Bulgar, Türk, Arnavut, Rum, Boşnak, Hırvat gibi ırkların, Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında birlikte yaşadığını görmek mümkündür. 19. yüzyılın başlarından itibaren siyasal, kültürel ve dini temelli dönüşümlerin yaşanması ve özellikle 1830 yılında Yunanistan'ın başlatmış olduğu bağımsızlık hareketini kazanması sonucu Balkanlar, bir bütün olarak kalma özelliğini yitirmiştir. Dolayısıyla Yunanlıların kendileri adına aldıkları bu zafer, diğer ırka yahut dini kimliğe sahip olan insanlar için bir örnek teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra dünyada yayılan milliyetçilik akımı ve devrimler de beraberinde, ele alınan coğrafya özelinde etnik kimlik temelli hareketlerin oluşumuna dair bir cesaret getirmiştir (Yıldırım, 2012, s. 76-77).

Uluslaşma sürecinin yanında Balkan göçünün zeminini hazırlayan diğer olay Osmanlı ile Rusya arasında geçen savaştır. Bu savaşla birlikte genişleme arzusu güden Rusya'nın savaşı kazanması hem Osmanlı'nın toprak kaybına uğramasını hem de uluslaşma bakımından diğer etnik kimliklerin harekete geçme isteğini arttırmıştır (Tekeli, 2007, s.450). Dolayısıyla "1877-1878 olaylarının, Balkan Yarımadası'nın ve Osmanlı devletinin etnik ve demografik bileşimi açısından yaygın sonuçları olmuştur. Bu olaylar sırasında çoğu Türk olmak üzere yaklaşık 250.000 ila 300.000 Müslüman öldürülmüş ve 1.5 milyon kadarı da Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır." Balkan ülkelerinden bulunduğumuz topraklara doğru gerçekleşen göç, 1908-1909 yılları arasında tekrar artma eğilimi göstermiştir. 1913 yılında Balkanlarda ortaya çıkan savaş doğrultusunda gerçekleşen kitle akınıyla ise doruk noktasına ulaşmıştır. Yaklaşık 1.5 milyon Müslüman'a ev sahipliği yapan Makedonya ve Trakya bu tarihte Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan karşısında kaybedilmiştir. Dolayısıyla bu tarihlerde ülkemize doğru ciddi ölçüde kitlesel göç meydana gelmiştir (Karpat, 2013, s.184-185). O tarihteki nüfus da göz önünde bulundurulacak olduğunda gerçekleşen kitlesel göçün ne kadar yoğun olduğunun kavranması olanaklı hale gelecektir. 19. yüzyılda gerçekleşen bu durumların yanına 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki Balkan Savaşı'nı da eklediğimizde ortaya, Balkanlarda 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak nihayete ulaşmaya yaklaşan bir sonuç çıkmaktadır. Bu minvalde zaman bakımından aralarında birkaç on yıl farklılık içeren ancak konum bakımından aynı bölgelerden gelen göçlerin varış noktalarında birtakım etkiler yarattığını belirtmemiz mümkündür.

Balkanlardan Türkiye'ye doğru gerçekleşen göç dalgası Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Dönemin önemli kitlesel göç hareketlerinden biri, Yugoslavya ve Makedonya'da yaşayan Türklerin Türkiye'ye gelişinde yaşanmıştır. İlk göç 1924 yılında gerçekleşmiştir ve bunu 1936 ve 1953 yılında yaşanan göç dalgaları izlemiştir. Yugoslavya'dan Türkiye

Cumhuriyeti'ne toplam olarak 305.158 kişi göç etmiştir (Kantar ve Doğan, 2020, s.96). Bunların yanında Cumhuriyetin ilk on yılında sadece Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden sayısı 101.537'e ulaşmıştır (Geray, 1961, s.13). Bu göç akımı İkinci Dünya Savaşı sürecine kadar da devam etmiş ve bu dönemde de yaklaşık 100 bin göçmen daha Türkiye'ye yerleşmiştir (Geray, 2019, s.21). İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu göç eğilimi zayıflamıştır. Ancak 1950-1951 yıllarında tekrar ivme kazanmıştır. Bulgar yönetiminin uyguladığı tek tipleşme siyasetine engel olarak görülen Bulgaristan'daki yaklaşık 200.000 Türk zorunlu göçe tabii tutulmuştur (Çolak, 2013, s.113).

Şüphesiz ki Balkan coğrafyasından Türkiye'ye doğru gerçekleşen kitlesel içerikli göçler bunlarla sınırlı değildir. Özellikle 1923 yılındaki Yunanistan'la Mübadele göçü ve 1989 yılında yaşanan Bulgaristan göçü de Balkan coğrafyası içindeki ülkelerden hareketle yaşanmıştır. Ancak etkisi, yoğunluğu ve önemi açısından bu göçlerin ayrı başlıklar halinde verilmesi çok daha uygun olacaktır.

Mübadele Göçü

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda yoğun bir şekilde kaybettiği topraklara dair sorunlardan bir tanesi de artık farklı bir ülkenin sınırları içerisine giren topraklarda ciddi sayıda Müslüman/Türk nüfusun kalmış olmasıdır. Özellikle Balkanlarda ortaya çıkan bu sorun en çok Yunanistan ile yaşanmıştır. Diğer taraftan o dönemde Anadolu ve İstanbul'da ciddi sayıda bir Rum nüfusu mevcuttur. Dolayısıyla iki ülke, topraklarında bulunan nüfusun mübadele aracılığıyla göç ettirilmesi gerektiğine kanaat getirmiştir (Tepealtı, 2019, s.91). Görüldüğü üzere göç, yaşadığımız ülkenin kuruluş aşamasında dahi cereyan eden bir olgudur. Aslında mübadele, daha önce gerçekleştirilmesi planlanan ve ilk olarak Bulgaristan ile yaşanan bir süreçtir. Ancak yoğunluk, nitelik ve uluslararası bir zeminde gerçekleşmesi bakımından ele alınacak olduğunda tam anlamıyla Yunanistan'la koordineli olarak gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın yıkılmasına doğru çıkan savaşlar doğrultusunda Bulgaristan ile tamamlanmayan nüfus değiştirme adımları, Birinci Dünya Savaşı yüzünden Yunanistan'la da yarım kalmıştır. Dolayısıyla yukarıda da belirttiğimiz gibi mübadelenin gerçekleşmesi için Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve Lozan görüşmelerinin beklenmesi gerekmiştir (Bozdağlıoğlu, 2014, s.13). Kurtuluş savaşının ülkemiz adına zaferle sonuçlanması resmi bir diplomatik zafer gerekliliğini doğurmuştur. İki toplum arasında birbirlerine karşı duyulan güvensizlik ve karşılıksız nefret gibi duygular, mübadelenin görece kabul edilebilir olmasına katkı sağlamıştır. Hatta meseleye daha derin bir açıdan yaklaşacak olursak, mübadele anlaşması bir bakıma ulusal ve uluslararası alanda siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak birçok problemle yüzleşmiş ve yüzleşmeye de devam etmesi muhtemel olan iki devletin, içlerinde potansiyel bir risk barındırmamak için önlem alma çabasıdır (Sepetçioğlu, 2014, s.57; Emgili, 2017, s.34). Bu bağlamda bahsi geçen sebepler temelinde iki ülke arasında konuya ilişkin görüşmeler başlamıştır.

24 Temmuz 1923 yılına gelindiğinde ise iki ülke arasında gerçekleşen görüşmeler sonucu Lozan Anlaşması imzalanmış, Türkiye'de ve Yunanistan'da doğup büyüyen yüz binlerce insan, hükümetler arasında kabul edilen protokol gereğince mecburi bir göç sürecine tabi tutularak doğdukları, büyüdükleri ve yaşadıkları topraklardan zorunlu olarak ayrılmıştır (Emgili, 2017, s. 30). Bu protokol kapsamında Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türkler(Batı Trakya'da ikamet edenler hariç) ile Türkiye'de yaşayan Rumlar (İstanbul'da bulunan Rumlar hariç) mübadele esasına dayalı olarak zorunlu göçe tabii tutulmuştur. Sözleşme gereğince Türkiye'ye 384.000 civarında mübadil göç etmiştir (Geray, 1961, s.12; Kirişçi, 1999, s.43). Bu bağlamda da kurulma aşamasında olan Türkiye'nin özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel hayatını ciddi ölçüde etkilemiştir.

Mübadele göçünün en önemli hususlarından birisi iskana yöneliktir. Ancak iskan konusu karmaşıktır. Çünkü ülkemizden Yunanistan'a giden nüfus daha fazla olmuştur. Gelenlerin yerleşmesi ve ülke ekonomisine katkıda bulunabilmesi alışık olduğu bir iklim ve üretim şeklinin

bulunduğu yerleşim alanlarında iskan edilmesi gerekmiştir. Bu bağlamda göçmenlerin iskanında öncelikli düşünce, göçmenlerin geldikleri coğrafyaya uygun ve halihazırda sahip oldukları meslekleri devam ettirebilecekleri imkanlar dahilinde yerleştirilmesi olmuştur. Bunun yanında ailelere, üretim alanına daha rahat ve kısa sürede katılabilmeleri adına tarla, bahçe, zeytinlik, bağ gibi araziler tahsis edilmiş; tohum yardımları yapılmıştır (Arı, 1932, s.132-134). Böylelikle hem gelen ailelerin barınabilecekleri hem üretim ilişkilerini kendi tüketim ve ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirebilecekleri hem de ülke ekonomisine katkıda bulunabilecekleri bir planlama eşliğinde adımlar atılmıştır.

Kırdan Kente Göç (Kırsal Çözülme)

Türkiye’de mübadele göçü sonrası 1950’li yıllara kadar ciddi bir iç göç hareketi yaşanmamıştır. 1950’li yıllarla birlikte Türkiye kentleşmesinin veya göç hareketinin miladı olarak kabul edilen süreç başlamıştır. Bu süreç kapsamında ülkenin demografik ve sosyo-kültürel yapısında değişimler başlamıştır. 1950 yılı istatistiki verilerine bakıldığında ülke nüfusunun %25’i kentsel alanlarda yaşamışken, 2022 yılında bu oran %93’lere kadar yükselmiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin yakın tarihinde milyonlarca insan yer değişim sürecini deneyimlemiştir. Yani ülke açısından çok ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümü tetikleyici temel unsur olarak Amerika’nın Marshall yardımı kapsamında tarımda oluşan makineleşme öne çıkmaktadır. Bunun yanında Akşit (1999)’in tespitleri son derece önemlidir. Yazara göre Türkiye kırsalının büyük dönüşümünü kavrayabilmek için 1960’lı yılların ortalarında yine Türkiye’de bu konuda yapılan araştırmaların temel sorunsalını anlamamız gerekmektedir. Bu araştırmalara bakıldığında 19. yüzyılda başta kıyı bölgelerde ve demir yolları temelinde başlayan, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra diğer bölgelere doğru nüfuz etmeye devam eden kapitalistleşme süreci, 1960 ve 1970’lerde hızlanarak sürmüştür. O yıllarda köyler, az gelişmiş olarak nitelense de bazı dönüşümlere gebe kalmıştır. Hane içi, vergi ve kısıtlı olarak ihtiyaçlar temelinde yapılan üretim, yerini pazar ve meta için üretime bırakmış; buğday, arpa, meyve ve sebze gibi hane içinde tüketilen ürünlerin pazarlama oranları artmış; pamuk, tütün ve şeker pancarı gibi meta ürünlerinin üretimine geçilmiştir. Tarımsal alanda başta yalnızca öküz ve karasabanla yapılan üretim bir süre sonra at ve demir pulluğa, en nihayetinde ise yerini traktör ve diğer modern girdilere bırakmıştır (Akşit, 1999, s.173). Ancak yukarıda da belirtildiği üzere ülkenin üretiminden gelen refah payı her bölgeye eşit olarak dağılmamıştır. Yani her vatandaş, bahsi geçen üretim sistemi içerisinde, özellikle son aşama olan modern girdiler ve traktör sahibi olmak gibi durumlardan yararlanamamıştır. Aynı zamanda tarımda makineleşme kırsal alanda işsizliği arttırmıştır (Kaymal, 2017, s.1501). Diğer yandan o yıllarda insanların gözünde kır, makineleşme doğrultusunda ortaya çıkan işsizlik, toprağın parçalanması, verimsizleşmesi ve kan davaları gibi nedenler yüzünden itici bir alan olma özelliğine sahiptir. Kent ise ekonomi, sosyal hayat, sağlık ve eğitim gibi alanlarda imkan sağladığı düşünülen, cazibeli bir yer olarak görülmüştür (Sağlam, 2006, s.36). Dolayısıyla bu özellikler doğrultusunda kırdan yaşayan insanlar, kıran iticiliği, kentin ise cazibe merkezi olarak algılanmasından kaynaklı çekiciliği sebebiyle kitlesel bir göç hareketini meydana getirmiştir.

Bu göç, aynı zamanda ülkemizde bulunan şehirlerin yapısının da farklı bir noktaya evrilmesini sağlamıştır. Çünkü yukarıda da değinildiği üzere bir zamanlar nüfusun büyük bir çoğunluğu kırlarda yaşarken, yıllar birbirini izledikçe bu durum tersine dönmüştür. Hal böyle olunca kentlerde ciddi ölçüde sorunlar meydana gelmiştir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin şehirleşme olgusu direkt olarak sanayileşme bağlamında gerçekleşmemiştir. Bu tarz, yani sanayileşme temelli olmayan şehirleşmeye ise “sanayileşmesiz şehirleşme” veya “çarpık şehirleşme” denilmektedir. Bu ülkelerde şehirler, altyapısız, sağlıksız, hukuki olmayan yapılar ve sefaletin hüküm sürdüğü mahalleler tarafından kuşatılmış; işsiz ve eğitimsiz kitlelerle dolmuştur. Ülkemizde 1950’li yıllarda yoğun bir şekilde yaşanan göç dalgasını da bu minvalde değerlendirmemiz mümkündür (Sağlam, 2006, s.37; Şen, 2014, s.245). Göç edenlerin büyük bir bölümü iş bulmakta güçlük çekmiş ve konut sorunu yaşamıştır. Göçmenler, bu durum karşısında gereklilik ve pratik çözüm bulma ihtiyacı hissiyatıyla altyapısız ve sağlıksız gecekondu inşaa

etmiş, olumsuz koşullar altında düşük gelirli ve uzun saatler süren işlerde çalışma eğilimi göstermiştir (İçduygu ve Sirkeci, 1999, s.252; Kaymal, 2017, s.1506). “*Yoksul göçmenler zaten iyi bir hayat kurma hayali ile geldikleri topraklarda formel yaşamın içine daha zor girdikleri için, enformel alanda sonuna kadar mücadeleyi seçmiştir* (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011, s.75). Dolayısıyla o yıllarda enformel sektörde istihdam edilenlerin oranı epey yükselmiştir. Bu durum o dönemlerde, kırsal iticiliğine karşın kentin aslında pek de cazibeli bir yer olmadığına işaret etmektedir. Kentin çekici görüldüğü ancak içinde bulunan insanlara yetemediği bir ortamda kitlesel göçün meydana gelmesi farklı alanlarda sorunların ortaya çıkmasını ve göçün henüz gerçekleşmeden önceki sorunların artarak devam etmesini sağlamıştır. Kentsel altyapı kapasitesinin zorlanmasıyla içme suyu, toplu taşımadaki yetersizlik, kanalizasyon, hava ve gürültü kirliliği gibi sıkıntılar vuku bulmuştur (Özdemir, 2012, s.2). Dolayısıyla ülkemizde kentleşmenin ve planlamaların henüz gerçekleşmediği şehirler, göçle birlikte harmanlanmış ve belki de bugün dahi devam eden sorunlarla yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Avrupa’ya İşgücü Göçü

Yukarıda belirtildiği gibi 1950’li yıllarda Türkiye açısından değişim ve dönüşüm mekanizmalarının belirdiği dönem başlamıştır. Bu değişim ve dönüşümü tetikleyen makineleşmenin kırsal alanda yarattığı istihdam fazlası nüfus, bu süreçle birlikte kentlere doğru yönelmiştir. Kentlerin bu nüfusu eritebilecek istihdam olanaklarına sahip olamaması, enformelleşme ve işsizliğin boy göstermesine yani işgücü fazlalığının oluşmasına neden olmuştur. Sürecin öte yanında ise II. Dünya Savaşında aktif nüfusunun büyük bir kısmını savaşta kaybetmiş olan Almanya başta olmak üzere Avrupa ülkelerinin işgücü açığı bulunmaktaydı. Bu sorun karşısında Türkiye, ilk olarak 1961 yılında Almanya ile İkili İşgücü Anlaşması imzalamıştır. Almanya ile yaklaşık on iki yıl süren anlaşma ile 1973 yılında yabancı işçi alımının durdurulduğu tarihe kadar sistemli şekilde işgücü göçü devam etmiş ve Türkiye, Almanya için işgücü pazarı vazifesi görmüştür. Bu süreci, 1964 yılında Avusturya, Belçika, Hollanda; 1965 yılında Fransa, 1967 yılında İsveç ve Avustralya ile yapılan anlaşmalar izlemiştir. 1961 yılında imzalanan anlaşmayla birlikte ilk yıl 1.476, ikinci yıl 11.185 kişi yurt dışına gönderilmiştir. 1973 yılına gelindiğinde bu sayı 132.674 kişiye çıkmıştır. Ancak yine 1973 yılında meydana gelen petrol krizi ve ekonomik darboğaz sebebiyle iş alanlarının küçültülmesi tercih edildiği için 1974 yılından sonra gönderilen işçi sayısında düşüşler meydana gelmiştir. 1961-1975 yılı arasında Avrupa’ya 797.434 işçi gitmiştir. Bunun 649.897 kişisi yani genel toplamın %81’i Almanya’ya giden işçilerden oluşmuştur (Yiğit, 2011, s.33). Dolayısıyla 1961 ila 1975 yılları arasında işçi sayıları genel anlamda yükseliş trendi hakimken, petrol krizi ve küresel ekonomik darboğaz sonucu işçi alımlarında düşüş trendi yaşanmıştır. Yine de bu durumun yasal yollarla gerçekleşen kısımda yer aldığını belirtmekte yarar vardır. Çünkü meselenin diğer kısmında sosyoekonomik durumlarını iyileştirmeyi amaçlayan göçmenler, birkaç yıl beklemek istemediği için farklı yollar denemiştir (Abadan-Unat, 2006, s.65). Bu yollardan biri günümüzde hem dünyada hem de Türkiye’de sıklıkla yaşanan düzensiz göçle ilintilidir. Diğer ise Almanya’da yapılan yasal düzenlemeler ile Türk işçilerine ailelerini yanlarına alma fırsatı yaratılmıştır. Bunların yanında 1980 askeri darbesi ile birlikte işçi göçüne ek olarak siyasi sığınma başvuruları da 1980 sonrasında artmıştır. Bütün bu süreç sonunda bugün sayıları yaklaşık 5 milyon olarak ifade edilen Türk vatandaşı Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde yaşamlarını sürdürmektedir.

1989 Bulgaristan Göçü

Bulgaristan’da hükümet 1984 yılının Aralık ayı sonlarından itibaren ülke içerisinde yer alan Müslüman Türklere karşı “Bulgarlaştırma” politikası kapsamında birtakım asimilasyon adımları uygulamaya başlamıştır. Bu çerçevede Müslüman isimleri, Slav-Hristiyan isimlerle değiştirmeye zorlamıştır. İsim değiştirme sürecinin yanında devreye sokulan bir diğer uygulama da inançlara yöneliktir. Bu doğrultuda Bulgaristan’da bulunan camilerin kapatılarak yıkılması, oruç ve sünnet gibi geleneklerin engellenmesi hatta cenazelerin Müslüman adetlerine göre

mezarlara gömülmesini içeren İslami edimler yasaklanmıştır. Batı kaynaklarına göre isim değişikliği uygulaması süresince buna karşı çıkanlar arasında binden fazla kişi ölmüş, binlercesi tutuklanmış ve birçok kişi Belene Adası'nda alıkonulmuştur (Karpas, 2013, s.407-412). Gelinen sürecin sonunda ise olayların iyice tırmanmaya başlamasıyla görüşmeler gerçekleştiren iki ülkenin hükümeti, kapıların açılması kararını almıştır. 1989 yılında iki ülkenin de sınır kapılarını açmasıyla birlikte göç süreci başlamıştır. Bu süreç 1989 yılının Ağustos ayına, Türkiye'nin sınır kapılarını kapatmasına kadar devam etmiştir (Kirişçi ve Karaca, 2015, s.302). Bu gelişmeyle birlikte 1980'lerin sonlarına doğru Jivkov hükümetinin uyguladığı baskıcı politikalar sonucu ülkeyi terk etmek zorunda kalan 320 bin Türk, Türkiye'ye geçiş yapmıştır (İçduygu ve Sirkeci, 1999, s.264-265). Bu göç, ülke içerisine akan yoğun, kitlesel bir insan akımını işaret etmektedir. Her ne kadar uzun yıllardır iç göç süreci ülke içerisinde yoğun bir şekilde yaşansa da dışardan gelen bu nüfus, mübadele göçünden sonra en yüksek sayıya ulaşan dış göç olma itibarına sahiptir.

1989 yılının Kasım ayında Jivkov hükümetinin yıkılması sonucu Bulgaristan'da birtakım yasal reformlar yapılmıştır. Bu dönemde asimilasyon politikalarının sonlanacağı düşüncesiyle 1990 yılında, 1989 yılında ülkemize gelen 125 bin kişi Bulgaristan'a geri dönmüştür (Adıgüzel, 2022, s.84). Şüphesiz ki bu durumu Türkiye'ye göç etmiş olan Bulgaristan Türklerinin Türkiye'de umduğunu bulamaması şeklinde de yorumlanması da mümkündür.

1990'lı Yıllar Ülke İçi Zorunlu Göç*

1990'lı yıllar Türkiye'de ekonomik sorunlara ek olarak toplumsal ve siyasal çatışmaların görüldüğü bir dönemdir. Bu sorunların kökeninde ise Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde 1980'li yılların başından itibaren yaşanan çatışma ortamıdır. Bu yıllarda bölgede yaşanan çatışma ortamından dolayı Cumhuriyet tarihinin en büyük zorunlu kitlesel göç hareketi yaşanmış ve bölgeden yüzbinlerce insan 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Batısındaki kentlere doğru göç etmiştir. Bu göç hareketi, ülkenin geçmiş yıllarda deneyimlediği göç hareketlerinden gerekçe olarak farklılaşmaktadır. Zira bu yıllara kadar ülke içi göç hareketlerinin sosyo-ekonomik olan gerekçeleri can güvenliğine yani zorunlu göç gerekçelerine dönmüştür. Bu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Göç Komisyonunun 1998 yılında yayımladığı Olağanüstü Hal Raporuna göre, Olağanüstü Hal bölgesi sınırları içerisinde toplam "3428" yerleşim birimi boşaltılmış ve "378.335" kişi istemleri olmaksızın zorunlu olarak göç ettirildikleri belirtilmiştir. Buna karşın Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü tarafından yapılan ve 6 Aralık 2006 tarihinde kamuoyu ile paylaşılan Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması sonuçlarına göre ise 1990'lı yıllarda can güvenliği nedeniyle zorunlu göç edenlerin sayısı 953.680 ile 1.201.200 kişi aralığındadır. Bunun yanında İnsan Hakları Vakfı (2000) ve Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (GÖÇ-DER) (2002) gibi bazı sivil toplum kuruluşları ise verilen rakamları daha yüksek telaffuz etmektedir. Bu sivil toplum kuruluşlarına göre bu dönemde 4000 civarı yerleşim biriminden üç milyonun üzerinde kişi, 10 Temmuz 1987 tarihli Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında 285 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin, Olağanüstü Hal Bölge Valisine tanıdığı, "yetkisi altında bulunan bölgede güvenlik nedeniyle köy, mezra ve benzeri yerleşim birimlerini boşalttırma, yerlerini değiştirme, birleştirme ve bu amaçla kamulaştırma ve diğer işlemleri görevinden ötürü yapabilme yetkisi çerçevesinde" (TESEV, 2004, s. 4) zorunlu göç tabi olmuştur. Dolayısıyla Türkiye göç tarihinde vurgulanması gereken kitlesel bir içgöç süreci bu dönemde yoğun olarak yaşanmıştır.

2011 Suriyeli Göçü

2011 yılı Nisan ayında, Suriye'de yaşanan protesto olaylarının iç savaşa dönüşmesinden sonra, 22 milyondan fazla insanın yaşadığı Suriye'de, nüfusun yarısından fazlası yerinden edilmiştir. Bu

* Tümtaş (2007)'den uyarlanmıştır.

yerinden edilenlerin 5.664.886'sı ülkesini terk ederek komşu ülkelere sığınmıştır. Sığınılan ülkelerin başında ise, 911 km ile en uzun sınır, en çok sınır kapısının olması ve de Osmanlı'dan gelen tarihsel birliklikler nedeniyle, Türkiye gelmiştir. 29 Nisan 2011 tarihinde Hatay'ın Cilvegözü sınır kapısından 252 kişilik grupta başlayan, Suriye'den Türkiye'ye karşı kitlesel göç hareketi, savaş mağduru herkese kapılarının açık olduğunu belirten "açık kapı politikası" ile durmaksızın devam etmiş ve bugün sayısı üç milyon altı yüz bini aşan bir mültecinin Türkiye'nin 7 bölgesine ve 81 iline yayılması ile sonuçlanmıştır (Tümtaş, 2020, s.82).

İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kamuoyuyla paylaştığı verilere göre 2011 yılından itibaren Türkiye'ye gelip geçici koruma başvurusu yapanların sayısı 2021 yılında en yüksek seviye olan 3.737.369'a ulaşmıştır. Bu sayı 21 Eylül 2023 itibariyle 3.284.679'e düşmüştür. Bu göç, Türkiye'nin 7 bölgesindeki 81 ile yayılmasına rağmen özellikle bazı kentlerimizde çok daha yoğun olarak hissedilmektedir. Niceliksel olarak İstanbul, güncel rakamlarla en fazla Suriyeliyi barındıran kent konumundadır. İstanbul'daki Suriyeli sayısı 532.170 iken, Gaziantep'te 430.659, Şanlıurfa'da ise 310.698 kişidir. Oransal açıdan bakıldığında ise kayıtlı Suriyeli nüfusunun, ilde yaşayan toplam nüfusa oranının en yüksek olduğu kentler ise Kilis, Gaziantep, Hatay olarak sıralanmaktadır.

Burada önemle vurgulanmalıdır ki bu verilen rakamlar resmi, kayıtlı Suriyelileri kapsamaktadır. Kayıt dışı yani düzensiz Suriyeli göçmenlerle birlikte günümüzde Türkiye'de 4 milyon üzerinde Suriyeli olduğuna dair söylemler de akademik yazında sıklıkla yer almaktadır. Şüphesiz ki bu denli kitlesel bir göç, Cumhuriyet tarihinde Türkiye'nin niceliksel olarak aldığı en yüksek göç hareketini ifade etmektedir.

Afganistan'dan Göçler

Afganistan'da uzun yıllardır devam eden çatışma ve güvensizlik, siyasal ve ekonomik istikrarsızlığın en önemli sonucu milyonlarca Afganistan vatandaşının göç yaşamını deneyimlemesi olmuştur. Bu bağlamda 31 Ağustos 2021 tarihli Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin verilerine bakıldığında Afganistan kaynaklı kayıtlı mülteci sayısının 2.221.828 olduğu görülmektedir. Afganistan merkezli göçlerde Türkiye'de hem transit hem de kalıcı göç hareketlerinde önemli ülkelerden biridir.

Bu göçlerin Türkiye'ye yansımalarının belirdiği ilk dönem Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ettiği süreçte oluşmuştur. Bu işgal sonrasında 5000 civarında Afganistan vatandaşı Türkiye'ye göç etmiştir (Cankara ve Çerez, 2020, s. 456). Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Talibanın yönetimi ele geçirmesi akabinde 11 Eylül saldırıları sonucunda ABD öncülüğündeki koalisyonca Afganistan'da başlatılan savaş ve ABD'nin ülkeden çekilmesi ve Talibanın tekrar yönetimi devralması sonucunda yine göç hareketleri yaşanmıştır. Ancak bu göç hareketlerinin büyük bir kısmı düzensiz göç hareketleri olmuştur.

Düzensiz göçmenlerin yanında Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün verilerine bakıldığında, AB veya EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Birliği) ülkelerine uluslararası koruma başvurusu yapan yabancılar arasında Afganlar öne çıkmaktadır. 2019 yılında uluslararası koruma başvurusu yapan 56.417 kişinin yaklaşık yarısı Afganistan kökenli yabancılarıdır. 2020, 2021 ve 2022 yıllarında da benzer eğilim devam etmektedir. 2022 yılında uluslararası koruma başvurusu yapan 33.246 kişinin 19.400'ü Afganistan'dan göç etmiştir.

Türkiye açısından asıl tartışma konusu olan husus, uluslararası koruma başvurusu yapan Afganistan vatandaşlarından ziyade düzensiz göçle ülkeye giriş yapanlardır. Yine Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün düzensiz göçmen verilerine bakıldığında yakalanan 102.492 düzensiz göçmenden 43.182'si Afgan uyrukludur. 2015 yılından beri Türkiye'de yakalanan düzensiz Afgan göçmen sayısı 500 bini geçmiştir. Özellikle 2019 yılında 201.437 düzensiz Afgan göçmen yakalanmışken, 2020 ve 2021 yılında bu sayısının çok aşağılara düşmüş olması da verilerde dikkat çekmektedir. 2022 yılında ise Türkiye'de Afganistan'dan gelen 115.775 düzensiz göçmen yakalanmıştır. 2023 Eylül ayı itibariyle ise yakalanan düzensiz göçmen sayısı

48.810'a düşmüştür. Bu durumu bir yandan düzensiz Afgan göçmenlerin yakalanma korkusuyla gelmekten vazgeçtikleri şeklinde okumak mümkünken, öte yandan da sınırdan yakalanmadan geçtikleri şeklinde bir yoruma da imkan sunmaktadır. Nitekim UNHCR Türkiye verilerine göre uluslararası koruma başvurusu yapıp Türkiye'de sürecin sonuçlanmasını bekleyen Afganistan uyruklu sayısı 116.400 iken, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 20 Ağustos 2021 tarihinde yaptığı konuşmada Türkiye'de kayıt dışı 300 bin Afgan olduğunu belirtmiştir (Tümtaş, 2022, s. 345). Dolayısıyla buradan hareketle Türkiye'de yüzbinlerce Afgan göçmenin bulunduğunu belirtmek mümkündür.

SONUÇ YERİNE

Türkiye'nin yüzyıllık tarihi, yaşanan sayısız gelişmeyle birlikte göç olgusunun da doğrudan ve dolaylı birçok etkisini içermektedir. Daha Kurtuluş Savaşı dahi başlamadan önce akıbetinin ne olacağı belli olmayan topraklar, küçülmeye başlayarak göç almıştır. Kuruluş aşamasına yine göç-mübadele göçü- eşlik etmiştir. Planlı ve kontrollü büyüme doğrultusunda atılan yirmi yedi yıllık adımlar, 1950'li yıllarda ülke içinde gerçekleşen devasa yer değiştirme edimleriyle sekteye uğramıştır. Ülkede istihdam edilemeyen nüfusun bir kısmının Avrupa ülkelerine göç etmesi bir yandan şehirlerin işsizlik yükünü azaltmış olsa da arzulanan döviz akışını yeterince sağlayamamıştır. 1989 yılında Bulgaristan'daki soydaşların ülkeye dönme adımları, görece sağlıklı işlemiştir. 1990'lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde şiddetlenen çatışma ortamı, bölgede bulunan insanların yerinden edilmesine sebep olmuştur. 2011 yılında başlayan Suriyeli göçü, gerçekleşmeye başladığı günden itibaren kendine zamanla yeni sıkıntı alanları yaratmış; bu alanlar yaşam deneyimi ve negatif söylemlerin artmasıyla güçlenerek aşılması güç duvarlara dönüşmüştür. Ve nihayetinde son yıllarda bütün bu göçlerin üzerine Afganistan kaynaklı çoğunluğu yasadışı yollarla ülkeye giren Afganistan vatandaşı göçmenler de eklenince, bazı kaynaklara göre Türkiye'de sayıları 10 milyonu aşan göçmen nüfus oluşmuştur.

Tüm bu süreçler göz önünde bulundurulduğunda ilk cümlelerin haklılık boyutu gözler önüne serilmektedir. Yalnızca bir göç hareketinin bile etki süresi en az birkaç yılı bulurken ülkemizde yaşanan göç hareketlerinin sayıca fazla olması, takdir edileceği üzere onlarca yılı hatta belki de yüzyıllık tarihi göç olgusu doğrultusunda incelemenin gerekliliğini gün yüzüne çıkartmaktadır. Ayrıca burada göç hareketlerinin belli yılları kapsayan sınırlılıklara sahip olduğunu düşünmediğimizi belirtmekte yarar vardır. Türkiye'nin göç tarihine baktığımızda göç hareketlerinden kaynaklanan etkilerin iç içe geçerek girift bir yapıya büründüğünü fark etmek zor değildir. Çünkü henüz tamamlanmamış olan göç hareketlerinin üstüne sürekli olarak bir yenisi eklenmiştir.

Ülkemizin tarihi boyunca göçe olan yaklaşımı gerek eldeki imkansızlıklardan gerekse bilinçli bir şekilde genel olarak sığ kalmıştır. Daha planlı ve özenli gerçekleşmesi gereken göçlerden bazıları ne de olsa su yolunu bulur düşüncesinden mi kaynaklanmıştır bilinmez, özensiz gerçekleştiği için toplumsal alanda büyük gedikler açmıştır. Bugünden geçmişe bakmak elbette pek çok şeyin rahatlıkla söylenmesini sağlamaktadır. Çünkü göç hareketleri meydana gelmiş ve toplumsal yapıda ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal dönüşümler yaşanmış gibi görünmektedir. Oysa konu bu denli basit değildir. Çünkü sıklıkla belirtmeye çalıştığımız gibi göç hareketleri ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal alanlarda kısa zamanlı ve geçici değil, bilakis uzun zamanlı ve kalıcı etkiler yaratmaktadır. Dolayısıyla özellikle siyasal kurumlara düşen görev, şimdiye kadar ne olursa olsun bulunduğumuz günden itibaren yapıcı, kalıcı ve negatif etkileri olabildiğince bertaraf eden programlar geliştirmektir.

KAYNAKÇA

- ABADAN-UNAT, N. (2006). *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- ADIGÜZEL, Y. (2022). *Göç Sosyolojisi*. 5. Baskı. Ankara: Nobel Yayın.
- AKŞİT, B. (1999). Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerindeki Dönüşümler. İçinde *75. Yılda Köylerden Şehirlere*, Oya Baydar (der.). ss. 173-186. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- ARI, K. (1932). *İskan Tarihçesi*. İstanbul: Hamit Matbaası.
- ARI, K. (1999). Türkiye’de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim. İçinde *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Oya Baydar (der.). ss. 97-114. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- BOZDAĞLIOĞLU, Y. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (180). ss. 9-32
- CANKARA Y. ve ÇEREZ O. (2020). Tarihsel Süreç İçerisinde Afganistan’ın Göç Sorunu ve Türkiye’ye Yansımaları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 124 Sayı: 245, ss 447-460.
- EMGİLİ, F. (2017). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış. *Tarih ve Günce*, 1 (1). ss. 29-54.
- ÇOLAK F. (2013). Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göç Hareketi (1950-1951). *Tarih Okulu İlkbahar-Yaz 2013 Sayı XIV*, ss. 113-145.
- GERAY C. (2019). *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı, 1923-1961*. Ankara: Kalan Yayınları.
- GERAY, C. (1961). Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi. *Amme Dergisi*. ss. 8-36.
- GÖÇ-DER, (Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği), (2002). Zorunlu Göç Araştırma Raporu: 1999-2001, http://www.gocder.com/goc_raporu.doc Erişim Tarihi: 15.10.2006.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü <https://www.goc.gov.tr/uluslararası-koruma-istatistikler> Erişim Tarihi: 29.09.2023.
- IŞIK, O. ve PINARCIOĞLU, M. M. (2011). *Nöbetleşe Yoksulluk Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*. 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
- İÇDUYGU, A. ve SİRKECİ, İ. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Göç Hareketleri. İçinde, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Oya Baydar (der.). ss.249-268. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- KANAR H. E. ve DOĞAN C. (2020). Göç ve Göçmen Kavramlarından Hareketle, Bulgaristan’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Yapılan Kitlesele Göçler. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 06 (03).
- KARPAT, K. H. (2013). *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, 2. Baskı, (çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Timaş Yayınları.

- KARPAT, Kemal H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KAYMAL, C. (2017). Kırdan Kente Göçün Kültürel Sonuçları: Gecekondulaşma ve Arabesk. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (15), ss. 1499-1519.
- KİRİŞÇİ, K. (1999). *Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi, Bilanço 1923-1938*. İstanbul: Tarih Vakfı yayınları.
- KİRİŞÇİ, K. ve KARACA, S. (2015). Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011'de Türkiye'ye Yönelen Kitlesel Mülteci Akınları. İçinde, *Türkiyenin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya (der.), ss. 295-314. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÖZDEMİR, H. (2012). Türkiye'de İç Göçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Akademik Bakış Dergisi*. (30). ss. 1-18
- SAĞLAM, S. (2006). Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*. (5). ss. 33-44.
- SEPETÇİOĞLU, T. E. (2014). İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyo-Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir? . *The Journal of Turkish Social Research*. (180), ss. 49-84.
- TEKELİ, İ. (2007). *Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategorileri, içinde Kökler ve Yollar*, Ayhan Kaya ve Bahar Şahin (der.), ss. 447-473. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TEPEALTI, F. (2019). Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskânı. *Journal of Geography*. (39), ss. 89-98.
- TEPEKAYA M. (2006). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler. *Türk Dünyası İncelemeleri*, Cilt: VI, Sayı 2, ss: 463-480.
- TÜRKİYE EKONOMİK VE SOSYAL ETÜDLER VAKFI, (2004). *Zorunlu İç Göç Sonrası Köye Dönüş Ön Rapor*, Hazırlayan: Fusun Üstel. İstanbul: TESEV Yayınları.
- TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VAKFI (2000). *1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, Ankara: TİHV Yayınları.
- TÜMTAŞ M. S. (2020). *Nöbetleşe Dışlanma Göç ve Sosyal Dışlanma Döngüsü*. İstanbul: İletişim.
- TÜMTAŞ M. S. (2022). Türkiye'ye Düzensiz Afgan Göçü: Zorunlu Göç Mü "İstila" Mı? . *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 2022, 21(1), ss. 338-353.
- TÜMTAŞ M. S. (2007). *Türkiye'de İçgöçün Kentsel Gerilime Etkisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, S.B.E. Muğla.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (1998). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşların Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu

Raporu. Türkiye İstatistik Kurumu <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685>
E.Tarihi:12.09.2023

YILDIRIM, S. (2012). Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri.
Cumhuriyet Tarihi Araştırma Dergisi, 8 (16), ss. 75-92

YİĞİT, K. (2011). İİBK'dan İşkur'a Yurtdışına İşçi Göçü. *İstihdamda 3İ Dergisi*, 3 (46).

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 12.08.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 20.09.2023

DOI: 10.30692/sisad.1342012

**CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA BİR CASUSLUK SUÇLAMASI
ÖRNEĞİ: BAYRAKTAR OĞULLARI'NDAN GEMLİKLİ MEHMET TALAT
ACUN'UN HUKUK MÜCADELESİ**

*A Case of Espionage Charges in the Early Years of the Republic: The Legal Struggle of
Mehmet Talat Acun of Gemlik, one of the Bayraktar Sons*

Servet AVŞAR

Dr.

Gazeteci, Yazar ve Televizyon Programcısı

ORCID: 0000-0002-7657-8859

servetavsar@gmail.com

Atıf/Citation: Servet Avşar (2023), "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Casusluk Suçlaması Örneği: Bayraktar Oğulları'ndan Gemlikli Mehmet Talat Acun'un Hukuk Mücadelesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı, s. 77-98.

Öz: 1923 yılında Cumhuriyet rejimini kabul eden yeni Türk Devleti doğal olarak yoğun bir Şekilde daha önceden var olmayan birçok i ve dış güvenlik sorunlarıyla uğraşmak durumunda kalmıştır. Özellikle de emperyalist güç odaklarının kiŐkirtmesiyle Cumhuriyet ve kazanımlarına yönelik ülke içinde sistematik saldırıların baş göstermesi üzerine çok radikal güvenlik önlemleri uygulanmak zorunda kalmıştır. Bu nleyici tedbirlerin en dikkat çekenlerinden birisi de sakıncalı kişilere yönelik "Takip Fişi" uygulamasıdır. Cumhuriyet'in güvenlik bürokrasisi bu tür önleyici yöntemlerle devlet karşıtı muhalif organizasyon ve kişileri veya casusluğundan Şüphe duyulan ŐahıŐları yakın takibe almıştır.

Takibe alınan bu kişi veya organizasyonlar hakkında her yerde yerel yöneticiler ve güvenlik birimleri tarafından daima bir takip dosyası hazırlanmış ve bu türlü eylemler asla olurlarına terk edilerek devletin belleğinden uzak tutulmamıştır. Hazırlanan her dosya konusu kapsamında; ilgili Şahıs veya organizasyonların bütün özel ve iş hayatları çok yakından takip edilerek devletin bilgisi dâhilinde olmayan bir hadisenin cereyan etmesine müsaade edilmemiştir.

İŞte bu çalışmada; Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, 11312- 34 ve 11312- 34-2 numaralı dosyada kayıtlı bulunan Mehmet Talat Acun'un soruŐtırma belgeleri ve kendisine yöneltilen İngiliz Casusluğu sulamalarına ilişkin verdiği hukuk mücadelesi ve bu sürecin psikolojik arka planı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gemlikli Mehmet Talat Acun, İngiliz Casusluğu, Filistin Cephesi, Kastamonu İstiklal Mahkemesi, Askeri Polis Teşkilatı, Takip Fişi.

Abstract: In 1923, the new Turkish State, which adopted the Republican regime, naturally had to deal intensively with many internal and external security problems that did not exist before. In particular, when systematic attacks against the Republic and its achievements erupted within the country at the instigation of imperialist power centers, very radical security measures had to be implemented. One of the most striking of these preventive measures was the

"Tracking Fiche Application" for objectionable individuals. With such preventive methods, the security bureaucracy of the Republic closely monitored anti-state opposition organizations and individuals or those suspected of espionage

In this context, a surveillance file was always prepared by local administrators and security units everywhere on these individuals or organizations, and such actions were never left alone and kept out of the state's memory. Within the scope of each dossier prepared, all private and business lives of the individuals or organizations concerned were closely monitored and no incident that was not within the state's knowledge was allowed to take place.

In this study, the investigation documents of Mehmet Talat Acun, which are registered in the file numbered; 11312-34 and 11312-34-2 in the Archive of the General Directorate of Security, and his legal struggle regarding the accusations of British espionage against him and the psychological background of this process will be evaluated.

Keywords: Mehmet Talat Acun of Gemlik, British Espionage, Palestine Front, Kastamonu Independence Court, Military Police Organization, Tracking Voucher.

GİRİŞ

1923 yılında Cumhuriyet rejimini benimseyen yeni Türk Devleti doğal olarak, yoğun bir şekilde daha önceden de var olan birçok iç ve dış güvenlik sorunlarıyla uğraşmak durumunda kalmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyetin ilk 10 yılında; bir taraftan ülke içinde beliren bu güvenlik sorunlarıyla mücadele edilmiş, diğer taraftan da büyük bir gurur, vakar ve birlik içinde, "Türkün Yeni Medeniyet Projesi" olan Atatürk devrimleri hızla benimsenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, birlik ve beraberlik içinde kalkınma ile refah çabaları, dünyadaki bütün mazlum milletlere, sömürge halklarına örnek olmuş, bağımsızlık mücadelelerini ateşlemiştir. Emperyalistler, kendisini yenen ve dünyaya örnek olan Türkiye Cumhuriyeti'ni hiçbir zaman affetmemiştir. Bu nedenle de birlik ve beraberliği bozmak, iç cephedeki bütünlüğü yıkmak için özellikle devrim karşıtı kesimleri harekete geçirmek için pek çok girişimde bulunmuştur (Ercan, 2022, s. 15-20).

Bu kapsamda; kullanabilecekleri herkesi kışkırtmışlar, yurt içinden ve yurt dışından değişik vaatlerle kendilerine bağımlı kıldıkları iş birlikçileri ve casuslarıyla yeni güvenlik problemleri oluşturmaya gayret göstermişlerdir. Bu güç odaklarının kışkırtmasıyla, Cumhuriyet ve kazanımlarına yönelik ülke içinde sistematik saldırılar başlamıştır. İşte bu saldırılar nedeniyle, ülke genelinde emniyet ve asayişin temini amacıyla, radikal güvenlik önlemleri uygulanmak zorunda kalınmıştır.

Bu önleyici tedbirlerin en dikkat çekenlerinden birisi de sakıncalı kişilere yönelik "Takip Fişi" uygulamasıdır. Cumhuriyet'in güvenlik bürokrasisi bu tür önleyici yöntemlerle devlet karşıtı muhalif organizasyon ve kişileri veya casusluğundan şüphe duyulan şahısları, yakın takibe almıştır. Bu tür eylem ve hareket içine girme ihtimali bulunan veya bu tür eylemlerin teorik veya pratik düzlemde odağı durumundaki kişileri yakın ve çok sıkı bir gözetim altında bulundurmıştır.

Bu bağlamda, takibe alınanlara ilişkin olarak, bu kişi veya organizasyonlar hakkında her yerde yerel yöneticiler ve güvenlik birimleri tarafından daima bir takip dosyası hazırlanmıştır. Bu türlü eylemler asla oluruna terk edilmemiştir. Hazırlanan her dosya konusu kapsamında; ilgili şahıs veya organizasyonların bütün özel ve iş hayatları çok yakından takip edilerek, devletin bilgisi dâhilinde olmayan bir hadisenin cereyan etmesine müsaade edilmemiştir. Bu anlamda yeni kurulan Cumhuriyet'in çok katı bir güvenlik stratejisi izlediğini söyleyebiliriz.

Böylelikle, kendilerinden duyulan şüphe ve haklarındaki iddialarla ilgili olabilecek her türlü bağlantıya ulaşılmaya gayret edilmiştir. Takip fişine giren herkes dönemin kuralları gereği, 10 yıl boyunca gözetim altında tutulmuştur. Eğer hakkında yeterli bir müspet sonuca ulaşılmamışsa verilen raporlar doğrultusunda bu izleme süreci uzatılmamıştır. Uygulamaya tabi tutulan kişilerin yaşam alanları sıkı takibatlarla oldukça sınırlandırılmıştır. (Avşar, 2020, s. 298-322; Avşar, 2021, s. 166-176). Takip sonucunda haklarında yeterli bilgi ve belgeye ulaşılanlar ise, ilgili mahkemelerce yargılanmışlardır.

Ama ne var ki insan iradesinin belirleyiciyi olduğu hiçbir olay, tamamen hatadan masun kalmaz. Bazen, görev yapanların devletin ve yeni rejimin güvenliğe ilişkin, maksadı aşan aşırı önleyici tepkisel tutumları özde haklılık taşısada da “filin suç olma mahiyetini önleme” boyutlarını aşarak, kişilerin evrensel temel insanî hak ve özgürlüklerini yok eden bir boyuta da ulaşabilmiştir. Uygulama sırasında; psikolojik işkence tekniklerinden, başta dışlama, dışlanma olmak üzere, saygısızlık, mobbing vb. bütün hepsi uygulanmıştır. (Tatar, 2022, s. 104-107).

Dosyasını incelediğimiz Bayraktar Oğullarından Gemlikli Mehmet Talat Acun da yaşam alanı bilinçli olarak daraltılan bu kişilerden biridir. Emniyet kayıtlarına göre; Bursa'nın Gemlik Kazası'nın Umurbey Köyü Subaşı Mahallesi'nde 320 sayılı eve kayıtlı ve 1893 doğumludur. Hafız Galip'in oğludur. Mehmet Talat Acun, Birinci Dünya Savaşı'nda 1916'da Filistin Cephesi'nde yedek subay olarak görev yapmıştır (yedek subay kayıt numarası: 18159).

Ordu'nun Birü's Sebi'de yaşamış olduğu bozgun sonrası (Nedim, 1995, s. 62-66; İnönü, 2009, s. 119; Kemal, 2010, s. 41; Atabey, 2020, s. 69-76) geri çekilişinde, beyaz bayrakla, düşman saflarına sığınarak, iki buçuk yıl kadar, Mısır'da Seydi Beşir Esir Kampı'nda kaldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kampın tam adı “Seydibeşir Kuveysna Dört Numaralı Osmanlı Üsera-yı Harbiye Kampı” olarak geçmektedir (Akkor, 2006, s. 94-99; Taşkiran, 2015, s. 206-212). Mehmet Talat, Birinci Dünya Savaşı sonrasında (1920), esirlerin iade edilmesini izleyen süreçte, Türkiye'ye dönebilmiştir. Bunun akabinde, Millî Mücadele'den uzak kalmamak için, İstiklal Savaşı'na katılmak amacıyla Anadolu'ya geçme girişiminde bulunmuştur. Ancak, Gemlikli Mehmet Talat'ın bu isteği ve Kastamonu yoluyla İstiklal Savaşı'na katılma girişimi, onu tanıyan kimi subayların “İngiliz Casusu” olduğu şeklindeki ihbarına dayalı olarak ve Askeri Polis Teşkilatı'nın engellemesi yüzünden gerçekleşmemiştir. Askeri Polis Teşkilatı İstiklal Savaşı'nın karışık, emniyetsiz günlerinde iç ve dış düşmanlara karşı oldukça mesuliyetli, ağır bir görev üstlenmiştir.

Bu süreçte Teşkilat tarafından, güvenilir görülen kişilere her türlü kolaylık sağlanmış, güvenilir olmayanlar da tutuklanarak, delilleri ile birlikte ilgili makamlara teslim edilmeye çalışılmıştır. Durumları güvenilir olmadığı halde, aleyhlerinde delil bulunamayanlar ise serbest bırakılmış ve başka yerlere gitmelerine müsaade edilmiştir. Fakat gittikleri yerlerdeki ilgili makamlara durumları hakkında derhal gerekli bilgilendirmeler yapılarak, takip ve kontrolleri sağlanmıştır. Bu gibi kişiler hakkında “kanaati vicdaniye” dayanarak yapılacak iş ve işlemler tamamen Askeri Polis Teşkilatı'na bırakılmıştır. Bu kişiler hakkında verilen raporlar doğrultusunda, işlem yapılmış ve sonuçta Anadolu içlerine sokulmadıkları gibi, geldikleri yerlere geri gönderilmişlerdir (Pehlivanlı, 1992, s. 9-25).

Ayrıca, İstiklal Mahkemeleri ve Divan-ı Harp soruşturmalarından önce, ajan ve şüpheli kişilerin durumunu soruşturmak da yine Askeri Polis Teşkilatının görevleri arasında yer almıştır (Yurtsever, 2013, s.74; Doğan, 2019, s. 50-51). Yeni Türk Devletinin içinde bulunduğu dönemin hassasiyeti itibarıyla, ülkede yaşanan iç karışıklıklar ve isyanlar sonrası, APT'nin yetkileri iyice artırılmıştır. Bir ara iç ve dış güvenliğin ve casusluk şebekesinin tek üst merci haline gelmiştir. Bu yetki fazlalığı bazı memurların başını döndürmüş ve güç zehirlenmesine neden olmuştur. Halkın bazı kesimlerinden APT mensuplarının sosyal asayışı ihlal ederek gürültü yaptıklarına ve kadın oynattıklarına dair resmi makamlara şikâyet başvuruları intikal etmiştir. Teşkilat kısa sürede, yetki aşımı, gizliliğe riayetsizlik, keyfi uygulamalar, lakaytlık, yolsuzluk yapmaya başlayınca, kuruluşundan yaklaşık 8 ay sonra 21 Mart 1921 tarihinde kapatılmıştır (Pehlivanlı, 1992, s. 15; Güney, 2008, s. 31).

Mehmet Talat (Acun)'a, kendisi hakkındaki yapılan ihbar doğrultusunda işlem yapılarak, Askeri Polis Teşkilatı'nca takibe alınmış ve akabinde, Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmak üzere gönderilmiştir. Mehmet Talat önce, Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nce yargılanmış, daha sonra bu mahkemenin kaldırılması üzerine, yargılanmasına Ankara'da “Üst Subay ve Subay Divan-ı Harbi'nce” devam edilmiştir.

Mehmet Talat Acun 10 Mayıs 1923 tarihinde söz konusu mahkemede, kendisi hakkında “casusluk ettiğine dair yeterli delil bulunmadığından” beraat ettirilmiştir. Bu karar sonrasında, Bağımsız Amele Bölüğü’nde dört ay kadar yedek subaylık yaptıktan sonra, 4 Ağustos 1923 tarihinde terhis edilmiştir. Görüldüğü üzere; kendisine yöneltilen suçlamalardan, aklanarak, fiş takibatına alınmasına kadar, yaşamını normal bir vatandaş gibi devam ettirmiştir.

Normal bir şekilde devam eden bu yaşantısına bağlı olarak, 1924 yılında Samsun’a gitmiş ve üç buçuk sene “Ali Ramiz ve Ortakları” ticarethanesinde çalışmıştır. Ardından da bir sene kadar “Kalelizade Biraderler ve Ortağı” ünvanlı ticarethanede kâtip olarak görevini sürdürmüştür. Ama ne var ki, resmi olarak, kendisine yöneltilen suçlamalardan aklanmış görünse de aleyhindeki gizli yasal kovuşturma sebebiyle çalışmış olduğu yerlerde görevine son verilmiştir. Bu görevine son verilmişlerle ilgili kuşkulu noktalar ne yazık ki hala aydınlatılmamıştır.

Mehmet Talat’ın terhis sonrası Samsun’da hayatını kazanıp, yaşamını devam ettirme isteğindeki temel etken Samsunlu bir ailenin damadı olması ve kayınpederi ile irtibatlı olan bazı kişiler aracılığıyla iş teklifi almasıdır. Burada kendi halinde sakin bir hayat yaşarken birden kendini yeniden casusluk suçlamalarının odağında bulmasındaki temel nedeni, devletin ilgili birimlerinin somut ve belgeye dayanmak yerine, hakkında yapılan ihbarlara itimat ederek, (tedbiren) işlem gerçekleştirmesidir.

Diğer taraftan, Mehmet Talat gibi onlarca Türk subayının İngilizlere teslim olduğu bilinmesine rağmen, niçin subay arkadaşları sadece kendisine böyle bir suçlama yapmışlardır? Bu ve benzeri kimi noktalar, üzerinden 100 yıl geçmesine mukabil halen karanlıktadır. İşte bütün bu karanlıkta olan hususlara yine Mehmet Talat’ın söz konusu suçlama nedeniyle, yaşamış olduğu bazı önemli olaylar üzerinden cevap aramak gerekir. Çünkü bu iddialar sonrasında yaşamının bütün seyri değişmiş ne iş ne de özel hayatı bir türlü istediği gibi gitmemiştir.

1924 yılından, 1928 yılına kadar geçen dört senelik bir zaman diliminde, tüm uğraşına rağmen, hakkında atılı olan iftiradan ve bunun bir doğal sonucu olan kovuşturmalardan kurtulamamıştır. Bu kovuşturmaların etkisiyle, her nereye girdiyse artan bir şekilde baskı ve engellemelerle karşılaşmıştır.

Bu kapsamda, Mehmet Talat 1928 yılında daha büyük haksızlık ve hukuksuzluklara uğramıştır. Samsun Yetimler Yurdu’nda bir süre idari pozisyonda müdürlük görevi yapmış ve bu görevi esnasında zimmetine para geçirdiği iddiasıyla, dört ay 15 gün hapis cezasına çarptırılmıştır. Cezasını bitirdikten sonra, Samsun’da Gümrük Caddesi’nde Bayraktar oğlu Talat Ünvanıyla, gümrük komisyonculuğu yapmak için bir iş yeri açmıştır. Bu konuda gerekli tüm hazırlıkları yapmasına karşın, yine hakkındaki bu yasal kovuşturma nedeniyle olsa gerek, mal sahibi tarafından bir hile ile iş yeri elinden alınmıştır. Bu şekilde, iş yeri açma projesi de suya düşmüştür. Bundan sonra, artık bir daha Samsun’da başka bir iş yeri açmak imkânı bulamayacaktır.

Fiş uygulamasına dâhil edilmesinin doğal bir sonucu olarak gerek devlet ve gerekse kimliği belirsiz kişiler tarafından tehdit edilerek, Samsun’da kendisine yaşama imkânı verilmeyeceği beyan edilerek, derhal Samsun’u terk etmesi gerektiği yönünde uyarılar yapılmıştır. Böylelikle, başka şehre gitmeye mecbur bırakılmıştır. Bütün bu olayların etkisiyle, Mehmet Talat İstanbul’a gitmiş ve daha sonra, Mudanya’daki Liman Memurluğuna başvurmuştur (EGM Arşivi, 11312-34 Numaralı Dosya, Belge No:29).

1 Haziran 1934 tarihinde, Mudanya Liman Memurluğu görevine tayin edilmişse de burada ancak altı ay kadar bir süre çalışabilmiştir. Bu sırada üzerine atılı suçlamalardan aklanmış olmasına karşın, siyasi ve askeri mahiyetteki casusluk suçlamasının yarattığı olumsuz etkiden dolayı, İçişleri Bakanlığı’nın 5 Kasım 1934 tarih ve 9556 sayılı yazısına dayanarak İktisat Bakanlığı tarafından buradaki işine de son verilmiştir.

Daha sonra, Gemlik’ten Ankara’ya gelerek, kaldığı İstiklal Oteli’nden, iş ve mali sorunlarına bir

türlü çözüm bulamadığı için otel idaresince kovulmuştur. Mehmet Talat bundan sonra işe girmek için devlet kurumlarından pek çok yere müracaat etmişse de hiçbir şekilde kendisine olumlu cevap verilmemiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, sefalet içinde yaşamak zorunda kalmıştır (EGM Arşivi, 11312-34 Numaralı Dosya, Belge No:53); (EGM Arşivi, 11312-34 Numaralı Dosya, Belge No:67-74). Bu durum 1935 yılına kadar bu şekilde sürgit devam etmiştir. 1935 yılına gelindiğinde, memur olması yönünde bir fırsat doğmuştur. Ankara'da açılmış olan sıtma sıhhat memurluğu kursunun 1935 senesi mezunlarından olmasından dolayı sıtma sıhhat memurluğuna tayin edilmesi düşünülmüştür. Fakat yakalamış olduğu bu fırsat da hakkındaki yasal takip ve araştırmalar sebebiyle bir sonuç vermemiştir.

Mehmet Talat, bundan sonra devlet kurumlarında iş bulma umudunu tamamıyla yitirmiştir. Artık, sadece özel kurumlarda ve ticari müesseselerde iş aramaya başlamıştır. Daha önce terke zorlandığı Samsun'da; bir un ticarethanesine ve arkasından da bir bakkaliye mağazasına kâtip olarak aylık ücretle kabul edilmesine rağmen, beş on gün sonra yine aynı yasal araştırma gerekçesiyle, bu işlerden de çıkartılmıştır (EGM Arşivi, 11312-34 Numaralı Dosya, Belge No:28). Fakat arkasında görünmez bir el daima onu takip etmiştir. Toplum içinde güvenilmez ve tehlikeli bir insan imajı oluşturularak, kendisine “sosyal boykot” uygulanmıştır.

Mehmet Talat, beraat etmiş olmasının vermiş olduğu haklılıkla, hayatına yeni bir düzen vermeyi beklerken, kimi yerel yöneticilerin ve parti yönetiminin işgüzarlığıyla, hayatının en sıkıntılı ve acılı günlerini yaşamaya başlamıştır. Özellikle de kendi elinde olmayan zorunluluklar karşısında düşmana esir olması, bir “ihanet” gibi algılanarak, onlarla iş birliği yaptığı varsayımı bir ihanet gibi takdim edilmesi, onun bütün hayatını alt üst etmiştir. Bütün gayret ve çalışmasına rağmen, bu suçlamalardan kendisini arındıramamıştır.

Kendisini çekemeyenler tarafından da “İngiliz Casusu” yakıştırmaları etrafta yayılmaya başlamıştır. Kendisine unvan ve makam sağlamak peşinde olan dönemin Cumhuriyet Halk Fırkası yerel yöneticileri Mehmet Talat'ın bu durumunu kendi lehlerinde alabildiğine kullanmışlardır.

Bu süreçte siyasi iktidara koşulsuz sahip olan Halk Fırkası, devrimlerin halk tarafından içselleştirilmesi ve yaygınlaştırılması için büyük çaba göstermiş, bu devrimlere karşı reaksiyon gösteren kesimlere karşı, sert bir tavır içerisine girmiştir (Beşikçi, 1978, s. 90- 91; Erdoğan, 2017, s. 371). Mehmet Talat'a dönemin yerel yöneticilerinin tepkisinin sadece İngiliz casusluğu varsayımından mı yoksa bir muhalif hareketinden mi kaynaklandığına dair net bir bilgiye sahip değiliz. Fakat kuvvetli bir ihtimal olarak; Mehmet Talat'ın içine düştüğü haksızlıklardan kurtulmak için yapmış olduğu başvurularında, yerel yöneticileri suçlamasından kaynaklanabilir. Bu nedenle de bu durumdan rahatsız olanlar, onun adını “sakıncalı kişiler” kapsamında gösteren “Takip Fişi” ne dâhil ettirmiş olabilirler.

Sonuçta, gerekçesi ne olursa olsun, Mehmet Talat; toplum içinde tehlikeli ve şüpheli kişi konumuna düşürülmüş ve ülke içinde, adım adım takip edilmeye başlanılmıştır. Gerek devlet ve gerekse özel kuruluşlarda, kendine hiçbir şekilde yer bulamamıştır.156 numaralı Fişe kayıtlı olduğu gerekçesiyle, bütün girişimleri güvenlik bürokrasisi tarafından engellenmiştir. Bu kapsamda kendisine çok ağır bir psikolojik işkence uygulanmıştır.

Kendisine ve ailesine uygulanan yöntem dışlama ve dışlanma en ağır bir psikolojik işkence silahı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanları dışlamak, onlarda çok kalıcı zararlar bırakır. İntiharlara kadar giden sonuçlar doğurabilir. Bu açıdan yaklaşıldığında, dışlanma duygusu çok zordur. Bu uygulamaya tabi tutulan kişiler, bununla başa çıkabilmek için, başka bir yer, başka gruplar arar (Tatar, 2022, s. 104-107).

Mehmet Talat günün koşullarında, bulunduğu çevreyi terk etmeğe zorlanmış, aile ocağı baba evinden kovulmuştur. Bunun dışında yaşamış olduğu toplumdaki dışlanmasından dolayı her türlü mobbing, baskı ve saygısızlıktan kaçınılmamıştır. Kendisine uygulanan baskı ve işkencelerin

tamamı mobbing kapsamında olan duygusal şiddetin en ağır bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun girmiş olduğu bütün işlerde; yerel yöneticilerden ve devletin ilgili kurumlarından görmüş olduğu baskıların hepsi, bu kapsamda değerlendirilebilir (Tatar, 2022, s. 91-96; Tatar, 2022, s. 121-126). Çalıştığı yerdeki tuvaletinin yıkılması, ayakkabılarının ve elbiselerinin yırtılması, kesilmesi, kişisel eşyalarının çalınması, kanuni haklarının gasp edilmesi vb. işlemler bu durumun güzel birer örneğidir.

Mehmet Talat, bundan sonra çareyi devletin ilgili kurumlarına başvurarak, elindeki mevcut beraat kararının gereğinin yapılması ve fişten çıkarılmasını talep etmiştir. Ancak, hiçbir şekilde olumlu sonuç alamamıştır. Mecburen bu on yıllık sürenin dolmasını beklemiştir. On yılın bitiminde ise, elindeki beraat kararıyla kendisine iftira atanlarla, hukuk mücadelesine başlamıştır.

Hukukun üstünlüğü ilkesinden hareketle, kendisine “sosyal boykot” uygulaması yapan ve bunu teşvik eden kişilerin kanun önünde hesap vermelerini talep etmiştir. Ayrıca, uğramış olduğu maddi ve manevi zararlarının da tazmini noktasında ısrarcılığını sonuna kadar göstermiştir. Bu kapsamda; sırası ile İçişleri Bakanlığı, Meclis Başkanlığı, Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı nezdinde, ısrarla tekrarlanan birçok girişimde bulunmuştur. Bu mücadelesine, 1943 yılına kadar aralıksız bir şekilde devam etmiştir. Bir sebeple Konya'ya geldiğinde, rahatsızlanmış ve Konya Memleket Hastanesi'nde vefat etmiştir. Takipte olmasından dolayı mevcut adresinde bulunamayan Mehmet Talat, 1947 yılına kadar kayıtlarda adresinde bulunamadı şeklinde veya kayıp adresi bilinmiyor olarak geçmektedir. Ancak Konya Nüfus Müdürlüğü'nün yazısıyla öldüğü anlaşılmış ve takipten düşürülmüştür. (EGM Arşivi, 11312-34-2 Numaralı Dosya, Belge No:3).

Mehmet Talat'ın ölümüne kadar olan süreçte; farklı tarihlerde gerçekleşen ancak, hep aynı konuya ilişkin vermiş olduğu hukuk mücadelesini iki ana başlık çerçevesinde betimlemek mümkündür. Bunlardan ilki davanın konusu ve değerlendirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. Davanın Konusu ve Takip Fişi Uygulamasının Değerlendirilmesi

Dosya genelinde incelenen belgelerde, bu davanın konusu; Mehmet Talat (Acun)'ın İngiliz Casusluğu yapmakla ilişkilendirilmesi ve şüpheli kişi kapsamında takip fişi uygulamasına dâhil edilmesidir. Söz konusu davada; Mehmet Talat'ın uğramış olduğu haksızlıklar ve onun mevcut güvenlik bürokrasisinin haksız uygulamaları karşısındaki çaresizliği çok açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Burada bir tarafta, hayatın olağan akışı içerisinde, vatanseverlik duygusuna rağmen, hayatını kaybetme endişesini duyan bir bireyin yapmış olduğu “instiktif” bir davranış diğer tarafta ise, devletini koruma kaygısı ve tizliği içindeki devlet görevlilerin (zaman zaman amacından sapacak biçimde) yapmış oldukları icrai işlemlerin, ortaya çıkardığı travmatik sosyal bir dram söz konusudur. Mehmet Talat açtığı davada; karşı taraf olarak, kendisini haksız bir şekilde suçlayarak, aleyhinde, siyasi ve askeri anlamda dava açılmasına sebep kişileri muhatap almıştır.

Davanın Konusu ve Önemi

Mehmet Talat, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Filistin Cephesi'nde, İsmet İnönü'nün komuta ettiği, Üçüncü Kolordu ile Birü's Sebi'deki bozguna, İngilizlere esir düşmüş, Mısır İskenderiye Şehri'nde Seydi Beşir Esir Kampı'ndaki tel örgü içinde yaşamış ve geçirmiş olduğu iki buçuk senelik esaret hayatından sonra, Türkiye'ye dönebilmiştir (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:35).

Türkiye'ye geldikten sonra, İstiklal Harbi'ne katılmak üzere, Anadolu'ya geçmek çabasında olduğunu bilmekteyiz. İşte bu sırada kendisini daha önceden tanıyan değişik rütbedeki subaylarca kendisine “İngiliz casusluğu” ithamı yapılmış ve bunun üzerine gözaltına alınmıştır. İlk önce, Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nce ve sonra bu mahkemenin lağvı üzerine, Ankara'da

Üst Subay ve Subay Divan-ı Harbi'nce bu itham çerçevesinde yargılanmasına devam edilmiştir. Anlaşıldığı üzere, yargılamalar sonucunda; İngiliz casusluğuna ilişkin aleyhinde herhangi bir mevcut kanıt bulunmadığından, oy birliğiyle, 10 Mayıs 1923 tarih ve 20 numaralı Kararla beraatı kesinleşmiştir.

Bu kararla birlikte, ilerleyen süreçte İstiklal Harbi'nden sonra, “yedek subay” sıfatıyla terhisi yapılmıştır. Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllarında ise, kendisini çekemeyen bazı kişiler tarafından “İngiliz Casusluğu” iddiası tekrar gündeme getirilerek, dönemin rutin uygulaması olan takip fişi sürecine alınmıştır. Uygulama kapsamında, yapılan takiplerde her türlü işi “devlet için muzır eşhas” kapsamında engellenmiş, sosyal hayatta gizli bir el tarafından her zaman kontrol altında tutulmuş ve bunun doğal bir sonucu olarak, Mehmet Talat'ın özel hayatı da travmatik bir boyuta taşınmıştır.

Mehmet Talat, sosyal hayattan dışlanması için kendisine sistematik bir sosyal boykot uygulandığını özellikle vurgulamıştır. Bu amaçla çevresinde bulunan tüm insanların kendisine ve ailesine karşı kışkırtıldıklarını örnekleriyle birlikte anlatmıştır. İşte bu süreçte kendisine ve ailesine yaşatılan; korkuya dayalı, eziyeti içeren, kışkırtma ve baskıları şu şekilde dile getirmiştir:

“...Aklanmış olduğum bu mesele, İstiklal Harbi'nden terhis edilerek hayata atıldığım zaman, düşmanlarım olan o iftiracı zararlı şahıslar tarafından, yeni bir suç olayı şekline dönüştürülerek, aleyhimde tasarlanmış, cürüm konusu yapılmış ve bu suretle aleyhimde yasal kovuşturma açılmasına sebebiyet vermişlerdir. Böylelikle, ismim devamlı bir şekilde bu kovuşturmanın konusu haline dönüştürülmüştür. Oldukça acı ve incitcidir ki 1 Haziran 1934 tarihinde, Mudanya Liman Memurluğu'na tayinim ve altı ay devam eden görevim sonrasında, Divan-ı Harp tarafından beraat etmeme mukabil, tekrar bu son derece haksız siyasi ve askeri mesele hakkında, İçişleri Bakanlığı'nın 5 Kasım 1934 tarihli ve 9556 numaralı yazısıyla, 10 Kasım 1934 tarihinde Mudanya'daki memuriyetimden çıkarıldım.

Millî Savunma Bakanlığı'na bu konuda yapmış olduğum başvurum üzerine; tarafıma bildirildiğine göre, hakkımdaki iddiaların tamamının gerçek dışı olduğu Askerî Makamlar nezdinde kesinlik kazanmıştır. Ancak, Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından; esasen başlangıcı Askeriye olan, bu hususun aydınlık kazandığını ve beraat ettiğimi hiç dikkate almadan, haksız yere azlime sebep olan “takip” uygulamasının devam ettirdiğini müşahede ettim. Bu durum; Millî Savunma Bakanlığı'ndan, İktisat Bakanlığı'na 13 Nisan 1935 tarihli ve 101753 sayılı yazı ile bildirilmiştir. Bir örneği de bana verilmiş olmasına rağmen, EGM'nin bazı birimlerince, diğer kurum yetkililerini “siz de suçlu duruma düşerseniz” türünden yönlendirmesiyle, bu kurumlarda evham göstermiştir. Sonuçta, sosyal hayatımın her safhasında mağduriyetimin devamına sebep olmuşlardır...” (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:12).

Mehmet Talat yaşadığı süreci gayet sarih bir şekilde açıkladıktan sonra, yaşadığı mobbing sürecini de şu şekilde değerlendirmektedir:

“...Acı bir şekilde görülyor ki Emniyet Genel Müdürlüğü gibi büyük ve önemli bir devlet kurumu; devlet ve memleket hukukunun emniyet ve selametinin en iyi bir biçimde korunması ve savunmasından sorumlu olmasına rağmen, yanı başında duran Millî Savunma Bakanlığı'ndan hakkımdaki dava konusunun gerçekliğini ve somut maddi kanıtlarının bulunup bulunmadığını, sormadan, şahsıma ilişkin yasa dışı büyük bir haksızlığın yanında yer alarak, bir takım iddialar üzerine memuriyetimden azledilmeme sebep olmuştur. Hâlbuki her devlet, belli ölçülerde bazı hassasiyet gerektiren kurumlarında güven duymadığı kişilerle çalışmamayı

tercih edebilir. Fakat özel teşebbüs alanlarında o kişiye hayat hakkı vermemesi düşünülemez. O kişinin yaşama hakkı hiçbir şekilde elinden alınamaz.

Ankara Üst Subaylar ve Subaylar Mahkemesi'nde aklanmış olduğum bu düzmece siyasi ve askeri ithamlar, düşmanlarım olan iftiracı bazı zararlı kişiler tarafından, yeni ve başka bir suç hadisesi gibi tanzim edilip, bin bir yalanla Ankara, Samsun, Bursa şehirlerinde Halk Partisi, il Başkanlıkları ve Cumhuriyet Savcılıklarına ve bu makamlardan da Ankara'da Halk Partisi Genel Merkezi'yle İçişleri ve Adalet Bakanlık'larına bildirilmiştir.

İstiklal Harbi sonunda terhis edilmiş olduğum yıldan başlayarak; devlet tarafından aleyhimde sürekli gizli ve siyasi yasal kovuşturmalar yapılmış ve sonuçlandırılmış olduğu, bu suretle devletin denetim hakkını yerine getirmiş olduğu Ankara Emniyet Müdürlüğü Siyasi Kısım Amirlerinden Zühtü Bey tarafından altıncı defa olarak anılan daireye soruşturma için götürüldüğümde, bana resmen bildirilmiştir. Bu durum bilinmesine rağmen, ne yazık ki devletin denetim hakkını kullanan, Halk Partisi Genel Merkezi'yle İçişleri ve Adalet Bakanlıkları her nasılsa bu yalan ve düzmece iftiralara kanıp veya ikna edilerek, aleyhimdeki bu dava konusunu daima zararına olacak şekilde gündemde tutulmuştur. Ayrıca hakkımdaki bu düzmece iddiaların kaynağını ve sonucunu Millî Savunma Bakanlığı'ndan sormağa ve araştırmağa bile gerek duymamışlardır.

Sonuçta; salt vazifeşinashık duygusuyla açıklanamayacak uygulamalarla Türk toplumunun bir evladı olan şahsımı ve aile ocağımı teşkil eden on nüfusun ölümü ile sonuçlanmıştır. Hayatımdan geleceğe ait yirmi senelik ömrümü mahvetmişlerdir. On seneden beri gençliğimi hak etmediğim biçimde açlık ve sefalet ve perişanlık, zulüm ve tehdit, içinde hayattan mahrumiyetle çürütmüş olan bu haksız uygulamalar ve yasa dışı yasal kovuşturmalara nasıl olup da izin verilmiş bunu anlamak mümkün görünmüyor..." (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no: 12); (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:36) (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:50).

Mehmet Talat bundan sonra, mahkeme heyetine sunmuş olduğu dava dilekçelerinde konuyu biraz daha detaylandırarak, casusluk suçlamasının gerçeklerle hiçbir şekilde bağdaşmayan asılsız dedikodulardan oluşturulduğunu söylemiştir. Davanın ortaya çıkışında etkisi olduğunu düşündüğü kişi ve olayları örneklendirmelerle açıklamıştır.

Davanın Ortaya Çıkış Nedenleri Üzerine

Mehmet Talat kendisine yaşatılan mağduriyetin başlangıcına ve sebeplerine ilişkin olarak hukuki açıdan son derece önemli sayılabilecek değerlendirmelerde bulunmuştur. Değişik tarihlerde yapmış olduğu birçok başvurusunda, mağduriyetinin nasıl başladığını delilleriyle birlikte açıklamaya gayret göstermiştir. Mehmet Talat'ın savunuları arasından seçtiğimiz örneklerden birinde, bu durumu şu şekilde açıklığa kavuşturmak istemiştir:

"...Aleyhimde düzenlenip, üstüme atılan iddiaların ve failleri karanlıkta kalan o suç isnadına ilişkin hakikatin ortaya çıkarılması ve sonuçlandırılmasını hızla sağlamak niyet ve amacıyla; Devlet tarafından aleyhimde lüzum gösterilmiş olan 10 senelik gizli yasal izleme süreci büyük bir azamî şiddet ve hiddetle gerçekleştirilmiştir. Fakat kılı kırk yaran Cumhuriyet Kanunları hükümleriyle, bu konunun çözümlenmesinin (hal ve tahlil edilmek üzere) Cumhuriyet Mahkemeleri'ne bırakılmamış olması, dava nedeni suçun yalan ve düzmece olduğunu apaçık göstermiştir.

Şahsıma ilişkin "yasal izlemenin" içerdiği ve gerçekleştirdiği tehdit ve kışkırtma ve baskı sebebiyle; Samsun'da yakalandığım kemik veremi hastalığından tahminen

dört yıl önce ölmüş olan yirmi beş yaşındaki ailem ile ikişer, üçer, beşer aylık iken ana rahminden düşmüş bulunan altı çocuğum ve elli yaşında ölen kayın validem, Gemlik'te dört yıl önce vefat eden elli yedi yaşındaki annem ve bir yıl önce yetmiş sekiz yaşındaki babam, hayatta ve sağlıklı iken, büyük mahkemelerden veya yerlerden çıkmış kesin bir karar ile idama mahkûm olan bir siyasi suçlu olarak bulunduğum gösterilmek ve bildirilmek suretiyle, kandırılmış ve bundan dolayı aleyhime kışkırtılmıştır...” (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no: 26).

Mehmet Talat, savunmasında yaşadıklarının etkisiyle, gerek müracaat ettiği mahkeme heyetine ve gerekse devletin diğer ilgili tüm birimlerine ısrarlı bir şekilde suçsuzluğunu anlatmaya çalışmıştır. Onlardan da yaşamış olduğu bu eziyete bir an önce son vermelerini talep etmiştir. Gördüğü baskının derecesinin yüksekliğinin kendisi üzerinde nasıl bir etki bıraktığını da şu şekilde değerlendirmiştir:

“...Dört yıl önce ailem Samsun'da öldükten sonra, yine anılan yasal kovuşturma sebebiyle çevreden görmüş olduğum baskı ve Samsun'u terk etmem için şahsıma yapılmış olan tehditler nedeniyle Samsun'dan İstanbul'a ve oradan da memleketim olan Gemlik'in Umurbey Köyü'ne gittim. Burada babamın evine sığındım.

Fakat ne yazık ki Ulu Tanrıdan sonra, tek sığınağım olan babamın evinden de tekrar sokağa atıldım. Sokaklarda, kahvelerde çok acıklı yoksulluk ve perişanlık içinde bunaldım kaldım ve doğal olarak hastalandım ve hatta yetenek ve mesleğimin aksine olarak, zeytin ameleliği yaparak, ekmek paramı kazanmaya çalışırken sağ kolum kırıldı. Aynı zamanda kasığım yarılarak yine sağ tarafımda fitik oluştu. Kolumu tedavi ettirdim. Fakat diğer hastalığımı tedavi ettirmeğe imkân bulamadım.

Sonuç olarak, bu çevreden görmüş olduğum pek çok zulüm ve hakaret yüzünden memleketim olan Umurbey'den de ayrılarak, önce Bursa'ya, sonrasında da İstanbul'a gittim” (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:28).

Mehmet Talat, daha sonra kendisine ilişkin tertip içinde olan failleri çok açıkça suçlamaktadır. Sözü konusu olan kişilerin Cumhuriyet Halk Partisi'nde görevli olduklarını özellikle belirtmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendisine yapılan hukuksuzluğa bir anlamda kaynaklık ettiğine işaret etmektedir. Bu konudaki suçlamalarını şu şekilde sürdürmeye devam etmiştir:

“...Bu süreçte ısrarla çeşitli muhitlerde barınmaya çalışmıştım. Gemlik ve Umurbey Köyü çevresinde aleyhimde yasa dışı olarak uygulanmış olan zulüm ve tehdidi içeren kışkırtmaları bizzat yapan ve ölüm yatağındaki hasta ailemle beraber, beni babamın evinden sokaklara attıran iftiracı zararlı şahıslar, Gemlik Halk Partisi Mutemedi ve arkadaşlarıdır.

Bunlar; Umurbey Köyü'nün Fırka Nahiyesi Mutemedi ve Üyesi Deli Hüseyin oğlu Faik, Hafız Ahmet oğlu Hoca Tahsin, Camgöz oğlu İsmail, Koca Osman oğlu İsmail ve Osman, Ömer Çavuşoğlu Osman, Hacı Çırgan damadı Ömer ve oğlu Mehmet ile Gemlik Halk Partisi Üyelerinden Gemlik Tapu Memuru Refiki Umurbeyli Ahmet, Tahsildar Umurbeyli Raşit'tir.

Doktor Ziya ve arkadaşlarının bahsetmiş olduğum bu suçları işlemiş olduklarına şahit olan kişilerde şunlardır: 1929 yılında Gemlik'in Umurbey Köyü Muhtarı olan köy halkından Sadık'ın Osman oğlu Hüseyin ile İhtiyar Heyeti üyesidir...” demektedir (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:28-29).

Mehmet Talat, kendisine tertip kuranlara ilişkin bilgiyi kendisine yakın bulduğu Köy Muhtarı Hüseyin Bey'den öğrenmiştir. Bu iftiraların Doktor Ziya tarafından işlendiğini 6 Haziran 1936

tarihinde Gemlik'ten Bursa yolu ile Ankara'ya yaya olarak giderken, Eskişehir'de üç gün misafir olduğunda öğrenmiştir. Bu konuda olayın tanığı olan Muhtar Hüseyin Bey'den aldığı bilgi şu şekildedir:

“Azizim, ben 1929 yılında köyümüzün muhtarı iken; gerek köyümüzün ihtiyar ve parti idare heyeti üyesi ve gerek Gemlik Kasabasıyla, diğer bütün köylerinin ihtiyar ve parti idare heyetleri üyesi bütünüyle ve resmen aleyhinize bu çevrenin hakaretini çekmek, (uygulamak ve sağlamak) için Doktor Ziya tarafından kandırılıp kışkırtılmıştır.

Doktor Ziya, Gemlik Kasabası'yla bütün köylerinin ihtiyar ve parti idare heyetleri üyelerine seslenerek, aleyhindeki suçlamalara ilişkin olarak şunları söylemiştir: Arkadaşlar, Talat idama mahkûm bir siyasî suçludur, akşama sabaha idam edilecektir, fakat bu çevrede ve gerek başka çevrelerde suç ortağı olup olmadığı, devlet tarafından tespit edilmek için, kimlerle temas ettiği gizlice kontrol edilmektedir.

Bu sebeple Mehmet Talat'a ilişkin olarak çevremizde uygulanması zorunlu olan cebir ve tazyik, zulüm ve tehdit ile hayattan mahrumiyet esnasında çevrenin kendisine yardım etmesini önlemek ve bu biçimde bunalıp çaresiz kaldığı zaman çevreye kimlere sığınacağını gizlice kontrol, tespit etmek niyet ve amacımızdır. Bundan dolayı bunu kendisine sezdirmeden, sağlamak için halkın seçkin nitelikli ve sözü geçer kısımları arasında, böylece propaganda yapmak suretiyle çevrenin tepkisini Talat'ın aleyhine çekip, uygulamasını sağlayarak ve sonuçta onu bu çevreden başka çevrelere firar ve ilticaya zorlayarak, baskı ile bu işi ister istemez yapmak görevimizdir...” (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no: 27).

Mehmet Talat, evrensel temel haklardan mahrum edilmesine itiraz ederek, bu şekilde uğramış olduğu haksızlıklar sonucunda; açlık, sefalet ve perişanlık içinde gençliğinin çürütüldüğünü ve aile ocağının tamamıyla yok edildiğini belirtmektedir. Uğradığı haksızlıklardan da şu şekilde yakınmaktadır:

“...sıtma sıhhat memurluğuna tayinim keyfiyeti düşünüldüğü halde buda bu yasal araştırma sebebiyle sonuçsuz kalmıştır. Bu defa Samsun'da bir un ticarethanesine ve arkasından da bir bakkaliye mağazasına kâtip olarak aylık ücretle kabul edilmeme rağmen ne yazık ki beş on gün sonra yine bu yasal araştırma etkisiyle bu işlerimden çıkarıldım. Devlet tarafından aleyhimde tatbik edilmekte olan bu gizli yasal izleme sebebiyle devletin kudret ve nüfuzundan korkan çevre, elbette ve doğal olarak bana bir iş verememekte haklıdır. Bundan dolayı on seneden beri devam eden bu tahkikat sebebiyle aç ve açık kaldım, sokaklarda perişan oldum, bugün dahi bu felaket içinde inliyor, açlık ve sefaletten çırpınarak ve mağdur olarak ağlıyorum. Bundan dolayı bununla alakadar olunuz. Beni mahveden bu haksızlığı devlet niçin ve nasıl izin verip destekliyor? Gençliğimi açlık ve sefalet felaketi ile çürüten bu namussuzluğu bu kanun dışı haksızlığı Cumhuriyet Kanunları hükümleri niçin ve nasıl kabul ve içine sindiriyor?

Bundan dolayı eğer beni, sonsuza dek yaşama hakkımdan yoksun bırakan herhangi bir mahkeme veya büyük bir makamın aleyhimde vermiş olduğu vicahî ve gıyabî herhangi bir kararı varsa bunun kanıtlarıyla ve doğru bir biçimde bana bildirilmesini isterim. Eğer yok ise Devlet ve Cumhuriyet Kanunları hükümleri artık bu namussuz ve iftiracı zararlı kişilerin aleyhimde işlemiş olduğu bu büyük haksızlıklarına ve namussuzluklarına bir son versin. Benim hiçbir şekilde hak etmediğim halde, haksız yere mahvedilmiş olan hukukumu karşılansın...” demektedir (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:28).

Mehmet Talat, kendisi hakkındaki casusluk suçlaması ve bunun doğal bir sonucu fiş kapsamına alınması uygulamasının hukuk dışı olduğunu ve bu rutin uygulamayı yapanların da anayasal bir suç işlediklerini değerlendirmektedir. Akabinde şu tespitlerde bulunmaktadır:

“...iftiracıların ve zararlı şahısların sahtekârlığı, namussuzluğu artık Devletçe ve Cumhuriyet Kanunları hükümlerinde ortaya çıkmıştır. Mademki aleyhimde düzenlenip yüklenerek iddia olunan bir kara çalma üzerine derhal yasal takip yapılmış ve sonuçta dava konusu olan suçun yalan ve düzenlenmiş olduğu anlaşılmıştır, şu durumda karşılıklı olarak Cumhuriyet Kanunları, haksız yere yok edilmiş olan kanunî hakkımın da derhal canlandırılmasını ve ödenmesini ve bundan dolayı iftiracı ve zararlı kişilerin aleyhimdeki yasa dışı izlemeyi destekleyip uygulamış bulunan ilgili ve yetkili devlet amir ve memurlarının da aleyhlerinde yasal kovuşturma yapılarak derhal tutuklanıp cezalandırılmasını emreder. Çünkü bu yasal takibi genel hukuk adına aleyhime hareke geçiren iftiracı zararlı kişilerin ve bu hırslı düşmanlarımın bu şekildeki hareketi Türk Yurdu ve Ulusunun hayat ve istikbali ile istiklal ve hâkimiyetinin temini selamet ve saadetine dayanan Cumhuriyet Kanunları hükümlerinin sonuçlarını düşünmeksizin ve kesinlikle hesap etmeksizin yalnız kişisel çıkar ve mesnet kazanmak ve bundan dolayı güya particilik siyaseti ölçüsünde büyük bir mevki ve güven sağlamak için devletin particilik kudret ve yetkilerini kişisel çıkarlarına bir silah olarak kullanmak niyet ve amacından ve bu suretle memuriyetinin nüfuz ve yetkisini kendi çıkar ve bozguncu emelleri doğrultusunda görevini kötüye kullanmış olmasından ileri gelen suçların gerekli bulunduğu cezayı gösteren kanun hükümleri cümlesindedir. Ankara Üstsubay ve Subay Divan-ı Harbi'nde aklanmış olduğumu dile getirilen düzenlenmiş siyasî ve askerî meseleden başka, yeni bir suç olayı şekil ve niteliğinde gösterilerek, Cumhuriyet Kanunları hükümlerinin kesinlikle kabul edemeyeceği bir şekilde çok büyük zararlara uğratıldım...” (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:29).

Görüldüğü üzere; bu davanın ortaya çıkış sebebi tamamen asılsız ve yasal dayanaktan uzak ikincil varsayımlara dayandırılmaktadır. Bu bakımdan, davanın diğer yönlerinin ortaya çıkartılabilmesi için o günün sosyal koşulları içinde, devlet ve güvenlik bürokrasi ilişkisi çok iyi bir şekilde analiz edilmelidir. Bu analiz yapılırken, davanın “maddi yönü” ne de ayrıntılı bir şekilde bakılmalıdır.

Davanın Maddi Yönü

Mehmet Talat, hakkında yürütülmekte olan davanın hiçbir yasal hukuki ve maddi yönünün olmadığını, bu nedenle bir an önce sonlandırılması gerektiğini belirtmiştir. Davanın maddi yönlerini çok ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiş ve hiçbir yasal dayanağının olmadığını, yasaların ilgili maddeleri çerçevesinde izah edilmeye çalışmıştır. Bu durumun asıl nedeninin, çıkar ve mevki peşinde koşan bazı partili kişilerin işgüzarlığı olduğunu belirtmiştir. Bu konudaki düşüncelerini ise şu şekilde ifade etmiştir:

“...Türk Yurdu ve Ulusunun hayat ve istikbalinin, istiklal ve hâkimiyetinin sağlanması selamet ve saadetine amaçlayan Cumhuriyet Kanunları hükümlerinin; neticelerini düşünmeksizin, yalnız kişisel çıkar sağlamak amacıyla hareket eden bazı kişiler tarafından bilinçli bir şekilde iftiraya uğradım...”

Güya particilik siyaseti ölçüsünde; kendilerine büyük bir mevki ve şerefli bir güven sağlamak için devletin particilik kudret ve yetkilerini kişisel çıkar ve şahsiyesine bir silah olarak kullandılar...

Beni suçlamak ve yok etmek isteyen haris ve iftiracı zararlı kişiler ve düşmanlarım tarafından düzenlenen ve üstüme atılarak ve iddia olunmuş bulunan aleyhime

düzenlenmiş siyasi ve askerî meseleden, gerçekten aklanmış olduğumun belgesi; Milli Savunma Bakanlığı'nın 13 Nisan 935 tarihli ve 101753 numaralı diğeri Ankara Üst Subay ve Subay Divan-ı Harbi'nin 10 Mayıs 339 tarihli ve 20 numaralı kararıdır. İşte bu belgelerin incelenmesinden sonra benim haklılığım çok açık bir şekilde anlaşılabilir.” (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:26-27)

Suçsuz olduğu halde, hala kendisini savunmak durumunda kalmaya devam eden Mehmet Talat, içinde bulunduğu bu açmazdan çıkabilmek için kurtuluş çareleri aramış ve davanın hukuksuzluğunu belgelemeye çalışmıştır. Hukuksuzluğa ilişkin itirazlarını ise temellendirmek için de en başta yargılanmış olduğu mahkemenin kendisiyle ilgili vermiş olduğu beraat kararını ön plana çıkarmıştır. Hemen her başvurusunda bu hususa şu şekilde yer vermiştir:

“...Bu belgelerin asılları şu anda Milli Savunma Bakanlığı'nın seferberlik şubesindeki dosyamda saklı bulunduğu ve özellikle bu meseleden aklanmış olduğum halde bunun tekrar yeni bir suç hadisesi şekil ve niteliğinde gösterilmek veyahut başka bir asılsız suçlamalar ve yüklemeler ve iddia olunmak suretiyle aile ocağımın on nüfusu ile beraber söndürülmesine, istikbal ve hayatımın öldürülmesine sebep olan bu yasal kovuşturma genel hukuk adına aleyhime çevirmiş olan bu kuvvetli ve bu kapsamlı tahrik ve suçun nasıl bir tahrik ve suçtan oluştuğu ve hangi kanıt ve tanıklarla hangi şahıs ve kaynaklar tarafından öne sürüldüğü ve iddia edilmiş bulunduğu ve hangi mahkemenin gıyabî veya vicahi tespit edilmiş ve kanıtlı kararına veyahut hangi büyük makamın tespit edilmiş ve kanıtlı emrine dayalı bulunup bulunmadığı hususlarından ibarettir” (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:26-27-28).

Diyerek, davanın hukuki boyutlarıyla ilgili itirazlarını, mağduriyetinin kaynağı olan kurumlara iletmiştir. Bu kapsamda; davanın hukuki açıdan kapsamlı bir şekilde ele alınarak, incelenmesini ve uğramış olduğu haksızlığın bir an önce giderilmesini talep etmiştir.

Davanın Hukuki Yönü

Hukuk sistemi evrensel prensiplere göre çalışan bir yargı sisteminde zanlı veya sanık durumundaki kişiler üzerlerine atılı suça ilişkin olarak kendilerini suçsuz olduklarını ispata davet edilmezler. Aksine yargı sisteminin iddia makamı olan savcılık kamu adına kişinin suçlu olduğunu ispat etme mecburiyetindedir. Bunu ispatlayamadığında kişi delil yetersizliğinden beraat ettirmek zorundadır. Oysa Mehmet Talat davanın hukuki yönüne ilişkin arşiv kayıtlarına giren itiraz dilekçesinde kendisini savunmakta ve davanın hukuki yönlerine ilişkin olarak şunları söylemektedir:

“...Yukarıda ileri sürülen iddiaların ortaya çıkması; aleyhimde dava açılan iftiracı zararlı kişilerin bu dava sebebi ile ilişkilendirilmesinin lâzım gelip gelmeyeceği hususları mühimdir. Aleyhimde düzenlenip, üstüme atılı iddia olunan suç, ister siyasi ve askerî olsun, isterse cinaî, sosyal, hukukî olsun sonuç bakımından Türk Yurdu ve Ulusunun hayat ve istikbalinin, istiklal ve hâkimiyetinin emniyet ve selametini sağlamaya yönelik olan Cumhuriyet Kanunları hükümlerine aykırı olduğu için doğal olarak devlet tarafından Cumhuriyet Kanunları hükümlerine göre aleyhimde etkin ve şiddetli bir surette gizli yasal izleme yapılmış ve bu suretle devletin denetleme hakkının yerine getirilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Fakat netice itibariyle aleyhimdeki dava konulu suçun, yalan ve düzenlenmiş olduğu, yapılmış olan adı geçen şiddetli yasal izleme ile gerçekleşmiş olduğundan karşılıklı olarak bu iftiracı zararlı kişilerin de aleyhinde genel hukuk adına derhal yasal izleme yapılması ve bundan dolayı kişisel hırs ve kişisel çıkarları uğrunda aile ocağımı söndürmüş, hayat ve istikbalimi öldürmüş olan, suç yüklemi ile de bundan böyle sosyal çevreye bir şekilde zarar yapamaması, fitne ve fesat tohumu

saçamaması için çevre ve kendilerine etkin bir ibret dersi olmak üzere mevcut kuvvetlendirilmiş sebepler nedeniyle en şiddetli kanun hükümleriyle cezalandırılması hiç şüphesiz Cumhuriyet Kanunları hükümleri cümlesindedir.

Çünkü devlet tarafından aleyhimde tatbik edilmemiş olan bu şiddetli yasal izleme ve kışkırtma sebebiyle gerek devlet kurumları ve gerekse hususî kurumlar, devletin kudret ve nüfuzundan, Cumhuriyet Kanunları hükümlerinden korktukları için doğallıkla bana, ufak bir amelelik işi bile verememiş, sermayem olmadığından bağımsız serbest ticaret yapmak imkânı hâsıl olmamış, hamallık gibi serbest ağır işlere de sıhhi kabiliyetim uygun bulunmamış ve hatta yalnız kuru bir ekmek parasını temin etmek için Bursa, İstanbul, Eskişehir, Ankara, Samsun şehirlerine kadar gitmiş olduğum halde ne yazık ki Türkiye Cumhuriyeti'nin iş kaynağı olan bu memleketlerde yine bir iş bulmak ve çalışmak mümkün olamamıştır...” demektedir (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:29).

Savunmasına şu şekilde devam etmektedir:

“...Türk Yurdu ve Ulusunun hakikî ve samimî bir oğlu olduğum için, güzel ve feyizli yurdumun müşfik sinesinde yaşamak, hiç şüphesiz en büyük yasal hakkımdır. Şu hâlde; Türkiye Cumhuriyeti'nin emniyet ve selametini, yaşam hakkını sağlamaya yönelik olan Cumhuriyet Kanunlarının hükümlerine bağlanmış bulunan yurdun ve uluslun emniyet ve güvenini bozmak ve yıkmak isteyen bu gibi zararlı kişileri topluma karşı olan kötü niyetlerinden dolayı, yok etmek veya ıslah etmek hiç şüphesiz kanun hükümleri cümlesinden ve Cumhuriyet rejimi hükümlerindedir...”

Bu değerlendirmesinden sonra, konuyu biraz da uğramış olduğu haksızlığa getirerek, başvurularına ret cevabı almasının anayasanın 82. Maddesine göre bir yasal hakkın göz ardı edilmesi anlamına geldiğini şu şekilde açıklamaktadır:

“...Bu defa Samsun adliye komisyonundan eski Yetimler Yurdu Müdürlüğüm hakkında atanabilme kararı almak için 15 Temmuz 1936 tarihinde ayak basmış olduğum Samsun'a, ta. Gemlik'ten Bursa, Eskişehir, Ankara, Çorum yoluyla yaya olarak gelmiş ve yedi aydan beri gerek adliye komisyonuna ve gerekse şikâyet makamı olan Cumhuriyet Savcılığı'na ayrı ayrı başvurmuş olduğum halde, ne yazık ki karşılık olarak ret cevabı bile alamamış ve acı bir surette hakaret görmüş bulunuyorum.

Oysaki Anayasamızın 82.maddesinin, son bir fıkrası vardır ki orada aynen bütün başvuruların sonucunun, dilekçe sahiplerine yazılı tebliğ edilmesinin zorunlu olduğu bildirilmiştir. Her yerde olduğu gibi, bu defa yine Samsun çevresinde de Cumhuriyet Kanunlarının bana vermiş olduğu yaşama hakkını ne için ve ne sebepten dolayı bana vermiyor da beni günlerce, aylarca işsiz, parasız, aç, açık ve perişan bir halde yetim bırakıyor? Özellikle de ne için ve ne sebepten dolayı beni bir hakaret ve eğlence konusu olarak kabul ediyor?” (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:30).

Görüldüğü üzere; Mehmet Talat hem uğramış olduğu haksızlığın boyutunun ne kadar ağır olduğunu anlatmaya çalışıyor, hem de sorularıyla; bu haksızlığın anayasal bir suç olduğunu, Cumhuriyetin getirmiş olduğu kişi hak ve özgürlüklerini ihlal eden bir uygulama olduğunu ifade etmektedir. Sonrasında ise, çok haklı olarak kendisi hakkında kesin bir aklanma isteminde bulunmaktadır. Bu istemini ise şu şekilde dile getirmektedir:

“...Şu hâlde buna göre; Meclisçe hakkımda bir karar alınması ve Danıştay tarafından da ayrıca bana bir atanabilme kararının verilmesi, büyük mağduriyetime karşılık olarak da derhal seçkin bir devlet memuriyetine tayin edilmem için müsaade edilmesi, bu suretle mağduriyetimin acı izlerinin kalbimin

sayfalarından silinmesine öncülük yapılmasını dilerim. Bu konuda Cumhuriyet Kanunlarının adil hükümlerine ve dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin koruyuculuğuna sığınırım..." (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:31).

Kısacası; Mehmet Talat, müfterilerin iddialarını boşa çıkarmak adına, devlet kurumları nezdinde vermiş olduğu bütün dilekçelerinde hukukun üstünlüğüne inanarak, adil bir yargılanma yapılmasını kolaylaştıracak, hukuki gerekçeler öne sürmüştür.

Güvenlik Uygulamalarının Sistemik Mobbinge Dönüşmesi ve Yetki Aşımı

Mehmet Talat fiş uygulamasına dâhil edilmesinden sonra, son derece keyfi ve sistemik bir şekilde baskıya uğradığını ispatlarıyla birlikte anlatmaktadır. Bu baskı ve eziyetin zamanla çok daha ileri bir seviyeye gelerek, adeta kendisine hayat hakkı tanımayacak, bir hukuksuzluğa ulaştığını seçmiş olduğu birbirinden ilginç örneklendirmelerle ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Vermiş olduğu örneklerde, özellikle Cumhuriyetle birlikte gelen kişi hak ve özgürlüklerine ve dolayısıyla da kendisinin anayasal haklarına vurgu yapmaktadır. Bu kanunlardan habersizmiş gibi hareket edilmesinin ise hiçbir şekilde kabul edilebilecek bir yanının olamayacağına işaret etmektedir. Uğramış olduğu bu kanun dışı baskı ve işkencelerden birkaçını şu şekilde anlatmaktadır:

"...Sosyal hukukuma karşı özel bir biçimde düzenlenerek, çevre tarafından yapılmış olan saldırı ve haksızlıklar bundan daha acı ve daha büyüktür. Şöyle ki: Mudanya'da Liman Memurluğu görevine başladıktan iki ay sonra, sekiz liraya yaptırmış olduğum sarı iskarpinlerimin iç tarafında burun kısmına özel bir biçimde düzenlenerek, tespit edilmiş bulunan madenî çiviler ile parmaklarıma daimî bir rahatsızlık ve ızdırap verilmiştir. Böyle bir yasa dışı saldırı, ağır bir ahlâksızlık, haksızlık ve büyük bir namussuzluk ben dâhil kimse için tasarlanamaz.

Her yerde olduğu gibi, Mudanya'da da yediğim yemeklerin, içtiğim kahvelerin içine ahlak dışı olarak yabancı madde eklenmiş olması, bütün yasa dışı ahlâksızlıkların ve namussuzlukların en büyüğü ve en iğrencidir.

Yine her yerde olduğu gibi, Mudanya hamamında bir gün yıkanırken, cebimdeki yirmi liralık saatimin kasten bozulmuş olması, elbise ve iskarpinlerimin gizli ve önemli noktalarından bilerek, jilet bıçağı ile kesilmiş olması da yasa dışı haksızlıkların ve namussuzlukların en çirkinidir. Her zaman ve yerde, yatmış olduğum otellerde ve özel yerlerde yatağın, yorganın, bit, kehle, pire, kir ve pislik gibi araçlarla kasıtlı olarak kirletilmiş olması, çamaşırlarımın çamaşırcılar tarafından zarar görmüş bulunması dahi aleyhimdeki yasal kovuşturma sebebiyle yapılmış olan kışkırtmaların kanun hükümleriyle ters düşen kötü sonuçlarındandır..." (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:34 ve 45).

Benzer nitelikteki diğer birçok örneklendirmesinde, hep görmüş olduğu insanlık ve hukuk dışı muamelenin ulaştığı boyutuna değinmiştir.

II. Maruz Kalınan Zararlar ve Temel Hukuksal Talepler

Mehmet Talat (Acun)'ın takip fişi uygulamasından çıkartılması amacıyla, yapmış olduğu hukuk mücadelesinin ikinci bir yönü ise haksız bir şekilde uygulanmaya devam eden kovuşturmaların sonucunda uğramış olduğu maddi ve manevi zararlar ve bunların giderilmesidir. Bu istemlerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

Maddî ve Manevî Zararlar

Mehmet Talat değişik tarihlerde, farklı makamlara yapmış olduğu yazılı başvurularında özellikle uğramış olduğu maddi ve manevi zararlarını gündeme taşımıştır. Her türlü suçlamadan

beraat etmesine rağmen, kendisi hakkında haksız bir şekilde devam ettirilen soruşturma ve kovuşturmalar nedeniyle hayatının alt üst edildiğini, adeta yaşanılmaz bir hale getirildiğini belirtmiştir. Kendisine yaşatılan haksızlıkların telafisi yönünde, kaybettiği bazı şeylerin devletçe karşılanması gerektiğini düşünmektedir. Telafisini kanuni bir zorunluluk olarak gördüğü taleplerini ise şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- *Kırk üç senelik hayatımdan bir daha geri gelmemek üzere, gitmiş olan on senelik en dinç, en yetenekli ve en kudretli gençliğim, haksız yere öldürülmüş ve bilhassa devlet memuriyeti için sınırlı ve belirli kanunî yaş çağı bulunan hayatımın en değerli bölümü çürütülmüş ve israf edilmiştir.*
- 2- *Bugüne erişmiş olan gençliğimden, geleceğe ait yirmi senelik ömrüme bedel büyük bir hayat kıymeti eksilmiştir.*
- 3- *Hayatımın en büyük, en kıymetli ve en kudretli vasıf ve kabiliyetlerini, haiz olan gençliğimin boş yere öldürülmüş on senelik mümtaz devresine ait hayatın saadet, zevk nimetleri gibi kanuni haklarım, bir daha geri gelmemek üzere yok olmuştur.*
- 4- *Gençliğimden geleceğe ilişkin olarak, eksilmiş olan yirmi senelik ömrümün, hayat kaynağı yetenekleri de boş yere eksilmiş ve öldürülmüştür.*
- 5- *Hayat ve istikbalimi kazanmak için, gençliğimin en kudretli ve en kabiliyetli dönemi olan, on senesi, boş yere öldürüldükten sonra, hayatımın kalan kısmında geleceği kazanmak imkânı için bile zaman ve fırsat geçmiş ve ölmüş bulunuyor.*
- 6- *Cumhuriyet Kanunları hükümleriyle korunması gereken; şahsımın ve hayatımın açlık, sefalet, zulüm ve işkence ile bozulmuş olan sıhhi yeteneği, fenni tıbbın müspet ve röntgen ifadesiyle bildirilmiş ve özellikle de dâhiliye uzmanı, ciğerlerimdeki hastalığı bizzat ve ayrıca röntgen ile muayene ve tetkik ederek, var olan hastalığı: (ciğerin yukarı kısmının sola kapalı akciğer sinirlerinin belirli bir yerde yumru haline geldiği)şekil ve mahiyetinde teşhis ve tespit eylemiştir.*
- 7- *Bundan dolayı, aile yuvam, on nüfusu ile beraber öldürüldükten sonra, sonuçta şahsım itibariyle de bütün, hayat ve istikbalim baştanbaşa ve tamamıyla mahvedilmiş oluyor.*
- 8- *Şahsımdan başka Türk Milleti'nin malı ve evladı olarak,25 yaşındaki ailem ile üçer, dörder, beşer aylık iken ana rahminden düşürülmüş olan 6 çocuğum, elli yaşındaki kayın annem, 57 yaşındaki annem,78 yaşındaki babam, uğratıldığımız açlık, sefalet ve perişanlık ve özellikle de işkence, zulüm, tehdit ve tazyik ile haksız yere öldürülmüştür.*
- 9- *Mensup olduğum Türk yurdu ve ulusunun samimî ve müşfik sinesinde hakikî ve öz bir oğlu sıfatı ile kanunî bir yaşam hakkına sahibi olduğum ve Türk Milletine neslen hizmet etmek ve bu suretle büyük ve kıymetli bir varlık ve kudret yaratmak için bütün varlığımla çalışarak kurmuş ve teşkil etmiş olduğum aile yuvam, on nüfustan mürekkep aile ocağım, bütün maddi ve manevî kudret ve varlığı ile ta.... Temelinden yok yere yıkılmış ve söndürülmüştür.*
- 10- *1934 yılı sonunda Ankara'da İstiklal Oteli'nde, kişisel ve özel önemi açısından bence beş yüz liradan daha kıymetli olan içindeki kendime ait eşya ve çamaşırlarımı içeren bir bavulum, otel işletmecisi Galip Bey tarafından zorla elinden alınmış ve keza bundan evvel İstanbul'da Galata'da Mumhane Caddesi'nde Yeni Hayat Oteli'nde de çamaşır, elbise, kitap, musiki nota ve malzemesi gibi kişisel ve özel önemi açısından itibariyle bence bin liradan daha kıymetli olan bir sepet ile büyük bir bavulumu el konulmuş ve zorla alınmıştır.*

11- Her dönem ve yerde yok yere aleyhimde uygulanmış olan zulüm ve haksızlık, hâlâ bir işe girememiş olmamdan dolayı açlık, sefalet ve perişanlık içinde olmamın ana nedeni Cumhuriyet Kanunlarının bana vermiş olduğu yaşam hakkımın mahvedilmiş olmasıdır.

12- Bir yıl önce ölen babamdan bana kalmış ve beş yüz senelik ecdadımdan intikal eylemiş bulunan on bin liralık servetten şahsıma ait bin lira miras hakkım bile haksız yere öldürülmüştür (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no: 9).

Bütün bu taleplerden de anlaşılacağı üzere; Mehmet Talat fişlemeye dâhil edilme gerekçesinin asılsızlığına ısrarlı bir vurgu yapmaktadır. Ayrıca, her türlü suçlamadan beraat ettiğini şahitleriyle birlikte göstererek, fişten çıkartılmasını talep etmektedir. Haksız yere suçlanmasının başına açmış olduğu dert ve belaları tek tek sıralayarak, yapılan haksızlığın telafisinin mümkün olmayacak bir dereceye ulaştığına işaret etmektedir.

Bunların eski dönemlerde olsa, keyfi yönetimden dolayı bir nebze kabul görebileceğini; fakat Cumhuriyet'in getirmiş olduğu haklarla, bu durumun asla kabul edilmesinin mümkün olmayacağını belirtmektedir. Yaşadığı haksızlıklara bu açıdan yaklaşıldığında, Cumhuriyet Rejimi kanunlarınca kendisine tanıdığı olan tüm hak ve özgürlüklerinin, yok sayıldığını vurgulamaktadır.

İddia edildiği gibi, bir suç varsa, kanunlar ve adalet önünde cezasını çekmeye hazır olduğunu, ancak defalarca ispatlanmasına rağmen, hala bir suçlu nazarıyla bakılmasının yasal bir gerekçesinin olmadığını dile getirmektedir. Daha sonra yazdığı tüm savunmalarında, uğramış olduğu maddi ve manevi zararların yetkililerce karşılanmasını istemiştir. Bu kapsamda zarara karşı dileklerini ayrıntılı bir şekilde belirtmiştir (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no: 9).

Yetki Aşımıyla Doğan Mağduriyetlerin Telafisine Yönelik İstekler

Mehmet Talat, Cumhuriyet yönetiminin “kanun ve adalet” üzerine temellendirildiğini, bu nedenle kendisi hakkında hukuksuzca yürütülen tüm kovuşturma sürecinde yasal haklarından mahrum edilmesinden doğan zararlarının tazmin edilmesini talep etmiştir. Bu kapsamdaki isteklerini ise şu şekilde sıralamıştır:

- 1- Aleyhimde yapılan ve adı geçen yalanlarla dolu ihbarlar ve bu arada yapılan yasal araştırmalar tamamıyla lehime neticelenmiş olduğundan, iftiracılar aleyhine kişisel hukukum için yasal çerçeveler içinde dava açacağımdan isimlerinin ve kim olduklarının resmen bana bildirilmesini,
- 2- İstiklâl Harbi'nden terhis edilmiş olduğum yıldan beri, bugüne kadar aleyhimdeki siyasi kovuşturmalar sebebiyle hayatımın en büyük kıymeti ve kaynağı olan gençliğim çürütülmüş, istikbal ve saadet hayatım öldürülmüş, ulus ve yurduma neslen hizmet etmek için kurmuş olduğum aile ocağım on nüfusu ile beraber söndürülmüş olduğundan, tekrar yerine konması mümkün olmayan bu büyük zararlarımın derhal, nakden ve maddeten, kanunen karşılanmasını,
- 3- Kâinata hayat veren güneş gibi, bu dilekçemi gördüğünüz anda feyz kaynağı olan o güneş gözlerinizden uzayacak olan ışık çizgilerinden yalnız birer tanesinin, zulüm ile karartılmış ve aydınlanmaya muhtaç bulunan şu mahzun ve mağdur kalbime, bir elektrik sürat ve kuvvetiyle yöneltmesini,
- 4- İstiklâl Harbi'nden terhis edilmiş olduğum yıldan beri devam eden aleyhimdeki siyasi kovuşturmalar sebebiyle yüksek tahsilimi yapıp sonuçlandırmaya doğal olarak imkân ve fırsat verilmemiştir. Askerlik sebebiyle öğrenimden ayrılmış olduğum zaman İstanbul Mercan Lisesi'ni bitirmiş idim. Fakat son sınıf genel

sınavlarına sadece iktisat dersinden bütünlemeye kaldım. Askerliğim nedeniyle bu sınava girmem mümkün olmamıştır.

Genel Seferberlikte yedek subay rütbesiyle, önce İstanbul Yedek Subay Okulu'na öğretmen olarak, sonra da orduda çalışmış ve nihayet Filistin'de Gazze, Birüssebî Cephesi'nde İsmet İnönü'nün idare ettiği Üçüncü Kolordu emrinde iken Birüssebî Bozgununda (EGM Arşivi, 11312-34 Numaralı Dosya, Belge No: 10) İngilizlere esir düşmüş ve iki buçuk sene Mısır'ın İskenderiye Şehri'nde Seydi Beşir isimli esir kampında bir tel örgü içinde iki buçuk yıl esir olarak yaşadım.

Esaretten 1920 yılında İstanbul'a döndüm ve derhal Ankara'ya giderek, İstiklal Savaşı'na katılmak istedim. Fakat İstiklal Savaşı'na katılmak üzere hazırlanırken, Yunanlılar tarafından da epeyce zulüm gördüm. İstiklal Savaşı'ndan terhis, edildikten sonra da aleyhimdeki adı geçen siyasal kovuşturma sebebiyle eğitimimi tamamlamaya, yükseköğretim görmeye imkânım olmamıştır.

Bütün bu sebeplerden, ne yazık ki yükseköğretim görememiş ve hiçbir sanat sahibi olamadığım için aleyhimde yürütülen bu haksız siyasal kovuşturma nedeniyle, uzun müddet ayakaltında kalmış ve ezilmiş olduğumdan, zararın neresinden dönülse kârdır düşüncesiyle bugünden itibaren, kendime yeni bir gelecek sağlamak amacıyla yüksek eğitim görmek hevesine kapıldım, sosyal düzeyimi ve bilgimi yükseltmek aşkına bağlandım. Bu samimi aşkı, bu pek doğru ve haklı isteğimi gerçekleştirmek için çare ararken, Millî Eğitim Bakanlığı, Samsun Kültür Müdürlüğü'nün 28-EKİM 1936 tarihinde ilan edilmiş olan şu emrini okudum:

“1935-1936 yılında yapılan olgunluk sınavlarında bir ders gurubundan başarılı olamayan öğrencilerin İstanbul Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne aday öğrenci olarak devamlarına Kültür Yüksek Bakanlığı'nca müsaade edilmiştir.”

İşte bu ilan, bana da bir hayat yolu göstermiş ve özellikle de en büyük yeteneğimi ifade eden bir hayat yolunda temiz ve en uygun bir başarı dönemi açmıştır.

Yalnız, aleyhimdeki söz konusu siyasal soruşturma nedeniyle, haksız yere uğramış olduğum büyük mağduriyetimin giderilmesi adına, bir mükâfat ve lütufluk olmak üzere, Kültür Bakanlığı'nın söz konusu bu emrinin kural dışı olarak bana uygulanmasını, benim yirmi beş yıl önce 1328-1912 Rumî-Miladi yılında yalnız bir iktisat dersinden ikmale kaldığımdan dolayı bir ders gurubuna, karşı tek bir adet dersten başarılı olamamış gibi kabul edilmemi gerektirecek, hiç kuşkusuz nicelik ve nitelik bakımından lehime geçerli bir kıymeti içeren hafifletici sebepler bulunmaktadır.

Ayrıca, yüksek zekâ, kabiliyet ve donanıma sahip bir Türk genci olmama rağmen, ne yazık ki şimdiye kadar, yüksek tahsilsizlik, şanssızlık ve özellikle de kimsesizlik yüzünden hayatı kazanamamış mağdur olmuş bir Türk evlaydım. Bu nedenle hem kalbime, hem de Türk Yurdu ve Ulusunun bereketli göğsüne, bereketli bir ışık daha katmış olmak için Ankara Hukuk Fakültesi'ne gece öğrencisi olarak kayıt edilmem hakkında, karar ve emir buyrulmasını,

5- Hukuk okulunu bitirinceye kadar, geçimimi sağlamak için de yine Ankara Hukuk Mektebi'nde bana ufak bir vazife ve memuriyet verilmesini...

6- Bir yıl önce ölen babamdan bana geçen ve aleyhimdeki anılan siyasal kanuni kovuşturma nedeniyle bana verilmemiş olan kanunî miras hakkımın derhal bana verilmesini...

- 7- Aleyhimdeki siyasal soruşturma sebebiyle zapt ve gasp edilmiş olan, İstanbul'da Galata'da Mumhane Caddesi'nde Giritli Niyazi Bey'in idaresindeki Yeni Hayat Oteli'nde üç sene önce misafir olduğum zaman, özelliği açısından, bin liradan fazla bir kıymetteki eşyama kapsayan bir sepet ile büyük bir bavulumun ve yine iki sene önce, Ankara'da Galip Bey'in idaresindeki İstiklâl Oteli'nde misafir iken, hususiyeti itibariyle beş yüz lira kıymetindeki eşyama kapsayan bir bavulumun derhal ve aynen iadesini, kaybedilmiş ise tazmin edilmesini
- 8- Uzun müddet devam eden anılan siyasal soruşturma sebebiyle bu güne kadar giymiş olduğum elbise ve çamaşırlarım ile ayakkabılarımın her zaman ve mekânda muhit tarafından jilet bıçağı ile gizli olarak kesilmek ve değişik biçimlerle yok edilmek suretiyle şahsıma yapılmış olan bu sürekli maddi zarar ve manevi ile şahsıma ve aile ocağıma yapılmış bulunan zulüm ve işkence sebebiyle (EGM Arşivi, 11312-34 Numaralı Dosya, Belge No: 11) çiğnenmiş olan kanuni hakkımın maddi ve manevi ödenti biçimiyle geri verilmesini...
- 9- Yedi aydan beri Samsun'da aç, sefil, perişan, açık bir halde kaldım. Bu kış, kıyamet günlerindeki uzun geceleri sokaklarda inleyerek ağlayarak geçiriyor ve çok derin ve acı sıkıntılarının etkisiyle sabahlıyorum...Halbuki ben ne bir Fransız'ım ne de bir İngiliz veyahut herhangi bir Türk düşmanı olan ecnebiyim?... Türkün temiz ruhu, öz bir oğluyum... Ölüm işkence ve acılarını ifade eden bu uzun ve acı sefalet ve felâketten beni kurtarmanızı...
- 10-Aleyhimde yapılmış olan suçlanmalar ve asılsız söylentilerin gerekçesinin, hak ve adalet hissinden, ulus ve yurt aşkından değil yalnız kişisel çıkar sağlamak arzusundan kaynaklanmış olması ile alakadar olmanızı...
- 11- Uğramış olduğum bu çok büyük ve affedilmez haksızlıktan kurtulmak ve hakkımı almak için yüksek makamınıza müracaat ettiğimden kılı kırk yaran Cumhuriyet Kanunları hükümlerine sığınarak, güneş gibi büyük bir hakikat olan kanuni hakkımın, karabulutlar arasından kurtarılmış olmasını...
- 12- İstiklâl ve hakimiyetin ve özellikle geleceğin sağlam olması için topluma fesat tohumu saçan namussuz ve iftiradan zararlı insanların ders alınacak biçimde ıslahı, bu mümkün değilse yok edilmesi çok doğrudur.
- Bundan dolayı bana iftira edenlerin, bundan böyle topluma böyle bir fenalık, yurt ve ulus aleyhinde iftira edememeleri için, kendilerinin ve bu adli, idari, siyasi hatayı işleyen âmir ve memurların kanunen cezalandırılmaları istiyorum."

Görüldüğü üzere; Mehmet Talat (Acun) kendisini İngiliz casusluğu suçlamasıyla itham ederek, takip fişine aldırılmasına sebep olanlara karşı, hukuk mücadelesini yasal zeminlerde aralıksız bir şekilde sürdürmüştür. Onun bu şekilde kararlı olmasının altında yatan tek sebep ise Subay Divan-ı Harbi'nden yargılandıktan sonra, kendisiyle ilgili verilmiş olan beraat kararıdır.

Bu karara dayalı olarak, hukuki mücadelesini sürdürmüş ve haklılığını her seferinde ispatlamaya çalışmıştır. Fakat her seferinde daha da artan bir baskı ve yakın takibe uğramıştır. Bu takipler onun özel ve iş hayatını çıkmaz bir uçuruma sürükleyince, mahkemeler nezdinde bu durumdan kurtulabilmek adına, her türlü yasal incelemenin yeniden yapılarak, hakkında yürütülmekte olan soruşturmaların ve takiplerin bir an önce kaldırılmasını, sonucun da kendisine yazılı olarak bildirilmesini istemiştir.

Hukuksal Açıdan Kritizasyon ve Çözüm

Mehmet Talat (Acun)'ın Samsun'da ve diğer yaşadığı yerlerde, uğradığı haksızlıklardan kurtulmak için yazmış olduğu 8 Şubat 1937 tarihli dilekçesinde, "yasal değerlendirme ve sonuç

istemi” kapsamında bazı önemli hukuki değerlendirmelerde bulunmaktadır. Esasen bu değerlendirmeleri, Cumhuriyet yönetimiyle birlikte kazanılmış olan haklara işaret etmektedir. Mehmet Talat, diğer yandan hukukun üstünlüğü ilkesinden hareketle, kişisel hak ve özgürlüklerin devletçe korunması esasının da kendi davasına uygulanmasını ısrarla istemiştir. Bu kapsamda Onun vurgulamış olduğu hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kanuna aykırı olan tüm suçların ve buna bağlı olarak yaşanan tüm haksızlıkların aydınlatılıp, kesin sonuca bağlanmasında tek yetkili kurum Cumhuriyet Mahkemeleri’dir.
2. Bu amaçla; tüm kamuoyunu ve bütün çevreyi, leh veya aleyhte kışkırtmak kudret ve yetkisi yalnız devletin nüfuzuna dolayısıyla da Cumhuriyet Kanunlarının hükümlerine bağlıdır. Bunu, başka hiçbir şahıs ve kuvvet yapamaz.
3. Bu nedenle aleyhindeki gerek özel olarak ve gerekse resmen varlığı gerçekleşmiş gizli ve siyasi araştırmalarla tüm yapılan yasal kovuşturmaların, incelenerek ve sonuçlandırılması için Cumhuriyet Mahkemeleri’ne bırakılması gerekmektedir (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:49).

Mehmet Talat Acun tüm savunmalarında; bir taraftan devlet yetkilileri ve güvenlik bürokrasisi tarafından kendisine yapılan hukuksuzluğu dile getirmekte, diğer taraftan da bu haksızlığın giderilmesinin kanunların adil bir şekilde uygulanmasıyla mümkün olabileceğini söylemektedir.

Bu kapsamda kendisiyle ilgili olarak; hakkındaki iddiaların, hukuki prensipler çerçevesinde düşünülmesini ve hızlı bir şekilde sonuçlandırılmasını talep etmektedir. Onun bu talep ve isteklerini ise şu konularda yoğunlaşmakta olduğunu görmekteyiz:

- Yaşama hakkından ve devlet memuriyetinden sonsuza dek yoksun bırakılmasına ilişkin olarak, aleyhinde herhangi bir mahkemenin veya büyük bir makamın almış olduğu kesin hükümlü bir kararı veya emrinin olup olmadığı,
- Eğer, böyle bir karar veya emir varsa, bunun da bütün delilleriyle birlikte, kendisine bildirilmesi,
- Aleyhindeki bu gizli siyasi kovuşturmayı kurgulayan, kişilerin açık kimlik bilgileriyle birlikte yazılı olarak kendisine bildirilmesi,
- Bu kişiler hakkında, genel hukuk kuralları çerçevesinde bir yasal kovuşturma yapılması, tutuklanması ve cezalandırılması (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:49).

Mehmet Talat davaya ilişkin olarak yapmış olduğu savunmasının genelinde, kendisini olayın mağduru olarak göstermekte ve bu sıfatla, şu isteklerde bulunmaktadır:

- Soruşturma ve gerekli yargılama icrâsı ile söz konusu haksızlıkları ve suçları işlemiş olanların cezalandırılması,
- Gerekli yargılama giderleri de dâhil olmak üzere, avukatlık ücretinin davalıların sorumluluğuna yüklenmesi,
- Geri getirilmesi mümkün olmayan, hak ve zararlarının ödettirilmesi hususunda kesin bir karar verilmesi (EGM Arşivi, 11312-34 numaralı dosya, belge no:49/50).

Bütün bu ifadelerden açıkça görüleceği üzere; Mehmet Talat (Acun) kendisinin haksız ve hukuksuz bir şekilde mağdur edildiğini, bu nedenle de kendisine atılmış olan tüm iftiralardan derinlikli bir şekilde araştırılmasını, keyfi davranan suçluların kanun önünde hesap vermesini istemektedir. Ayrıca, bütün delil ve itirazlarına rağmen, uzun zaman boyunca devam ettirilen

keyfilikten doğan zararlarının, kamu adına devletçe ödenmesini talep etmektedir.

SONUÇ

Bilindiği üzere, 1923 yılında Cumhuriyet rejimini benimseyen yeni Türk Devleti doğal olarak daha önceden var olan birçok iç ve dış güvenlik sorunlarıyla uğraşmak durumunda kalmıştır. Özellikle de emperyalizmin kışkırtmasıyla, Cumhuriyet ve onun çağdaş norm ve kazanımlarına yönelik ülke içinde sistematik ve organize saldırıların baş göstermesi üzerine, çok keskin ve rutin dışı radikal güvenlik önlemleri uygulamak zorunda kalmıştır. Bu önleyici tedbirlerin en dikkat çekenlerinden birisi de sakıncalı kişilere yönelik uzun yıllar gerçekleştirilen “Takip Fişi” uygulamasıdır.

Cumhuriyet'in güvenlik bürokrasisi, devlet-karşıtı olan/veya öyle kabul edilen tüm muhalif organizasyon ve kişilere yönelik tatbik etmiş veya casusluğundan şüphe duyulan şahısları yakın takibe almış ve bu tür eylem ve hareket içine girme ihtimali bulunan veya bu tür eylemlerin teorik veya pratik düzlemde odağı durumundaki kişileri yakın ve çok sıkı bir gözetim altında bulundurmıştır.

Bu bağlamda takibe alınanlara ilişkin olarak, bu kişi veya organizasyonlar hakkında yerel yöneticiler ve güvenlik birimleri tarafından daima bir takip dosyası hazırlanmış ve bu türlü eylemler asla oluruna terk edilerek devletin bellek ve dikkatinden uzak tutulmamıştır.

1876 Kanun-u Esasi'nim kabulünden itibaren başlayan anayasal süreç Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında da sürmüştür. Demokratikleşmeye bağlı olarak bireylere, azınlıklara tanınan hak ve özgürlüklerin devlet aleyhine kullanılması önlenmeye çalışılmıştır. Baş gösteren içten ve dıştan kaynaklı tehlikeler nedeniyle, devlet güvenliğine karşı suç işlenmiş veya tespit edilmişse, doğal olarak bu suçun amansız bir şekilde araştırılması ve takibi yapılmıştır.

Vatan topraklarının iyice küçülmesi ve hatta Anadolu da dâhil olmak üzere, tamamen işgal edilmesi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin selamet ve genel güvenliği adına devletin kontrol hakkını son derece “rijit” ama haklı olarak kullanması anlaşılabilir bir husustur. Bu anlamda, devletin etkin bir yasal kovuşturma yapması, hiç şüphesiz Cumhuriyet Kanunları hükümleri gereği olarak görülmüştür.

Yukarıdaki gerekçeler kapsamında Mehmet Talat (Acun)'ın fiş uygulanmasına alınması ve takipte kaldığı süreçte alınan tüm önlemler, devletimizin selamet ve genel güvenliği adına yapıldığı kuşkusuzdur. Bu nedenleri şöylece özetleyebiliriz:

- 1- Genel güvenlik ve asayişin temini için Mehmet Talat (Acun) aleyhinde yapılan gizli ve siyasi yasal kovuşturmalar, temelde her devlet gibi devletimizin egemenlik hakkından kaynaklanan yasal kontrol hakkını kullanma yetkisinden doğmaktadır.
- 2- Mehmet Talat (Acun) örneğinde yaşandığı gibi güvenlik birimlerine gelen her ihbar zorunlu olarak atlanmadan değerlendirilmiş ve konuya ilişkin eşhas sıkı bir takibe alınmıştır. Bu kapsamda şüpheli sıfatıyla değerlendirilen kişiler 10 yıl süreyle çok yakın takip ve gözetim altında tutulmuştur. Gerek duyulduğunda bu süre daha da uzatılmıştır.
- 3- Takibe altına alınan kişilerin tüm özel hayatları ve kişisel ilişkileri çok yakından izlenmiş, nereye gittikleri, kiminle oturdukları, ne konuştuklarına kadar her şeyleri rapor edilmiştir. Böylelikle olan tüm bağlantıları ve iletişim halindeki kişiler tespit edilmeye çalışılmıştır.
- 4- Uygulama esnasında takibe alınan kişilerin özel ve iş yaşamları ister istemez daraltılmış, adeta onlara hayat hakkı tanınmamıştır. Devletin bütün imkân ve kaynakları kullanılarak, ihbarlarda geçen hususların bütün ayrıntılarıyla tespitine ve tahkikine çalışılmıştır.

- 5- Bazen bu işlemler sırasında değişik etkenlerle görevli memurlar kantarın topuzunu kaçırmışlardır. Kişi temel hak ve özgürlükler de yok saymışlardır. Mehmet Talat (Acun) örneğinde olduğu gibi elinde beraat kararı olmasına rağmen, hiçbir gerekçe olmaksızın aynı suçlamaya devam edilerek, kişilerin maddi ve manevi zarar görmesine neden olmuşlardır.
- 6- Bu kapsamda suçlanan kişiler de Mehmet Talat (Acun) örneğinde olduğu gibi, kendilerini savunurken; genellikle Cumhuriyet'in getirmiş olduğu kazanımlarına başvurarak, hukukun üstünlüğü ilkesini ön plana çıkarmak istemişlerdir.
- 7- Tanık ve delillerden hareket ederek kendi suçsuzluklarını ve Cumhuriyet prensiplerine bağlılıklarını özellikle dile getirmişlerdir. Bu nedenle, kendilerine yapılan bütün uygulamaların yasal hiçbir dayanağı olmadığını belirtme zorunluluğunu haklı olarak hissetmişlerdir.

Kısaca söylememiz gerekirse; mağdur kişiler kendilerine atılı bu iftiraların derinlikli bir şekilde araştırılarak, keyfi davranan suçluların, kanun önünde hesap vermesini ve bürokratik keyfilikten doğan zararlarının kamu adına devlete ödenmesini talep etmişlerdir.

Ancak, ilginç olan bir konu vardır ki, Mehmet Talat (Acun) örneğinde olduğu gibi, daha önceki çalışmalarımızda da değindiğimiz üzere tüm bu mağdurlar, devletin bu tür bir uygulama içinde olmasını hukuka aykırı olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Mehmet Talat (Acun) savunmasının birçok yerinde ısrarla bu konuya parmak basarak, böyle bir uygulamanın objesi olarak kendisinin bunu hiçbir suretle hak etmediğini belirtmektedir. Bunda bir subay olarak, devlet ve milletin karşılaştığı iç ihanetlerin bir kısmına tanık olması büyük rol oynamıştır.

Dosya geneline bu açıdan baktığımızda, Mehmet Talat (Acun)'ın kendisinin takip fişi kapsamında takibe alınmasını ve bunu izleyen süreçteki uygulamadaki keyfilikleri eleştirmektedir. İleri sürdüğü deliller ve verdiği hukuk mücadelesi, dönemin sosyal ve hukuki kalıplarını göstermesi açısından güzel bir örnektir.

KAYNAKÇA

- AKKOR, M. (2006). *I. Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi.
- ATABEY, F. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesi'ne İlişkin Belgeler Işığında Genel Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 0(66), 63-90.
- AVŞAR, S. (2020). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Takip Fişine Alınma Uygulamasının Bir Örneği: Milis Yüzbaşı Haydar Erkut'un Fişe Dâhil Edilmesi ve Hazırladığı Savunma Raporu, *Mavi Atlas*, 8(2), 298-322.
- AVŞAR, S. (2021). Sığınmacılıktan Haymatlosluğa: Rus Casusu Hamit Ünver'in Türk Vatandaşlığından Çıkartılması. Esra Türe (Ed.) içinde, *11. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, 20-21 Ağustos 2021, Sosyal ve Eğitim Bilimleri, Tam Metin Kitabı*(166-176).
http://www.utsakcongress.com/kitaplar/UBAK_Tam_metin_Sosyal_11.pdf
- BEŞİKÇİ, İ. (1978). *Cumhuriyet Halk Fırkası Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*. İstanbul: Komal Basın Yayın Dağıtım.

- DOĞAN, Ü. (2019). *Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün İstihbarat Faaliyetleri, Milli Ajanlarımız*. Ankara: Kripto Yayınları.
- EGM Arşivi, 35074-11312- 34 Numaralı Dosya (Gemlikli Mehmet Talat Acun'un Takip Fişine Alınması ve Takip Raporları Dosyası).
- EGM Arşivi, 35074-11312- 34-2 Numaralı Dosya (Gemlikli Mehmet Talat Acun'un Takip Fişine Alınması ve Takip Raporları Dosyası).
- ERCAN, Ö. A. (2022). *İç Cephe Çökerse Ülke Çöker*, [(Ed. Şirin İnci)]. İstanbul: Sözcü Kitabevi Yayınları.
- ERDOĞAN, C. (2017). Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 366-379.
- GÜNEY, R. (2008). *Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri ve Polis İstihbarat Tarihi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi.
- İNÖNÜ, İ. (2009). *Hatıralar*, [(yay. haz. Sabahattin Selek)]. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KEMAL, C. (2010). Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12(45), 37-69.
- NEDİM, Ş. M. (1995). *Filistin Savaşı, 1914-1918*, [(çeviren, Abdullah Es)]. Ankara: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- PEHLİVANLI, H. (1992). *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TAŞKIRAN, C. (2015). *Ana Ben Ölmedim, I. Dünya Savaşında Türk esirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TATAR, H. (2022). *Psikolojik İşkençe Teknikler*. İstanbul: Turkuvaz Haberleşme Yayıncılık.
- YURTSEVER, S. (2013). *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri, Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*. Ankara: Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 21.07.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 07.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1331069

CUMHURİYETİN İLÂNINA GİDEN SÜREÇTE MİLLÎ EGEMENLİK FİKRİ

The Idea of National Sovereignty in the Process Leading to the Declaration of the Republic

Gl ÇAKIR

Doç. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0003-0041-9293

gul.karacaer@deu.edu.tr

Atıf/Citation: Gl Çakır (2023), "Cumhuriyetin İlanına Giden Süreçte Millî Egemenlik Fikri", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı zel Sayısı, s. 99-117.

z: Kişi egemenliğinin yarattığı yıkımı gören Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'ye hazırlık döneminde her sahada millî egemenlik fikrini işledi. Amasya Genelgesi, Erzurum, Sivas Kongresi, Amasya Görüşmelerinde millî iradeye vurgu yaptı. Türkiye'de millî egemenlik fikrinin hayata geçişi Millî Mücadele ile eş zamanlı oldu. Bu nedenle Millî Mücadele'nin başarısızlığa uğramaması adına saltanat ve hilafet makamı direkt reddedilmedi. Saltanat devrinden cumhuriyet devrine geçiş döneminde egemenliğin kullanımı bakımından birbirine zıt görüşler mevcuttu. Hilafet ve saltanat makamına manevi açıdan bağlılık duyan kişilerin verdiği tepkiler, millî egemenlik fikrinin hayata geçmesi ve Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması konusunda olumsuz etkiler yaratabilirdi. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'yi kuvvetli ve meşru bir temele oturtmuştu. O temel millî egemenlikti. Bu nedenle Cumhuriyet kelimesi ve yeni bir rejimden söz etmeksizin millî egemenlik ilkeleri aşama aşama hayata geçirildi.

Bu çalışmada millî egemenlik kavramının ortaya çıkışi ve gelişiminden söz edilmiş, daha sonra Osmanlı Devleti'nde egemenliğin kaynağının geçirdiği değişim ve Türkiye Devleti'nde millî egemenliğin nasıl tesis edildiği anlatılmıştır. Çalışmanın amacı, dönem kaynaklarından yola çıkarak Türkiye'de kişi egemenliğinden millî egemenliğe geçişin hangi aşamalarla sağlandığını bütünsel bir Şekilde anlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî egemenlik, Cumhuriyet, Saltanat, Meclis, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa, Millet, Halifelik.

Abstract: Mustafa Kemal Pasha, who saw the destruction caused by personal sovereignty, emphasized the idea of national sovereignty in every field during the preparation period for the National Struggle. He emphasized the national will in the Amasya Circular, Erzurum, Sivas Congress and Amasya Talks. The realization of the idea of national sovereignty in Türkiye was simultaneous with the National Struggle. For this reason, in order to prevent the failure of the National Struggle, the sultanate and the caliphate were not directly rejected. During the transition period from the sultanate to the republic, there were conflicting views on the exercise of sovereignty. The reactions of people who were spiritually attached to the Caliphate and the Sultanate could have had negative effects on the realization of the idea of national sovereignty and the success of the National Struggle. Mustafa Kemal Pasha had based the National Struggle on a strong and legitimate foundation. That foundation was national sovereignty. For this

reason, the principles of national sovereignty were gradually put into practice without mentioning the word Republic and a new regime.

In this study, the emergence and development of the concept of national sovereignty is mentioned, then the change in the source of sovereignty in the Ottoman Empire and how national sovereignty was established in the Turkish State are explained. The aim of the study is to explain in a holistic manner the stages of the transition from personal sovereignty to national sovereignty in Türkiye based on the sources of the period.

Keywords: National sovereignty, Republic, Sultanate, Parliament, Grand National Assembly of Türkiye, Mustafa Kemal Pasha, Nation, Caliphate.

GİRİŞ

Avrupa’da Ortaçağın sonlarından itibaren, özellikle de Yeniçağın başlarında modern devlet terimi tartışılmaya ve kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa’da derebeylik sisteminin sarsılması, Kilisenin toplum ve siyasetteki gücünün kırılması neticesinde gelenekselden farklı bir biçimde ortaya çıkan yeni devlet anlayışını biz modern devlet olarak da ifade edebiliriz. Bu süreçte iktidarın kaynağı yeniden kurgulanmıştır. Geleneksel devlet yapısında ilahi kaynaklı olan iktidar anlayışı Avrupa’da yaşanan değişim ve gelişmeler neticesinde evrim geçirerek daha rasyonel bir hale gelmeye başlamıştır. İktidarın kaynağı Tanrı unsuru olmaktan uzaklaştırılarak toplum merkezine doğru alınmış ve iktidarın kaynağının toplum olması gerektiği üzerine yeni öngörüler ortaya atılmıştır. Egemen güç ne olmalı sorusu üzerinde birçok fikir belirlemiştir. Geçmişte bu konuda yapılan tartışmaların günümüze olan en önemli katkısı siyasal iktidarın daha dünyevi bir hale gelmesidir (Eryücel ve Arslanel, 2011).

Ortaçağ sonlarında modern devlet anlayışının yerleşmesinde ilk aşamada krallar tek egemen güç olmuşlardır. Kilise ve derebeylerin etkisini yıkan krallar, egemenliğin tek sahibi olarak belirleşmişlerdir. Fakat Avrupa’da mutlak monarşinin güçlendiği bu dönem 1789 Fransız Devrimi’nin yaşanması sonucunda başkalaşmıştır. Fransız Devrimi ile beraber modern devlet anlayışında egemen güç olan kralın, yetkileri tartışılmaya ve sarsılmaya başlamıştır (Eryücel ve Arslanel, 2011). Egemenliğin kaynağı kim olmalı konusundaki fikirlerin tartışılması ve Avrupa’da yaşanan bir takım kanlı mücadeleler sonrasında egemenliğin eksenini kraldan topluma doğru kaymıştı. Egemenliğin topluma ait olması fikri ise demokrasinin gelişimine sebep olmuştu. Avrupa’da yaşanan bu tür gelişmeler ise Osmanlı Devleti’ne geç intikal etmiştir. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren halkı yönetme gücü mutlak ve o güç padişaha aitti. Osmanlı toplumu, yönetsel anlamda egemenliğini kullanma konusunda ilk kısa ve kısıtlı deneyimini 1876 yılında I. Meşrutiyet ile yaşadı. İkinci kısıtlı deneyimini ise 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile yaşadysa da kral ve parlamentoya dayalı olan meşruteli monarşi anlayışı ülkenin bir dizi savaflara girmesinin ardından doğal gelişimini yaşamaya fırsat bulamadı. Türk toplumuna gerçek anlamda siyasal egemenliğini veren ise Mustafa Kemal Paşa oldu. 1919 yılından itibaren millî egemenlik fikrini her sahada işleyen Mustafa Kemal Paşa, bu fikri 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet’in ilanına kadar çıkardığı yasalarla fiilen hayata soktu (Tunaya, 2007).

“Cumhuriyetin ilânına giden süreçte millî egemenlik fikri” adlı çalışmanın amacı Türkiye’de kişi egemenliğinden halk egemenliğine geçişi tarihsel akış içerisinde aktarmaktır. Bu süreçte yaşanan gelişmeler dönemin perspektifine uygun olarak ele alınmış, günümüz kaynakları da kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın hedefi cumhuriyet rejimine geçiş sürecinde ülkede yaşanan gelişmeleri ve millî egemenlik fikrinin Türkiye’de nasıl bir biçimde hayat bulduğunu açıklamak, bu konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyenleri aydınlatmaktır.

Egemenlik Kavramı ve Egemenlik Kavramının Gelişimi

“Egemenlik” kelimesi günümüzde “üstünlük” anlamında kullanılmaktadır. Bu sözcük Fransız dilinde kullanılan “hégémonie” kelimesine benzetilmektedir. Günümüzde hegemonya olarak kullanılan bu kelime; bir gücün, bir ülkenin, bir sosyal grubun diğerleri üzerinde tahakkümünü ifade etmektedir (Kaya, 2022, s.215-218). Bilal Dindar, Fransızcadaki “hégémonie” kelimesinin

kaynağının Yunancadan geldiğini ileri sürmektedir. Buna göre; eski Yunancada var olan “hêgemôn” kelimesi “şef” anlamında kullanılmaktadır. “Hêgemonia” kelimesi “hêgemôn”¹ dan türetilmiştir. Otorite, yönetim, söz geçirme, güç, iktidar, nüfuz, üstünlük gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Aynı zamanda başka bir devlete hükmetme manasına gelmektedir (Dindar, 1989).

Türkiye’de ise “egemenlik” kelimesi “hâkimiyet” olarak da kullanılmaktadır. Egemenlik belirli bir toprak parçası üzerinde kural koyma ve hukuk oluşturma gücünü de ifade etmektedir. Bu güç siyasi erkin dayattığı yasallaşmış bir üst iradeyi temsil eder. “*Egemenlik, devlet kudretinin bir vasfıdır*” (Kaya, 2022, s.217).

Geçmişten günümüze kadar egemenlik kavramı üzerinde tartışmalar yapılmış, tartışmanın merkezinde ise egemenliğin kullanımı ve kaynağı yer almıştır. Egemenliğin sahibinin kim ve kaynağının ne olduğu konusunda yapılan akıl yürütmeleri zamandan zamana mekândan mekâna değişiklik göstermiştir. Bu sorulara verilen cevaplar yaşanan toplumun kültürel ve ekonomik değerlerine göre farklılık arz etmiştir. Akıl yürütücülerinin kimisi egemenliği ilahi kaynağa kimi beşeri kaynağa kimi tabii, fiziki kaynağa bağlamışlardı. Bu kaynakların birbirlerine zit noktaları olsa da ortak noktaları da vardır (Kodaman, 2001; Törel, 2009).

Egemenlik kavramının ortaya çıkması ve önem kazanması modern devletlerin inşası ile başlamıştır. Ortaçağ Avrupa devletlerinin büyük bir kısmında teokratik kaynaklı egemenlik anlayışı var iken bu kavram ilerleyen çağlarda yerini demokratik bir egemenlik anlayışına bırakmıştır (Özkaya, 2021, s.46). Aslında egemenlik kavramının ortaya çıkması insanların bir arada yaşama arzusu ile oluşan siyasi teşekküllerin yani devletlerin tesisi ile eş zamanlı gelişim göstermiştir. Avrupa’da feodalitenin çökerek krallıkların güçlenmeye başlaması ile egemenlik kavramı da özellikle Fransa’da hukuki bir kavram olarak kullanılmıştır.

Özellikle XVII ve XVIII. yüzyıllarda düşünceleri ile döneme damga vuran Thomas Hobbes, John Locke, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau egemenlik hakkı konusundaki fikirleri ile kendilerinden sonraki dönemi bile etkilemişlerdi. Jean Bodin ve Thomas Hobbes’ın düşünceleri egemenlik kavramının gelişimini sağlamıştı.

“Özellikle Bodin’in görüşleri Fransa’da merkezi devletin ortaya çıkışında esaslı bir dayanak teşkil etmiştir. Bodin’e göre, egemenlik siyasi toplumda mündemictir; nasıl bir geminin omurgası, yelkenleri, güvertesi varsa ve bunlar geminin gemi olmasını sağlıyorsa, bunlar olmaksızın bir geminin varlığından söz edilemiyorsa, toplumun üyelerini, aileleri ve dernekleri tek bir beden şeklinde egemenlik erkiyle birleşmeyen bir devlet de devlet değildir.” (Küçük, 2015, s.314; Ağaoğulları, 2011, s.407)

Ona göre egemenlik; mutlak, bölünemez, tek güçtür. Jean-Jacques Rousseau ise halk egemenliği konusunda fikirleri ile dünyada ünlenmiş bir kişidir. Rousseau’nun meşhur eseri olan “Toplum Sözleşmesi” incelendiğinde onun düşüncelerinin halk egemenliği teorisine kaynaklık ettiği fark edilmektedir. Demokrasi yani halk egemenliği, halkın kendi kendini yönetmesi fikri Rousseau kaynaklı bir düşünce olarak kabul görmektedir. Rousseau egemenliğin kaynağını halka dayandırmıştır (Rousseau, 2005; Kaboğlu, 2014). Rousseau’ya göre; devletin kurulma aşamasında toplumu oluşturan tüm bireylerin bu sürece dâhil olması, katılması gerekir. Onun düşüncesine göre devletin kuruluşu sırasında halkın onayının alınması ile birlikte çoğunluğun seçimi, çoğunluğun iradesi benimsenmeli ve kabul görmelidir. Çoğunluk iradesi olan genel idare mutlaklıdır. Genel idare, tek güçtür ve yanılmaz bir niteliktedir.

“Genel idare toplumun genelinin çıkarını amaçlamakla birlikte her zaman oybirliği biçiminde ortaya çıkmaz. Hatta genel idarenin Rousseau’da genellikle

¹ Archigos kelimesi hegemon kelimesi ile aynı anlamdadır.

çoğunluk iradesi ile aynı olduğu sonucu çıkarabilir. Nitekim “Toplum Sözleşmesi’nde” Rousseau, devletin oluştuğu ilk sözleşme dışında, çoğunluğun oyunun da geri kalanları her zaman bağlayacağını, bunun sözleşmenin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Çünkü Rousseau’nun düşüncesinde genel iradenin tüm özellikleri çoğunluk iradesinde de bulunmaktadır”(Hakyemez, 2003, 78-79).

Halk egemenliği teorisini ortaya koyan Rousseau, aynı zamanda kuvvetler birliğini savunmuştur. Ona göre halk çoğunluğunun idaresi nedeni ile yasama, yürütme ve yargı da ayrı olmamalıdır (Rousseau, 2005). Egemenlik bölünmez nitelikte ise, egemenlik farklı organlarca bölüşülmemelidir (Hakyemez, 83).

XVII. Yüzyılın önemli düşünürlerinden olan ve düşünceleri ile mutlakiyet yönetimlerine darbe vuran John Locke ise güçler ayrılığını savunmuştur. Locke, yönetenin otoritesinin mutlak olmadığını ileri sürmüş ve karşılıklı güven ile toplum sözleşmesinin meydana getirileceğini savunmuştur (Thomson, 1997). Yasama ve yürütmeyi birbirinden ayırmak istemesinin nedeni ise şahsi menfaatleri engellemektir. Kuvvetler ayrılığı ile yasama topluma ait olacak, yürütme gücü ise insanların hak ve özgürlüklerini sınırlandırmayacaktı (Eryücel ve Arslanel, 2011,11-13).

J. J. Rousseau, Montesquieu, Hobbes, Locke, Marx gibi düşünürlerin egemenlik ve devlet ile ilgili fikirleri zaman içerisinde teorik alandan pratik alana aktarıldı. Bu fikirler uygulama alanına girdi.

“Bunun sonucu devlet hukukileşti, hâkimiyetin kaynağı sosyalleşti, toplum (halk) millileşti, toprak (coğrafya) vatanlaştı. Özellikle, millet kavramının ortaya çıkması neticesinde halk yığınlarının milletleşmesi zaruri olarak millî devlet, millî hâkimiyet, millî irade, millî coğrafya gibi kavramları gündeme getirdi. Dolayısıyla, ferdi hürriyet ve eşitlik ilkeleri daha geniş anlam kazanarak millî ve millet hürriyeti, yani millî istiklal, millî hâkimiyet, milletlerarası eşitlik, milletlerin kendi kendini yönetme hakkı gibi anlamlarda ifade edilmeye başlandı. İhtilal süreci içinde, özellikle Napolyon harpleri sırasında Fransa’ya karşı kurulan koalisyonlar zamanında, umulmadık hadiselerin ve değişikliklerin ortaya çıkmasıyla ferdi hak ve hürriyetler yerini millî hak ve hürriyetlere terk etmiştir.” (Kodaman, 2001, s.45)

Osmanlı Devleti’nde Egemenliğin Kaynağı ve Geçirdiği Değişim

Eski Türklerde egemenliğin kaynağı ilahi idi. Eski Türklerin bilinen inancı ise Gök Tanrı’ydı (Kapağan, 2014, s.801-810). Egemenliğin kaynağı Gök Tanrı olarak kabul edilmişti. Eski Türklerde aile, kişi veya boy, Tanrı adına bu hâkimiyeti kullanmışlardı. Egemenlik ilahi kaynaklı olsa da kullanımı bakımından bölünmüştü. Egemenlik, ülkeyi yöneten hakanın erkek çocukları arasında bölüşülebiliyordu. Mevcut sistem Türklerin İslâm dinini kabul etmesine kadar sürmüştü. Hatta söz konusu sistem Türklerin İslâm dinini kabul etmesi ile devam etti. Osmanlı Devleti’nin kuruluş sürecinden itibaren egemenliğin kaynağında İslâmi ilahi anlayış da yer aldı. Türk ve İslâm kaynaklı egemenlik anlayışı özellikle Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim zamanından itibaren daha etkili bir biçimde kullanıldı.

“Osmanlı hâkimiyet anlayışının bir sentez sonunda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Yavuz’un halifeliği, Osmanlı hanedanına getirmesiyle Türk, İslâm sentezi tam anlamıyla gerçekleştirilmiştir. Böylece, hâkimiyetin mutlak ve bölünmezliği kabul edilmiş oldu. Padişah, otoritesini Kur’an, şeriat ve töre çerçevesi içinde kullanmak zorunda idi. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu her şeyden önce İslâmi bir hukuk devletidir; ancak, “hile-i şeriyeye” uygulamalarını da unutmamak lazımdır.

Bu anlayış ve bu durum Tanzimat’a kadar şu veya bu şekilde devam ede gelmiştir. Bu dönemden itibaren, Avrupa’nın tesiri ve baskısıyla liberal fikirler Osmanlı toplumuna girmeye başladı. Özellikle liberalizmin milliyetçilik anlayışı,

imparatorluktaki gayri Müslim ve daha sonraları gayri Türk unsurları üzerinde etkili oldu. Bu itibarla, liberal milliyetçilik ve liberal hâkimiyet anlayışı, Osmanlı Devleti lehine yeni ve güçlü bir hâkimiyet anlayışı getirmek şöyle dursun, mevcut hâkimiyeti de sarstı ve imparatorluğun parçalanmasını kolaylaştırdı.” (Kodaman, 2001, s.47)

Osmanlı padişahlarının bir kısmı, devletin zayıflaması nedeniyle ülkede bir takım ıslahatlar yaptılar. Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyıldan itibaren yapılan ıslahatların önemli bir kısmı Batı’dan esinlenilmiştir. Özellikle 1789 Fransız Devrimi’nin Osmanlı’ya olan etkisi ile bir takım ıslahatlar gündeme gelmişti. Bu süreçte ülkeye egemen olan gücün yani padişahın egemenlik haklarının dolaylı yollarla sarsıldığı gözlemlenmektedir. Padişahın mutlak gücünün sarsıldığı dönemde imparatorluk içindeki ayanlar oldukça güç kazanmıştı. Ayanlaşma sürecinin doruk noktaya ulaştığı dönemde yani 19. Yüzyılda padişahın yetkisi kısıtlanmıştı. Diğer yandan da devletin askeri sisteminde derin yaralar açılmış ve ayanların yanı sıra askerler de padişahın kendi egemenliğini kullanmasına çeşitli engeller ortaya çıkarmışlardı. Parçalanma sürecine giren devletin padişahları, iktidarlarını istemeyerek de olsa kısıtlamaya başlamışlardı. III. Selim’in Sened-i İttifak’ı buna en iyi örnektir. 1808 Sened-i İttifak ile padişah kendi gücünün dışında bir güce (Ayanlara), kanunsuzluğa karşı direnme hakkını tanıyordu. Vergi düzenlemeleri ve toplama konusunda ayanların da görüşleri dikkate alınmaya başlanıyordu.

Sina Akşin’in ifadesine göre;

“Sened uygulama alanı bulsaydı ayanlık resmiyet kazanacaktı. Sened’in kendisi bir çeşit anayasa niteliğini kazanacak, Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası olacaktı. Sened’te tarihteki demokratik ihtilallerin en önemli konusu olan vergi adaleti ve vergilerin danışılarak belirlenmesi ilkesi yer almaktadır. Nitekim danışılarak vergi koymanın parlamenter bir başlangıç niteliğinde olduğu da söylenebilir. Ayan ve devlet adamlarının cezalandırılmasıyla ilgili esas, insan hakları bildirgelerinin, hukuk devleti için mücadelenin konusunu oluşturur.” (Akşin, 2009, 26)

Osmanlı’da Sened-i İttifak ile padişahın mutlak gücü ayanlar tarafından sınırlandırılmaya çalışılsa da dönemin padişahı olan II. Mahmut ilerleyen zamanda ayanların gücünü kırmak için büyük bir çaba harcamıştı. Padişah mutlak otoritesinin sarsılmasını istemiyor ve bunun ile mücadele ediyordu. Sened-i İttifak’tan sonra Osmanlı’da padişahın mutlak gücünün sarsıntıya uğradığı süreç Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam etti. Siyasal, ekonomik ve askeri krizler yaşayan imparatorluğun mutlak gücü olan padişah gerek Avrupa’nın desteğini almak gerek ülkeyi düzeltmek adına Tanzimat Fermanı yani Gülhane Hattı Hümayunu ve Islahat Fermanı’nı ilan etti. Bu fermanlarda padişah, halka onların can ve mal güvenliğini sağlayacağını belirtiyor, Müslüman olanlar ve olmayanlar arasında eşitliği mümkün kılacak bazı yeni uygulamaları duyurmuş oluyordu. Nizami kanunların yapılacağı halka bildiriliyordu. Tabii burada günümüzdeki anlamıyla egemenlik kavramından ve kullanımında bir kaynak değişimi yaşandığından bahsetmek mümkün değildir. Halkın herhangi bir biçimde yönetime katılma arzusu bulunduğu ya da egemenliğin halkın lehine kullanılmaya başladığından söz etmek doğru bir yargı olmaz. Halkın, egemenliğe ortak olması için belli bir düşünsel aşamaya ulaşmış olması gerekir ki bunun ileriki yıllarda ülkenin aydınlarının “hürriyet talepleri” ile biçimlenmeye başlayacağından söz edebiliriz. Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Türk Demokrasi Tarihi’ndeki yeri inkâr edilemez. Sina Akşin’e göre; bu fermanlar Osmanlı’nın yarı sömürge haline düştüğü, düşkün hale geldiği bir döneme denk gelmişti. *“Ama Tanzimat’ın halkımızın insan hakları, hukuk devleti, demokrasi mücadelesinin bir başlangıcı olduğunu da unutmamak gerekir” (Akşin, 2009, s. 30-37).*

Osmanlı Devleti’nde padişahın mutlak gücünün sarsılmasına zemin hazırlayan diğer gelişme ise ülkede basın hayatında yaşanan bazı olaylardı. Ülkede 19. yüzyılın ortalarına doğru kurulmaya başlayan ve sayıları artan gazetelerin, hükümeti eleştirmeye başlaması ve bunun üzerine

hükümetin 1864'te Matbuat Nizamnamesi'ni çıkararak gazeteleri kapatmaya kadar gidecek cezaları vermesi yeni gizli bir örgütün (Meslek) kurulmasına sebebiyet vermişti. Bu örgüt içerisinde yer alan gazeteciler, basın özgürlüğünü çağrıştıran "hürriyet" sözcüğünü kullanmaya başlamışlardı ve bu sözcük artık yavaş yavaş siyasal anlam kazanıyordu. Ülkede Yeni Osmanlılar adı ile meydana gelen bir oluşumun temsilcileri, siyasal anlam arz eden hürriyet kavramını ortaya atmaya başlamışlardı. Hükümete karşı talepler bu süreçten itibaren sadece basın özgürlüğü şeklinde olmamış, meşrutiyet talebi de gündeme gelmişti. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi hükümet aleyhinde olan özgürlükçü akımın savunucuları olmuşlar fakat fikirlerinden dolayı payitahttan uzaklaştırılmışlardı. Geline süreçte bu yeni oluşum mutlak hükümdarlığa karşı bir tavır almıştı. Meşrutiyeti yani hükümdarın varlığının yanında seçimle gelerek yasaları yapan ve hükümeti denetleyen bir parlamentoyu Osmanlı'ya getirmeye çalışmışlardı. Bu oluşumun içerisinde yer alan aydınlar özellikle Fransız İhtilali'nin ideolojisinden etkilenmişler ve bu fikirleri savunurken Müslümanlıkla uyumlu bir biçime dönüştürmüşlerdi.

Akşin'e göre;

"Namık Kemal, J.J. Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramını alıp, bunun biat töreninde var olduğunu söylemiştir. Yani biat töreniyle uyruklar padişahu tanımak karşılığında, padişahla zulüm yapmaması, adaletli davranması için bir sözleşme yapmış sayılıyorlardı. Bundan, zulüm yapılırsa o zaman direnme, isyan hakkının doğduğu anlamı çıkıyordu. Siyasal hakları, parlamento usulünü ise Kuran'daki danışınız (meşveret) emrine bağlıyordu." (Akşin, 2009, s. 34-37)

Namık Kemal, devletin halktan ayrı bir vücudu olmadığını ve kendisine özgü hiçbir çıkarının olmayacağını düşünüyordu.

Osmanlı Devleti'nde askeri, mali iflasın yaşanması, Balkan topraklarında devletin aleyhine ayrılıkçı hareketlerin görülmesi, Avrupa ve Çarlık Rusya'nın ülke toprakları üzerindeki baskıları üzerine dönemin aydınları meşruti yönetim taleplerini gündeme getirmişlerdi. Kötü yönetimden ve mali iflastan kurtuluşun bir anahtarı olarak görülen Meşrutiyet, II. Abdülhamit'in iktidarının hemen başında 23 Aralık 1876'da Tersane Konferansı açılmak üzere ilan edildi. Mithat Paşa'nın hazırladığı Kanun-ı Esasi kabul edildi. Osmanlı halkı Kanun-ı Esasi ile padişahın mutlak yönetiminin yanı sıra ilk defa bir anayasa ile yönetilecekti. Halk, kendi yönetimini üstlenmiş gibi görünse de bu dönem uzun sürmeyerken egemenliğin kaynağı kısa bir süre sonra yine padişahın mutlak otoritesinde toplanacaktı. Kısa da olsa Meşrutiyet deneyimi, Osmanlı'daki demokrasi, eşitlik mücadelesi için önemliydi. Osmanlı'da ilk defa anayasaya göre, Mebusan Meclisi ve Âyan Meclisi oluşturulmuştu. Üyeleri seçimle oluşturulmuş Mebusan Meclisi, egemenliğin halk tarafından paylaşımı konusunda bir ilk olarak değerlendirilebilir (Mardin, 2019; Akşin, 2009, s. 42).

"Büyük ümitlerle açılan Meclis-i Mebusan ancak altı ay kadar toplu kalabilmiştir. Bu süre içinde seksen altı toplantı yapabildiği. 14 Şubat 1878'de inikatları yeni bir emre kadar Padişah tarafından kapatılmıştır. Geçici izlenimi veren bu erteleme otuz bir yıl sürmüştür. 1878'den itibaren yeniden mutlak bir saltanat kurulmuş, Meşrutiyet yalnızca salnamelerin ilk sayfalarında metni yayınlanan fakat uygulamasına yanaşılmayan 1876 Kanun-ı Esasî'sinin anısına bağlanmıştır. Bu anıyı Jön Türkler yarım yüzyıla yakın çalışmaları ile canlı tutmuşlardır." (Tunaya, 2007, s.295)

Tarık Zafer Tunaya'ya göre; 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet, Batı'daki örneklerine oranla bazı eksikliklere sahipti. 1876 Kanun-ı Esasî'si Osmanlı'nın ilk Anayasası idi. Ancak konuya özgürlüklerin güvencesi açısından bakıldığında bunu bir zayıf nokta olarak görmekteydi. Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet'in bitimine kadar ki yenilik hareketlerinin başarısızlığa uğramasının nedenlerinden bir tanesi hareketlerin yukarıdan aşağıya bir seyirde olmasıydı. Bu

konuda Batıya bakıldığında durumun tam tersinin olduğu görülmektedir. Batılı devletlerde egemen olan kralın otoritesini azaltmak, yönetime halkın temsilcilerini katmak amacıyla olan ihtilallerin ve özgürlükçü hareketlerin aşağıdan yukarıya doğru olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmaz. Fakat Osmanlı'da padişahın otoritesini azaltmaya ilişkin hareketler aşağıdan yukarıya doğru görülmemiştir. İslahat hareketlerinin başladığı günden 1876 yılına kadar Osmanlı padişahları, halka bir takım haklar ve serbestlikler verirken yani kendi kendilerini sınırlarken bunu halkın talebi veya ihtilali ile yapmamışlardır. Fakat padişah II. Abdülhamit'e karşı 1878 yılından sonra başlayan ikinci Jön Türk hareketi, otuz yıldan fazla sürmüştür. Meşrutiyetçi ideoloji ilk defa aşağıdan yukarıya olmak üzere Jön Türkler tarafından öne sürülmüştür (Başgil, 1957; Tunaya, 2007, s.296).

“II. Meşrutiyet ilk defa Saray'a karşı kitlenin girişmiş olduğu, ilk defa olarak aşağıdan yukarı özelliklere sahip bir harekettir. Halk unsurunun –bütün çeşitliliğine, bütün iç anlaşmazlıklarına rağmen- bu harekette aktif rolü olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanında halk unsurunun bir etken olduğu kuşkusuzca da bu karışma onun tam bir halk hareketi sayılmasına imkân verecek kadar ağır basmış değildir” (Tunaya, 2007, s.298).

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan ve 1918'e kadarki dönemde bir nevi Osmanlı aydınlanması söz konusu olmuştu. Buna düşünce özgürlüğüne kavuşulması ve yayın hayatındaki bazı ilerlemeler neden olmuştu. Düşünce özgürlüğü ve siyasi partilerin kurulması da günümüzde demokrasi dediğimiz kavramın Anadolu'da oluşumuna katkı sağlamıştır. Zafer Toprak'ın dediği gibi;

“Maddi uygarlığın gerektirdiği siyasi ve toplumsal özelemler bu yıllarda açıkça ifade edilecekti. Tüm engemelere karşın Meclis-i Umumi, Türkiye'de çoğulcu, parlamenter yaşama yönelik önemli bir adım sayıldı. Gündemdeki anayasal düzen değişikliği ve giderek güçlenen ulusal egemenlik özlemi Avrupa'nın 19. Yüzyılda geçirdiği dönüşümlerin bir iz düşümüydü. II. Meşrutiyet yıllarında Fransız Devrimi'ne sık sık gönderme yapıldı. Meşrutiyet yıllarında temel hak ve özgürlükler Fransız Devrimi'nin esintilerinin bir uzantısı idi. Meşrutiyet aydını için “hürriyet” in “millî hâkimiyet” e oranla önceliği vardı. Daha doğrusu “millî hâkimiyet” in gereği yeterince idrak edilemiyordu. Ne de olsa devletin başında Osmanlı hanedanı vardı ve gücünü “Tanrı”dan alıyordu.”(Toprak, 2022, s.91,107)

Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanına Kadar Geçen Süreçte Millî Egemenlik Kavramı ve Millî Egemenlik Aşamaları

Osmanlı Devleti çöküş döneminde büyük bir toprak parçası kaybetmişti. Balkan topraklarının elden çıkmasının ardından devlet, yeni bir dünya savaşına doğru sürüklenmişti. Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra devlet yönetiminde özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ünlü üç paşası olan Enver, Talat ve Cemal Paşalar etkili olmuştu. 1914 yılında Almanya, Avusturya Macaristan ve İtalya'nın oluşturduğu ittifaka katılan Osmanlı Devleti'nin bu savaşa girmesinin sebebi kaybettiği toprakları geri alma isteği idi. Fakat Osmanlı yönetimi I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış, 30 Ekim 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştı. Mondros bırakışmasından sonra düşman donanmaları 13 Kasım 1918'de İstanbul önüne gelerek, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmıştı. Bundan sonra Osmanlı Padişahı ve Osmanlı Hükümeti büyük bir baskı altında tutulmuş, Osmanlı Meclis-i Mebûsanı son kez 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştı (Bayur, 1991). Meclis 72 mebusun katılımı ile son kez açılmıştı. Katılımcıların büyük çoğunluğu Müdâfaa-i Hukukçulardandı. Bu meclis, Mîsâk-ı Millî Beyanname'si'ni kabul etmişti. Akabinde İtilaf Devletleri'nin güçleri 16 Mart 1920 yılında İstanbul'u işgal ederek, Meclis-i Mebûsanı basmışlardı. Birçok Müdâfaa-i Hukukçu mebus tutuklanarak, sürgüne gönderilmişti. *“Bunun üzerine varlığını kanıtlamak isteyen meclis kendi iradesiyle oturumlarına ara verdi; nihayet 11 Nisan'da padişah iradesiyle kapatıldı”* (Akyıldız,

2003, s.245-247). Böylece halkın kısmen de olsa egemenliğini kullandığı meclis tarihe karışmıştı. Fakat kısa bir süre sonra Anadolu'nun başka bir kentinde, Ankara'da 23 Nisan 1920 yılında yeni bir meclis açılacak ve bu meclis, halk adına egemenliği kullanacaktı. Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği ve büyük çabaları ile açılmıştı. Ancak Büyük Millet Meclisi açılmadan önce Mustafa Kemal Paşa'nın halk egemenliği fikrini hangi mecralarda işlediğini ve onu bu düşünceye sevk eden etmenleri irdelemek gereklidir.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçerek buradan işgalci devletlere karşı bir mücadele yürütme fikrindeydi ve bu fikri hayata geçirebilmek için bir ön hazırlık yapmıştı. Bu ön hazırlık sürecinde Havza Genelgesi ve Amasya Tamimi'ni yayınladı. Erzurum ve Sivas Kongreleri toplandı. Bu genelge ve kongrelerde vatanın durumu hakkında tespitler, yapıp vatani kurtarmak için çözüm yolları üzerinde duruldu. Millî Mücadele'nin rotası belirlendi. Söz konusu mücadele vatani işgal eden emperyalist devletlere karşı verilecekti (Akşin vd., 2000, s.58-84). Bu mücadele ile eş zamanlı olarak millî hâkimiyeti tesis etmek için büyük bir direnç de gösterilecekti. Bu iki mücadelenin lideri ise Mustafa Kemal Paşa idi.

Mustafa Kemal Paşa “millî egemenlik”, “millî hâkimiyet” kelimesini ilk kez Amasya Genelgesi'nde gündeme getirmişti. Amasya Genelgesi'nde yer alan “*milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” ifadesi ile halk iradesine dayanan bir gücün Türkiye'nin kaderini belirleyeceğini açıklamıştı (Ata, 2008, s.84). 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde de vatanın geleceği için çok önemli kararlar alınırken burada en çok göze çarpan maddelerden bir tanesi de halk egemenliği ile ilgili olanı idi. Umûmî Kongre Beyânâmesi'nin 2. maddesinde bu durum oldukça açık bir biçimde yer almıştı. Buna göre; “*Câmi'a-i Osmaniye'nin tamâmiyeti ve istiklâl-i millîmizin te'mini ve makâm-ı mu'allâ-yı Hilâfet ve Saltanat'ın masuniyeti için Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve irâde-i milliyeyi hâkim kılmak esâs-ı kat'idir*” (Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), 2003, s.83). Yine aynı beyannamede irâde-i milliye konusuna şu şekilde vurgu yapılmıştı:

“Milletlerin kendi mukadderâtını bizzât ta'yîn ettiği bu târihî devirde hükûmet-i merkeziyemizin de irâde-i milliyeye tâbi' olması zaruridir. Çünkü irâde-i milliyeye gayr-i müstenid herhangi he'yet-i hükûmetin indî ve şahsî mukarrerâtı milletçe mutâ' olmadıktan başka haricen mu'teber olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar mesbûk ef'al ve netayic ile sâbit olmuştur. Binâen-aleyh milletin içinde bulunduğu hâl-i zucret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzât tevessüle hâcet kalmadan hükûmet-i merkeziyemizin Meclis-i Millî'yi hemen ve bilâ-ifâte-i ân toplaması ve bu suretle mukadderât-ı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği bi'l- cümle mukarrerâtı Meclis-i Millî'nin murakabesine arz etmesi mecburidir” (Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), 2003, s.84)

Müdafaa-i Hukukçular, ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan kurtarılması için millî iradenin merkeze alınması ve meclisin toplanmasını zorunlu görmüştü. Millî iradenin sağlanması Meclis-i Millî'nin toplanması ile mümkün olacaktı. Ülkenin kurtuluşu için bu mecliste çözüm yolu aranacaktı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu talepleri gündeme getirmeye devam etti. Cemiyet, İstanbul Hükümeti ile olan görüşmesinde de bu konuyu dile getirmişti.

20 Ekim 1919'da Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye'si üyelerinden Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami ve Rauf Bey arasında müzakere yapılırken ilk müzakerenin zabıtnamesinde ilk dikkat çeken ifade şu idi:

“Osmanlı kavminin hükümdarlarına karşı asırlardan beri muhafaza eyledikleri rabita-i kudsiye memleketin maruz kaldığı son felaketler muvâcehesinde bir kat daha kesb-i kuvvet etmiş olup bütün âlem-i İslâm için bugün dahi kavî ve mukaddes bir istinadgah ve yegane penâh teşkil eylemekte olan Makam-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye'nin te'min-i bekâ ve mahfûziyeti gayesi Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hedef-i aslisi olduğu müdellelen şerh ve tafsil edildikten sonra umûmî kongrenin fi 11 Eylül sene 1335 tarihli beyannamesi mevâddının tezekkürüne başlandı.” (Belgelerle..., s.99, BOA, BEO.SYS, 34-64/III_9)

Amasya'daki görüşmede Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 tarihli bildirisine başlanmadan önce yukarıda geçen ifadede olduğu gibi İstanbul Hükümeti'nin güvenini kazanmak için halife ve saltanatın korunması, kalıcılığı konusunda güvence vermişti. Padişahlık, halifelik reddedilmiyor, bu makamlara karşı çıkılmıyordu. Bununla beraber, işgale uğramış olan ülke topraklarının geleceği ile ilgili tarihi kararların alınması için Meclis-i Millî'nin toplanması konusunda ısrar ediliyordu. Enver Ziya Karal'a göre; Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar Hilâfet ve Saltanat müessesine gösterilen bağlılık Millî Mücadele yıllarında da ifade edilmişti. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ulaşılmak istenen amaç; “Osmanlı vatanının tamamiyeti ve makamı muallâyı hilafet ve saltanatın ve istiklâli milliyeinin masuniyeti zamanında “kuva-yı milliyeyi âmîl ve irade-i milliyeyi hâkim kılmaktır” düsturu ile gösterilmiştir”. Karal'a göre; Sivas Kongresi'nden sonra gelişen Millî Mücadele'nin türlü safhalarında sık sık ve kuvvetle saltanat ve hilafet mefhumları üzerinde durulmuştu. Misak-ı Millî'nin dördüncü maddesi şu şekilde başlamaktaydı: “İslâm hilâfetinin makarrı, saltanatın payitahtı ve Osmanlı Hükümeti'nin merkezi olan İstanbul şehri...” burada görüldüğü üzere saltanat ve hilafete karşı bir olumsuz ifade yoktu (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020, s. 173-175, Karal, 1948, s.7; Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 17 Şubat 1336, Devre:4,Cilt:1, İçtima Senesi:1, s.143-146).

Nihayet 12 Ocak 1920 yılında son kez Osmanlı Meclis-i Me'bûsan'ı toplanmış, Mîsâk-ı Millî kabul edilmişti (Bayur, 1991). Ancak kısa bir süre sonra 16 Mart 1920'de Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul, İtilaf Devletleri'nce işgal edildi. İtilaf Devletleri'nin Meclis-i Me'bûsan'ı basması ve başkenti işgal etmesi neticesinde milleti temsil edecek ve vatanın kaderini eline alacak yeni bir güç ortaya çıktı. O da Büyük Millet Meclisi idi. 23 Nisan 1920 yılında Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Mebuslar Meclisi'nin İstanbul'da toplanması halinde meclisin saldırıya uğrayacağını ve dağılacığını öngörmüştü. Bu durumda alacağı tedbir ve hamleleri önceden düşünmüştü. O da Ankara'da toplanmaktı. Mustafa Kemal Paşa bu durumu Nutuk adlı eserinde açıkça belirtmişti (Gazi Mustafa Kemal Atatürk-Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, 2020, s.244). Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 tarihli bildirisinde olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanması gerektiğini ifade etmişti. Hatta Büyük Millet Meclisi açılmadan önce komutanlara göndermek istediği telgrafın taslağında “kurucu meclis” deyimini kullanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, konuyu şu şekilde ifade etmişti:

“Ben ilk yazdığım taslakta “kurucu meclis” deyimini kullanmıştım. Amacım da toplanacak meclisin ilk anda “ rejim”i değiştirmek yetkisiyle donanmış olmasını sağlamaktı. Fakat bu deyim kullanılmasıdaki amacı gereği gibi açıklayamadığım veya açıklamak istemediğim için, halkın alışmadığı bir deyimdir diye, Erzurum ve Sivas'tan uyarı aldım. Bunun üzerine “olağanüstü yetkilere sahip bir meclis” deyimini kullanmakla yetindim” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk-Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, 2020,s.287).

Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı sırada bile Mustafa Kemal Paşa, saltanat ve halifelik makamına karşı çıkmamıştı. Meclis açıldığında hükümetin kurulması da bir sorun olmuştu. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa şu şekilde açıklamıştı:

“Gerçek, Osmanlı saltanatının ve hilafetin çökmüş ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni ilkelere dayalı, yeni bir devlet kurmaktan ibaretti. Fakat durumu olduğu gibi açıklamak, amacın büsbütün kaybedilmesine yol açabilirdi. Çünkü halkın düşünce ve eğilimleri, henüz padişah ve halifenin özürürlü durumda

bulunduğu merkezindeydi. Hatta Meclis'te, ilk anda hilafet ve saltanat makamıyla ilişki kurmak ve İstanbul hükümetiyle uzlaşma aramak akımı baş göstermişti.” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.298)

Enver Ziya Karal da Yeni Türkiye Devleti'nin kurulduğu sıralarda, saltanat rejimine bu kadar kesin bir bağlılık gösterilmesinin sebeplerini madde madde şu şekilde açıklamıştı:

- “1. Türkiye Büyük Millet Meclisi zahiren İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi üzerine dağıtılan Meclis-i Mebusan'ın yerini tutmak için toplanmış bulunuyordu.
2. Türkiye Büyük Millet Meclisi bir rejim meselesi halletmek için değil fakat vatan topraklarının tamamîyetini ve milletin istiklâlini sağlamak vazifesi karşısında bulunuyordu.
3. Milletvekillerinin pek çoğu duygu bakımından saltanat ve hilafete bağlı idiler. Memleketin birliğe ihtiyacı olduğu günlerde hükümet rejimi meselesinin ortaya atılması memleket umumi efkârının ikiye bölünmesine sebep olabilirdi.
4. Saltanat hükümetinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı yapmayı düşünebileceği bir mücadele için ortada meşru sebep bırakılmak istenmiyordu.
5. İtilaf Devletleri'nin Padişah ve Halifeyi müdafaa etmek perdesi altında Türkiye'de bir iç harp yaratmaları bir dereceye kadar önlenmiş oluyordu.” (Karal, 1948, s.7)

Görüldüğü üzere, ülkede hem bir padişah hem de ondan ayrı olarak yeni bir meclis vardı. Aslında bu meclisin açılması ile halk egemenliği sağlanmış oluyordu. Halk egemenliğinin hayat bulduğu bu meclisin yanı sıra ülkede saltanat ve hilafetin de varlığı tamamen Türkiye'nin kendine özgü iç koşulları ve güvenlik meselesinden kaynaklı idi. Mustafa Kemal Paşa sadece halk egemenliğini her türlü gücün üstünde tutmaktaydı. Fakat ülkenin güvenliği açısından ihtiyatlı davranmak zorundaydı. Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra en önemli konu hükümetin kurulması meselesi idi. Mustafa Kemal Paşa, hükümetin kurulması ile ilgili meclise sunduğu bir önerisinde amacını saklı olarak sunmuştu. Esaslar ise şu şekildeydi:

- “1. Hükümet kurulması zorunludur.
2. Geçici olarak bir hükümet başkanı tanımak veya bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.
3. Meclis'te yoğunlaşan ulusal iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koyduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.
4. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır. Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurul hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı, bu kurulun da başkanıdır. Padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği yasal ilkeler çerçevesinde durumunu alır.” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.299).

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk adlı eserinde bu ilkelere dayalı olan hükümetin niteliğini şu şekilde açıklamıştı: “Böyle bir hükümet, ulusal egemenlik temeline dayanan halk hükümetidir; Cumhuriyet'tir” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.299).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ertesi günü Mustafa Kemal Paşa, mecliste yaptığı konuşmasında Anadolu'da Türk halkına yapılan haksızlıkları dile getirmiş, halkın işgal ve tecavüzler karşısında yardım istediğini belirtmişti. Bu durumda da kendi bakış açısını şu şekilde ifade etmişti: “Hayat ve şahsiyetim kendi malı olan necip ve mazlum milletimizin bu haklı talebi üzerine artık benim için en mukaddes vazife irade-i milliyeye mütavaatı herşeyin fevkinde

görmekti” (TBMM ZC, 24 Nisan 1920, s.9). Mustafa Kemal Paşa, meclis henüz açılmışken halk iradesi için çalışacağını açık bir dille anlatmıştı. Kendisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi seçildikten sonra yaptığı konuşmada da bunu destekleyen şu ifadelerde bulunmuştu:

“Gerek hayat-ı askerîye ve gerek hayat-ı siyasiyemin bütün edvar ve safahatını işgal eden mücadelâtimda daima düstur-u hareketim irade-i milliyeye istinad ederek milletin ve vatanın muhtaç olduğu gayelere yürümek olmuştur. Bugün heyeti muhteremenizin âra-yi umumiyesinde tecelli etmiş olan itimad-ı millîyi liyakatimin çok fevkında görmekle beraber şahsım için gaye olarak değil, müştereken giriştiğimiz mücahede-i mukaddesenin mâtufluk olduğu gayeleri istihşâl için milletin bahşettiği bir istinatgâh olarak telâkki ediyorum.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 2006)

İtilaf Devletleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasını hoş karşılamamış ve Türklere Sevr Antlaşması’nı kabul ettirmeye çalışmışlar, Büyük Millet Meclisi’nin varlığını ortadan kaldırmak için İstanbul Hükümeti ile işbirliği yapmaktan da çekinmemişlerdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne baskı yapmak için Anadolu’ya Yunan ordusu sürülmüştü. Fakat Türk ordusu, Batı Cephesi’nde I. İnönü Savaşı’nda Yunan ordusunu yenmeyi başarmıştı. Bu başarının ardından İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması üzerinde bazı değişiklikler yaparak Türk ve Yunan temsilcilerinin katılımı ile 21 Şubat 1921 yılında Londra’da bir barış görüşmesi planlamışlardı. Bu konferansa İstanbul Hükümeti davet edilmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden de delegeler resmen çağrılmıştı (Sonyel, 1991). Sadrazam Tefvik Paşa, İtilaf Devletleri tarafından gönderilen daveti Mustafa Kemal Paşa’ya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa 28 Ocak 1921’de Tefvik Paşa’ya gönderdiği bir telgrafta şu sözleri söylemişti:

“İrade-i milliyeye müsteniden Türkiye’nin mukadderatına vâzi’u’l- yed olan yegâne meşrû’ ve müstakil kuvve-i hâkime Ankara’da müstemirren mün’akid Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Türkiye’ye müte’allik bi’l-cümle mesâ’ilin halline me’mûr ve her türlü münâsebat-ı hariciyede muhatab ancak iş bu meclisin heyet-i hükümetidir. İstanbul’da herhangi bir heyetin min külliül-vücûh bir vaz’-ı meşrû’ ve hukukisi yoktur. Binâen-aleyh böyle bir heyetin kendine hükümet namını vermiş olması milletin hukuk-ı hakimiyetine sarâhaten mugâyir ve bu nam altında memleket ve milletin hayatına aid mesailde hârice karşı kendini muhâtab göstermesi nâ-kâbil-i tecvizdir ve memleket nâmına meşrû’ muhâtab hükümetin Ankara’da olduğunu kabul ve ilan etmektedir.” (Belgelerle... s.171; BOA, BEO.SYS,34-64/IV-2_9)

Bu sözlerle Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ulusal iradeye dayanarak Türkiye’nin kaderine el koymuş tek yasal ve bağımsız egemen güç olduğunu açık bir dille belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Tefvik Paşa’ya gönderdiği telgraflarda Londra Konferansı’nda ülkeyi ayrı ayrı temsil edecek iki heyetin varlığının büyük sakıncalar doğuracağını sürekli olarak anlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Tefvik Paşa’ya gönderdiği telgrafta Türk milletini tutsaklığa ve yok olmaya mahkûm etmeye çalışan ülkeler karşısında, ulusal hakları savunurken, ülkenin maddi ve manevi bütün kuvvetlerinin birlikte hareket etmesinin zorunlu olduğunu anlatmıştı. Bunun için de Osmanlı padişahının millî iradenin belirlediği tek merkezin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu resmen ilan etmesi gerektiğini belirtmişti. Fiili ve hukuki olarak Türkiye’deki yegâne yasal hükümeti olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin belirlediği ilkeleri kabul ettirmek ve bu esasları İtilaf Devletleri’ne onaylatmak için padişahın kendi durumunu düzeltmesi ve belirlemesi gerektiği ifade edilmişti. Mücadeleyi iyi bir sonuca götürmek için bu zorunlu görülmüş, aksi durumda doğacak olumsuz sonuçlarda padişahın sorumlu tutulacağı bildirilmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın 27 ve 28 Ocak 1921 yılında Tefvik Paşa’ya gönderdiği telgraflara verilen cevaplardan dolayı konunun İstanbul tarafından gereği gibi değerlendirilmediğini düşünmüş ve bunun karşılığında Tefvik Paşa’ya 30 Ocak 1921 yılında gönderdiği telgrafta 20 Ocak 1921 yılında kabul edilen Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun

temel maddelerini bildirmişti. Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun temel maddelerinden birkaçı şöyleydi:

- “1. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın mukadderatını kendisinin ve gerçek olarak yönetmesi ilkesine dayanır.
2. Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.
3. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” unvanını taşır.” (Resmî Gazete, 7 Şubat 1337, No:1,s.89-91; TBMM ZC, 20 Ocak 1921, D.I, C.7, 135. İhtima)

Türkiye'nin ilk Anayasası olan Teşkilât-ı Esâsiye, Rousseau'nun çoğunlukçu demokrasi anlayışından etkilenmişti. 1921 Anayasası'nın ilk iki maddesinde demokratik bir ruh vardı. Hakyemez'e göre; 1921 Anayasası'nda demokrasi anlayışı iktidarı bölüştürücü bir niteliğe sahip değildi. Bu anayasada kuvvetler birliği vardı. Egemenlik millete aitti. Yasama ve yürütme yetkisi milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanmıştı. “Özellikle 1921 Anayasası'nda çok net biçimde fark edilen kuvvetler birliği sistemi tam anlamıyla Rousseau'nun görüşlerine uygun bir örgütlenmedir. Nitekim Rousseau kuvvetler ayrılığını, birbirine bağlı olan parçaları ayırdığı için şiddetle eleştirmektedir. Çünkü egemenlik bölünmez niteliğe sahip olduğuna göre, egemenliğin farklı organlar tarafından bölüşülmesi de mümkün olmamalıdır”. Hakyemez'e göre; “yasama organının icra organı olması ve sürekli egemene hesap verme zorunluluğunun bulunması, egemen olan varlığın hükümete emanet ettiği yetkiyi sınırlama, değiştirebilme ve geri alma yetkisine sahip olması Rousseau'nun öğretileri arasındaydı ve 1921 Anayasa'sında da bunun izleri vardı” (Hakyemez, 2003, s.84).

1921 Anayasası'ndan sonra Türkiye'de millî egemenliğin gerçekleşmesi adına çok önemli başka gelişmeler yaşanmıştı. Bu gelişmelerin ilki Türkiye'de halen var olan fakat gerçekte sadece isminden ibaret olan içi boşalmış bir makamın kaldırılması idi. O makam da saltanat makamı idi. Kişisel egemenliğin kaldırılması hem tam halk egemenliği hem de yeni devletin siyasal sınırlarının çizilmesi açısından çok önemli idi. Saltanat makamı yeni kurulan devletin siyasal sınırlarının çizilmesi konusunda engel yaratmaktaydı. Millî Mücadele, Türkiye tarafından başarı ile sonuçlanmıştı. Savaş sonrasında İsviçre'nin Lozan kentinde toplanacak barış konferansına ise başarının gerçek sahibi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileri çağrılmıştı. Fakat İtilaf Devletleri, Padişah Vahdettin Bey ve onun hükümeti olan İstanbul Hükümeti'ni tanımak niyetinden vazgeçmemiş, onları da konferansa çağırılmıştı. Bu durumda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin elini güçlendirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, saltanatın kaldırılmasını gerekli görmüştü. Mustafa Kemal Paşa bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Bu birlikte davet edilme durumu, kişisel egemenliğin kaldırılması işini kesin olarak sonuçlandırdı. Gerçekten de 1 Kasım 1922 tarihli kanun gereğince hilafet ile saltanat birbirinden ayrıldı. İki buçuk yılı aşkın bir zamandan beri fiilen hükmünü yürüten ulusal saltanat doğrulandı. Hilafet, açıklık kazanmış bir hakka sahip olmaksızın bir süre daha bırakıldı” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.460).

Türkiye'de saltanatın kaldırılmasından hemen önce konu hakkında mecliste yapılan fikir alışverişleri oldukça dikkat çekicidir. 30 Ekim 1922 tarihli meclis oturumunda Sadrazam Tevfik Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraf okunmuştu. Bu telgrafta Anadolu'da kazanılan zaferin Ankara ve İstanbul arasındaki ihtilaf ve ikiliği kaldırdığı iddia edilmiş ve Avrupa'da yapılacak olan barış görüşmesine hem İstanbul Hükümeti'nin hem de Ankara'nın davet edildiği yazılmıştı. Bu telgraf mecliste okunduğu vakit mebuslar arasında Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin pozisyonu hakkında önemli tartışmalar yaşanmıştı. Kimi mebuslar Sevr'i

imzalayan İstanbul Hükümeti ile hareket etmenin mümkün olmadığını, hâlihazırda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre egemenliğin halka ait olduğu ve bunu temsil etme hakkının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğunu dile getirmişlerdi. Mebuslardan Feyzi Bey bunu şu şekilde ifade etmişti:

“Hâkimiyetin bugün tamamıyla millete ait olduğunu Büyük Millet Meclisi her suretle efkârı umumiye-i cihana göstermiştir. Çünkü muharebelerin neticesinde tecelli etti ki; bugün Bab-ı Âli milletin aleyhine olan Sevr muahedelerini kabul etmekle kendisini artık böyle bir sulh konferansında milleti temsil etmek hakkından tamamıyla ıskat etmiştir. Ve bütün millet bu fikirdedir. Efendiler, Makamı Hilâfet tahtı esarettedir. Ve esarete olduğu için ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi muhafaza edebilir” (TBMM ZC, 30 Ekim 1922, D:I, C:24, 129. İçtima, s.277).

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ise saltanat ve halk egemenliği konusunda şu ifadeleri kullanmıştı:

“Saltanata alışmış imparatorlar, haşmetpenahlar hâkimiyeti milliyeden canavar gibi korkarlar. Biz efendiler bundan sonra her kim olursa olsun buna kanmayız, hâkimiyeti millîyenin evsafı vardır, şeraiti vardır. Ona dâhil olurlar. Hâkimiyeti millîyeyi bunlar tanır. Bunun hilâfında olanlara karşı, millete musallat olmuş beladır diye daima onunla mücadele ederim” (TBMM ZC, 30 Ekim 1922, D:I, C:24, 129. İçtima, s.275)

diyerek milli egemenliğin öneminden bahsetmişti. Mebuslardan Feyzi Bey ise

“bugün millet artık Osmanlı Saltanatını tarihe karışmış farz ediyor, millet artık Osmanlı Saltanatını tanımıyor, doğrudan doğruya milletin saltanatını tanıyor. Ve Kanunu Esaside olan maddelere, on senelik Meşrutîyetin ilk devresinden beri tarihi inkılâbımıza bakarsak devir devir, zaman zaman daima milletin aleyhine mukarrerat çıkmıştır. Milletin yalnız bir refah devresi varsa o da Büyük Millet Meclisi'nin küşadından sonra açılmıştır. Artık bundan sonra millet saltanat sevdasında olanların arkasından koşmayacaktır” (TBMM ZC, 30 Ekim 1922, s.277).

şeklinde bir konuşma yapmıştı.

Burdur Mebusu İsmail Subhi Soysallı ise Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada; Babıâli ismi altında İstanbul'da bir hükümet veya bir devlet tanımadığını, bu devletin tarihe karıştığını, Misak-ı Millî sınırları içinde Türkiye'nin tek meşru temsilcinin Büyük Millet Meclisi olduğunu ifade etmişti. Kendisi, hali hazırda TBMM varken İstanbul Hükümeti adını taşıyan gücün temsilcilerinin barış konferansına gitmek istemesini doğru bulmamıştı. Bu nedenle bu girişimde bulunmaya çalışanların Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre cezalandırılması gerektiğine dair bir önerge sunmuştu. Aynı gün Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ile 78 arkadaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun munkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümetinin onun vârisi bulunduğuna ve Makam-ı Hilâfetin esarettен kurtulacağına dair bir takrir sunmuşlardı (TBMM ZC, 30 Ekim 1922, s.292).

1 Kasım 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ile arkadaşlarının; Hilâfetin Hanedanı Âl-i Osman'a ait olduğuna ve Halifenin bu Hanedandan Büyük Millet Meclisi'nce intihap olunacağına dair takrir müzakere edildi (TBMM ZC, 1 Kasım 1922, s.301). Mustafa Kemal Paşa bu müzakerenin en başında Türk ve İslâm Tarihi'nden örnekler vererek mebusları halifelik ve Türklerde egemenliğin kullanma biçimi hakkında aydınlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasında egemenliğin halka ait olduğunu şu sözleri ile ifade etmişti:

“Tarihi cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman Devleti tesis eden ve bunların hepsini hadisat ile tecrübe eyleyen Türk Milleti bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felâketlerin karşısında meftur olduğu kabiliyet ve kudretle ahzı mevki etti. Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntahap vekillerden tereküb eden bir Meclis-i Âli’de temsil etti. İşte o Meclis, Meclis-i Âli’nizdir; Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Millet’in saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Ve bu makamı hâkimiyet’in hükümetine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir makamı saltanat, bundan başka bir heyeti hükümet yoktur ve olamaz.” (TBMM ZC, 1 Kasım 1922, s.310).

Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının sunduğu tavrakir müzakere edilirken Lazistan mebusu Ziya Hurşid, Bey ve bazı mebus arkadaşları bu teklifin Şer’iye, Adliye ve Kanun-u Esasi encümenlerinden mürekkep müşterek bir encümen tarafından tetkik edildikten sonra oylanması konusunda bir teklif sunmuşlardı (TBMM ZC, 1 Kasım 1922, s.312). Mustafa Kemal Paşa bu ortak komisyonun, konuyu kendisinin ve mebus arkadaşlarının güttüğü amaca uygun bir biçimde çözeceğine ve karar vereceğine inanmamıştı. Nitekim Şer’iye Komisyonu saltanat ile hilafetin ayrılamayacağını iddia etmişti. Ortak komisyonun istenilen çözümü üretmeyeceğini anlayan Mustafa Kemal Paşa devreye girerek;

“Egemenlik ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla verilmez. Egemenlik, saltanat, kuvvet ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk ulusunun egemenlik ve saltanatına el koymuşlardı. Bu zorbalıklarını altı yüzyıl sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganların hadlerini bildirerek, egemenlik ve saltanatını, ayaklanarak, kendi eline gerçekten almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, ulusa saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun, zaten oldu bitti haline gelmiş bir gerçeği ifadeden ibarettir. Bu, kesinlikle olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal karşılırsa, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, yöntemine uygun olarak ifade olunacaktır. Fakat, ihtimal bazı kafalar kesilecektir.” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.464)

şeklinde bir konuşma yapmış ve bu konuşma sonunda sorun ortak komisyon tarafından çözülmüştü. 1 Kasım 1922’de “saltanat ve hilâfet” makamları Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde oy birliği ile birbirinden ayrılmıştı. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile egemenliğin halka ait olduğu ve bunun TBMM tarafından temsil edildiği, TBMM Hükümeti’nden başka bir hükümetin tanınamayacağı, İstanbul’daki hükümetin 16 Mart 1920 yılından itibaren tarihe karıştığı kabul edilmişti. Halifeliğin ise Osmanlı hanedanından ilmen ve ahlaken en iyi ve en büyüğüne ait olacağı ve bu kişinin de TBMM tarafından seçileceğine kararına verilmişti. Yozgad Mebusu Süleyman Sırrı Bey: *“İş bu beyanname ve mevaddın Meclisi Âlice kabulünü mütaakıp ve Mevlid-i Nebevîyi tes’iden ittihaz olunan mukarreratı tebriken bir düa telâvet olunmasını ve saltanat ve Hükümeti Millîyenin şu suretle tecellisini bir kat daha ilânen bermâtağ top endaht edilmesi lüzumunu”* teklif etmişti. Burdur Mebusu Subhi Bey saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 günün “Saltanatı millîyeyi” kuran gün olarak İdi Millî olmasını teklif etmişti. Aynı teklif İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey tarafından da yapılmıştı. (TBMM ZC, 1 Kasım 1922, s.315). 2 Kasım 1922 günü Burdur Mebusu Subhi Bey, 2 Kasım 1922 gecesi ve gününün “Millî Saltanat Bayramı” olarak add edilmesi konusunda teklif sunmuştu. Sivas mebusu Rauf Bey de aynı gün 12 Rebiulevvel gecesiyle gününün İdi Millî addi hakkında kanun teklifi sunmuştu (TBMM ZC, 2 Kasım 1922,D.I, C.24, 131. İçtima, s.319).

1 Kasım 1922 yılında Saltanatın kaldırılması ile Türkiye’de millî egemenlik anlayışı daha da güçlenmişti. Son padişah Vahdettin ise İngiliz savaş gemisi ile İstanbul’dan gitmişti. Meclisin

18 Kasım 1922 tarihindeki oturumunda Abdülmecid Efendi, hâlife seçilmişti. Mustafa Kemal Paşa, Hâlife seçimi sırasında ve sonrasında sürekli olarak 1921 Anayasasına vurgu yaparak egemenliğin halka ve onun temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğuna vurgu yapmış bu yetkinin Halife de dâhil olmak üzere başka bir güç ve makama devredilemeyeceğini anlatmıştı. Bunu ise en açık bir biçimde şöyle ifade etmişti:

“Türkiye halkının, kayıtsız şartsız egemenliğine sahip olduğunu bir defa daha ve kesin olarak tekrar ediyorum. Egemenlik, hiçbir anlam, hiçbir şekil ve hiçbir renk ve hiçbir kalavuzlukta ortaklık kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun, hiç kimse bu ulusun kaderinde ona ortak olamaz. Ulus buna kesinlikle izin vermez. Bunu önerecek hiçbir milletvekili bulunamaz” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk-Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.470-471).

Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesinin ardından ülkede yaşanan bir takım gelişmeler halifeliğin kaldırılmasına sebebiyet vermişti. Bir takım hocalar, kişi egemenliğini hilafet makamında devam ettirmek ve padişahın yerine halifeyi geçirmek amacını taşımış ve bu konuda propaganda yapmaya başlamışlardı. “Halife Meclis'in, Meclis halifenindir” şeklinde yaptıkları propagandalarla halifeyi devlet başkanı gibi göstermeye çalışanlar olmuştu. Bazı mebusların halifeye olan bağlılık gösterileri halifeliğin kaldırılması için gerekli ortamı hazırlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Hilafetin kaldırılması konusunda halkın kararsızlığını ve endişelerini gidermek için birçok yerde konuşmalar yapmıştı. Yaptığı konuşmalarda devletin kurucusunun ulus olduğunu, Türkiye'de devletin işlerine ve geleceğine, unvanı ne olursa olsun kimsenin karıştırılmayacağını, ulusun devamlılığı ve bağımsızlığında yine ulusun belirleyici unsur olması gerektiğini ifade etmişti (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.472-479). Türkiye'de halk egemenliğinin zedelenmemesi ve devletin niteliğinin zarar görmemesi için ileriki bir tarihte 3 Mart 1924 yılında Halifelik makamı kaldırılacaktır.

Türkiye'de millî egemenliğin yerleşmesinde son nokta 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile koyuldu. 27 Ekim 1923 tarihinde Fethi Bey (Okyar) başkanlığındaki Bakanlar Kurulu istifa etmişti (TBMM ZC, 27 Ekim 1923, s.47). Bunun üzerine Meclis üyeleri, yeni Bakanlar Kurulu listeleri düzenlemeye başlamışlardı. Fakat hiçbir grup, tüm Meclis tarafından kabule değer görülecek ve halk tarafınca iyi karşılanacak isimleri içine alacak bir aday listesi belirleyemedi. Aynı şekilde parti de kesin bir Bakanlar Kurulu listesi hazırlayamamıştı. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim 1923 gecesi Çankaya'da arkadaşları ile yemekte buluşmuş ve bu yemek sırasında “*Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz*” demiş ve söz konusu bunalımı çözmek için çalışma yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile bir kanun tasarısı için bir taslak hazırlamıştı. Taslakta 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini belirleyen maddelerini değiştirmişti. Mevcut hükümet bunalımını çözmek için görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa, çözüm için parti grubuna, 28/29 Ekim 1923 gecesi hazırladığı kanun taslağını önermişti. Fakat bu taslak mebuslar arasında tartışmaya sebep olmuştu. Tartışmada odaklanılan konulardan bir tanesi ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu üzerinde değişiklik yapma yetkisinin meclise ait olup olmadığı idi. Bu konuda Konya Mebusu Eyüp Sabri Bey'in görüşleri oldukça dikkat çekicidir. Eyüp Sabri Bey, Teşkilat-ı Esasiye Kanun'u üzerinde değişiklik yapma yetkisinin Meclise ait olmadığı iddiasının söz konusu Meclisin yasal bir varlık olmadığını iddia etmekle eş olduğunu ifade ederek, meclisin böyle bir yetkiye sahip olduğunu, hükümet şeklinin cumhuriyet olacağını belirtmişti. İsmet Paşa da parti grubunda, Avrupa'nın Türkiye'nin yönetim şekline ilişkin gelişmeleri dikkat ile takip ettiğini ifade etmiş ve onların bakış açılarına dair açıklamalarda bulunarak devletin başkanı olmadığını ve bunun önemli bir sorun olduğunu belirtmişti. İsmet Paşa; “*ulus, egemenliğine, kaderine fiili olarak el koymuştur. O halde bunun hukuki ifadesini söylemekten neden çekiniyoruz? Cumhurbaşkanı olmadan, başbakan seçimi önerisi kanunsuz olur. Bundan da kuşku duyulmaması gerekir. Başbakanın seçilmesini yasal ve olanaklı kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretlerinin önerisinin kanunlaşması gerekir*” şeklinde bir ifadede bulunmuştu. İsmet Paşa'dan sonra da Abdurrahman Şeref Bey ise yaptığı konuşmada yeni bir rejimi şu şekilde açıklıyordu: “*Hükümet şekillerinin sayılmasına gerek yok. Egemenlik*

kayıtsız şartsız milletindir dedikten sonra, kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazularına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.535-542).

Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi Parti Grubu'nda görüşüldükten sonra mecliste de görüşülmüştü. 29 Ekim 1923 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi kabul edildi. “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bâzı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun” kabul edildi. Buna göre:

“Madde 1- Hâkimiyet, bilâkaydüşart Milletindir. İdare usulü halkın mukadderatı bizzat ve bilfîl idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti'nin şekli Hükümeti Cumhuriyettir.

Madde 2-Türkiye Devleti'nin dini, dinî İslâm'dır. Resmî lisanı Türkçedir.

Madde 4-Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin inkisam ettiği şubabatı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Madde 10-Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihabolunur. Vazifei Riyaset, yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap caizdir.

Madde 11- Türkiye Reisicumhuru Devletin Reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyet-i Vekileye riyaset eder.

Madde 12-Başvekil, Reisicumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis âzası arasından intihabolunduktan sonra heyeti umumiyesi Reisicumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclisin hali içtimada değilse keyfiyeti tasvip Meclisin içtimama talik olunur.” (TBMM ZC, 29 Ekim 1923, s.94-99)

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün mecliste bulunan 158 mebusun oyu ile Türkiye Devleti'nin Cumhurbaşkanı olmuştu (TBMM ZC, 29 Ekim 1923, s.99). Cumhuriyet demek millî hâkimiyet, halkın hâkimiyeti ve hürriyeti demektir. Türkiye'de rejimin isminin belirlenmesi ile halk egemenliğini sağlamaya giden süreç tamamlanmış, halk hâkimiyeti temin edilmiş oldu.

SONUÇ

Kralın yetkilerini kısıtlama ve egemenliği paylaşma konusundaki fikirlerin gelişimi ve bu fikirlerin dönüşümü sonucunda 18. ve sonraki yüzyıllara damgasını vuran Fransız Devrimi yaşanmıştı. Millî egemenlik fikri, 18. yüzyıldan itibaren başta Avrupa'da olmak üzere dünyanın bazı yerlerinde hayat bulmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nde Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, İslahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet egemenliğin bölüşülmesi ve kralın yetkilerinin kısıtlı da olsa sınırlandırıldığı deneyimlerdi. Türkiye'de millî egemenlik fikrinin hayata geçirilmesinde en etkin kişi Mustafa Kemal Paşa idi. Bu fikrin gelişimi ve hayata sokulmasının temel bir etkeni vardı. Bu etken, I. Dünya Savaşı sonrasında esarete düşmüş olan Anadolu halkının haklarının padişah ve onun hükümeti tarafından korunmamasıydı. Türkiye'de millî egemenlik fikrinin gelişimi, işgal altındaki bir vatanda, toplumun tekrar canlanması için yürütülen Millî Mücadele ile eş zamanlı olarak ilerlemişti. Anadolu halkı düşman işgali altında ezilmekte iken kendi padişahı ve hükümetinin buna seyirci kalması hatta Sevr Antlaşması gibi Türk halkının yaşam hakkını elinden alacak, vatanını parçalayacak bir antlaşmayı imzalaması, halkı ve halkın önderlerini harekete geçirdi. Anadolu halkının egemenliğini elinde tutan padişahın resmî iradesi 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile son buldu. Altı yüz yıldan uzun süredir egemenliği elinde tutan payitahtın gücü bu meclis ile yıkıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve halkın ülkenin yönetim ve

kaderine ortak olması ile millî egemenlik fikri hayata geçirildi. Milli hâkimiyetin iradesi, millet meclisinin yaptığı kanunlarla kendisini orta koydu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına ve yeni bir devletin kurulmasına önyak olan Mustafa Kemal Paşa, millî egemenlik fikrinin hayata geçirilmesi için çok önemli çabalar gösterdi. Halk egemenliğini destekleyen ve tiranlığa karşı olan fikirlerini gençlik yıllarında Aydınlanma Dönemi düşünürlerinden etkilenecek geliştirmişti. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında işgale uğrayan Anadolu'nun halkının hakkını savunması gereken mevcut siyasi otoritenin gücünü göstermemesi bu fikirlerin hayata geçirmesinde etkili oldu. Türkiye'de millî egemenlik fikri, Türk Milleti'nin esaretten kurtarılması ile eş zamanlı gelişti ve uygulandı. Bu nedenle bu fikrin gelişimi Türkiye'ye has bir şekilde oldu. Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongresi'nde, Amasya Görüşmelerinde millî egemenlik fikrini işledi. Fakat bu fikri işlerken saltanat ve hilâfet makamına kesin bir çizgi çizilemedi. Mustafa Kemal Paşa, en başından itibaren saltanat devrine son verip Türkiye'ye cumhuriyeti getirmek istiyordu. Fakat bu dönemde padişah ve halifeye manevi açıdan bağlı olanlar vardı. Bu makamlara direkt bir şekilde karşı çıkılması Millî Mücadele'nin sekteye uğramasına sebep olabilir, Mustafa Kemal Paşa'nın millî egemenlik düşüncesinin faaliyete geçirmesine engel olabilirdi. Türk Tarihi, Türkiye'de saltanat döneminden cumhuriyet dönemine geçişte iki farklı dünya görüşünün sürekli bir biçimde mücadelesine tanıklık etti. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, devlet başkanlığı, devlet yönetimi ve cumhuriyetten açıkça söz etmeden sürekli olarak halk iradesi ve meclisin üstünlüğünden bahsederek fikirlerini hayata geçirmeye çalıştı. Millî egemenliğin sağlanmasında ilk fiili başarı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması idi. İkinci başarı ise 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü idi. Mustafa Kemal bu kanununa büyük bir başarı olarak görmüştü. Bu kanunla Meclis ve halk en büyük güç olarak kabul edilmiş ve bu gücün üstünde başka bir siyasi gücün tanınmayacağı belirtilmişti.

Türkiye'de millî egemenliğin hayata geçirilmesini hızlandıran olaylar ise Millî Mücadele sırasında kazanılan zaferlerden sonra TBMM'den başka Osmanlı Padişahı ve İstanbul Hükümeti'nin yapılacak barış konferansları ve antlaşmaları için çağrılmış olması idi. Bu durum karşısında millî egemenliği sağlayacak üçüncü önemli gelime yaşandı ve 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırıldı. Saltanat ve Hilafet makamları olmadan ülkenin halk tarafından yani meclis tarafından yönetilebileceği hem Türk hem Avrupa kamuoyuna gösterildi. Millî egemenliğin başarıya ulaşmasında etkili olan dördüncü gelişme ise 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'de rejimin adının Cumhuriyet olarak belirlenmesi ile oldu. Kişi saltanatından Millî saltanata geçiş uzun ve zorlu bir mücadelenin sonunda sağlandı. Nihayetinde 3 Mart 1924 tarihinde Halifelik makamının kaldırılması ile de kişi egemenliğinden umut bulanların umutları yok edildi.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, M. A. (Ed.) (2011). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yay.
- AKŞİN, S. (2009). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- AKŞİN, S., KOÇAK, C., ÖZDEMİR, H., BORATAV, K., HİLAV, S., KATOĞLU, M., ÖDEKAN, A. (2000) *Türkiye Tarihi 4- Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yay.
- AKYILDIZ, A. (2003). Meclis-i Meb'ûsan. İçinde, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

- ATA, F. (2008). Atatürk'ün Millî Hâkimiyet Anlayışı ve Bunun Yansımaları. *Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.20, ss.81-88.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (2006). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yay.
- BAŞĞİL, A. F. (1957). *Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*. C.I, F.I İstanbul: Baha Matbaası.
- BAYUR, Y. H. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. C.I, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- BOA, BEO.SYS, 34-64/III_9.
- BOA, BEO.SYS, 34-64/IV-2_9.
- DİNDAR, B. (1989). Atatürk'ün Millî Egemenlik Anlayışı, *Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, 4(1), 14-24.
- ERYÜCEL, E., Arslanel, N.M. (2011). Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 1-20.
- Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk* (2020). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- HAKYEMEZ, Y. Ş. (2003). Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.52, Sa.4.s.69-92.
- ILGAZ, T. (Çev.) (2005). Rousseau Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*. Ankara: Paragraf Yay.
- KABOĞLU, İ.Ö. (2014). *Anayasa Hukuku Dersleri*. İstanbul: Legal Yay.
- KAPAĞAN, E. (2014). Gök Tanrı İnancı ve Bu İnanç Sisteminin İçinde Alkış, Dua ve Dilekler. *Turkish Studies*, 9 (3), ss.801-810.
- KARAL, E. Ziya. (29.10.1948). Cumhuriyetimizin Kuruluşunda Atatürk. *Ulus*, 7.
- KAYA, A. Mevlüt (2022). *Egemenlik Kavramı ve Siyasi Düşünürler. Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), ss.212-235.
- KODAMAN, B. (2001). *Cumhuriyetin Tarihî-Fikri Temelleri ve Atatürk*. Isparta: SDÜ. Basımevi
- KÜÇÜK, A. (2015). Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Millî Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, S.6, ss.311-361.
- KÜÇÜK, C. (2020). Mîsâk-ı Millî. İçinde, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 30. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- MARDİN, Ş. (2019). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yay.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, 17 Şubat 1336, Devre:4, Cilt:1, İçtima Senesi:1.
- ÖZKAYA, Ö. (2021). Egemenlik Kavramının Gelişim Serüveni: Klasikten Küresele. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, S.4, S.1, ss.46-61.

- SONYEL, S. R. (1991). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. C.II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- TBMM ZC, 1 Kasım 1922, D.I, C.24, 130. İçtima.
- TBMM ZC, 2 Kasım 1922, D.I, C.24, 131. İçtima.
- TBMM ZC, 20 Ocak 1921, D.I, C.7, 135. İçtima.
- TBMM ZC, 24 Nisan 1920, D.I, C.I, İkinci İçtima.
- TBMM ZC, 27 Ekim 1923, D.II, C.III, 42. İçtima.
- TBMM ZC, 29 Ekim 1923, D.II, C.III, 43. İçtima.
- TBMM ZC, 30 Ekim 1922, D:I, C:24, 129. İçtima.
- TC. RESMÎ GAZETE, 7 Şubat 1337, No:1,s.89-91.
- THOMSON, D. (1997). *Siyasi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Şule Yay.
- TOPRAK, Z. (2022). *Atatürk -Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.,
- TÖRELİ, T. (2009). Millî Hâkimiyet Kavramı ve Atatürk. *Türk Yurdu*, 258.
<https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2167>
- TUNAYA, T. Z. (2007). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Egemenlik> (Erişim Tarihi: 01.06.2023).

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 22.09.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 23.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1364636

ERMENİSTAN BASININDA 1932 YILI CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARININ ELE ALINIŞI

Coverage of the Republic Day Celebrations of 1932 in the Armenia Press

Güngör GÇER

Dr.

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-8541-6579

gocer@mehmetakif.edu.tr

Atf/Citation: Güngör GÇer (2023), "Ermenistan Basınında 1932 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamalarının Ele Alınışı", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı zel Sayısı, s. 119-132.

z: Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra 29 Ekim 1923 yılında cumhuriyetin ilan edilmiş ve 1925 yılında da Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi bayramı olarak bu önemli gün Cumhuriyet Bayramı olarak resmiyet kazanmıştır. 1925'ten itibaren birlik ve beraberliğin simgesi haline gelen Cumhuriyet Bayramı hem ülke içinde hem de yurtdışı temsilciliklerimizde kutlanmaya başlanmıştır. Bu ereve de Türkiye'nin Ermenistan konsolosluğunda 1932 yılında yapılan kutlamalar raporlaŐtırılarak Hariciye Nezaretine gönderilmiştir. Raporun içerisinde Ermeni basınıın Cumhuriyet Bayramı'nı nasıl karŐıladıĐını gösteren makalelere de yer verilmiştir. Daha I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında sert bir mücadele yaşadığımız Ermenilerin 1932 yılında Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle ortaya koydukları yaklaşım ise oldukça yapıcı ve dostanedir. Makaleler de genel olarak Milli Mücadele yıllarında Sovyetlerin yaptığı yardım ve Türkiye'nin emperyalizmle mücadelesinden bahsedilmiŐtir. Ayrıca Türkiye'nin kuruluşundan sonra gerçekleştirmeye çalıştığı ekonomik atılımlara karşı Batı'dan borç almaya çalıştığı buna karşılık batılıların çeşitli siyasi tavizler elde ederek Türkiye'yi sömürgeleŐtirmeye çalıştığı dile getirilmiştir. Halbuki Sovyetler 1932'de İsmet Paşa'nın Moskova ziyaretinde faizsiz olarak Türkiye'ye 8 milyon dolar vermeyi ve çeşitli alanlardaki uzmanları da Türkiye'ye göndermeyi kabul etmişlerdir. Biz bu alıŐmamızda Ermenistan'ın Türkiye konsolosluğunun raporu bağlamında Ermenistan'ın Cumhuriyet Bayramı ve Türkiye'ye yaklaşımını incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Bayramı, Ermenistan, Sovyetler Birliği.

Abstract: After winning the National Struggle, Republic was declared on 29th of October in 1923 and in 1925 that important day was made official as a national day of Turkish Republic. From 1925, Republic Day as a symbol of unity and solidarity was being started to be celebrated in both the country and in external representations. In this regard, the ceremonies which were held in Armenia consulate of Türkiye were being reported and sent to Foreign Office. In that report, there were articles about how Armenia press 's reactions about Republic Day. Just after the tough fight on World War 1 and National Struggle, Armenian's approach by the means of Republic Day was positive and friendly. In those articles, helping of Soviets on National Struggle days and Türkiye's war against imperialism were being mentioned. Also, Türkiye's effort about realizing economical progress, they were trying to borrow from Western countries and on the contrary Western countries were trying to colonize Türkiye by acheving political

compensation. However, Soviet Union admitted to lend 8 million dollars without changing interest and send experts at various fields. We will try to analyze Armenians in this work that approach to Republic Day and Türkiye via the report of Türkiye consulate of Armenia.

Keywords: Republic Day, Armenia, Soviet Unions.

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanının 100. yılını kutlamaya hazırlandığımız bugünlerde cumhuriyet kavramı etrafında yoğun bir ilgi oluşmuş durumda. Zira Millî Mücadele döneminin zaferle sonuçlanması ardından saltanatın kaldırılması ve akabinde de cumhuriyetin ilanı yüzyıllardır süren bir tarihin ve geleneğin değişimi anlamına gelmekteydi. Bu süreç bizim burada birkaç cümle ile ifade ettiğimiz şekliyle kavgasız, gürültüsüz kolay bir şekilde gerçekleşmiş bir değişim de değildi. 29 Ekim 1923 ‘de Cumhuriyetin ilanının ülkede büyük bir heyecanla karşılanmış 1924 yılında da aynı heyecanın görülmesi üzerine 8 Nisan 1925’te Fethi Okyar meclise 29 Ekim gününün milli bayram olması teklifini getirmiştir. Bu teklif kabul edilerek “Cumhuriyet’in İlanına Müsadif 29 Teşrinievvel Gününün Millî Bayram Addi Hakkında Layihâ-i Kanûniye” adıyla dört maddeden oluşan bir kanun çıkarılmıştır (BCA, Fon: 30.18.1., Yer No: 112.75.6). Kanunun ilk maddesi “Türkiye dâhil ve haricinde Devlet namına yapılacak millî bayram merasimi Cumhuriyetin ilân edildiği 29 teşrinievvel günü icra edilir.” diyerek kutlamaların hem ülke içinde hem de ülke dışındaki temsilciliklerimizde yapılacağı açıkça belirtilmiştir (BCA, Fon: 51.0.0.0, Yer No:2.13.2.)

Cumhuriyet’in ilanının onuncu yılına gelindiğinde onuncu yılın sembolik değeri de göz önüne alınarak kutlamalar için ülkede büyük bir seferberlik başlatılmıştı. Öncelikle Hakkı Tarık Us (Giresun milletvekili) ve arkadaşları bir kanun teklifinde bulunarak onuncu yıl kutlamalarının nasıl olması gerektiği ile ilgili bir kanunun çıkarılmasını sağlamışlardır. Kabul edilen kanunun ilk maddesine göre “Cumhuriyetin ilanının onuncu yıl dönümü üç gün kutlanır.” denilerek kutlamalar üç güne yayılmıştır. Kanun 12 maddeden oluşmakta ve diğer maddelerde de kutlamalarla ilgili esaslar açıklanmaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi Devre: IV, C. 16, İctima Senesi II: 185-186). Çıkarılan kanun kapsamında da onuncu yıl kutlamalarına verilen önemin ne kadar büyük olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Her ilde nasıl hazırlıklar yapılacağı kutlamaların içerikleri ve daha birçok ayrıntı özel bir şekilde bildirilmiştir.

Cumhuriyet Bayramı’nın Türkiye’nin tek resmi bayramı olarak kabulü ile devlet Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına hem ülke içinde hem de ülke dışında çok yoğun bir ilgi ve hassasiyet gösterdi. Biz bu çalışmamızda 1932 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları çerçevesinde Türkiye’nin Ermenistan konsolosunun göndermiş olduğu kutlama raporu ve bu raporun içinde yer alan Ermeni basınındaki konu ile ilgili makalelerden hareketle Ermenistan’ın Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına dair yaklaşımını ortaya koymaya çalışacağız.

Türkler ve Ermeniler Arasındaki İlişkinin Tarihsel Boyutu

Ermeni halkı ile Müslüman Türkler arasındaki ilişki uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Bu uzun geçmiş içerisinde de zaman zaman kırılmalar yaşanmıştır. Öncelikle Osmanlı Devleti’nin kuruluşu ve Anadolu’da egemenliği ele geçirmesinden sonra Osmanlı tabiiyetine giren Ermeniler uzun yıllar huzur içerisinde bir yaşam sürdürdüler. Bunda Osmanlı Devleti’nin farklı din ve milletlere göstermiş olduğu geniş bir hoşgörünün doğrudan etkili olduğu tartışmasız bir gerçektir (Quataert, 2005, s. 32). İşte bu hoşgörünün bir sonucu olarak da Ermeniler Osmanlı Devleti’ne karşı derin bir sadakat beslediler ki bunun sonucunda da “millet-i sadıka” olarak anılmaya değer bulundular ve önemli devlet işlerinde görevlendirildiler (Kodaman, 2003, s. 17). Özellikle Meşrutiyet döneminde Osmanlı Mebusan Meclisinde mebusluk dahi yapmışlardır (Özer, 2016). Türkler ve Ermeniler arasındaki bu uyum iki toplum arasında kültürel, ekonomik ve sosyal olarak birbirlerini tamamlayan bir iş bölümünün de oluşmasını beraberinde getirdi. Bu

çerçevede Ermeniler Osmanlı halkının ihtiyaç duyduğu zanaatları ve ticareti icra ederek toplumsal birlikliği tamamlayıcı bir rol icra etmişlerdir.

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin huzurlu yaşamı milliyetçilik düşüncesinin yayılmaya başlamasıyla birlikte zedelenmeye başladı. Özellikle misyonerlik faaliyetleri sonucunda Anadolu'da yoğun bir faaliyet içerisine giren misyonerler Ermeni gençler arasında milliyetçilik düşüncesinin canlanmasına neden oldular (Uras, 1987, s. 199). Böylece Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsız bir Ermeni devleti kurmak adına oluşturdukları örgütler vasıtasıyla ayaklanmalar çıkardılar (Selvi, 2011, s. 43). Yaşanan asayişsizlik olayları Osmanlı Devleti'nin ve Müslüman Türk halkının Ermenilere karşı olan bakış açısının değişmesine neden oldu ve artık iki toplum arasında ciddi bir çatışma ortamı ortaya çıktı.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra ise Ermeni komitacılar özellikle Doğu Anadolu bölgesinde gerçekleştirdikleri terör eylemleri ile Müslüman halka zarar vermeye başladılar (Erdaş, 1994, s. 7; Akgümüş, 2013). Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin savaştığı ülkelerle de iş birliği yapmaya başlaması üzerine dönemin hükümeti savaş bölgesindeki ve yakınındaki Ermenilerin zorunlu olarak sürgün edilmesine (Tehcir) karar verdi (Kılıç, 2011, s. 334). Bu sürgünden Anadolu'nun irili ufaklı birçok yerleşimi nasibini aldı (Gölen, 2017). Tehcir sırasında yaşanan çeşitli sıkıntılar (iklim şartları, ulaşım şartları, beslenme koşulları, hastalıklar, eşkıya saldırıları ve bazı devlet adamlarının olumsuz tutumları vb.) ise sayısı konusunda ciddi tartışmaların olduğu can kayıplarına neden oldu.

I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi Ermenilere aradıkları fırsatı sundu. Özellikle İngiliz ve Fransızların desteğini alan Ermeniler Doğu Anadolu'yu içine alan bir Ermeni Devleti kurabilmek için faaliyete geçtiler. Önce Mondros Ateşkes Antlaşması'nda ve sonra da Sevr Barış Antlaşması'nda Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmak için koyulan maddeler Ermenileri daha da heyecanlandırdı. Ancak Anadolu'da başlayan Mili Mücadele hareketi Mondros'la başlayan işgallere son verdiği gibi Sevr Antlaşması'nın da uygulanmasına müsaade etmedi. Doğu cephesinde Kazım Karabekir'in komutası altındaki 15. Kolordu'nun Ermenileri yenmesi ve ardından imzalanan Gümrü barış antlaşması nihai manada Mondros ve Sevr'in canlandırdığı Ermeni emellerine son verdi (Özçelik, 2017, s. 665). Bu tarihten sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği içerisinde yer alan Ermenistan arasında daha ılımlı ve yapıcı bir dönem başlamış oldu.

Ermeni Basınında Cumhuriyet Bayramının Ele Alınışı

Devletler halklarının birlik ve beraberliklerini kuvvetlendirmek adına kuruluşu simgeleyen önemli bir anı bayramlaştırarak meşruiyetlerini kuvvetlendirmek ister. İşte bu amaçla 1925 yılından itibaren her yıl Cumhuriyet Bayramı kutlamaları coşkulu bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin bu mutlu günü özellikle Türkiye ile olumlu ilişkiler geliştirmek isteyen komşu devletler tarafından bir vesile kabul edilmiştir. Türkiye'nin yurtdışı temsilciliklerinde gerçekleştirilen bu programlara ilgili ülke temsilcileri katılarak kutlamalarda bulunmuşlardır. Ayrıca ilgili ülkenin basın organları da konu ile ilgili yayımladıkları makalelerle Türkiye'ye olan ilgilerini göstermişlerdir. Bu çerçevede Türkiye konsoloslğunun 1932 yılında Ermenistan'ın başkenti Erivan'da düzenlediği kutlama programına Ermenistan temsilcileri katılmış ve bu özel günle ilgili olarak Ermeni basınında ilgi çekici yazılar yayımlanmıştır. Ermenistan'da bulunan Türkiye konsoloslğu yapılan kutlama programı ve Ermeni basınında Cumhuriyet Bayramı ve Türkiye'ye karşı sergilenen yaklaşımı temsil eden birkaç makaleyi orijinaleri ve tercümeleleri ile raporlaştırarak Hariciye Vekaletine göndermiştir.

Bu durum raporda şöyle belirtilmiştir:

“Cumhuriyet Bayramı bu sene diğer senelere nispetle daha parlak ve daha samimi bir suretle konsoloshanemizde tesit edildi. O gün için tertip edilen davetlilerin listesi evvelce Hariciye Murahhaslığına tevdi edilmiş gündüz kabul resmi ve gece

de yirmi kişilik kadar bir ziyafet verileceği haber verilmişti. Murahhas komiserlerin ve diğer hükümet erkanının tamamen bulunabilmeleri için kabul resminin gece dokuzda yapılmasına imkân olup olmadığı ve rayonlarda bulunan bazı komiserlerin de bu suretle dost devletin Cumhuriyet Bayramı'na iştiraklerinin kabil olacağını söyledi.”

Kafkasya Cumhuriyeti reisliği sıra ile senede dört ay Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri reislerinden biri tarafından ifa edilmekteydi. Sıra Ermenistan Cumhuriyeti reisi yoldaş Akanyan olduğu için kendisine vekalet eden yoldaş Taşloyan reiscumhur katibi ile birlikte konsoloshaneye gelip tebrikte bulunmuştur (BCA, Fon 30.10.0.0, Yer No:250.689.31).

Konsoloslukta yapılan kutlamaya hükümet erkanından başka İran Konsolosu, banka yöneticileri, basın mensupları, edebi ve güzel sanatlar temsilcileri ve ülkenin ileri gelenleri olmak üzere elliden fazla davetli programa katılmıştır. Reiscumhur vekili Taşloyan'ın hararetle ve çok samimi bir konuşma yaptığı belirtilmiş ancak konuşmanın içeriğine raporda değinilmemiştir. Daha sonra Kafkas adetleri gereği her meslek temsilcisi konuşma yapmış ve her birine ayrı ayrı cevap verilmiştir. Saat on ikide bir kısım ziyaretçiler gittikten sonra yirmi dakikalık bir istirahat yapılmıştır. Akabinde de iki buçuk saat süren bir yemek programı icra edilmiştir. Yemek sırasında da çeşitli nutukların verildiğinden bahseden konsolosluk görevlisi bu konuşmaların içeriğini ise özet olarak şöyle ifade etmiştir:

“Nutuklarda Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal, Başvekil Paşa Hazretlerinin inkılapkâr ruh ve icraatlarından hükümet ricalimizin idaredeki kudret ve mühim faaliyetinden son seneler zarfındaki memleketimizin büyük terakkiyatı ve tekamülâtından ve inkılaplarımızın şark ve garptaki kıymet, ehemmiyet ve tesirlerinden bahsetmişlerdir.” (BCA, Fon:30.10.0.0, Yer No:250.689.31).

Raporda dikkat çekilen bir diğer hususta Cumhuriyet Bayramı kutlamaları münasebetiyle Ermenistan matbuatında konu ile ilgili çok hararetle yazıların kaleme alındığıdır. Bu bağlamda Ermenistan Komünist Fırkası Merkezi Komitesi ile Ermenistan Sosyalist Şura Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesinin organı olan Horurtayin Hayastan “Soviyet Ermenistan” gazetesi ilk sayfasının yarısını ikinci sayfasının bir kısmını üç büyük makaleye ve resimlere ayırmıştır. Ayrıca Ermenistan İcra Komitesinin Türkçe gazetesi Kızıl Şafak’ ta da konu ile ilgili makaleler yayımlanmıştır. Söz konusu raporda Horurtayin Hayastan gazetesinden “Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Devir Senesi Münasebeti İle...”, “Cumhuriyet Türkiye'sinin Yükselişi”, “Türkiye’de Sovyet Mühendisleri”, “Türkiye Cumhuriyetinin Onuncu Devir Senesi Münasebetiyle”, Kızıl Şafak gazetesinden ise “Dost Türkiye Cumhuriyeti'nin Milli Bayramı” adlı makalelere yer verilmiştir. (BCA, Fon 30.10.0.0, Yer No:250.689.31).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Devir Senesi Münasebeti İle...

Bu makale 29 Teşrinievvel 1932'de Ermenistan Komünist Fırkası Merkezi Komitesi ile Ermenistan Sosyalist Şura Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesinin yayın organı olan Horurtayin Hayastan adlı gazetede yayımlanmıştır. Makalede bayram vesilesi ile Millî Mücadele günleri yeniden hatırlatılarak o günlerde Sovyet hükümetinin Türk halkına içerde irtica ile dışarda da emperyalistlerle mücadelesinde yaptığı yardım belirtilmiştir.¹ Bu dostluğun geçen zamanla birlikte 17 Kanunuevvel 1925 yılında Paris'te imzalanan dostluk anlaşmasıyla daha da kuvvetlendiğine dikkat çekilmiştir ki gerçekten de bu yakın ilişki yaklaşık yirmi yıllık bir dostluğun zeminini hazırlamıştır (Özder, 2017, s. 143).

Makalede Sovyet İttifakı Hariciye Komiseri yoldaş Litvinof'un 1932 yılında yaptığı Türkiye ziyareti sırasındaki konuşma şöyle hatırlatılmıştır:

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Nurettin Çakıcı, Türk Milli Mücadelesine Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2021.

“Sovyet ittifakı dahilinde beş senelik planın muvaffakiyetle tatbiki ve ittifakın istihalat sanayii ile teknik esaslarının teceddüdü sahasında elde ettiği fevkalade neticeler Sovyet-Türk mesai birliğinin genişlemesi ve anın da çabuk inkişafının teminine büyük fırsat vermiştir. Yakın senelerde ekonomi ve teknik sahalarda Sovyet-Türk mesai birliği daha fazla süratle inkişaf edecektir” (BCA, Fon 30.10.0.0, Yer No:250.689.31).

Makalede bu konuşmaya atıf yapılması oldukça dikkat çekicidir. Zira Sovyetler Birliği'nin Batı karşısında özellikle Türkiye ile yakın ilişki içerisinde bulunmayı arzuladığının somut bir göstergesidir. Makalenin devamında 1932 yılının mayıs ayında Türkiye başvekili ve bazı hükümet üyelerinin Moskova ziyaretleri sonunda Sovyetlerin Türkiye'ye makine ve kredi yardımında bulunmayı kabul etmesine dikkat çekilerek iki ülke arasındaki yakınlaşmaya vurgu yapılmıştır. 1929 Dünya ekonomik bunalımının çok sert bir şekilde dünyayı etkilediği bu dönemde Türkiye'de krizi ağır bir şekilde hissetmiş ve bu dönemde ülkede sanayi atılımı için teknik ve maddi destek arayışına girmiştir (Ezer, 2010). İşte bu arayışın bir sonucu olarak Sovyetlerden çeşitli alanlarda maddi ve teknik yardım sağlanabilmiştir ki bu kapsamda Sovyetler yirmi yılda mal olarak ödenmesi şartı ile 8 milyon dolar kredi sağlayarak bu kredinin kullanımını konusun da Rus uzmanların Türkiye'ye gönderilmesi üzerinde anlaşmışlardır (Özder, s. 155.)

Makalede Cumhuriyet Bayramı'nı vesile kılarak kapitalizme karşı Türk-Sovyet yakınlaşmasının iki ülkeninde menfaatine olduğu şöyle ifade edilmiştir:

“Bu münasebatın inkişafı cihan kapitalist iktisadiyatının günden güne daha ziyade şiddet keshettiği bir devirde bilhassa Türkiye için daha ziyade zaruret teşkil etmektedir. [...] Türkiye bilhassa son senelerde müteaddit defalar emperyalizmin tazyikinin şiddetini hissetmiştir. Cihan buhranı hassaten zirai mahsulat fiyatının düşmesi bu melekatin iktisadiyatı ve bahusus ziraat kısmını en ağır darbelere maruz bırakmıştır. Bu gibi müşkilattan istifade ederek Türkiyeyi esir vaziyetine sokmak için vesileler arayan müstakilane inkişafının mesaisinin önüne geçmek için çalışan emperyalistler için bu vaziyet muannidane bazı tecrübeler teşebbüslere sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin borçlarını tahsil için sistemli tazyikler Amerikan finansçularının Türkiye'ye ikrazı için teklif ettikleri şartları zikretmek kafidir” (BCA, Fon 30.10.0.0, Yer No:250.689.31).

Bu yaklaşım tarzı ile Batılı devletlerin Türkiye'ye dost olmadıkları tam aksine onu bir müstemleke durumuna düşürmek isteyen emperyalistler olduklarına dikkat çekilmiştir. Bu devletler Türkiye'den siyasi fedakarlıklar istemek için iktisadi sıkıntılarında faydalanmaya çalışmaktadırlar. Batılı emperyalist devletlerin bu tavrına karşılık “Sovyet ittifakının Türkiye'nin sanayileşmesi için vaki muavenetinin de amil olduğunu da zikretmek lazım gelir” denilerek Sovyet yardımlarının önemi belirtilmiştir.

Makale iki ülke arasındaki dostluğun Ermeni ve Kafkas işçileri içinde büyük bir önem taşıdığını, Çar ve Ermeni burjuvazisinin hakim olduğu dönemde bu idare yüzünden ortaya çıkan “Ermeni meselesi”nin² Ermeni işçilerinin katli ve Kafkasya'nın sömürgeleştirilmesi, Türkiye'nin parçalanması ve emperyalizmin esiri olması için bir araç olarak kullanıldığına değinilmiştir. Bu yaklaşım tarzıyla Ermeni meselesinin ortaya çıkışı çar, Ermeni burjuvası ve emperyalist devletlere bağlanmış ve Osmanlı Devleti ve Türkiye'ye ise herhangi bir vebal yüklenmemiştir.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Babacan, Ermeni Meselesi Tehcir mi, Soykırım mı, Ankara 2015, Öncü Kitap.

Cumhuriyet Türkiye'sinin Yükselişi

Horurtaşın Hayastan'da yayımlanan ikinci makalenin başlığı "Cumhuriyet Türkiye'sinin Yükselişi" dir. Yazar ismi olamayan makalede "Cumhuriyet ilan etmekle Türkiye'nin milli inkılap hareketi beynelmilel emperyalist uşakları olan sultanların ve onların yarıdakçıların başlıca inini dağıtmakla iktifa etmeyerek dahili inkılaplar meselelerini halletmeğe başladı." diyerek Millî Mücadele hareketinin başarıya ulaşmasından sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve sonrasında ortaya koyduğu inkılaplar vasıtası ile gelişmesini konu edinmektedir. Bu çerçevede saltanatın kaldırılması ve hanedanın memleketten sürülmesi, halifeliğin lağvedilerek dinin devletten ayrılması, şeriat yerine medeni kanunun kabul edilmesi, "birden fazla karı almak men ve molla ve şeyhlerin on binlerce inleri tıkanıp medeni inkılapa doğru büyük yollar kat edildiği" taktir edici bir dille dile getirilmiştir.

İçeride yapılan inkılapların yanında yeni devletin emperyalizmin en önemli dayanağı olarak kabul edilen kapitülasyonları kaldırması da büyük bir başarı olarak ifade edilmiş ve böylece Türkiye'nin siyasi ve iktisadi istiklalini elde ederek memleketin ihyasına giriştiği anlatılmıştır. Yine bu kapsamda "okuma yazması olmayan halka okumak yazmak öğretmek gayesi ile [...] Latin hurufatı kabul ve Arap hurufatını tarihin sinesine terk edilmiştir." Yine "Türk dilinin Arabi, Farisi ve sair unsurlardan kurtulmakla temiz Türk dili ve edebiyatı ihdas etme" çabalarına ilaveten yapılan Türkoloji çalışmalarından da taktirle söz edilmiştir.

Yazar yapılan inkılaplara karşılık yaşanan ekonomik buhranın etkisi ile Türkiye'nin ciddi bir ekonomik zorlukla karşı karşıya kaldığını ve İsmet Paşa'nın bu buhranı aşmak için çok yoğun bir çaba harcadığını verdiği ithalat ve ihracat rakamları ile belirtir. İsmet Paşa özellikle bu çabasının yanında emperyalizmin yayılmasının en önemli aracı olan demiryolu meselesinde takip ettiği milli siyaseti nedeniyle de kutlanmaktadır. Daha önce sultanların ve ittihatçıların bu işi muhtelif emperyalistlere vermesine karşılık İsmet Paşa hükümetinin bu işi bizzat üzerine alarak İstanbul-Sivas ve Samsun-Malatya demir yollarındaki muvaffakiyetleri dile getirilir.

Makaleyi kaleme alan yazarın yeni cumhuriyetin başarılarından bahsetmesine karşılık Türkiye'yi ve dönemin Türk siyasetini çok yakından tanımadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira bu dönem de M. Kemal'in isteği doğrultusunda Fethi Okyar tarafından kurulan muhalif fırka "emperyalizm hilekarlıklar zincirinin birer halkası" olarak değerlendirilmiştir. Ancak hem o dönem de hem de sonrasında Fethi Okyar'ın kurduğu muhalif firkanın emperyalizmle bir ilgisi olmadığı ülke içerisinde yaşanan ekonomik buhranın bir neticesinde Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı oluşan hoşnutsuzluk nedeniyle bizzat M. Kemal tarafından kurdurulduğu bilinmekteydi ve bu nedenle de bu girişimi "siyasi mühendislik" çabası olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır (Öz, 2019, s. 66-67). Yazarın bu gelişmeyi emperyalist hilekarlığa bağlaması yazarın dönemin Türk siyasetini yakından tanımadığı sadece basmakalıp ve ideolojik bir değerlendirmeye tabi tuttuğunu düşündürmektedir.

Makalenin sonunda özellikle Türkiye'nin elde ettiği bu başarılarında Millî Mücadele döneminde Sovyetlerin yaptığı yardımların büyük bir katkısının olduğu "bu mücadelenin galibiyetinde şark halklarının istihlası uğrunda çarpışan proleter inkılabı ile onun tevlit ettiği Sovyet devletinin de büyük rolü olmuştur." sözleri ile anlatılmıştır (BCA, Fon 30.10.0.0, Yer No:250.689.31). Böylece yazar iki ülke arasındaki bağı kuvvetlendirmek adına ilk makalede olduğu gibi bu makalede de zor zamanlarda yapılan yardımı hatırlatma gereği duymuştur.

Türkiye'de Sovyet Mütahassisleri

Horurtaşın Hayastan gazetesinde D.Z. olarak yazarı belirtilen "Türkiye'de Sovyet Mütahassisleri" başlıklı makale özellikle Türkiye'nin Batı ile Osmanlı döneminden itibaren gerçekleşen ticari ilişkilerini genel olarak değerlendirmekte ve ardından da Türkiye ile Sovyetler arasındaki ekonomik ilişkiyi ön plana çıkararak iki devlet arasındaki olumlu ilişkinin iki topluma da faydalar getireceğine vurgu yapmaktadır.

D.Z. makalesine şöyle başlamaktaydı:

“Kemal Türkiye’sine Osmanlı Devleti’nden ağır bir miras düştü. Türk sultanlarının borçları ile sağa sola verilen konsesyonlar yeni Türkiye’nin omuzlarına yüklenmişti. Bu istikrazlar kendi kıymetlerinin yarısından daha eksik bir vaziyette memlekete giriyordu. Rüşvet, hediye, komisyon istikrazın ayrılmaz yoldaşlarıydı” (BCA, Fon 30.10.0.0, Yer No:250.689.31).

Çerçevesi çizilen şartların sonucu olarak Osmanlı maliyesi içinde ecnebi sermayenin ulaştığı miktarın 5.5 milyon franka ulaştığı ve bu sermayenin de %25’inin İngiltere’ye, %35’inin Fransa’ya ve kalan kısmında diğer memleketlere ait olduğu belirtilir.

Bu ekonomik sıkıntılar içerisinde kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin ise içine düştüğü sermaye sıkıntısını aşabilmek için Batılı devletlere ve Amerika’ya başvurduğunu söyleyen yazar onların borç karşılığında istedikleri iktisadi ve siyasi tavizler nedeniyle bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sermaye sıkıntısı Türkiye’nin sanayi ve ekonomik olarak inkişafına mani olduğu için yönünü Sovyetlere dönmüştür. 1932 yılında Türkiye ile Sovyetler arasındaki ekonomi temelli bu yaklaşım yazar tarafından şöyle anlatılmaktadır:

“1932 senesinde Kemal hükümetinin Başvekili İsmet Paşa Moskova’yı ziyaret ettiği zaman, Sovyet ittifakı Türkiye fabrikaları için makine tedarik üzere 20 sene müddetle bila faiz 8 milyon dolarlık istikraz akdetti. Aynı zamanda Sovyet hükümeti birtakım Sovyet mütehassislerinin Türkiye’ye gönderilmesine muvafakat etti. Bu mütehassisler mahallinde Türkiye’nin istihsal kuvvetlerini tetkik ederek yeni fabrika planları tanzim ve onların inşa edilecek yerlerini tayin edeceklerdir. Malum olduğu üzere Türk halkı tarafından büyük bir aşkla kabul olunan Sovyet mütehassisleri esasen Türkiye’de büyük işler yaptılar. Bunların mesaisi üzerine yeni fabrikaların inşası için hazırlık görülmektedir.[...] Bu suretle Türkiye istihsali müesseselerinin inkişafı için kapitalistlere karşı yeni taahhüt altına girmek mecburiyetinde değildir. Çünkü Sovyet ittifakından dostane yardım gördü” (BCA, Fon 30.10.0.0, Yer No:250.689.31).

Yazar makalesinin sonunda memleketi ecnebi sermayeye satan sultanlara karşılık yeni hükümetin sultanları imha ederek emperyalistlerin hilekarlıklarına karşı daha dikkatli olması gerektiğini belirtir.

Bu makalelerin dışında Horurtaşın Hayastan’da “Türkiye Cumhuriyeti’nin Onuncu Devir Senesi münasebetiyle” başlıklı kısa bir haber yazısı yer almıştır. Yazıda Erivan Türkiye konsolosluğundaki kutlama yapıldığı ve Ermenistan Sosyalist Şura Cumhuriyeti hükümeti erkanının da bu programa katıldığı bildirilmiştir.

Dost Türkiye Cumhuriyeti’nin Milli Bayramı

Ermenistan Merkezi Fırka ve Merkezi İcra Komitasının çıkardığı Türkçe gazetesi Kızıl Şafak’ta yayımlanan “Dost Türkiye Cumhuriyeti’nin Milli Bayramı” adlı makale K. K. adlı yazar tarafından kaleme alınmıştır. Yazar öncelikle diğer yazılarda olduğu gibi Millî Mücadele hareketinin emperyalizme karşı yapılan bir mücadele olduğunu ve bu mücadelenin başarıya ulaşmasında Ekim Devriminin oldukça yardımcı olduğunu düşünmektedir. Yazıda Türkiye’de yapılan yenilikler içerisinde özellikle halifeliğin kaldırılması, çok eşle evliliğin yasaklanması, medeni kanunun kabulü, harf inkılabı zikredilmeye değer bulunmuştur.

Diğer makalelerde olduğu gibi bu makalede de ele alınan önemli bir konuda ekonomik buhran karşısında İsmet Paşa’nın verdiği mücadele ve bu kapsamda kurduğu devlet bankası, yeni fabrikalar ve demiryolları yapmasıdır. Yazara göre “geçmişte sultanlar emperyalistlerin sözleri ve paraları olmaksızın bir yol bile yapamazlardı. Bugün Türkiye Cumhuriyeti bin kilometreden fazla demiryolu yapmış Samsun’dan Sivas’a, Sivas’dan Malatya’ya kadar ülkenin içini birbirine

bağlamıştır. Yazar Türkiye'nin bu mücadelesinde Şuralar İttifakı'nın makinalar ve mütehasıslar verip sanayisinin canlanmasına yardım edildiğini de vurgular. Ayrıca Türkiye'nin kendisine karşı içerde mürteciler dışarda da emperyalistlerin el ele vermesine rağmen başarılı olduğunu ve diğer makalede olduğu gibi Şeyh Said isyanı, İttihatçıların hıyaneti ile Fethi Bey'in "muhalif" fırkasının İngiliz ve Fransız emperyalistlerin aleti olduğu düşünülmektedir (BCA, Fon 30.10.0.0, Yer No:250.689.31).

SONUÇ

TBMM'de 1925 yılında kabul edilen kanunla ülke içinde ve ülke dışında bulunan Türkiye temsilciliklerinde Cumhuriyet Bayramı'nın kutlanması kararlaştırılmıştır. Bu kanunun emrettiği gibi 1932 yılında ülke içinde yapılan hazırlıklarla orantılı olarak yurtdışı teşkilatlarında da kutlama programları hazırlanmış ve gerekli çalışmalar yapılmıştır. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları münasebetiyle icra edilen programlara ve faaliyetlere dair raporlar da hariciye vekaletine gönderilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin Erivan Konsolosluğu'nda bir rapor göndermiştir. Raporda öncelikle konsolosluğun kutlama programından bahsedilmiş akabinde de Cumhuriyet Bayramı ile ilgili olarak Ermeni basınının yaklaşımını ortaya koyan dört makale ve bir kutlama mesajı Türkçe'ye tercüme edilmiş şekilde orijinalleriyle birlikte rapora eklenmiştir.

Yazar isimlerinin olmadığı veya kısaltılmış şekilde yazıldığı için yazarlarını tam olarak bilmediğimiz bu makalelerde öncelikle I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan Millî Mücadele dönemindeki tüm olumsuzluklara rağmen Ermeni basınının olumlu bir dil kullanarak Türkiye ile dostane bir ilişki kurmaya çalıştığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Tabi bu tavırda Ermenistan'ın Sovyetler Birliği içerisinde yer almasının ne kadar etkili olduğu ayrı bir meseledir.

Makalelerde genel olarak Türkiye'nin emperyalist Batılı devletlere karşı verdiği mücadele övgüyle anlatılmaktadır. Ayrıca bu mücadelede Sovyetler Birliği'nin elinden gelen tüm yardımı yaptığı da hatırlatılarak iki ülke arasında zor günlerde temelleri atılan dostluğa işaret edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da bu yakınlığın devam ettiği ve artık ekonomik alanda Sovyetlerin Türkiye'nin kalkınması için gerekli her türlü yardımı bir menfaat beklemeden yerine getirdiği üzerinde durulmuştur.

KAYNAKÇA

- AKGÜMÜŞ, D. (2013). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Ayaklanmaları. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, C. XII, S. 23, 253-282.
- BABACAN, H. (2015), Ermeni Meselesi Tehcir mi, Soykırım mı, Ankara: Öncü Kitap.
- BCA., Fon: 30.10.0.0, Yer No: 250.689.31
- BCA., Fon: 30.18.1., Yer No: 112.75.6
- BCA., Fon: 51.0.0.0, Yer No:2.13.2
- ÇAKICI, N. (2021), Türk Millî Mücadelesine Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon.
- ERDAŞ, N., (1994). Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler (1917-1921). Ankara: Genelkurmay Basım Evi.
- EZER, F. (2010). 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri . Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ, C. XX, S. 1, 427-442.

- GÖLEN, Z. (2017). Burdur Ermenileri ve Tehcir, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Samsun: İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları.
- KILIÇ, D. (2011). Ermenistanın Kuruluşu ve Türk Dünyasına Etkisi. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 9. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Tebliğleri. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 328-337
- KODAMAN, B. (2003). Türkler- Ermeniler ve Avrupa. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını.
- ÖZ, E. (2019). Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhafif Ege. İstanbul : İletişim Yayınları.
- ÖZÇELİK, İ. (2017). Milli Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi. Ulakbilge, C. V, S. 11, 655-682.
- ÖZDER, F. (2017). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Bahar, S. 60,143-170.
- ÖZER, S. (2016). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Ermeniler, Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- QUATAERT, D. (2005). Osmanlı İmparatorluğu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SELVİ, H. (2011). Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devletinde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları. Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, C. II, S.1, 39-59. TBMM Zabıt Ceridesi Devre: IV, C. 16, İçtima Senesi II: 185-186
- URAS, E. (1987). Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. İstanbul: Belge Yayınları.

EKLER

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
 Protokol Umum Müdürlüğü
 U. No 24115
 H. No 967
 Lef 2

Birincikânun 1932.

T.C.
 BAŞSAKANLIK
 CUMHURİYET ARŞİVİ Yüksek Başvekâlete

Cumhuriyet Bayramı minasebetile Erivan Konsolosluğumuzda kapa-
 lan kabul resmine dair malumatı havi olarak mezkûr Konsolosluğumuz-
 dan alınan tahririn bir sureti ile Sovyetist Sosyalist Ermenistan
 matbuatında intişar eden ve Zata Devletlerinin yüksek ikrarından ba-
 his bulunan Türkçe ve ermenice makalelerin asılları ile Türkçeye çev-
 rilmiş suretleri beraber malumat ilâhiyet olarak tekdîm kılınmıştır Efen-
 dim Hazretleri.

Hariciye Vekili

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]
 Takdim 14.12.1932

[Handwritten signature]
 1-3-1933

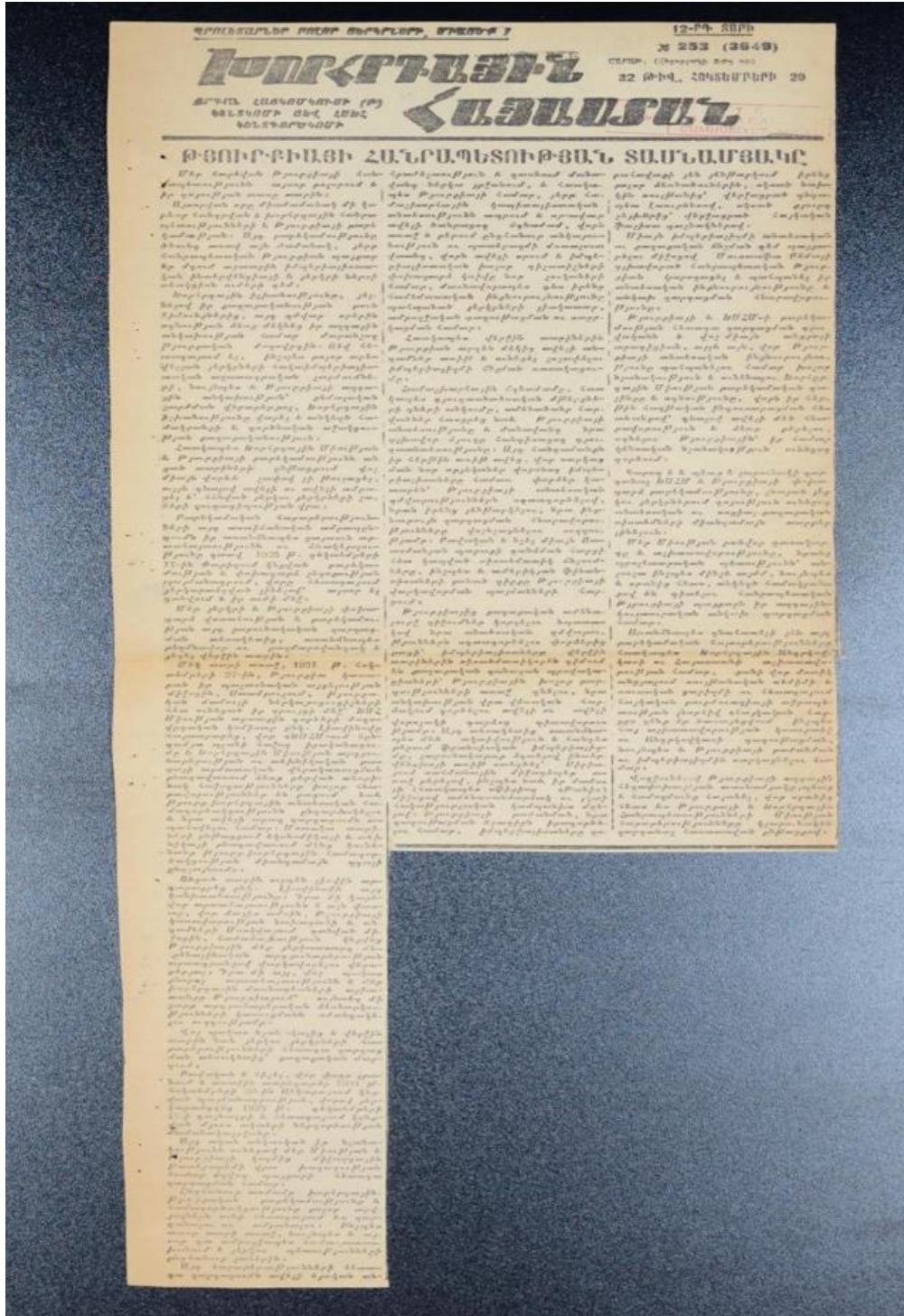
- 4 + 1 kitaplık -

Riyaseticümhur Kâtibi Umumiliğine de yazılmıştır.

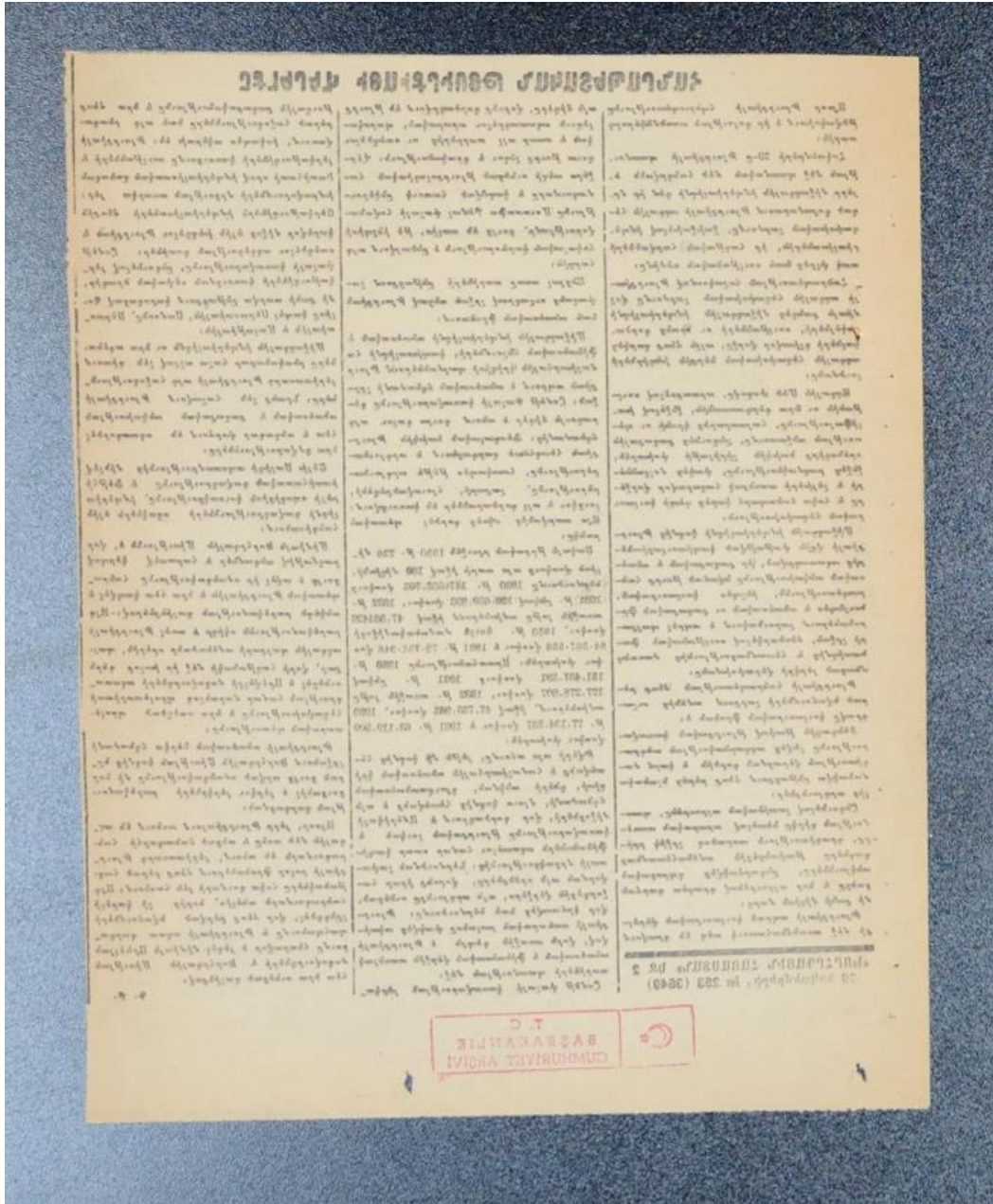
030	U	250	689	31
-----	---	-----	-----	----

1

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 09.08.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 25.09.2023

DOI: 10.30692/sisad.1339869

AFYONKARAHİSAR MİLLETVEKİLİ RUŞEN EŐREK (ÜNAYDIN) BEY'İN KURUCU MECLİS'TEKİ FAALİYETLERİ (1923-1927)

*Afyonkarahisar Deputy Ruşen EŞref (Ünaydın) Bey's Activities in the Constituent Assembly
(1923-1927)*

ağlar ÖNGEL

Dr.

ORCID ID: 0000-0003-0169-7236

caglar.ongel89@gmail.com

Atıf/Citation: ağlar Öngel (2023), "Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen EŞref (Ünaydın) Bey'in Kurucu Meclis'teki Faaliyetleri (1923-1927)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı zel Sayısı, s. 133-153.

z: Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu işgale başlamasıyla ortaya çıkan halk direniŐi, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle teŐkilatlanmıŐtır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra düzenli ordunun kurulmasıyla başlayan Türk İstiklal Harbi, Ocak 1921 yılı-11 Ekim 1922 tarihi arasını kapsamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin tapusu niteliği taşıyan Lozan Barış Antlaşması ise 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmış ve 23 Ağustos 1923 tarihinde ikinci meclisin milletvekilleri tarafından kabul edilmiştir. İŞte bu meclis içerisinde yer alan milletvekilllerinden birisi de Ruşen EŞref Ünaydın'dır. Ruşen Bey, genellikle edebi yönüyle bilinmektedir. Kendisi, birçok gazetede yazılar yazmış, kitaplar çıkarılmıştır. Özellikle Milli Mücadele dönemini kalemiyle desteklemiştir. EŞref Bey,  dönem Afyonkarahisar milletvekilliği yapmıştır. Milletvekilliği 1933 tarihinde son bulunca Dil Komisyon yeliği, Türk Dili Tetkik Cemiyeti görevlerinde yer almıştır. Tiran, Atina, BudapeŐte, Roma, Londra bykeliliklerinde görev almıştır. Bu alıŐma, Ruşen EŞref Bey'in hem Cumhuriyetin ilk milletvekilllerinden birisi olması münasebetiyle hem de meclis faaliyetlerinin bu zamana kadar ele alınmamasından dolayı edebi kişiliği değil sadece meclisteki konuşmaları ele alınacaktır. Ruşen Bey'in ikinci meclisteki konuşmaları, katıldığı oylamalar, itiraz ettiği konular, üzerinde durduğu ve ısrarcı olduğu hususlar hakkında bilgi verilecektir.

Aanahtar Kelimeler: Ruşen EŞref (naydın), Cumhuriyet, Meclis, Milletvekili, Afyonkarahisar.

Abstract: The popular resistance that emerged when the Allied Powers began to invade Anatolia after the Armistice of Mudros was signed on October 30, 1918, was organized when Mustafa Kemal Pasha moved to Anatolia. The Turkish War of Independence, which started with the establishment of the regular army after the opening of the Turkish Grand National Assembly, covers the period between January 1921 and October 11, 1922. The Lausanne Peace Treaty, which is the title deed of the Republic of Türkiye, was signed on July 24, 1923, and accepted by the deputies of the second parliament on August 23, 1923. One of the MPs in this parliament is Ruşen EŞref naydın. Ruşen Bey is generally known for his literary side. He wrote articles in many newspapers and published books. He especially supported the War of Independence period with his pen. EŞref Bey served as a member of parliament from Afyonkarahisar for three terms. When his tenure as a Member of Parliament ended in 1933, he served as a Member of

the Language Commission and the Turkish Language Research Society. He served in the embassies of Tirana, Athens, Budapest, Rome, and London. In this study, only Ruşen Eşref Bey's speeches in the parliament, not his literary personality, will be discussed, both on the occasion of his being one of the first MPs of the Republic and because his parliamentary activities have not been discussed until now. Information will be given about Ruşen Bey's speeches in the second parliament, the votes he participated in, the issues he objected to, and the issues he emphasized and insisted on.

Keywords: Ruşen Eşref (Ünaydın), Republican, Parliament, Deputy, Afyonkarahisar.

GİRİŞ

Ruşen Eşref Bey, Osmanlı Devleti döneminin son zamanlarına tekamül eden 18 Mart 1892 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası Mustafa Eşref Bey, annesi Saffet Nimet Hanımdır (TBMM Albümü, 2010, s. 186). Baba tarafından aslen Sivaslı olup Vaizaaadeler ailesindedir (Birinci, 1988, s. 1). İlk ve orta öğrenimini 1911 yılında Galatasaray Lisesi'nde (*Mekteb-i Sultani*) tamamlamıştır (Öztürk, 1995, s. 41). Ardından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne kaydolmuştur. Erkek Öğretmen Okulu (*Darülmüallimin-i Aliye*) öğretmenlerinden Ruşen Eşref Bey'in 19 Eylül 1911 tarihinden 15 Kasım 1915 tarihine kadar Galatasaray Lisesi'nde Türk dili dersi verdiği bilinmektedir. 24 Mart 1912 tarihinden itibaren Askeri Baytar Okulu'nda Fransızca öğretmenliğini ve 8 Aralık 1913 tarihinde de Erkek Öğretmen Okulu'nda Fransızca ve Türkçe öğretmenliğini üstlenmiş, aynı zamanda üç ayrı okulda ders vermiştir (Sağlam, 1999, s. 12).

Eşref Bey'in hayatına genel olarak bakıldığında edebi yönde temayüz ettiği görülür. Kendisi 14 Eylül 1916 tarihinde edebi türde Türk Yurdu dergisinde yazılar yazmaya başlamıştır (Sağlam, 1999, s. 23). Aynı yıl Necmeddin Sadık ve Mithat Sadullah'la birlikte okullarda okutulmak üzere 8 ciltlik bir okuma kitabı hazırlamıştır (İğdemir, 1959, s. 636). 1918 yılında "*Diyorlar ki*" adı ile kitap çıkarmıştır. Bu eser, 1972 yılında Şemsettin Kutlu tarafından hazırlanarak Milli Eğitim basımevi tarafından tekrar basılmıştır (Ed. Kutlu, 1972). Edebi görüşlerinin ilki olan "*Abdülhakhamid'de Bir Gün*" (Türk Yurdu, 18 Ocak 1917, s. 3300-3306) adlı yazısını Türk Yurdu dergisinde yayımlamıştır. Bu dergide "*Halide Hanımda Bir Gün*", ve "*Fazıl Ahmed Beyle Bir Gün*" adlı iki röportajı daha vardır (Türk Yurdu, 27 Eylül 1917, s. 3585; Türk Yurdu, 25 Ekim 1917, s. 3617).

22 Ekim 1917 tarihinde Mehmet Asım Us ve Ahmet Emin Yalman tarafından kurulmuş olan Vakit gazetesinin yazarları arasında Ruşen Eşref Bey de bulunmaktadır (İnuğur, 1993, s. 341; Yılmaz, 2016, s. 269-270). Ruşen Bey, bütün bu yayım faaliyetinin yanında öğretmenliğini de devam etmiştir. İstanbul Rus Ticaret Okulu, İngiliz High School, 1917-1918 yıllarında Alman Ticaret Okulu, 1918-1919 yıllarında ise altı ay süreyle Robert Koleji'nde de öğretmenlik yapmıştır. Eşref Bey, Galatasaray Lisesi edebiyat öğretmenliğine, 1919 yılında yeniden tayin edilmiştir (Sağlam, 1999, s. 27-28).

Vakit gazetesinde yazmaya başladıktan sonra Türk Yurdu dergisinde bir süre daha yazan Ruşen Bey, son olarak bu derginin 16 Şubat 1918 tarihli sayısında Maksim Gorki'den tercüme ettiği "*Hanla Oğlu*" adlı bir hikaye daha yayımlamış ve yaklaşık olarak beş yıl sonra yine Maksim Gorki'den yapacağı bir tercüme ile geri dönmek üzere Türk Yurdu dergisinden ayrılmıştır (Sağlam, 1999, s. 28).

Ruşen Eşref Bey, İstanbul'da çeşitli gazete ve dergilerde yazdığı yazıları kitap haline getirmeye çalışmış, diğer yandan da Vakit gazetesinde yayımladığı yazılarına devam etmiştir. İşgal kuvvetlerinin kurduğu sansür, baskı ve denetimlerine rağmen, Anadolu'da başlamak üzere olan Milli Mücadele ile ilgili bilgiler vermekten çekinmemiştir. O, Sivas Kongresi'nin gerçekleştiği sırada 10 Ekim 1919 tarihinde Tasvir-i Efkâr gazetesinin yazarı olarak Eskişehir üzerinden Sivas'a gitmek üzere yola çıkmıştır (Sağlam, 1999, s. 30-31). Kongreden sonra ise Mustafa Kemal Paşa, Amasya'dayken 24 Ekim 1919 tarihinde Ruşen Eşref Bey'in sorularını yanıtlamıştır (Keskin, 2012, s. 167).

Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 6 Nisan 1920 tarihinde kurulan (Hakimiyet-i Milliye, 10 Nisan 1920, s. 1; Özkaya, 1985, s. 592) Anadolu Ajansı'nın idare heyeti azalığına getirilmiştir. Bununla beraber yine Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Milli Mücadele'nin haklılığını bütün dünyaya duyurmak üzere 1921'de kurulan Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yazarlığa başlamıştır (Sağlam, 1999, s. 36). Anadolu Ajansı'nın yanında Ankara hükümetinin resmi yayın organı da Hakimiyet-i Milliye gazetesidir (Sibgatullina, 2019, s. 2).

Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra düzenlenen Londra Konferansı'na Osmanlı delege heyeti ile birlikte (Sağlam, 1999, s. 36) Ankara temsilcileri de davet edilince, TBMM Hükümeti tarafından söz konusu toplantıya gönderilen Anadolu delege heyetine basın danışmanı olarak Ruşen Eşref Bey'de katılmıştır (İkdam, 23 Şubat 1921, s. 1; Sağlam, 1999, s. 36; Öztürk, 1995, s. 24).

Ruşen Eşref Bey'in, 9 Mayıs 1921 tarihinde Hakimiyet-i Milliye gazetesinde bir yazısı yayımlanmıştır. Yazıda özetle; geçen sene utangaç ve perişan olduklarını, Türklerin Ramazan ayını silah üstünlüğüyle güven içinde geçirdiklerini ve bu durumun, memlekete kurutulmuş müjdesi olacağını vurgulamıştır (Hakimiyet-i Milliye, 9 Mayıs 1921, s. 1). 21 Haziran 1921 tarihinde yine aynı gazetede, Maarif Vekaleti tarafından (Milli Eğitim Bakanlığı), Ankara'da ve diğer çeşitli şehirlerde dersler ve konferanslar verildiği haberi yapılmıştır. Bunlar arasında Yakup Kadir Beyle birlikte Ruşen Eşref Bey'i de görmek mümkündür (Hakimiyet-i Milliye, 21 Haziran 1921, s. 2).

İnönü Muharebeleri kazanılmış ve 10 Temmuz 1921 tarihinde başlayan Kütahya-Eskişehir Muharebesi devam ederken, 18 Temmuz 1921 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde, Yunan kuvvetinin verdiği ağır kayıplardan dolayı gücünün azaldığı haberi yapılmıştır. Ruşen Eşref Bey ise, cepheye gidip geldikten sonra aynı gazetede; "*İstanbul'da bitirdikleri sandıkları bizleri, Ankara'da görünce bitiremediklerini anlamışlardı*" diyerek savaşın seyri hakkında ipucu vermiştir (Hakimiyet-i Milliye, 18 Temmuz 1921, s. 2).

Eşref Bey, 3 Ağustos 1921 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde, "*Manevi Kuvvetimiz*" başlıklı yazısında özetle, Türklerin savaş meraklısı olmadığını sadece varlığını muhafaza etmeye çalıştığını yazmıştır. "*Türkler bir ihtilal ordusudur*" dediği yazısında ise kurtuluş günlerinin yakını olduğunu vurgulamıştır (Keskin, 2012, s. 793).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki ilk başkenti olan Bursa, 8 Temmuz 1920 tarihinde Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmişti. Ruşen Bey'de, bu işgal üzerine en etkili yazıyı yazarak tepkisini ortaya koymuştur. (Sınar, 2007, s. 338, 344). 7 Ağustos 1921 tarihinde: "*Azim ve İman*" başlığındaki yazısı Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanmıştır. Yazıda; Türk Ordusu'nun, Yunan kuvvetlerini bitirmeye sadece mecbur değil mahkum olduğunu belirtmiştir. Milletin bağımsızlık için her şeyini feda edebileceğini dile getirmiştir. Mustafa Kemal milletin, millet de onun hizmetindedir demiştir (Hakimiyet-i Milliye, 7 Ağustos 1921, s. 2; Keskin, 2012, s. 796; Birinci, 1988, s. 142-146).

Ruşen Eşref Bey, bu sefer Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 10 Ağustos 1921 tarihindeki yazısında Türk ordusunu "*ümit ordusu*"na benzeterek, esirlikten kurtulamayan, ruhu bunalmış Müslüman ülkelerine bile ışık saçıcı bir pencere olarak tasvir etmiştir (Hakimiyet-i Milliye, 10 Ağustos 1921, s. 2). 14 Ağustos 1921 tarihinde ise "*birkaç yıl içinde bu mülkün yarısı, öbür yarısının bağrına muhacir diye çöktü; çekilen acılar unutulmayacak ve intikam mutlaka alınacak*" diyecektir (Hakimiyet-i Milliye, 14 Ağustos 1921, s. 2).

Ruşen Bey, bir taraftan gazetelerde yazılarıyla halkı bilgilendirirken diğer yandan da öğretmenliği sürdürmüştür. 1 Kasım 1921 tarihinde Ankara Erkek Lisesi edebiyat öğretmenliğine tayin edilmiştir (Öztürk, 1995, s. 41). Fakat çok kısa bir süre sonra Buhara Elçiliği Başkatipliğine atanması gündeme gelince sadece üç hafta devam eden bu görevinden

istifa etmiştir. Eşref Bey, yaklaşık on yıldır çeşitli okullarda devam ettirdiği öğretmenlik hayatına 21 Kasım 1921 tarihinde veda etmiştir (Sağlam, 1999, s. 39).

Ruşen Eşref Bey, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde 19 Ocak 1922 tarihinde “*Büyük Hitabeye Dair*” başlıklı yazısı yayımlanmıştır. Yazıda; “*Müslüman kardeşlerin üzüntüsüne üzülüyor, sevincine seviniyorsak, onlar da Sakarya zaferine aynı sevinçle eşlik ediyor*” diyerek Müslüman ülkelerle aynı hislere sahip olduğunu belirtmiştir (Hakimiyet-i Milliye, 19 Ocak 1921, s. 1).

Eşref Bey, 12 Şubat 1922 tarihinde Buhara Elçilik Kurulu'na danışman olarak atanmış ve kurul 12 Nisan 1922 tarihinde Ankara'dan hareket etmiştir (BCA, 30..18.1.1/4.47..19./107-7; Keskin, 2012, s. 1066). Bunların yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'yı Türk basınına ilk defa tanıtan kişi Eşref Bey olmuştur (<http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/rusen-esref-unaydin>. [Erişim tarihi: 20.06.2023]).

II. Dönem Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey

Milli Mücadele dönemi bitmiş, 23 Nisan 1920 tarihinde kurulan Gazi Meclis görevini tamamlayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk meclisi olan kurucu meclis faaliyete başlamıştır. Ruşen Eşref Bey'de 15 Temmuz 1923 tarihinde, Afyonkarahisar merkezinden 103, Sandıklı kazasından 32, Dinar kazasından 14, Çivril kazasından 36, Emirdağ kazasından 39, Bolvadin kazasından 34 olmak üzere toplam 258 oy alarak milletvekili seçilmiştir (TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Arşivi, Ruşen Eşref Bey, Seçim Mazbatası). O, 11 Ağustos 1923 tarihinde mecliste milletvekili yemini etmiştir (TBMM. ZC (Zabıt Ceridesi), 11.08.1923, s. 4). 12 Ağustos 1923 tarihinde mazbatasını meclis tarafından onaylanmıştır (TBMM Arşivi, Ruşen Eşref Bey, Hal Tercümesi; TBMM. ZC., 12.08.1923, s. 24). Eşref Bey, Divan Katipliği için 189 milletvekilinin katıldığı 14 Ağustos 1923 tarihinde yapılan oylamada 182 oyla seçilmiştir (TBMM. ZC., 13.08.1923, s. 46; TBMM. ZC., 14.08.1923, s. 52). 16 Ağustos 1923 tarihinde ise Dışişleri Komisyonluğuna seçilmiştir (TBMM. ZC., 16.08.1923, s. 73).

Ruşen Eşref Bey'in milletvekilliği sırasındaki ilk oylamasını, 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın kabulüne dair birinci kanun başlığı altında evet oyu vererek gerçekleştirdiği görülmektedir (TBMM. ZC., 23.08.1923, s. 286-287).

O'nun, ilk konuşması ise Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey tarafından 23 Ağustos 1923 tarihindeki “*Türkçe Kanunu*” teklifi üzerine olmuştur. 1 Eylül 1923 tarihinde milletvekilleri tartışırken Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey, TBMM akademi midir? sorusunu sormuştur. Hilmi Bey'de Türkçe dilinin nerelerden geldiği, hangi devlet dilinin kendine has bir yapısı olduğu sorusunu sormuş ve meclisteki milletvekilleriyle konu tartışılmıştır. Bu sırada Ruşen Bey, araya girerek bu konunun mecliste halledilmeyeceğini ifade etmiştir. İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura Bey de ana dil konusunda Maarif Komisyonu'na havale edilirse meselenin çözüleceğini söylemiştir. Bunun üzerine Aksaray Milletvekili Besim (Atalay) Bey de konuşmaya dahil olarak, yazarlar nasıl alırsa o şekilde devam ederler bunun için de meclisin yaptırımını lazım demiştir. Ruşen Eşref Bey de yazarlar bununla susacak mı? sorusuna karşılık Besim Bey, susmasınlar istediği kadar yazsınlar yeter ki yazmak istesinler demiş ve bir kanun ile bunun önüne geçilebileceğini ifade etmiştir. Ruşen Bey'de bunun örneği var mı denilince Besim Bey Londra'da olduğunu belirtmiştir. Meclis Başkanı tarafından görüşmenin yeterli olup olmadığı meclise sorulmuş ve görüşme yeterli görülmemiştir (TBMM. ZC., 01.09.1923, s. 339-342).

Posta kanunu ve Posta Telgraf Komisyon mazbatasında yer alan posta tesis edilmeyen yerlerdeki köylerin cezadan hariç tutulmasını konusunda ceza ile ilgili hükümler bölümü 3 Eylül 1923 tarihinde mecliste görüşülürken, Ruşen Eşref Bey söz alarak; köylünün üç kuruşa gönderdiği şeyi şehirlide aynı fiyata gönderdikten sonra, köylü nasıl bu durumdan yararlanacak? Bunda köylünün faydasına olan nedir? Şehirlinin üçe yolladığını, köylü ikiye mi gönderecek? sorularını sormuştur. Saruhan Milletvekili Sabri Bey'de, Posta ve Telgraf İdaresi, gönderilen

paralardan fazla toplayacak olursa onunla sürekli olarak tesisatta bulunacağını; bundan da halk ve köylünün faydalanacağı cevabını vermiştir. Bu durum Eşref Bey'in köylünün faydasına olmayan şeylere karşı duruşunu göstermektedir (TBMM. ZC., 03.09.1923, s. 399, 408).

Yine aynı gün bu sefer Ruşen Eşref Bey'in ilk teklifi görülmektedir. Posta Kanunu'nun 12. maddesi milletvekilleri arasında görüşülürken Eşref Bey, memlekette eksik olan şeyin eğitim olduğu ve eğitimin, fikirlerin yayılmasında önemli bir araç olduğunu ifade etmiştir. Öncelikle iki paraya giden bir gazetenin şimdi yirmi paraya gitmesinin gazete okuma merakında olanları zor duruma düşüreceğini belirtmiştir. Posta gelirlerinin artmasının önemli olduğunu ancak ondan da önce eğitim ve kültürün yayılmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bundan dolayı gazetelerin 50 gramından alınan 20 paraya, posta ücretinin 10 paraya indirmelidir diyerek düşüncelerini ifade etmiştir. Sonuç olarak 12. maddede yer alan 50 gramdaki 20 para yerine 10 para alınmasını teklif etmiş ve görüşmeye alınması kabul edilmiştir. 9 Eylül 1923 tarihinde tekrar 50 gramdaki 20 paranın 10 paraya indirilmesini tekrar teklif etmiştir ve meclis tarafından kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 03.09.1923, s. 412-415; TBMM. ZC., 09.09.1923, s. 14).

Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey'in mecliste muhalif bir yanı olduğu da göze çarpmaktadır. Bunlardan birisi mecliste Posta Kanunu ile ilgili tartışmalar yaşanırken olmuştur. Masrafların fazla olması 9 Eylül 1923 tarihinde gündeme gelmiştir. Ruşen Bey de, Pul masrafı çoksa halkın ne suçu var diyerek tepki göstermiştir (TBMM. ZC., 09.09.1923, s. 13).

Sonuç olarak Posta Kanun 12. maddesi 12 Eylül 1923 tarihinde oya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Kanuna evet oyu verenler arasında Afyonkarahisar Milletvekilli Ruşen Eşref Bey'de vardır (TBMM. ZC., 12.09.1923, s. 66-67).

Ruşen Eşref Bey, İstanbul'da yaşamasına ve Afyonkarahisar'a hiç gelmemesine rağmen kendisi milletvekili olduğu Afyonkarahisar halkının ihtiyaçlarını da mecliste dile getirmiştir. Örnek olarak 13 Eylül 1923 tarihinde, "*Muhtacîni zürraa tavizan tohumluk, çift hayvanatı ve alâtı ziraiye itası için İktisat Vekâleti 1339 senesi bütçesine 500.000 lira tahsisat vazına dair kanun*"un Muvazene-i Maliye mazbatasını mecliste görüşülürken gerçekleştirmiştir. Ruşen Eşref Bey ilk sözü almış ve Afyonkarahisar'ın yardımı muhtaç olan yerlerden birisini olduğunu belirtmiştir. Şehrin çektiği felaket anılarına hükümetin de şahit olduğunu da eklemiştir. Afyonkarahisar'a tarım araç ve gereçlerin gönderilip gönderilmeyeceğini sormuş ve orada yüz binlerce hayvanın kaybolduğunu vurgulamıştır. Ekonomi Bakanı "*İktisat Vekili*" Mahmud Esad Bey'de, bu konu hakkında kendi konuşması arasında cevapladığını söylemiştir (TBMM. ZC., 13.09.1923, s. 93). 15 Eylül 1923 tarihinde, Ruşen Eşref Bey, 2. maddede yer alan 100.000 liranın, tarım aletleri ve çift hayvanları alınması için teklifte bulunmuş, ancak kabul edilmeyerek 2. madde aynen kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 15.09.1923, s. 124). Sonuç olarak 17 Eylül 1923 tarihinde ziraat aletleri, çift hayvanat ve tohumluk üzerine kanun mecliste oylamaya sunulmuş ve Ruşen Eşref Bey'in de evet oyu kullanmasıyla kanun kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 17.09.1923, s. 173).

Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey 3 Aralık 1923 tarihinde, "*Galatasaray Lisesinde sene-i tedrisiye ortasında Maarif Vekâletince tatbik edilen dört maddelik hususun izahına dair*" soru önergesi meclis tarafından Maarif Vekaleti'ne gönderilmiştir (TBMM. ZC., 03.12.1923, s. 4).

5 Aralık 1923 tarihinde Ortaöğretim Öğretmenleri hakkında yasa tasarısı ve Maarif Komisyon mazbatasının 8. maddesi mecliste görüşülmüştür. Ruşen Bey, maddenin doğru olduğunu ancak kendisinin ikinci kısma itiraz ettiğini ifade etmiştir. Ruşen Bey, mevcut öğretmenlerden şartları sağlamayanların yeterlilik belgesi bulunmasının şart olduğunu vurgulamıştır. Eğer bu gerçekleşecek olursa önceki durumları da kapsayacağını belirtmiştir. Uzun yıllar öğretmenlik yapan kişilerin haklarının olduğu, bundan dolayı onların ikinci kısımdan dolayı tekrar sınava tabi olmalarının doğru olmayacağını, bu konuda öğretmenin okullarına devam etmesinin aksamış olacağını dile getirmiştir. Onun için bu ikinci kısmın kalkmasını teklif etmiş ve

meclisteki milletvekilleri tarafından uygundur sesleri yükselmiştir (TBMM. ZC., 05.12.1923, s. 48, 50-51).

Ortaöğretim Öğretmenleri hakkında yasa tasarısı ve Maarif Komisyon mazbatasında yer alan 10. madde 5 Aralık 1923 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Eşref Bey, bu maddede, öğretmenlerin geçici ve sabit olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Geçici öğretmenlerin okutabileceği ders saatinin 7 olacağı açıklanmıştır. Bu türlü ders okutan kişilerin sayısı şimdilik çok olmadığını dillendirmiştir. Maddenin kabul edilmesi halinde başka okullardaki öğrencilerin öğretmenlerden faydalanmasının önüne geçileceğini ifade etmiştir. Bundan dolayı 10 saate çıkarılmasını teklif etmiştir. Ekonomi, bilim ve fen olmak üzere birtakım uzmanlık gerektiren derslerin olduğunu, bu derslerin iyi verilmesi için en azından 10 saate kadar ders verilmesini teklif etmiş ve konuşmasına devam ederek teklifinde ısrarcı olmuştur (TBMM. ZC., 05.12.1923, s. 48, 51-52, 54).

Ortaöğretim Öğretmenleri hakkında mecliste konuşmalar devam ederken Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey, 10. maddeden süreli öğretmenlerin 7 saatten fazla ders verdikleri takdirde sabit öğretmenler konumuna geldiğini ifade etmiştir. Uzman öğretmenlerden yararlanmak için ders saatinin 7 saatten 10 saate çıkarılmasını teklif etmiştir ancak teklif kabul edilmemiştir (TBMM. ZC., 05.12.1923, s. 58). 10. madde; *“öğretmenler görev olarak sabit ve süreli olarak iki kısma ayrılmıştır. Sıralı sınıf derslerini alan öğretmenler sabit kısımdandır. Bir okulda haftada 7 saatten fazla ders okutmak sorumluluğu olmayan süreli öğretmenler sınıfını teşkil ederler”* şeklinde meclis tarafından kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 05.12.1923, s. 59).

Eşref Bey, bu sefer de Ortaöğretim Öğretmenleri hakkında kanununun 14. maddesi üzerinde görüşlerini bildirmiştir. O, süreli öğretmenlerle, sabit öğretmenlerin maaşlarında çok fark olduğunu belirtmiştir. Sabit öğretmenlerin 1.700 kuruşla, süreli öğretmenlerin 1.000 kuruşla işe başladığını ifade etmiştir. Sabit öğretmenlerin dil dersi gibi herkesin okutabileceği dersleri okuttuklarını, bu derslerin uzmanlık dersi olmadığı cümlesini sarf etmiştir. Eşref Bey, felsefe okutan da iktisat okutan da vardır. Bunlar uzmanlık derslerinden 1.000 kuruştan başlayarak 2.000 kuruşa kadar alabilirler. Süreli öğretmenlerin staj süresine dair hiçbir şey söylenmemiştir. Bunun için süreli öğretmenler staj süresince ne kadar maaş alacaklarsa açıkça belirtilmesi lazımdır demiştir. Ruşen Bey, bu durum sınıf öğretmenlerinin zor durumda kalmaları için en azından bunların da maaşlarına ilave yapılmasını ve tıpkı sabit öğretmenlerin zamlarına yapıldığı gibi aynı derecede arttırılmasını istemiştir. O, *“süreli öğretmenler staj süresince 1.000 kuruş maaş alırlar. Öğretmenlik ünvanını aldıkları tarihten itibaren 1.200 kuruş alırlar ve hizmetinin 21. yılına kadar her 3 yılda ve 21. yılından 29. yılına kadar her 2 yılda bir zam yapılmak suretiyle tıpkı diğer öğretmenler gibi terfi etsinler.”* Bu yapılırsa öğretmenler mağduriyet yaşamamış ve iki öğretmen arasında biri sabit, diğeri süreli bulunmaktan dolayı karışıklık çıkmamış olur diyerek madde hakkında düşüncelerini meclis kürsüsünden seslendirmiştir (TBMM. ZC., 05.12.1923, s. 48, 66).

Ortaöğretim öğretmenleri kanununda yer alan 14. madde için Ruşen Eşref Bey, süreli öğretmenlerin staj süresini 1.000 kuruş maaş alırlar. Öğretmenlik ünvanını aldıktan sonra 1.200 kuruşa çıkartılır. Hizmetin 21. yılına kadar her 3 yıla ve 21 yıldan sonra ise her 2 yılda 100 kuruş zam yapılmasını teklif etmiştir. Meclis Başkanı tarafından teklif komisyona gönderilmiştir (TBMM. ZC., 05.12.1923, s. 48, 68). Eşref Bey, 15. madde tartışılırken de konuşma yaptığı tespit edilmiştir (TBMM. ZC., 05.12.1923, s. 48, 68-69).

8 Aralık 1923 tarihinde, *“Müddeti mezuniyetini tecavüz ettiren mebusların tecavüz ettirdikleri müddetin mezuniyeti kanuniyelerinden mahsubu hakkında Divanı Riyaset kararları”* mecliste görüşülmüş ve Ruşen Eşref Bey'e 12 gün izin verilmiştir (TBMM. ZC., 08.12.1923, s. 110).

Ortaöğretim öğretmenleri hakkında yasa tasarısı ve Maarif Komisyon mazbatasınının 18. maddesi 10 Aralık 1923 tarihinde mecliste görüşülmüştür (TBMM. ZC., 10.12.1923, s. 135-136) Eşref Bey bu madde hakkında, öğretmenlerin başka bir yerlere gitmesi halinde hem iş bulamayacağını

hem de bir takım maddi zarara uğrayacağına dikkat çekmiştir. Özellikle geldiği yerde de maaşını alamamasından dolayı sefaletinin iki kat artacağı üzerinde durmuştur. Eşref Bey, ikinci olarak bir bölgede okul yanarsa öğretmenlerin mecburen açıkta kalacağını vurgulamıştır. Okulda Almanca ve Fransızca gibi bazı derslerin seneye kaldırıldığında, o dersleri okutan öğretmenin açıkta kalacağını belirtmiştir. Öğretmenin bu sefer başka yere gideceğini, başka bir yere tayin edileceğini ifade etmiştir. Bundan dolayı öğretmenlerin hukukunun korunmasının önemli olduğunu söylemiştir. Eğer meclis burada mevcut olan 6 ayı fazla görüyorsa bunu azaltabilir, 6 ayı, 3 aya indirebilir. Fakat her halde öğretmenlerin hukukunu koruması gereklidir diyerek düşüncelerini ifade etmiştir. Eşref Bey, kutsal olan öğretmenlik mesleğinin zarar görmemesi için milletvekillerinin ellerinden gelen çabayı sarf edeceklerini, bundan dolayı maddenin kalmasını teklif etmiştir. Ardından, “belki 6 ayı, 3 aya indirirsiniz. Bu konuda önergemi de arz ediyorum” diyerek konuşmasını sonlandırmıştır (TBMM. ZC., 10.12.1923, s. 138). Ardından mecliste milletvekilleri adı geçen maddeyi usul ve esas üzerinden tartışmışlardır. Ruşen Bey’de tartışmalara dahil olmuştur. Sonuç olarak Meclis Başkanı tarafından Muvazene-i Maliye Komisyonu’na gönderilmesine karar verilmiştir (TBMM. ZC., 10.12.1923, s. 139-140). Ruşen Bey, İstiklal Mahkemeleri Kanununun 5. maddesinin değiştirilmesi hakkında evet oyu kullanarak 1923 yılının son oylamasına katılmıştır (TBMM. ZC., 26.12.1923, s. 485-486).

27 Aralık 1923 tarihinde, Hıyanet-i Vataniye’den mahkum Yalvaç Asker Alma Şubesi’nden Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi’nin affedilmesi hakkında Adliye Komisyon mazbatasının 1. maddesi görüşülmüştür. Ruşen Eşref Bey, madem ki, bunun affedilmesi talep ediliyor, o halde kanun maddesinden emeklilik meselesi sanırım ayrı bir şeydir. Biz yalnız af edilmesine karar veririz, emekliliği Müdafaa-i Milliye Vekaleti “*Milli Savunma Bakanlığı*” ayrıca yapsın. Yani burada iki şey diğerini bozuyor dedikten sonra mecliste doğru sesleri yükselmiştir. Madde üzerine konuşmalar devam ederken Eşref Bey tekrar söz alarak, görüşmeler yeterlidir. Bir subayın emeklilik isteği kanun gereğince Müdafaa-i Milliye Vekaleti’ne verilmiş olduğundan bu kanundaki emeklilik kelimesinin çıkarılmasını teklif etmiştir. Meclis Başkanı da, komisyona tekrar iadesi yapılacağını ifade etmiştir. Ancak Ruşen Eşref Bey itiraz ederek teklifin Heyet-i Umumiyeye arz edilmesini istemiştir (TBMM. ZC., 27.12.1923, s. 494-495, 497, 501).

1924 yılına gelindiğinde mecliste Ruşen Eşref Bey’in katıldığı ilk oylama “*Memurini mülkiyenin tekaüdüne dair olan Kanun ile Askerî tekaüt ve istifa Kanununda muharrer cüzdan bedelâtının tadili hakkında*” 14 Ocak 1924 tarihinde olmuştur. Oylamaya 125 milletvekili katılmıştır. Kanun 4 çekimser oya karşı 121 oyla kabul edilmiştir. Oylamada Ruşen Eşref Bey evet oyu vermiştir (TBMM. ZC., 14.01.1924, s. 126).

16 Ocak 1924 tarihinde ise “*Tekaüt ve İstifa Kanununun ellinci maddesinin fıkra-i âhiresine mütaallik Müdafaa-i Milliye Encümeninin tefsir mazbatası*” oylamaya sunulmuştur ancak yeterli çoğunluk sağlanamadığı için kanun kabul edilmemiştir. Kanunun oylamasında Ruşen Eşref’inde aralarında bulunduğu 10 milletvekili çekimser oy kullanmıştır. Bu, Eşref Bey’in ilk çekimser oyu olarak tespit edilmiştir (TBMM. ZC., 16.01.1924, s. 159).

Ruşen Eşref Bey, mecliste usul anlamında da itirazları olmuştur. Örnek olarak 19 Ocak 1924 tarihinde Telgraf ve Telefon Kanunu mecliste görüşülürken Sabri Bey, komisyon adına değil milletvekili sıfatıyla konuşma yapacağını belirterek söz almıştır. Ruşen Eşref Bey’de, “*Reis Beyefendi! Nasıl sorabilirler, Sabri Bey komisyon adına söz söylemiyor. Beyefendi sıfatını belirtsin ondan sonra söz alsın*” diyerek tepki göstermiştir (TBMM. ZC., 19.01.1924, s. 211-213).

Ruşen Eşref Bey’in, bazen de verdiği teklif mecliste gündeme alınacakken kendisinin olmamasından dolayı vazgeçilmiştir. Buna örnek olarak da, Ruşen Eşref Bey’in, Galatasaray Lisesi’nde öğretim yılı ortasında Maarif Vekaleti’nce uygulanacak dört maddelik konunun açıklamasına dair Maarif Vekaleti’nden soru teklifi, 21 Ocak 1924 tarihinde Eşref Bey’in

mecliste bulunmamasından dolayı Meclis Başkanı tarafından bir sonraki toplantıya ertelenmiştir (TBMM. ZC., 21.01.1924, s. 251).

Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey'in, mecliste önerilerde de bulunduğu görülmektedir. Telgraf ve Telefon Kanununun 14. maddesi mecliste 21 Ocak 1924 tarihinde görüşülmeye başlanmış (TBMM. ZC., 19.01.1924, s. 211; TBMM. ZC., 21.01.1924, s. 272). Bolu Milletvekili Şükrü Bey ve Sabri Bey telefon tellerinin nereden geçeceği ile ilgili konuşmalarını yaptıktan sonra Ruşen Eşref Bey de sokağın altından geçsin önerisinde bulunmuştur (TBMM. ZC., 21.01.1924, s. 274).

Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey'in, 23 Ocak 1924 tarihinde Galatasaray Lisesinde ders yılı ortasında uygulanacak olan dört maddelik konu mecliste tartışılmaya başlanmıştır. Eşref Bey, Galatasaray Lisesindeki dört maddenin hemen uygulanması yüzünden bir buhran içinde kaldığını söylemiş ve bunu da mecliste dört madde halinde açıklamıştır. Bu açıklamaların özünde, öğrencilerin ve öğretmenlerin mağdur olduğunu, insicamın bozulduğunu ve bundan dolayı bu konu hakkında Maarif Vekaleti'nin cevap vermesini talep etmiştir (TBMM. ZC., 23.01.1924, s. 288). Mersin Milletvekili ve Maarif Vekili Safa Bey'de Eşref Bey'e uzun bir açıklama ile cevap vermiştir. (TBMM. ZC., 23.01.1924, s. 288-290). Ruşen Bey'de, meselenin bakanın anlattığı kadar basit olmadığını ifade etmiştir. Düzenin bozulduğunu, zarar gören öğrenci sayısının 603 olduğunu belirtmiştir. Bu 603 öğrencinin ya sınıflarının düşüldüğünü ya da yükseltildiğini, sınıflarından aşağı inenlerin, sınavlarını vermiş olmalarına rağmen bir veya iki sınıf aşağıya indirildiğini, heveslerinin kırıldığını ifade etmiştir. (TBMM. ZC., 23.01.1924, s. 290). O, Galatasaray Lisesi'nin 50 senelik bir kurum olduğunu, istibdat döneminde kurulan okula bu zamana gelince kadar hiç kimsenin müdahale etmediğini vurgulamıştır. Ancak Maarif Vekili'nin birleştirme meselesini ileriye sürdüğünü ve bu durumda öğretimde karışıklığı sebebiyet verdiğini dillendirmiştir. Yaptırımlar durumunda ise öğrencilerin alt ve üst sınıflara alınması okul içinde hem ruhen, hem de düzen noktasında bir kargaşalık meydana getirdiğini ve arkasından da idarenin bocaladığını vurgulamıştır (TBMM. ZC., 23.01.1924, s. 291). Eşref Bey, Galatasaray Lisesi'nin, memleketin en güzide ailelerinin çocuklarına dil öğrettiğini, dışişlerine çok hizmeti dokunduğunu, Ticaret camiasından öğrencisine kadar birçok alanda istifade edilen bir kurum olduğunu belirtmiştir. Tevfik Fikret, Abdurrahman Şeref gibi birçok önemli kişilerin bu kurumdan çıktığını ancak bu şekilde hareket edilirse Galatasaray Lisesi'nden kaçan bir öğrencinin, en milli dönemde Cumhuriyetin en kuvvetle olduğu zamanda gidip rekabet ettiği Robert'e veya Sen Joseph'e gideceğini söylemiştir (TBMM. ZC., 23.01.1924, s. 292).

Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey'in kurucu meclisteki ilk defa hayır kullandığı kanun oylaması "*1316 ve 1317 tevellütlü şimendifer müstahdemininin vazife-i hazıralarında terklerine dair layiha-i kanuniye ile aynı tevellütlü telgraf muhabere memurlarının ve muallimlerin askerlikten istisnaları hakkındaki tekalif-i kanuniyenin reddine dair*"dir. Oylamaya 132 kişi katılmıştır. 64 kişi kabul, 67 ret ve 1 kişi çekimser oy kullanılmıştır (TBMM. ZC., 28.01.1924, s. 447).

14 Şubat 1924 tarihinde Tarife Kanunu'nun maddeleri mecliste görüşülürken Kütahya Milletvekili Recep Bey ile Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey, basın araç ve gereçlerle gazete ve kitap kağıtlarından Gümrük vergisi alınması memleketin önemli bir ihtiyacı olan eğitimin ilerlemesine engel olacağından 3. maddenin kaldırılmasını ve mevcut 9 Aralık 1920 tarihli kanun hükmünün kalmasını teklif etmişlerdir. Teklif meclis tarafından kabul edilmiş ve 3. madde kaldırılmıştır (TBMM. ZC., 14.02.1924, s. 858). 1 Mart 1924 tarihine gelindiğinde ise 5. Şube'ye Afyonkarahisar milletvekili Ruşen Eşref Bey seçilmiştir (TBMM. ZC., 01.03.1924, s. 13-14).

Ortaöğretim Öğretmenleri hakkında Maarif Komisyon mazbatasının maddeleri 13 Mart 1924 tarihinde mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Ruşen Eşref Bey, 3. maddeye darülfünundan sonra "*ali ve orta darülmualimin ve darülmualimat kaydının ilavesiyle dördüncü maddenin*

kaldırılması, ayrıca 5. maddedeki ‘ali’ kelimesinden sonra, ‘orta’ kelimesinin ilavesini” teklif etmiştir. Hemen ardından Meclis Başkanı’ndan söz alarak, bu sefer de ali yerine yüksek kelimesini koyalım. Meclis müsaade ederse yüksek ve orta tedrisat diyelim demiştir. Mecliste oylama sonucu teklif kabul edilmiştir. 3. madde; “Orta tedrisat mektepleriyle darülmualimin ve darülmualimat muallimleri, darülfünun, yüksek orta darülmualimin ve darülmualimat ve yüksek ihtisas mektepleri mezunlarından intihabolunur” olarak değişmiştir. Mecliste, 14., 16., 17., 20., 21., 22. ve 33. maddeler görüşülürken de Ruşen Eşref Bey’in müdahil olduğu ve maddeler hakkında düşüncelerini ifade ettiği görülmektedir (TBMM. ZC., 13.03.1924, s. 386-387, 388-405).

9 Nisan 1924 tarihinde, belirli tarifeli nakliye araçlarıyla seyahat eden yolculardan alınacak nakliye vergisi hakkında Nafia “Bayındırlık” ve Muvazene-i Maliye Komisyon mazbatalarının maddeleri görüşülmüştür. Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey, demir yolu istasyonlarında yolcu olmadan giren ziyaretçilerden 5 kuruş ücret alıyorlar. Mesela bir adam; pederini veya kardeşini yolcu edecek, ona bilet veriyorlar ve 5 kuruş alıyorlar. Bu, ne parasıdır? Doğrudan doğruya vergi almak bunların hakları mıdır? Bu konuda bir imtiyaz var mıdır? sorusunu sormuştur. Bunun üzerine Ruşen Eşref Bey, kanunla ne ilgisi var? Dünyanın her tarafında böyledir diyerek Zeki Bey’e cevap vermiştir (TBMM. ZC., 09.04.1924, s. 455, 462).

Feridun Fikri Bey ve arkadaşlarının 22 Nisan 1924 tarihinde yedek subayların terfi etmesi konusunda mecliste milletvekilleri tarafından görüşülmüştür. Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey, yedek subayların terfi hakkında 6. maddenin bağımsız olarak 1. madde olarak kabul edilmesini teklif etmiştir. Meclis başkanı da maddenin incelendiğini ifade ettikten sonra meclisteki milletvekillerine bu madde ile ilgili söz isteyen var mı diye soru yönetsmiş ancak kimse söz almamıştır. Ardından maddelere geçilmesi için oylama yapılmış ve maddelere geçilmesine karar verilmiştir (TBMM. ZC., 22.04.1924, s. 1098-1099).

Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey’in çekimser oy kullandığı son kanun, 22 Nisan 1924 tarihinde gerçekleşen “İstanbul’a ithal edilecek buğday ve un mamulâtından tarife-i asliyede muharrer resimin on iki misli istiyfasına dair kanunun maddelerine geçilmesi” üzerine olmuştur. Kanun, 138 milletvekilinin katılımıyla gerçekleşmiştir. 102 milletvekili kabul oyu verirken 26 milletvekili reddetmiştir. 10 milletvekili ise çekimser kalmıştır (TBMM. ZC., 22.04.1924, s. 1123-1124).

1 Kasım 1924 tarihinde 2. Şube üyeleri arasında Ruşen Eşref Bey’de vardır (TBMM. ZC., 01.11.1924, s. 8). “Divan Riyaset” Katipliklerine üye seçimi ise 17 Kasım 1924 tarihinde yapılmıştır. Ruşen Bey, 139 oy ile seçilmiştir (TBMM. ZC., 17.11.1924, s. 275).

Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey’in, 27 Aralık 1924 tarihinde; İlkokul öğretmenliği kararnamesinin değiştirilmesine dair 8 Nisan 1923 tarihli kanunun 13. maddesinin değiştirilmesi hakkında Maarif, Dahiliye “İçişleri” ve Muvazene-i Maliye Komisyon mazbataları görüşülmüştür (TBMM. ZC., 27.12.1924, s. 254). Eşref Bey, Maarif Komisyon Başkanı adına söz alarak, İlköğretim öğretmenlerinin maaşlarının yetersiz olduğundan dolayı istenilen hizmetin alınamadığına vurgu yapmıştır. Bu durumdan dolayı öğretmenlerin çoğunun başka meslekleri tercih ettiğini belirtmiştir. Bunun için tüm devlet memurlarının geçen sene yapılan Ortaöğretim öğretmenlerine yapılan kanun gibi olmasını istemiştir. İlköğretim öğretmenlerinin “Muvazene-i Umumiye”den maaşlarını almayı özel muhasebeden maaş aldıklarından dolayı, maaşlarının 1.000 kuruştan 800 kuruşa indirildiğini, buna karşılık Maarif Komisyonu’nun imkan varsa 1.000 kuruşu çıkartılmasını memnuniyetle karşılayacaklarını ifade etmiştir. Eşref Bey, kanun teklifinde öğretmen yardımcılarının yer alması konusu da dikkat çekmiştir. Memleketin her yerinde hizmet eden öğretmen yardımcılarının bulunduğu, öğretmen okulları ve mezunlarının sayısının azlığından dolayı öğretmen yardımcılarını ihtiyaç olduğuna vurgu yapmıştır. Bundan dolayı öğretmen yardımcılara zam yapılmasını Maarif Komisyonu adına istemiştir (TBMM. ZC., 27.12.1924, s. 255-256). Komisyonların mazbataları okunduktan sonra

Ruşen Eşref Bey, hayat pahalılığından dolayı öğretmen maaşlarının eridiğini bu meselenin iyi bir karara bağlanmasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Onun için bir taraftan Maarif Vekaleti, ilköğretime dair yeni bir kanun hazırlamakla beraber Hakkı Tarık Bey'in aynı zamanda gayet gerekli bir zamanda teklifte bulunmasının yerinde olduğu söylemiştir. Bundan ötürü İlköğretim Kararnamesi'nin 13. maddesini yeni haliyle karar hemen verilir demiştir. Kanunun maddelerine geçilmesine karar verilmiş, 1. madde mecliste görüşülmüş ve Eşref Bey'de burada fikirlerini beyan etmiştir. (TBMM. ZC., 27.12.1924, s. 258-260). İzzet Ulvi Bey'in önergesi mecliste oya sunulmuş, dikkate alınmamıştır. Dahiliye Komisyonu'nun "*İlk Tedrisat Muallimlerinin aylığı asgarî 1.000 kuruştur. 3 senede bir 200 kuruş zammedilir*" önergesi kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 27.12.1924, s. 257, 261). Ruşen Eşref Bey, 2., 3. ve 10. maddeler de söz almış ve bu maddeler de kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 27.12.1924, s. 261-266).

Tekirdağ Milletvekili Cemil Bey ve 100 arkadaşınının 31 Aralık 1924 tarihinde; meclis memurinin ve hizmetlilerine ödenekli birer maaşlık ikramiye verilmesi önergesinin 1. maddesi mecliste görüşülmüştür. Ruşen Eşref Bey, memurlar devletten maaş alan memurlardır. Hiçbir vakit biz onlara bu şekilde yardımda bulunamayız. Bunu tamamen reddedelim demiştir. Ancak 1. madde meclis tarafından kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 31.12.1924, s. 311-312).

Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey, "*Büyük Millet Meclisi'nin 1924 senesi bütçesinde münakale icrasına dair Kanun*" oylamasına 31 Aralık 1924 tarihinde katılmıştır. 148 milletvekilinin katılımıyla kanun oylamaya sunulmuştur. 123 evet ve 25 hayır ile kanun kabul edilmiştir. Ruşen Eşref Bey kanuna evet oyu vererek 1924 yılının son oylamasında da yer almıştır (TBMM. ZC., 31.12.1924, s. 328-329).

Ruşen Eşref Bey'in katıldığı 1925 yılının ilk oylaması "*Pamuklara arız olan haşerat ve emrazın imha ve tedaviri ve tohumlarının ıslahı hakkındaki kanun*" üzerine olmuştur. Kanun meclise 12 Ocak 1925 tarihinde gelmiş ve oylamaya 148 milletvekili katılmıştır. 130 evet, 16 hayır ve 2 çekimser oy ile kanun kabul edilmiştir. Ruşen Eşref Bey'de kanuna evet oyu kullanmıştır (TBMM. ZC., 12.01.1925, s. 120).

1925 senesi Muvazene-i Umumiye yasa tasarısı ve Muvazene-i Maliye Komisyon mazbatasının Maarif Vekaleti bütçesi, 5 Mart 1925 tarihinde görüşülmüştür (TBMM. ZC., 05.03.1925, s. 161). Bu görüşmede Ruşen Bey, genel olarak müziğin gerekli olduğunu, milletin hislerine, milli duygularına etki edeceğini, bütün medeni memleketlerde müziğin önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Öğrencilerin de gündün güne müzik okullarına kayıt yaptırdığını ifade etmiştir. Halit Bey'in önergesi mecliste oylamaya sunulmuş ancak kabul edilmemiştir (TBMM. ZC., 05.03.1925, s. 171-188, 193).

23 Mart 1925 tarihinde "*Mensubin-i askeriye'nin tezyidi muhassesati*" hakkında yasa tasarısı, Müdafaa-i Milliye Vekaleti ve Muvazene-i Maliye Komisyonları mazbataları olarak mecliste görüşülmeye başlanmıştır. 1. madde mecliste tartışılırken (TBMM. ZC., 23.03.1925, s. 154), Ruşen Eşref Bey, burada Cumhurbaşkanlığı müzikası kısmının olduğunu, bu kurumun 101 senelik geçmişinin olduğunu vurgulamıştır. Bunlar için birçok masraf edildiğini ancak bunların elinde bulunan ve kullanılan aletlerin 60, 70 senelik aletler olduğunu belirtmiştir. Bu aletlere şimdiye kadar bakılmadığını, her sene bütçeye birkaç yüz lira ilavesiyle bunların tamir ettirildiğini belirtmiştir. Bu tamirle iyi bir sonuca ulaşılanın mümkün olmadığını ve bütçenin içerisine bu sene için hiç olmazsa 10.000 lira ilave edilerek en azından sazlarının doğrudan doğruya yenilenmesi rica etmiştir. Meclisteki milletvekilleri konunun bu olmadığı hakkında sesler yükseltmiş, Eşref Bey'de konu dışı değildir. Mademki, ordu mensupları mevzusunun konuşulduğunu ve bunun da konu ile ilintisinin olduğunu ifade etmiştir. Meclis Başkanı maddeye geçiyoruz deyince Ruşen Bey'de bu meselenin yine ihmal edileceğini, bu kadar masrafın, bu kadar verilen paranın hiçbir önemi olmadığını çünkü yine çürük aletlerle devam edileceğini, yeni aletlerden mahrum kalacağını dillendirerek "*rica ederim, dikkate alınız, acele*

etmeyiniz” demesine rağmen meclisten konu dışıdır diye sesler yükselmiştir (TBMM. ZC., 23.03.1925, s. 155).

1925 senesi Muvazene-i Umumiye yasa tasarısı ve Muvazene-i Maliye Komisyon mazbatasının Ziraat Bakanlığı bütçesinin 331 ve 344. kısımları 26 Mart 1925 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Meclis Başkanı, Maarif Vekaleti bütçesine ait bir kısmın ilavesi hakkında bir önerge vardır demiştir. Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey ve 53 arkadaşının önergesi; güzel sanatlarımız yok denecek kadar azalmış, çiftçilik, hattatlık, müzehhiplik kurtarılması mümkün olan milli sanatlar arasında önemlidir. Geçen yıl Maarif bütçesinde bu sanatların gelişmesi için “*Medresetülhattatı*” için bir karşılık konmuştu. Halbuki 1925 bütçesinde bu kuruluş unutulmuş ve bundan dolayı hattın ve süslemenin son öğretmenleri aç kalmak ve birçok sıkıntılar yaşamışlardır. Güzel sanatlara ilgili olan meclisin Maarif bütçesindeki bu eksikliği telafi etmek için “*Medresetül Hattatının*” 1924 yılındaki bütçesinde olduğu gibi bir senelik toplu masrafı 3.408 liranın 1925 yılı Maarif bütçesinin 237. A bölümüne konulmasını teklif etmişlerdir. Teklif, meclis tarafından kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 26.03.1925, s. 230, 239-240).

Eşref Bey bazen de komisyon adına söz alarak komisyon tarafından alınan kararı meclis kürsüsünden aktarmıştır. Örnek olarak; 26 Ocak 1924 tarih ve 401 numaralı Öğretmenin ve Öğrencinin askerlikten tecilleri hakkındaki 5 Mart 1912 tarihli kanunun 1. maddesini değişiklik kanununa ekli 1. madde 30 Mart 1925 tarihinde görüşülmüştür. Maarif Komisyonu adına söz alan Eşref Bey, ortak komisyonca tespit edilen bu maddedeki “*mümasili*” kelimesinden kast edilen anlamın yalnız ziraat okullarına benzeyenler anlamına geldiğini söylemiştir. Ziraat okulları gibi sanayi okulları da vardır ki ilköğretim okullarından yüksek ve bir devreli liselere eşdeğerdir tespitinde bulunmuştur. Bundan dolayı o öğrencinin hukukunda olan, onların da yüksek hizmetlere tabi olmaları kast edilmiştir diyerek konuya açıklık getirmiştir. Eşref Bey konuya açıklık getirerek öğretmen okullarından mezun olanların şimdiye kadar yüksek hizmetlere tabi tutulduğu halde şimdi tefsire vaz edildiğini, burada öğretmen okulundan mezun olanların yüksek hizmetlere tabi olmasına dair bir kayıt olmadığına vurgu yapmıştır. O, “*Mümasili*” demek aynı derecede olan, bunlara benzer okullardır konuşmasını yapmıştır. Meclis Başkanı oylamaya sunmuş ve madde aynen kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 30.03.1925, s. 267).

30 Mart 1925 tarihinde, 1925 senesi Muvazene-i Umumiye yasa tasarısı ve Muvazene-i Maliye Komisyon mazbatası bütçe değişikliği hakkında mecliste görüşmeler başlamıştır. Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey, 30 Mart 1924 tarihinde Medresetü’l-hattatın’ın “*hattatlar mektebi*” ünvanının değiştirilmesini teklif etmiştir. Ardından söz alarak, teklifin bir isim değişikliğinden ibaret olduğunu eklemiştir. Konuşmasına devam eden Eşref Bey, Recep Zühtü Bey’in Medresetü’l-hattatın’ın güzel sanatlar okulunda bir sınıf olarak ilavesini teklif ettiğini, kendisinin ise Arap kökenli olmasının yerine üniversite bölümlerinden ve güzel sanatların diğer şubelerinde kabul edildiği gibi hattatlar mektebi olmasını istemiştir (TBMM. ZC., 30.03.1925, s. 267). Tunalı Hilmi Bey’de, Hattat Mektebi söyleminde bulununca Eşref Bey’de Hattat Mektebi demek başkadır, Hattatlar Mektebi demek başkadır karşılığını vermiştir. Ardından Gaziantep Milletvekili Hafız Şahin Efendi ise o zaman Ramazan ayına neden oruç ayı demiyoruz ya da Allahuekber diyorsunuz da neden ekberi değiştirmek istemiyorsunuz diyerek sorular sorduktan sonra tarihi bir isimdir diyerek değiştirilmesine karşı çıkmıştır. Ruşen Eşref Bey’de karşılık olarak Medresetü’l-hattatın’ın meşrutiyet devrinde kurulduğunu ve kurulduğu zaman kendisine böyle bir isim verildiğini, yoksa bu kurumun 80-100 senelik bir müessese olduğunu belirtmiştir. Tunalı Hilmi Bey’in, birçok kez teklifleri Türkçeleştirelim, kanunları mümkün mertebe Türkçe yapalım teklifini benimsediğini ve bundan dolayı ünvanın değiştirilmesini arzu ve teklif etmiştir. Ruşen Bey de, bunda tarihe karşı bir nankörlük, yahut şöyledir, böyledir de bundan neden vazgeçiliyor gibi böyle bir mesele konusu bile olmadığını, onun için gereksiz yere zaman harcanmamasını ifade etmiştir. Eşref Bey, “*hattat mektebi*” olsun demiş (TBMM. ZC., 30.03.1925, s. 268) ve meclis tarafından teklif kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 30.03.1925, s. 269).

31 Mart 1925 tarihinde mecliste Divan-ı Harplerden çıkan idam hükümlerinin sureti infazı hakkında bir kararı tefsiri ittihazına dair tezkere ve Adliye Komisyon mazbatasında, (TBMM. ZC., 31.03.1925, s. 297) Saruhan Milletvekili Abidin Bey'in konuşmasının son cümlesinde “*hangi meclis ve hangi milletvekili kabul etmez ki on gün, beş gün sonra bu hak, bu meclis tarafından Teşkilat-ı Esasiye'nin değiştirilmesi şeklinde verilmesin. Böyle bir delil var mı? Yoksa aceleyle sebep nedir?*” sorusunu sormuştur. Bunun üzerine Eşref Bey'de, konunun önemli ve acele olduğunu, görüşmeler yapılırken asilerin beklemediğini söyleyerek Abidin Bey'in sözlerini kesmiştir (TBMM. ZC., 31.03.1925, s. 298). Feridun Fikri Bey'de uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu üzerinde düşüncelerini aktarmıştır. Buna cevaben Ruşen Bey'de, Feridun Bey, “*siz atmacayı ökse ile mi tutarsınız?*” diye soru yöneltmiştir (TBMM. ZC., 31.03.1925, s. 300). Feridun Bey'in yine uzun konuşmasından sonra Eşref Bey, Feridun Bey'in atmacayı ökse ile tutacağından emindir cümlelerini sarf etmiştir (TBMM. ZC., 31.03.1925, s. 304). Ruşen Bey, Şeyh Sait'in¹ hareket ettiğini ve kendilerinin mecliste halen görüşme yaptığı serzenişinde bulunmuştur. Milletvekilleri bu konu üzerinde görüşmeler yaparak Ruşen Bey'de görüşler hakkında fikirlerini söylemiştir (TBMM. ZC., 31.03.1925, s. 305-310).

Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey'in 1923-1927 yılları arasında hayır oyunu son kullandığı kanun oylaması, 7 Nisan 1925 tarihinde gerçekleşen “*Muvazene-i Umumiye Kanununun 10. maddesi hakkındaki Tay teklifi*” olmuştur. 145 milletvekilinden 68'i kabul, 71'i ret, 2'i çekimser oy kullanılmıştır (TBMM. ZC., 07.04.1925, s. 165-166).

Halit Bey'in; Hacı Bayram Veli'nin yanında gömülü Şehit Nazım Bey'e, Müdafaa-i Milliye bütçesinin abideler ve şehitlikler inşası kısmından bir mezar taşı yapılması isteklerine dair önerge, 19 Nisan 1925 tarihinde mecliste görüşülmüştür. Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey, yapılacak beş abide arasında yolun üzerinde duran şehitlik de düşünülmüş müdür? sorusunu sormuştur. Kaldığı yerden devam eden Eşref Bey, önceden üzerlerinde tenekeden bir kağıt parçasının olduğunu ancak şimdi onlarında kaybolduğunu belirtmiştir. O, Sakarya Muharebesi'nde şehit olan erlerle subayları bir arada yatan bir şehitlik yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Recep Bey'de, bakanlığın öne sürdüğü teklifin, yalnız İnönü, Sakarya, Dumlupınar ve Çanakkale gibi genel muharebe meydanlarına ait olduğunu açıklamıştır. Teklif Başvekaletle gönderilmiştir (TBMM. ZC., 19.04.1925, s. 161-162).

Darülfünun Emaneti'nin 1925 senesi bütçesi hakkında yasa tasarısı ve Muvazene-i Maliye Komisyon mazbatası, 20 Nisan 1925 tarihinde mecliste görüşülmüştür (TBMM. ZC., 20.04.1925, s. 250) Eşref Bey uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, bu meselenin önemli olduğunu, bu sebeple Maarif Komisyonu'nun gerekli kişilerden bilgi aldığını, bakanlık ve diğer komisyon üyeleriyle toplantı yapıldığını ifade etmiştir. Bu toplantılar neticesinde komisyonun çeşitli noktaları tespit ettiğini ve bunlardan birisinin öğretime, birisinin inzibata, diğerinin de özerlik meselesine ait olduğunu vurgulamıştır. Bundan dolayı iyileştirilmeye muhtaç olan bir kurum varsa onunla ilgilenmek gerektiğini söylemiştir. O, Darülfünun'un doğrudan doğruya bir ilmiye meselesini incelemesi başka şeydir, onun içinde öğretmen olarak, memur olarak bulunan kişilerin şu yetersizliği veya bu yetersizliği diğerine karıştırarak görüşmek tamamen başka bir şey olduğunu bunların karıştırılmamasını vurgulamıştır. Eğer kurum ile kurumun içindeki kişilerin diğerlerine karıştırarak görüşülecek olursa, açıklıktan ziyade iyice içinden çıkılmaz bir hale getirileceğinden bahsetmiştir. Fakat kurumun eksiklikleri giderilmeye çalışılırsa daha

¹ Şeyh Sait İsyani, 13 Şubat 1925 tarihinde Diyarbakır'ın Eğil bucağına bağlı Dicle köyünde saklanan mahkumları almaya gelen jandarmalara ateş açılmasıyla başlamıştır. Doğu Anadolu'da merkezi yönetime karşı gerçekleştirilen bir isyan hareketidir. İsyani, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik ve merkeziyetçi bir anlayışla yapılmasına karşı meydana gelen bir harekettir. İsyani, Nakşibendi tarikatı Şeyh Sait'in önderliğinde ve Zaza Kürtlerinin katılımıyla geniş alana yayılmıştır. 24 Mart 1925 tarihinde ise Türk Ordusu tenkil operasyonu başlatarak 15 Nisan 1925 tarihinde Şeyh Sait ve destekçileri yakalanarak isyan bastırılmıştır. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/seyh-sait-ayaklanmasi>. [Erişim Tarihi: 06.09.2023; 23:53].

faydalı bir sonuca erişilebileceğini belirtmiştir. Bundan dolayı Maarif Komisyonu'nun ulaştığı sonuç; Darülfünun'un eksik olan tüzüğüne bugünkü ihtiyaca uygun olmamasıdır. O mevcut tüzüklerin, ihtiyaçlar dolayısıyla diğerleriyle karşılık vermesinden dolayı karışıklıklar meydana gelmektedir denmiştir. Eşref Bey, Darülfünun ilminin eksik olduğunu, ortaöğretimin birtakım öğrenci aldığını, bu yüzden temeli olmayan öğrencinin sonuç olarak zayıf yetiştiğini ve bu yüzden de ilmin gelişmediğini ifade etmiştir. O,

*“Darülfünun'un asker kaçaklarına sığınak olduğunu söylüyor; asker kaçakçılığı etmek isteyen bir kaç genç orada tesadüfen bulunmuş diye bu, Darülfünun'un hayatı için mevcudiyeti için bir lekemi teşkil ediyor? Onun karşılığında vaktiyle, genel savaş sırasında, gerek İstiklal mücadelesinde yüzlerce, binlerce Darülfünun genci hayatlarını bu memleket için feda etmiştir. Bundan dolayı bu ve bu gibi diğerlerini bozan bilgiye öncelikle Darülfünun hakkında bu gibi fikre sahip olmak belki bizleri yanlış bir yola sevk edebilir. Onun için Darülfünun'un ihtiyaçları incelenirse ve bunlar bir kanun halinde tespit edilirse, iyileştirme meselesinde önemli bir adım atılmış olacağı”*nı söylemiştir.

Görüşmeler milletvekillerinin arasında devam etmiş Ruşen Bey'de hem komisyon adına hem de kendi adına söz alarak düşüncelerini ifade etmiştir. (TBMM. ZC., 20.04.1925, s. 272-273, 276-277).

21 Nisan 1925 tarihinde, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey ve arkadaşlarının; Darülfünun'un iyileştirilmesi amacıyla her fakülte için Avrupa'dan bir uzman getirilmesine dair önerge vermiştir. Önergede, birinci olarak Darülfünun'un iyileştirmesinin ve düzenlenmesinin gerekli olduğu ve önceden tatil esnasında her fakülte için Avrupa'dan en az birer müderris getirilmesi, ikinci olarak Darülfünun Rektörlüğü hakkını bulunan Maarif Vekaleti altında Darülfünun Rektörlüğü'nden ve her fakülteden seçilmiş bir müderris ile Darülfünun'a mensup veya mensup olmayan ilim uzmanları arasında bakanlıkça seçilen 6 kişiden ve Darülfünun'un özerklik esasını korumak üzere, iyileştirmeyle ilgili tedbirlerin kararlaştırılması, üçüncü olarak adı geçen komisyonun verdiği kararlara dayanarak Maarif Vekaleti tarafından bir yasa tasarısı düzenlenerek gelecek toplantı senesinde Büyük Millet Meclisi'ne takdim edilmesi gerekliliği, meclis tarafından bir karara bağlanması teklif edilmiştir. Meclis Başkanı teklifi oylama sunmuş ve kabul edilmiştir. Bunun üzerine Hakkı Tarık Bey, sonucu ne olacak ? Kanun mu yapıyorsunuz sorunu sormuştur. Ruşen Bey'de, karardır cevabını vermiştir (TBMM. ZC., 21.04.1925, s. 316-317).

22 Nisan 1925 tarihinde, Canik Milletvekili Cavit Paşa'nın, Takvim-i Vekayi Matbaası'nın Maarif Vekaleti'ne devri ve ilk ve orta okullara özgü kitapların adı geçen matbaada basılarak öğrencilere karşılıksız verilmesi hakkında kanun teklifi ve reddine dair Maarif Komisyon mazbatasında mecliste okunmuştur (TBMM. ZC., 22.04.1925, s. 394). Afyonkarahisar Milletvekili ve Maarif Komisyon Başkanı adına konuşan Ruşen Eşref Bey'in,

“birinci olarak okul kitaplarının düzenli bir şekilde basılması ve vaktinde yerlerine ulaştırılması Maarif Vekaleti'nin esas vazifelerindedir. Karşılıksız tüm öğrenciye verilecekse şüphesiz gayet güzel bir düşüncedir. Fakat bütçeye vereceği ağırlık itibari ile tatbik kabiliyeti görülememektedir. Maarif Vekaleti tali ve iptidai tüm yatılı ve karşılıksız öğrenciye parasız kitap vermektedir. Bütçesinde bu hususa ait ödenekte vardır. Adedi yüz binlere ulaşan ve kitap parası tedarik etmek kuvvet ve kudretinde bulunan öğrencilere de karşılıksız kitap verilmesi bakanlık bütçesini fazlaca kabartmaktan başka bir faydası görülmemektedir. Kanun teklifinin kabulü halinde okul kitapları, Maarif Vekaleti tarafından bir türlü tek çatı altına alınacaktır. Bu ise yazarların kitapçıları hukuku ve yazarların ve matbaacılığın memleketimizde gelişmesi itibari ile çok önemlidir. İkinci olarak Takvim-i Vekayi Matbaası adıyla bugün bir matbaa mevcut değildir. Bundan maksat, matbaa-i

amire ise, esasen adı geçen matbaa Maarif Vekaleti emrindedir. Ayrıca bir kanun maddesine gerekli görülmemektedir. Önceki gerekçelere göre kanun teklifinin reddi komisyonumuzca uygun görülmüş olmakla meclise arz edilmiştir” denmiştir.

Meclis Başkanı da mazbatayı oylamaya sunmuş ve mazbata kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 22.04.1925, s. 394-395).

1 Kasım 1925 tarihinde 4. Şubeye seçilen üyeler arasında Afyonkarahisar Milletvekillerinden Ruşen Eşref Bey vardır. Ayrıca 160 oy olarak Divan Katipliğine seçilmiştir (TBMM. ZC., 01.11.1925, s. 14-15).

9 Kasım 1925 tarihinde, Mesai yasa tasarısı ve Ticaret Komisyon mazbatasının 17. maddesi mecliste görüşülmüştür. Bunun üzerine söz alan Ruşen Eşref Bey, orada bir “*en azdan*” kelimesi vardır. Daha Türkçe olması için “*en az*” denilmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir. Meclis Başkanı da mecliste oylamaya sunmuş ve Ruşen Eşref Bey’in dediği gibi düzeltilerek madde kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 09.11.1925, s. 65).

Ruşen Eşref Bey ikinci meclisteki süreç içerisinde iki kere izin aldığı göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki daha önce bahsi geçen 8 Aralık 1923 tarihindeki 12 günlük iznidir. 30 Aralık 1925 tarihinde ise üyelerin izni hakkında “*Divanı Riyaset*” kararında, Meclis Başkanı, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey’in, 25 gün doktor raporuna göre izin verilmesini meclise sunmuş ve oylama kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 30.12.1925, s. 293-294).

“*Türkiye Cumhuriyeti ile Sırp, Hırvat ve Slaven Krallığı arasında 28 Teşrinievvel 1925/13441 tarihinde Ankara’da tanzim ve imza olunan muahedenet muahedesinin tasdiki hakkındaki kanun*” 31 Aralık 1925 tarihinde mecliste oylamaya sunulmuştur. Oylamaya katılan 175 milletvekilinin hepsi kanuna evet oyu vermiştir. Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey’de kanun oylamasında yer almış ve evet oyu vererek 1925 yılının son kanun oylamasında da yer almıştır (TBMM. ZC., 31.12.1925, s. 325).

Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey’in 1926 yılında katıldığı ilk oylama, 4 Ocak 1926 tarihinde meclise gelen “*11 Nisan 1334 tarihli Gümrük Kanununun 62. maddesine müzeyyel kanun*”udur. 144 milletvekilinin katılımıyla gerçekleştirilen oylamada 142 milletvekili kabul oyu kullanırken, 1 milletvekili reddetmiş, 1 milletvekili de çekimser oy kullanmıştır. Afyonkarahisar Milletvekillerinden Ruşen Eşref Bey kanun oylamasına katılarak evet oyu kullanmıştır (TBMM. ZC., 04.01.1926, s. 46).

15 Şubat 1926 tarihinde “*İstanbul Tahmil ve Tahliye Şirketince istikraz edilecek olan yarını milyon liraya Maliye Vekâletinin kefaleti hakkındaki kanun*” ikinci defa mecliste oylamaya sunulmuştur. Toplam 286 milletvekilinin arasında oylamaya katılan milletvekili sayısı 130 kişidir. 156 milletvekili oylamaya katılmamıştır. Oylamaya katılanlar arasında 121 milletvekili evet oyu kullanmıştır. 8 milletvekili hayır, 1 milletvekili de çekimser kalarak kanun kabul edilmiştir. Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey, ilk defa kanun oylamasına katılmamıştır (TBMM. ZC., 15.02.1926, s. 212-213).

15 Mayıs 1926 tarihinde Şark İstiklal Mahkemesi için savcı yardımcısı seçiminde 4. Şube’den Ruşen Eşref Bey seçilmiştir (TBMM. ZC., 15.05.1926, s. 122). Yine aynı ay içerisinde Ruşen Eşref Bey; İstanbul Milletvekili merhum Abdurrahman Şeref Bey’in kızlarına vatan hizmeti olarak maaş verilmesi hakkında kanun teklifi, Meclis Başkanı tarafından 24 Mayıs 1926 tarihinde, Layiha Komisyonu’na havale edilmiştir. Ardından bu konu hakkında Layiha Komisyon mazbatası, yine Meclis Başkanı tarafından Muvazene-i Maliye Komisyonu’na havale edilmiştir (TBMM. ZC., 24.05.1926, s. 455, 474).

8 Haziran 1926 tarihinde, Urfa Milletvekili Refet Bey’in, Lise ve Orta okullarda ücretsiz yatılı öğrencilerin kabul edilmesi hakkında kanun teklifi ve Maarif ve Muvazene-i Maliye Komisyonları mazbataları mecliste görüşülmüştür, Ruşen Eşref Bey, Maarif Komisyon Başkanı

adına söz alarak Refet Bey'in teklifinin komisyon tarafından görüşüldüğünü ve incelendiğini ifade etmiştir. Maarif Vekaleti'nce gerekli ve faydalı görülen teklifin kabul edildiğini belirtmiştir (TBMM. ZC., 08.06.1926, s. 261 (8)).

1 Kasım 1926 tarihinde 2. Şube'ye; Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey seçilmiştir (TBMM. ZC., 01.11.1926, s. 8). 1926 yılının sonuna gelindiğinde ise 30 Aralık 1926 tarihinde "Karadeniz Boğazı Tahlisiye İdaresinin 1927 Senesi Bütçe Kanunu" mecliste oylamaya sunulmuştur. 169 milletvekili oylamaya katılmış ve tamamı evet oyu kullanmıştır. 6 milletvekili boş oy atmıştır. 112 milletvekili oylamaya katılmamasına rağmen kanun kabul edilmiştir. Afyonkarahisar milletvekillerinden Ruşen Eşref Bey'de kanun oylamasına katılarak evet oyu kullanmış ve yılın son kanun oylamasında yer almıştır (TBMM. ZC., 30.12.1926, s. 236-237).

Kırklareli Milletvekili Doktor Fuat Bey'in, çocukların genel sinema yerlerine gitmelerinin yasaklanması hakkında kanun teklifi görüşülmeye başlanmıştır (TBMM. ZC., 17.01.1927, s. 325). Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Bey, bu kanun teklifinin gerekli görülen bir ihtiyaç üzerine yapıldığını ancak buradaki kısıtlamanın çok büyük olduğunu ifade etmiştir. O, 18 yaş veya daha alt bir yaşta bulunan çocukların genel sinema ve tiyatrolara gitmelerinin kesin şekilde yasaklanmış diye bir şey yapılması, onların hürriyetlerini sınırlandırmak olduğunu belirtmiştir. Bu yaşta bulunan çocukların özellikle şehirde yaşıyorsa ve eğitimde bulunuyorsa tiyatroya gitmelerini, kendi eğitimlerini, kendi terbiyelerini sağlamalarının gerekli olduğu dile getirmiştir. Bazı milletvekilleri, çocukların hükümetin izni ile tiyatro ve sinemaya gidileceğini söylediklerini ancak bunu nasıl belirleyeceklerini ve nasıl sınırlama getireceklerini sormuştur. Bunun için herhangi bir komisyon oluşturulup bu eser ahlakidir, bu eser gayri ahlakidir mi diyecek şeklinde sorularına eklemeler yapmıştır. Eşref Bey, bundan dolayı bu görüşün daha çok karışıklık yaratacağını ve bu kanunun kendisinden beklenecek olan faydasından ziyade Türk gençleri için zararlı olacağını düşünmüştür. Onun için bu kapsamının tekrar incelenmesi için maddenin komisyona gönderilmesini teklif etmiştir. Kastamonu Milletvekili ve Adliye Komisyonu adına Ali Nazım Bey ise, teklifleri var mıdır, maddenin komisyonda hangi sebepten ve neyin üzerine araştırılmasını talep ediyorlar? sorusunu sormuştur. Ruşen Bey'de, "teklif ediyorum, tekrar komisyona iade edilsin" demiştir. Ardından ise bir ailenin çocuklarını buralara götürmeyecek dendiği, çocuğun anası ve babası herhangi bir piyes ve film hakkında az çok bir bilgiye sahip ise sinema filminin şu veya bu şekilde sorun görmüyorsa, çocuğunu alıp da niye götürmemesini? diyerek daha kapsamlı araştırılması gereklidir ifadelerini kullanmıştır. Ruşen Bey konuşmasına devam ederek, çocukların akşam tiyatro ve sinemaya akşam gidemez dendiğini, fakat bunların akşam gösterime girdiğinden çocukların bunları izleyemeyeceğini, aslında faydadan çok zarar getireceğini belirtmiştir. (TBMM. ZC., 17.01.1927, s. 326). Mecliste görüşmeler devam ederken Eşref Bey tekrar söz alarak, 18 yaşındaki bir çocuk medeni kanun gereğince evlendiğini ve bu kanun gereğince 17 yaşında olan bir kızın da evlendiğini, bunları engellemek için sinema kapılarına bir de nüfus memuru mu koyacağız? tepkisini göstererek tekrardan Maarif Komisyonu'na gönderilmesini istemiştir (TBMM. ZC., 17.01.1927, s. 327). Bayazıt Milletvekili Şefik Bey'de, yalnız sinema ve tiyatroyu söyleyip de barları, dans salonlarını saymamak doğru değildir demiştir. Ruşen Eşref Bey'de asıl onların yasak edilmesini, tiyatroların serbest bırakılmasını lazımkken tersinin yapılmaya çalışıldığı siteminde bulunmuştur (TBMM. ZC., 17.01.1927, s. 328). Ruşen Bey, Maarif Komisyonu'na havale edilmesini istemiştir ve Meclis tarafından kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 17.01.1927, s. 328-329).

"Maliye Vekâleti 1926 Sene-i Maliyesi Bütçesine Tahsisatı Munzama İtası Hakkındaki Kanun" mecliste ikinci defa oylamaya sunulmuştur. 134 milletvekili oylamaya katılmış ve tamamı evet oyu kullanarak kanun kabul edilmiştir. 152 milletvekili oylamada yer almamıştır. Afyonkarahisar milletvekillerinden Ruşen Eşref Bey'in 1927 yılında katıldığı ilk kanun oylamasına evet oyu vermiştir (TBMM. ZC., 22.01.1927, s. 438-439).

Eczacılar ve Eczaneler hakkında yasa tasarısı ve Sağlık ve Adliye Komisyonları mazbatalarında yer alan 33. madde 22 Ocak 1927 tarihinde mecliste görüşülmüştür. Şefik Bey, "bizim şimdiye

kadar gördüğümüz reçeteler Fransızca yazılıyor. Bu reçeteler doktor ile eczacıdan ve bir de Fransızca bilenlerden başkası için ne olduğu ne miktar verildiği bilinmiyor” ifadelerini kullanmıştır. Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey’de, her eczacı Fransızca bilir karşılığını vermiştir. Muhtar Bey’de, doktor tabii ki de diplomasının numarasını bilir ve kendi ikametgahını yazar ve orada da açıklamalarda bulunursa tesadüfi olarak üzerinde basılı kağıdı yoktur, lakin bu reçeteyi verip gayet acil bir hastanın tedavisine ihtiyaç var diye bir takım açıklama yaptıktan reçete kabul olunamaz mı? Olunabilir demiştir. Bunun üzerine Ruşen Eşref Bey, imkan ve ihtimal yoktur diyerek cevap vermiştir. Muhtar Bey’de, bir doktor arkadaşlarıyla beraber gezmeye gitmiştir. Kırdan bir eğlence yapıyorlar, tesadüfi olarak o gün gezmeye gittiğinde üzerinde basılı kağıdı yoktur cümlesini kurmuştur. Ruşen Bey’de olur mu? sorusunu sormuştur. Muhtar Bey’de cevaben olabilir, mesela para çantasını unutup da evden çıkan adamlar çok olduğu halde reçete defterini unutup da bir yere giden doktor olmaz mı? Böyle bir halde ne olur? demiştir. Ruşen Bey’de, Meclis Başkanı’ndan söz istemiş ancak tartışma olmasın diye söz vermemiştir. 33. madde mecliste oylama sunulmuş ve kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 22.01.1927, s. 424, 429-430).

21 Mart 1927 tarihinde, Binaların numaralanması ve sokaklara isim verilmesi hakkında yasa tasarısı ve Dahiliye Komisyon mazbatasının 5. maddesi mecliste görüşülmüştür (TBMM. ZC., 21.03.1927, s. 184). Ruşen Bey, mademki isim veriliyor, isim yerine numara da verebilir. Yazılırsa ne olur? İsimsiz birçok sokak var, isim bulunamıyor, bulmak zordur. Bir sokağa isim vermek gayet uzun bir iştir. Birçok araştırma yapmak gerekir. Birtakım komisyonlar oluşturulacak, onlara isim verecektir. Bundan dolayı isim yoktur, kanun gereğince numara konulamaz diye sokaklar isimsiz ve numaratsız mı kalsın? Ne kaybedilir. Öyle bir şey ilave edilse? Onun için bir sokağın numarası olursa, o ismi demektir. Abartılacak bir mesele değildir. Kabul edilsin, mesele bitsin gitsin konuşmasını yapmıştır (TBMM. ZC., 21.03.1927, s. 187). Milletvekilleri bu tasarı hakkında düşüncelerini söylerken tekrar söz alan Ruşen Bey, Muhtar Bey biraz önce dedi, ki, numara da konabilir, harf de konabilir. Bu meseleyi halletmek için, isim kavramı içinde numara ve harfin de dahil olduğu kabul edilsin, belediyeleri serbest bırakılsın ister numara, ister harf konulsun. Fakat bu harf ve numara isim makamında olduğu için, isim kavramı içerisine girsin demiştir. Aydın Milletvekili Mithat Bey’de, harf isim şeklinde girilebilir, fakat numara numaradır ifadelerini kullanmıştır. Ruşen Bey’de, burada isim olur karşılığını vermiştir (TBMM. ZC., 21.03.1927, s. 188). Cemil Bey ise devlet yeni bir nüfus kaydı yapacaktır. Yeniden de emlak kaydı ve arazi kaydı yapılmaktadır. Doğal olarak yeni tespit edilen ve bütün her şeyin karışmaması için tedbirler almak hükümetin vazifesidir demiştir. Ruşen Bey’de, bütün sokakların isimleri yeniden mi değişecektir? derken meclisten hayır sesleri yükselmiş ve mecliste madde oylamaya sunularak kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 21.03.1927, s. 189).

Büyük Millet Meclisi Dahiliye Tüzüğü hakkında Nizamname-i Dahili Encümeni teklif ve mazbatasının 211. maddesi 30 Nisan 1927 tarihinde mecliste görüşülmüştür (TBMM. ZC., 30.04.1927, s. 310). Bunun üzerine Eşref Bey,

“katiplerin sayısı indirildikçe görevlerini yükseltiyorsunuz. Mesela tutanak yazmaktır. Şimdiye kadar katipler tutanak yazmazdı. Onun için önceden birinci maddeden bunun kaldırılmasını rica etmiştir. Sonra gizli oturumlarda harfiyen tutanak tutmak, bu çok ağır bir şeydir. Ya bir harf, ya bir kelime eksik yazarsa bundan dolayı tüzük gereğince ihtaramı maruz kalsınlar?”

Onun için bu maddedeki harfiyen kelimesinin kaldırılmasını teklif etmiştir. O, 211. maddenin altıncı maddesindeki “harfiyen” ve 1. maddede “Zabit hulâsasını yazmak” kelimelerinin kaldırılmasını teklif etmiştir. (TBMM. ZC., 30.04.1927, s. 320). Yazmak yerine tahsis etmek ve harfiyen kelimesinin kaldırılması meclis tarafından kabul edilmiştir (TBMM. ZC., 30.04.1927, s. 320-321).

Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey'in dört yıllık milletvekilliği süresince katılmadığı son kanun oylaması 25 Haziran 1927 tarihinde meclise gelen “*Posta Kanunu İle Telgraf ve Telefon Kanununun Bazı Maddelerini Muaddil Kanun*” olmuştur. Kanun oylamasına 146 milletvekili katılmış ve tamamı evet oyu vererek kanun kabul edilmiştir. 140 milletvekili de oylamada yer almamıştır (TBMM. ZC., 25.06.1927, s. 833-834).

Kurucu meclisin son kanun oylaması “*Mardin Mebusu Sabıkı Merhum Derviş Beyin Zevcesine Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun*”dur. 183 milletvekili oylamaya katılmıştır. 172 milletvekili kanuna kabul oyu vermiştir. 8 milletvekili kanunu reddetmiştir. 3 milletvekili çekimser oy kullanmıştır. 1 milletvekili boş oy atmıştır. 103 milletvekili oylamaya katılmamış olmasına rağmen kanun kabul edilmiştir. Ruşen Eşref Bey'de 1923-1927 yılları arasında mecliste Afyonkarahisar Milletvekili olarak katıldığı son kanun oylaması olmuştur. Ruşen Bey kanuna evet oyu vermiştir (TBMM. ZC., 26.06.1927, s. 848-849).

SONUÇ

Ruşen Eşref Bey'in konuşmaları ve katıldığı oylamaları bakıldığında genel olarak 1923-1925 arasında mecliste daha yoğun çalıştığı görülmektedir. Ruşen Bey, Posta ve Telgraf Kanunu hakkında konuşmalar yapmıştır. O, özellikle alınan ücretler ve gelirle ilgili düşüncelerini ifade etmiştir. Bir yandan köylünün hakkını savunurken diğer yanda da gazete dağıtımda alınan ücretlerin azaltılmasını ve her kesime gazetenin gönderilmesi için çaba sarf etmiştir. Pul masrafların fazla alınmasına itiraz etmiştir.

Eşref Bey, Afyonkarahisarlıların da hakkını savunmuştur. Ziraat araç ve gereçler, hayvan ve zirai tohumlar konusunda Afyonkarahisar'da yaşayan halkın da yardıma muhtaç olduğu ifade etmiştir.

Ruşen Bey'in en çok üzerinde durduğu konu eğitim ve öğretim üzerine olmuştur. Kendisi, Maarif Komisyonu'nda da yer almasından dolayı özellikle öğretmen ve öğrenci konularında düşüncelerini en üst perdeden meclis kürsüsünden aktarmıştır. Öğretmenlerin durumlarının iyileştirilmesi ve öğretmenler arasında yapılan ayrımların sakıncalarından bahsetmiştir. Öğretmenlerin verdiği ders saatinden tutun, aldığı ücrete kadar milletvekilleri ile görüş alışverişinde bulunmuştur.

Eşref Bey, özellikle üniversite kurumları ve bu kurumların yapısı, işleyişi hakkında sürekli söz aldığı tespit edilmiştir. Galatasaray Lisesi'nden Üniversite Emanet Yasası'na kadar, bazı konularda iyileştirme yapılmasını, bazı konuların değiştirilmesi halinde yanlış yapılacağını ifade etmiştir.

O, Öğrencilerle ilgili, öğrencinin eğitim düzeyi ve aldığı dersler, öğrencilerin tiyatro ve sinemaya gitmeleri hakkında, öğrencilere verilecek olan kitaplar konusunda konuşmalar yaptığı görülmektedir. Eşref Bey'in dikkat çeken konuşmalarından birisi de güzel sanatlar ve müzik konusu olmuştur. Kendisi müziğin toplum açısından ve gelişme açısından önemli olduğu dile getirmiştir. Cumhurbaşkanlığı müzikasına ek ilave ödenek verilmesini ve müzik aletlerin iyileştirilmesi ile ilgili düşüncelerini meclisten milletvekillerine aktarmıştır.

Özetle; Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey, imar, ziraat, eğitimin bütün kademeleri, güzel sanatlar, eczane, tüzük gibi daha birçok konu hakkında konuşmalar yaparak meclisteki kürsüyü aktif olarak kullanmıştır. Tespit edilen araştırmalar doğrultusunda Ruşen Bey'in 1923-1927 yılları arasında 599 kanun oylamasında 368'ine evet oyu verdiği görülmektedir. O, ayrıca 4 yıl içerisinde 7 hayır, 3 çekimser oy kullanmıştır. Buna ilaveten Eşref Bey, 221 oylamaya da katılmamıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30..18.1.1/4.47..19./107-7.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Sene 1, Sayı 20, 10 Nisan 1920.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Sene 2, Sayı 180, 9 Mayıs 1921.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Sene 2, Sayı 215, 21 Haziran 1921.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Sene 2, Sayı 238, 18 Temmuz 1921.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Sene 2, Sayı 257, 7 Ağustos 1921.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Sene 2, Sayı 260, 10 Ağustos 1921.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Sene 2, Sayı 264, 14 Ağustos 1921.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Sene 3, Sayı 409, 19 Ocak 1922.

İkdam Gazetesi, Sene 28, Sayı 8604, 23 Şubat 1921.

Türk Yurdu, c. XI, S. 10, 18 Ocak 1917.

Türk Yurdu, c. XIII, S. 3, 27 Eylül 1917.

Türk Yurdu, c. XIII, S. 5, 25 Ekim 1917.

Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1919-1928 (2012), [(Ed. Nuray E. Keskin)], Cilt I, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA).

BİRİNCİ, N. (1988). *Ruşen Eşref Ünaydın*. Ankara: Sevinç Matbaası.

İĞDEMİR, U. (1959). Ruşen Eşref Ünaydın, *Bellekten*, Cilt 8 (Sayı 92), ss. 627-636.

İNÜĞÜR, N. (1993). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.

ÖZKAYA, Y. (1985). Milli Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın Kuruluşu ve Faaliyetine Ait Bazı Belgeler, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 1 (Sayı 2), ss. 587-608.

ÖZTÜRK, K. (1995). *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927*, Cilt 3. Ankara: TBMM Basımevi.

SAGLAM, N. (1999). *Ruşen Eşref Ünaydın (Hayatı ve Eserleri)* (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SINAR, A. (2007). Bir Şehrin Edebiyata Yansıyan Acı Hikayesi: Milli Mücadelede Bursa. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:8 (Sayı:13), 337-361.

SİBGATULLİNA, A. (2019). Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi ve Türk Yazarları, (Ed. Bekir Koçlar, Mehmet Pınar, Eyüp Toprak, Özlem Karapınar), Hâkimiyet-i Millîye Uluslararası Bilgi Şöleni, Van.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Albümü (1920-2010). (2010). (Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeyney), , Cilt I 1920-1950, Baskı II, Ankara: Gökçe Ofset Matbaacılık.

TBMM Arşivi, Ruşen Eşref Bey, Hal Tercümesi.

- TBMM Arşivi, Ruşen Eşref Bey, Seçim Mazbatası.
- TBMM. ZC (Zabıt Ceridesi)., Cilt 1, Devre II., Beşinci İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 1, Devre II., Birinci İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 1, Devre II., Dokuzuncu İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 1, Devre II., Dördüncü İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 1, Devre II., İkinci İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 1, Devre II., Onikinci İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 1, Devre II., Onüçüncü İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 1, Devre II., Üçüncü İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 10, Devre II., Birinci İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 10, Devre II., Sekizinci İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 11, Devre II., Yirmidokuzuncu İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 12, Devre II., Otuzbeşinci İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 15, Devre II., Yetmişinci İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 16, Devre II., Doksanıncı İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 16, Devre II., Seksenbeşinci İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 16, Devre II., Seksendokuzuncu İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 16, Devre II., Seksensekizinci İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 17, Devre II., Doksanaltıncı İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 18, Devre II., Yüzaltıncı İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 18, Devre II., Yüzdokuzuncu İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 18, Devre II., Yüzsekizinci İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 18, Devre II., Yüzyedinci İçtima, İçtima Senesi 2.
- TBMM. ZC., Cilt 19, Devre II., Beşinci İçtima, İçtima Senesi 3.
- TBMM. ZC., Cilt 19, Devre II., Birinci İçtima, İçtima Senesi 3.
- TBMM. ZC., Cilt 2, Devre II., Onaltıncı İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 2, Devre II., Ondokuzuncu İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 2, Devre II., Onsekizinci İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 2, Devre II., Onyedinci İçtima.
- TBMM. ZC., Cilt 2, Devre II., Yirminci İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 20, Devre II., Otuzdördüncü İçtima, İçtima Senesi 3.

TBMM. ZC., Cilt 20, Devre II., Otuzüçüncü İçtima, İçtima Senesi 3.

TBMM. ZC., Cilt 21, Devre II., Otuzaltıncı İçtima, İçtima Senesi 3.

TBMM. ZC., Cilt 22, Devre II., Ellialtıncı İçtima, İçtima Senesi 3.

TBMM. ZC., Cilt 25, Devre II., Doksandokuzuncu İçtima, İçtima Senesi 3.

TBMM. ZC., Cilt 25, Devre II., Yüzyedinci İçtima, İçtima Senesi 3.

TBMM. ZC., Cilt 26, Devre II., Yüzonaltıncı İçtima, İçtima Senesi 3.

TBMM. ZC., Cilt 27, Devre II., Birinci İçtima, İçtima Senesi 4.

TBMM. ZC., Cilt 28, Devre II., Yirmibeşinci İçtima, İçtima Senesi 4.

TBMM. ZC., Cilt 28, Devre II., Yirminci İçtima, İçtima Senesi 4.

TBMM. ZC., Cilt 28, Devre II., Yirmisekizinci İçtima, İçtima Senesi 4.

TBMM. ZC., Cilt 30, Devre II., Kırkbeşinci İçtima, İçtima Senesi 4.

TBMM. ZC., Cilt 31, Devre II., Altmışbirinci İçtima, İçtima Senesi 4.

TBMM. ZC., Cilt 33, Devre II., Seksenikinci İçtima, İçtima Senesi 4.

TBMM. ZC., Cilt 33, Devre II., Seksenüçüncü İçtima, İçtima Senesi 4.

TBMM. ZC., Cilt 4, Devre II., Altmışbeşinci İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 4, Devre II., Altmışbirinci İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 4, Devre II., Altmışdördüncü İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 4, Devre II., Altmışikinci İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 4, Devre II., Yetmişbeşinci İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 4, Devre II., Yetmişdördüncü İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 5, Devre II., Doksanbirinci İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 5, Devre II., Seksenaltıncı İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 5, Devre II., Seksendördüncü İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 5, Devre II., Seksensekizinci İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 5, Devre II., Seksenüçüncü İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 5, Devre II., Seksenyedinci İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 5, Devre II., Yüzikinci İçtima.

TBMM. ZC., Cilt 7, Devre II., Birinci İçtima, İçtima Senesi 2.

TBMM. ZC., Cilt 7, Devre II., Onbirinci İçtima, İçtima Senesi 2.

TBMM. ZC., Cilt 8, Devre II., Kırkdördüncü İçtima, İçtima Senesi 2.

TBMM. ZC., Cilt 8, Devre II., Otuzüçüncü İçtima, İçtima Senesi 2.

ÜNAYDIN, R., E. (1972). *Diyorlar Ki*, (Ed. Şemsettin Kutlu). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

YILMAZ, H. (2016). “1923 Yılı Mizah Basınında Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası”, *Atatürk Yolu Dergisi*, (Sayı 59), ss. 263-296.

<http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/rusen-esref-unaydin> (Erişim Tarihi: 20.06.2023).

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 05.09.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 20.09.2023

DOI: 10.30692/sisad.1355454

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADININ SİYASAL KATILIMI
BAĞLAMINDA NEZİHE MUHİDDİN VE KADINLAR HALK FIRKASI
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

*An Examination on Nezihe Muhiddin and the Women's People's Party in the Context of
Women's Political Participation During the Early Republican Period*

Gökmen KANTAR

Doç. Dr.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-5120-110X

gkantar@nku.edu.tr

Gülberk Tuğba DEMİRBAI

Yüksek Lisans ğrencisi

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın ve Aile Çalışmaları

ORCID ID: 0000-0002-6413-293X

gulberkt@gmail.com

Atıf/Citation: Gökmen Kantar & Gülberk Tuğba Demirbay (2023), "Erken Cumhuriyet Döneminde Kadının Siyasal Katılımı Bağlamında Nezihe Muhiddin ve Kadınlar Halk Fırkası zerine Bir İnceleme", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı zel Sayısı, s. 155-163.

z: Kadınların eşit vatandaşlık açısından siyasal haklara kavuşması 20. yüzyılda ancak gerçekleşmeye başlamıştır. Dünya'da çeşitli toplumlarda bulunan kadın hakları savunucuları, protesto ve eylem gibi çeşitli adımlarla haklarını kazanma savaşı vermiştir. Türk kadını da bu haklara, Cumhuriyetin ilanından sonra Gazi Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde atılan adımlarla erken cumhuriyet döneminde kavuşmuştur. Fakat daha öncesinde de Avrupa'da başlayan feminist hareketin etkisiyle kadınların eēitimi, sosyal ve ekonomik anlamda topluma katkı saēlayabilmeleri için çalışmalarda bulunulsa da, siyasal hakların kazanılmasına yönelik herhangi bir adım atılmamıştır. Milli egemenliēin ülke yönetiminde esas olarak alınacaēının nişanesi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasının ardından demokratik ortamın oluřtuēunu gören, Türkiye'de feminizmin öncülerinden kabul edilen Nezihe Muhiddin, kadınların seçme ve seçilme hakkına ulaşması için adım atan ilk kadın olmuştur. Kadınlar Halk Fırkası'nı kuran Nezihe Muhiddin'in, rejim deēiřikliēi, savaş sonrası dönem çeşitli sebeplerle bu girişimi engellenip,

kadınların siyasal haklarına ulaşması gecikse de tarihimizde bu anlamda önemli ve dikkat çekilmesi gereken Türk kadınlarımızdan biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Türk Siyasal Yaşamında Kadın Katılımı, Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Gazi Mustafa Kemal Atatürk.

Abstract: Woman's attainment of political rights in terms of equal citizenship only began to occur in the 20th century. Women's rights defenders in various societies around the world have fought to gain their rights through various steps such as protests and actions. Turkish women also gained these rights in the early republican period with the steps taken under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Atatürk. Although efforts were made to educate women and enable them to contribute to society, socially and economically under the influence of the feminist movement that started in Europe, no steps were taken towards gaining political rights. Nezihe Muhiddin, who saw the formation of a democratic environment after the establishment of the Turkish Grand National Assembly and is considered one of the pioneers of feminism in Türkiye, was the first woman to take steps for women to have the right to vote and be elected. Although this initiative of Nezihe Muhiddin, who founded the Women's People's Party, was prevented due to regime change and various reasons in the post-war period and women's access to political rights was delayed, she has become one of the Turkish woman who are important.

Keywords: Early Republican Period, Women's Participation in Turkish Political Life, Nezihe Muhiddin, Women's People's Frigate, Gazi Mustafa Kemal Atatürk.

GİRİŞ

Tarihsel süreçte kadınlar, çoğu zaman vatandaş olarak sayılmamış ya da ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesi dolayısıyla siyasal olarak tüm haklarından mahrum kalmışlardır. Antik Yunan döneminde ortaya konan; halkın egemenliği şeklinde ifade edilebilen demokrasi kavramında dahi vatandaş olarak sayılmayan kadınlar, köleler ve yabancılar birçok haktan yararlanamamıştır. Eşitlik, özgürlük gibi fikirlerin ortaya çıkmasını ve bu kavramların dünyaya yayılmasını sağlayan 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali sonucu ilan edilen “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”nde dahi korunan vatandaşların bireysel hakları sadece erkekler için geçerli olmuştur. Bunun üzerine Olympe de Gouges isimli kadın hakları savunucusu 1791’de yayınladığı “Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi” ile kadınların da erkekler gibi özgür olduklarını ve hukuki, politik ve sosyal anlamda eşit kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. (Öztürk, 2012, s. 6) Bu hareketin ardından kadınların erkeklerle eşit olduğunu ve eşit sosyal, ekonomik, siyasal haklara sahip olmaları gerektiğinin vurgulandığı feminizm düşünce akımı ortaya çıkmıştır. Feminist düşünürler 18. ve 19. yüzyıl boyunca kadın kimliğinin haklarını savunmuş ve en nihayetinde kadınların 19. yüzyılın ortalarından itibaren siyasal haklarına kavuşmaya başlamalarına vesile olmuşlardır.

Türkiye’de kadınların hak ve eşitlik arayışı Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı’nı takiben Meşrutiyet dönemi sürecinde başlamıştır. Fakat bu arayış siyasal haklardan ziyade toplumsal, ekonomik ve eğitim alanlarında kadınların haklarını savunmaktan ibaret olarak şekillenmişti. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Meşrutiyet yıllarında yapılan adımların neticesinde yetişen aydın kadınlar, Türk kadınının toplum içerisindeki konumunu tartışmaya başlamıştı. Milli Mücadele döneminde kadınların da erkekler kadar savaşın her alanında aktif rol oynayarak topyekûn savaş stratejisiyle hareket etmesinin ardından kadınların toplum önünde erkeklerle eşit haklara sahip olması fikri kaçınılmaz boyuta ulaşmıştı. Hem erkeklerin hem de kadınların, kadınların siyasal hayata katılımı konusu üzerinde tartışılan dönemde Nezihe Muhiddin, “Birçok konularda işbaşına geçen hanımlar ancak aydın bir kadın çoğunluğunun seçtikleri olmalıdır.” (Yüceer, 2008, s. 136) diyerek siyasete kadın katılımının gerekliliğinin altını çizmiştir.

Nezihe Muhiddin, Avrupa’da feminist hareketin başlaması sonrasındaki dönemde feminizmin Osmanlı Devleti’ne yansımalarından etkilenmiştir. Türkiye’de feminizmin öncü şahsiyetlerinden kabul edilen Nezihe Muhiddin, hak ve görev konusunda kadın ve erkeğin arasında bir ayrım yapılmasını gereksiz görerek; kadının üretici, devlet ve millet için çalışan bireyler olması gerektiğini savunmuş ve hayatı boyunca tarihsel sürece paralellik içerisinde bu amacına hizmet etmek üzere çalışmıştır. Osmanlı Devleti’nin gerileme döneminde Avrupa’daki

yenilikleri yakalayabilmek adına atılan modernleşme adımları sürecinde kadınların toplumsal hayatta varlık gösterip meslek sahibi olabildikleri dönemde eğitim alarak; muallimelik ve okul müdürlüğü yapmış, çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazmış, devletin mevcut durumunu iyileştirebilmek, halkı bilinçlendirmek ve bunların kadının ülke içerisindeki toplumsal, ekonomik, sosyal açılardan varlığı sağlanmadan mümkün olmayacağını altını çizerek belirtmiştir. Milli Mücadele döneminde topyekün savaş durumuna uyarak; basın yayın kanadıyla yine var olmuş aynı zamanda cephelere yardım yapan bazı örgütlemeleri düzenlemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) kurulmasının ardından Kadınlar Halk Fırkası'nı kurarak kadınların siyasal hayata katılımını sağlamak adına çalışmalar yapmıştır. Türk Kadın Yolu Dergisi'ni yayınlamak da çalışan, üreten, rasyonel kadın normunu oluşturma idealini devam ettirmiştir. Bu çalışmada öncelikle Türkiye'de demokraside kadının katılımının tarihsel süreçte nasıl gerçekleştiğinin üzerinde durulacak ardından Nezihe Muhiddin'in hayatı ve Kadınlar Halk Fırkası girişimi süreç ve sonucuyla beraber açıklanacaktır. Sonuç bölümünde ise tüm bu bulgular yorumlanacaktır.

Türkiye'de Demokraside Kadının Siyasal Katılımı

Osmanlı Devleti'nde monarşik yönetim yapısı sebebiyle herhangi bir demokratik bir siyasal ortam yoktu. Vatandaşların demokratik hakları da bulunmamaktaydı. Dolayısıyla kadınların da siyasal anlamda herhangi bir hakkı yoktu. Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan itibaren başlayan gerileme dönemine karşı, Avrupa'da başlayan modernleşme hareketlerine ayak uydurarak bu kötü gidişe dur demek adına bazı yenilikçi adımlar atılmaya başlanmıştır. Önce askeri daha sonra sosyal ve siyasi olarak yapılan yeniliklerde en dikkat çeken adım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı oldu. Batı'da 1789'da gerçekleşen Fransız İhtilali'nin etkilerini taşıyan Tanzimat Fermanı'nda Osmanlı Devleti'ndeki tüm vatandaşların kanun önünde eşit olarak kabul edilmesi Türk siyasal hayatında bir dönüm noktası oldu (Kurnaz, 1992, s. 3). Tanzimat dönemi Türk demokratikleşmesi çabalarının başlangıcı olarak kabul gördü. Akabinde 1856 Islahat Fermanı, 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet ve ardılı sayılan 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, demokratikleşme ve dolayısıyla modernleşme süreçlerini devam ettirdi (Çiçek, Aydın ve Yağcı, 2015, s. 276). Kadınlara bu dönemde devlet memuru, öğretmen, hemşire, işçi olabilme hakları verilerek; aynı zamanda yapılan eğitim, hukuk gibi alanlarda yapılan yenilikler, kadının kamu içerisindeki görünürlüğünü arttırarak gelecek yıllardaki atılımlar için adeta bir temel görevi üstlendi. Bu gelişmelerle beraber kadın hakları ve kadının hayatında yaşadığı sorunlarla ilgili edebi metinlerin yazılmasıyla kadının özgürleşme hareketi başlamış oldu. II. Meşrutiyet döneminde birçoğu hayırsever amaçlı olmak üzere bir bölümü de feminist nitelikli birçok kadın örgütü kuruldu (Çadır, 2011, s. 34). Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Türk kadın hareketi de başlamış oldu.

Milli Mücadele dönemi, gerek mitinglerde gerek basında ve cephede kahramanca görev alan Türk kadınının statü olarak yükselmesini sağlayan bir dönem olmuştur. Erkeklerden hiçbir şekilde geri kalmayarak; her anlamda savaşa müdahil olmaları ve zaferin kazanılmasında ciddi seviyede payları olduğu kabul edilen kadınların bu tavrı, Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından kazanacakları sosyal, ekonomik ve siyasal hakların teminatı şeklinde kabul edilmektedir.

Tüm bu beraberce savaşıp zaferle sonuçlanan Kurtuluş Savaşı döneminin ardından Nezihe Muhiddin'in kadınların siyasal hayata katılımını sağlamak için *Kadınlar Halk Fırkası*'ni kurma teşebbüsü henüz toplumun buna hazır olmayışı ve bazı risk faktörleri taşıması gibi tahmin edilen sebeplerden dolayı başarıya ulaşamamıştır. Fakat daha sonrasında Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından birçok köklü değişikliğin yapıldığı yeni dönemde Mustafa Kemal Atatürk, 1930 yılında kadınlara seçme, 1934 yılında ise seçilme hakkı tanınmasına öncülük ederek; Dünya'da pek çok ülkenin o dönemde henüz gerçekleştirmediği olduğu bir adım atmıştır.

Nezihe Muhiddin'in Hayatı

Nezihe Muhiddin, dönemin modern sayılabilecek bir ailesinin kızı olarak dünyaya gelmiştir. Annesi serasker Ağa Hüseyin Paşa'nın torunu Ali Şevket Paşa'nın kızı Zehra Hanım, babası ise savcı ve ceza hâkimliği, Musul İstinaf Mahkemesi Reisliği de yapmış olan Muhiddin Bey'dir (Zihnioğlu, 1998, s. 19). Kardeşiyle beraber mahalle mektebinde eğitim hayatına başlayan Nezihe Muhiddin, eğitimi yetersiz bulunca evde hususi öğretmenlerden aldığı derslerle öğrenim hayatına devam etmiştir. Türkçe, Farsça ve Arapça dilleri ve edebiyatlarını aynı zamanda hukuk ve tıp eğitimleri de almıştır. Çocukluk dönemi II. Abdülhamit'in İstibdat Dönemi rejiminde geçen Nezihe Hanım, o dönem akrabası olan Nakiye Hanım'dan çok etkilendiğini aktarırken, Nakiye Hanım'ı "hürriyet aşığı, zulüm ve istibdata karşı" bir kadın olarak tanımlayarak; "kadınlığın mefkûresini ondan öğrendim" diyerek kendisinden bahsetmiştir (Zihnioğlu, 1998, s. 19). Çalışma hayatına muallimelik ve okul müdürlüğü yaparak başlayan Nezihe Muhiddin, bu dönemde Halide Edip, Şükufe Nihal gibi Milli Mücadele döneminde aktif rol oynamış olan kadınlarla tanışarak; yine bu dönem içerisinde çeşitli yazım ve konferans faaliyetleri için bir araya gelmiştir. Muallimelik ve okul müdürlüğü kimliğinin yanı sıra romancı kimliği de bulunan Nezihe Muhiddin, ilk romanını 1911 yılında yayımlamıştır. Siyasi kimlik mücadelesi sonunda hayatını romancılıkla idame ettirmiş fakat uğradığı yıpratılma politikaları sonrasında romancı kimliği de unutturulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde *Hareket-i Nisvan* (Kadın Hareketi) döneminde oluşan kadınlık mefkûresini gerçekleştirme amacı taşıyan ve dönemin öncü feministi olan, kendisinin de kadın hareketi öncüsü olarak tanıttığı Fatma Aliye'nin öğrencisi olan Nezihe Muhiddin, aynı zamanda dönemin yine bilinen öncü feminist kadınlarından olan Fatma Aliye'nin kız kardeşi Emine Seniye ile de aynı ortamda bulunarak; Nakiye Hanım da olmak üzere bu üç feminist kadınla beraber yetişmiştir. Nezihe Muhiddin, bu ortam içerisinde kadın hareketlerini yakından inceleyerek; hangi noktalarda eksikliklerin olduğunu da dışarıdan bir göz olarak da izleme fırsatı bulmuştur. Kendisinin, düşüncelerinin ve etkinliklerinin Osmanlı kadın hareketinden değişen yönü, Nezihe Muhiddin'in o dönem yeni yeni şekillenmekte olan milliyetçi ideolojiyi benimseyerek kadınlık mefkûresi ile yükselmekte olan milliyetçiliği bağdaştırma çabası olmuştur (Zihnioğlu, 1998, s. 49). Fatma Aliye'nin kadın ihtiyaç halinde çalışabilir fikrinin aksine Nezihe Muhiddin'in kadın her zaman, her koşulda, her yerde çalışmalıdır düşüncesi de aralarındaki bazı fikir farklılıklarından biri olmuştur. İstanbul'da 1912 yılında konuşmaya başladığı konferanslarda bilhassa Balkan Savaşları sonrasında önem kazanan milliyetçi söylemlerle beraber iktisadi kalkınma, kadının siyasal, sosyal, ekonomik hayata katılımı gibi konulara değinerek; kendi kadın normunu hayata geçirebilmeye yönelik konuşmalar yapmıştır. Konuşmacı olduğu konferanslardan birinde yerli malı kullanımına vurgu yaparak, "Yerli Malı İçin Esirgeme Derneği" kurmuştur. Aynı zamanda dönemin gazetesi "Kadınlar Dünyası" ndaki yazılarında yerli malı kullanımını tavsiye ederek; milliyetçi söylemlere köşesinde yer veren Nezihe Muhiddin'i kadın hareketinde diğer kadınlardan da ayıran en önemli özellik de bu olmuştur. Bir dönemin bittiğinin farkında olup ve bu sebeple toplumsal, özellikle iktisadi alanda kadınlarla beraber ülkenin yükselmesini sağlayacak köklü değişim adımlarını milli bilinç içerisinde atarak; bunu herkese idrak ettirmeye çalışmıştır.

Eğitim konusuyla da kendi mesleği olması vesilesiyle daima ilgilenen Nezihe Muhiddin, kadının yükselmesiyle devletin yükselmesini paralel olarak gördüğü için bu konuya da bilhassa önem vermiştir. Annelerin eğitimi olmasına da ayrıca parantez açarak; ulusal bilinç oluşturulmasına bu yoldan gidileceğini belirtmiştir. Nezihe Muhiddin, kıstas olarak ülkedeki yabancı okulları örnek almıştır fakat buradaki çizgileri, Batı'nın bilgisinden kendi kimliğimizden uzaklaşmadan faydalanmak ve onların daha da ilerisine çıkabilmek olarak belirlemiştir. "Esirgeme Derneği" adıyla kadınların daha yüksek mertebelere ulaşabilmesine yönelik eğitim için bir dernek kuran Nezihe Muhiddin, 1911-1912 Hürriyet ve İtilaf Partisi ve İttihat ve Terakki Partisi arasında geçen gergin seçim sürecinde kendi çalıştığı okul olan Kız Sanayii Mektebi'nin de kapatılması sonucu bu karara uymayıp öğrencilerine tek tek mektup

göndererek okulun açık kalmasını sağlamıştır. Aynı dönemde Maarif Nezaretine raporlar hazırlayıp yollamış ve eğitim seviyesinin en üst düzeye çıkması için çalışmıştır.

Kadınların sivil yaşama katılımı konusunda her zaman çalışan Nezihe Muhiddin, dönemin gazete ve dergilerinde halen kadınların giyimine ve hatta yürüyüşlerine dahi eleştiriler gelirken buna boyun eğmeyerek çabaladıklarını ve Meşrutiyet'in ilanını takip eden birkaç yıl içerisinde kadınların da Osmanlı Devleti halkından olan diğer gayrimüslim kadınlar gibi çayhane, tiyatro gibi yerlerde görünürleşebildiğini ve giyim kuşamlarının daha medeni şekle yaklaştığını ve bu durumdan memnuniyetini ifade etmiştir.

Türk kadınının siyasal haklara ulaşabilmesi adına kurmuş olduğu Kadınlar Halk Fırkası ile siyasal hayata giremeyince fırkayı "Türk Kadın Birliği" adında derneğe dönüştüren Nezihe Muhiddin, bu dernek aracılığıyla kadınlara yardımlar yapılmasına ön ayak olmaya devam etmiştir. Cumhuriyet tarihinde yayın hayatına başlayan 1925-1927 yılları arasında basılarak ilk kadın dergisi olma özelliği taşıyan "Türk Kadın Yolu" dergisinin sahibi ve başyazarı olarak o yıllarda tartışılan *Türk kadını nasıl olmalıdır?* sorusunun cevaplarını aramaya ve kendi kadın normunu oluşturabilmek adına okuyucularını etkilemeye çalışmıştır.

Kadınlar Halk Fırkası Girişimi

Nezihe Muhiddin, Milli Mücadele döneminde savaşın her alanında erkeklerle beraber omuz omuza savaşmış olan kadınların toplumda her alanda varlık göstermeleri için uygun ortamın oluştuğunu düşünmüştü. O dönem Vakit gazetesinde çıkan yazısında:

"Fedakâr erkeklerimiz memleket için kanlarını akıtırken Anadolu'nun asil kadını, ele kazma kürek alarak çocuklarının nafakasını temin etti, onunla da kalmadı aziz toprağını tehlikede görür görmez tüfengini omuzlayıp hududa şitaban olarak (koşarak) bu vatanın sadık ve hakiki evlatları olduğunu ispat etti. Bünye-i ictimaimizin her bir uzvunda bariz ve fiili bir rolü olan kadınlarımız hakk-ı siyasiyesinden de istifade etmeye hak kazanmıştır." (Muhiddin, 1923, s. 4)

diyerek kadınların siyasal haklarına kavuşması gerektiğinin zaruriyetinden bahsetmiştir. Aynı yazısında: "Onları bize vermeseler bile biz, onları alacağız. Hiç şüphesiz hak, azmin, fiilin ve liyakatidir." diyerek bu konudaki kararlılığını göstermiştir (Muhiddin, 1923, s. 4).

Türk Kadınları Şurası adı altında toplanan kadınlar, 6 Haziran 1923 tarihinde siyasal haklarını isteme doğrultusunda ilerlediklerini belirtmişlerdir. Ardından her Türk kadınına davet ederek; 15 Haziran tarihinde Darülfünun Konferans Salonu'nda toplanacaklarını beyan etmeleriyle beraber artık memleket meselelerinde kadınların seyirci ve duacı vaziyetten kurtulmak istediklerini ve kendi siyasal haklarını kazanabilmek adına çalışmaya başladıklarını söylemişlerdir (Özkay, 2017, s. 29). Bu toplantıdan sonra *Kadınlar Halk Fırkası'nın* kurulduğunun haberini Vakit gazetesine verdikleri demeçlerde belirterek; kadınların ilk siyasal atılımlarının yapıldığı görülmüş ve 16 Haziran 1923'te Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulduğu ilan edilmiştir. Fırkanın yayınlanması için Vakit gazetesine gönderilen nizamnamenin gazetede yayınlanan ilk 10 maddesinde: kadınların siyasal haklarına ulaşması, kadınların belediye seçimlerine katılması, ekonomik alanda aktif olabilmesi ve ülkesinin refahı adına çalışması, kız çocuklarının eğitiminin gelişmesine dair çalışmalar yapılması, dul, kimsesiz kadınlarımıza ve şehit eşlerine yardımlar yapılması, aile ve evlilikle ilgili olan kanun maddelerinin kadınların lehine olacak şekilde getirilmesi gibi şartlar bulunmaktadır. Kadınlar Halk Fırkası'nın fırka adı taşımasına rağmen öncelikli hedeflerinin fırka gibi çalışmak olmadığı görülmektedir (Toprak, 2014, s. 463). Adeta bir dernek edasında çalışma maddeleri bulunan firkada, kadınların siyasal haklarına kavuşması haricinde herhangi bir siyasi çalışma yapılacağını gösteren bir madde bulunmamaktadır. Nezihe Muhiddin bu durum karşısında, siyasal haklarımızı almak amacıyla attığımız adımın gayri siyasi olması muhtemel değildi şeklinde bir açıklama yapmıştır. Kendisi ayrıca kitabında:

“Henüz siyasal haklarımızı almamıştık. Fakat cumhuriyetimizin dayandığı demokrasi temelde haklarımızı sağlamış bulunuyordu. Derneğin adına Kadınlar Halk Fırkası adını vermekte asla tereddüt etmedik. Süratle demokrasinin bütün gereklerini hazırlamak ilk işimiz olacaktı. Zincirleme gelen bütün dönemlerde kadın, toplum arasında en geri bir sınıf halinde kalmıştı. Bu ihmali, bu acı durumu bir an evvel düzeltmek bize kuvvetli bir azim ve irade aşılıyordu. Bütün milleti kültür, bilim, eğitim, refah ve mutluluk noktalarında bir araya davet eden Halk Fırkası’ndan uzak kalmak korkusu ise kalplerimizi coşturuyordu. Biz kurduğumuz bu partiye Kadınlar Halk Fırkası ismini vermekle, partinin etrafında kadın etkinliğinden bir ağ örme olanağı hazırlamış olduğumuz kanısındaydık.” (Muhiddin, 1931, s. 143)

şeklinde açıklayarak firkanın asıl amacının ne olduğunu altını çizmiştir.

Kadınlar Halk Fırkası’nın nizamnamesinin valiliğe teslim edilmesinin ardından firkanın çalışma programları hemen düzenlenmeye başlanmıştır. Öncelikli olarak “Türk kadını nasıl olmalıdır?” sorusuna cevap arayarak; idealist Türk kadını tipini oluşturmayı planlamışlardır. Kadınsız inkılâpların daima eksik kalacağını düşünen Nezihe Muhiddin, bu yüzden eksikleri görüp ona göre bir yol izleme konusunda kararlı olmuştur. Nizamnamenin gönderilmesinden sekiz ay geçmesine rağmen bir cevap alamayan kadınlar, kendileri valilikle görüşmeye giderek; henüz siyasal haklarına sahip olmadıkları için parti kurmaya da haklarının olmadığı cevabını almışlardır. Mustafa Kemal Atatürk’ün 6 Aralık 1922 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni “*Halk Fırkası*” olarak bir partiye dönüştüreceğini (Alacı, 2016, s. 222) duyurmasının ardından bu dönem içerisinde, henüz daha bu partiyi kurmadan ve aynı zamanda kuracağı partinin ismiyle aynı ismi taşıyan bir Kadınlar Halk Fırkası kurulmasının mümkün olmadığı tahmin edilebilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, 9 Eylül 1923’te Halk Fırkasını kurmuştur ve Halk Fırkası’nın nizamnamesine bakıldığında Kadınlar Halk Fırkası’ndan çok farklı olduğu görülmektedir. Halk Fırkası gerçek siyasi söylemlerle ve Cemiyetler Kanunu’na uygun olarak kurulmuş bir firkadır. Kadınlar Halk Fırkası ise cinsiyet esasına dayanarak daha ziyade bir kadın derneği özelliği taşımaktadır. Ayrıca hükümetin, Kadınlar Halk Fırkası’nın kurulmasına onay vermemesi o günlerde tüm ulusu kapsayacak şekilde hazırlanan Halk Fırkası’nın faaliyetlerini dönemin şartları göz önüne alındığında bölücü bir unsur olarak görülmüş olması da tahmin edilebilir bir düşüncedir.

Siyasal Hak Mücadelesi

Kadınlar Halk Fırkası’nın kuruluşunun önlenmesinin ardından parti nizamnamesinin kadınların siyasal haklarına ulaşmasına ilişkin madde çıkarılarak yerine kadınları düşüncesele ve toplumsal olarak iyi bir şekilde yetiştirmek şeklinde değiştirilip, ayrıca kadınları hakiki bir valide olarak yetiştirmek maddesi de eklenerek 15 Şubat 1924’te adı *Türk Kadın Birliği* kurulmuştur. Birliğin programındaki maddelere birliğin siyasetle alakası yoktur ibaresi eklenmesi de ayrıca önemli bir adım olmuştur. Dernek kurulduğu dönemden Nezihe Muhiddin’in başkanlığından istifa ettiği Eylül 1927’ye kadar aktif bir şekilde çalışmalarını sürdürmüştür. Sosyal yardımlaşma kurumu şeklindeki faaliyetlerinde işsiz kimsesiz kadınlara iş olanağı sağlama, çocukları eğitime kazandırma gibi çalışmalarının yanı sıra toplumsal alanda kadının konumunun yükseltilmesi adına çalışmalarda yapılıyordu. Derneğin çıkardığı 30 sayılı *Kadın Yolu* dergisinde de bu çalışmalarını devam ettiren Nezihe Muhiddin, derginin sahibi, başyazarı ve genel yayın yönetmeniydi. Dergi, dönemin en kapsamlı kadın dergisi olma özelliği taşıyordu.

Nezihe Muhiddin kendi başkanlığında 25 Mart 1927 tarihinde toplanan Türk Kadınlar Birliği kongresinde derneğin nizamnamesinde değiştirilen kadınların siyasal haklarına kavuşmasına dair maddenin geri getirilmesi fikrini o sene yapılacak seçimler için yeniden ortaya koymuştur. Bu beyanıyla Nezihe Muhiddin’in kadınların siyasal haklarına kavuşmasına dair mücadelesinden vazgeçmediği yeniden ortaya çıkmıştır. Toplantıda kadınlar arasında fikir

ayrılıkları olduğu ortaya çıkmıştır. Kimi kadınlar siyasal haklara kavuşulması ve Halk Fırkası adına kadın adayların olmasını desteklerken, kimi kadınlar da halen bunun olması için erke olduğunu düşünmüştür. Tüm bu tartışmaların ardından Halk Fırkası adına kadın bir aday gösterilmesi fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikir o dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) de gündem olmuştur. Giresun vekili Hakkı Tarık Us kadınların seçme ve seçilme haklarına kavuşması ve hatta askere dahi gitmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Bu bahse karşı Recep Peker kadınların orduya asker yetiştirerek zaten yeterli şekilde görevlerini ifa ettiğini belirtmiştir. Dönemdeki Anayasamız Teşkilat-ı Esasi'de kadınların seçime katılmaları bir gün muhakkak şeklinde ifade edilmiş olsa da Türk Kadın Birliği'nden çıkan kadın aday girişimi yine olumsuz bir şekilde sonuçlanmıştır. Buna karşılık Türk Kadınlar Birliği dernek üyesi bir erkek olarak Kenan Bey'i milletvekili adayı göstermişlerdir (Özkay, 2017, s. 38). Ağır eleştirilere maruz kalan Kenan Bey de adaylıktan vazgeçmiştir. Aynı şekilde Türk Kadınlar Birliği de kendisini aday göstermekten vazgeçmiştir.

Yaşanan bu gelişmelerin ardından 28 Mart 1927'de Türk Kadınlar Birliği dernek yönetiminde yolsuzluk yapıldığı iddialarıyla hesap inceleme heyeti oluşturularak dernekte soruşturma başlatılmıştır. Fakat herhangi bir yolsuzluk ibaresine rastlanmamıştır. Nezihe Muhiddin için çok şeyin değiştiği dönem tam olarak bu noktaya denk gelmektedir. Derneğin ve kendisinin aklanmasına rağmen birçok eleştiri ve zorbalıklara maruz kalmıştır. Geri adım atması beklenirken tam aksine asla bu mücadeleden vazgeçmeyeceğini sürekli olarak dile getiren Nezihe Muhiddin bu direnciyle okları daha çok üstüne çekmiştir. Bunun ardından da Temmuz 1927 tarihinde Nezihe Muhiddin'in yargılanma süreci başlamıştır. Davalarına bir yenisini de Eylül 1927'de yine birliğin kasasından para aldığı ve seçimlerde usulsüzlük yapıldığı iddialarıyla bir yenisi daha eklenen Nezihe Muhiddin yine istifa etmemiştir. Ancak bu direnişe dernek içerisindeki muhalif olan ekip imza çokluğunu sağlayıp Nezihe Muhiddin'i birlikte ihraç ederek son vermiştir. Bu ihracın ardından hakkında açılan davalardan sonra gazete ve dergilere yayınlanması için gönderdiği yazıların hepsi geri çevrilmiştir. Kendisinin yaptığı tek tük iğneleyici beyanların tümünün gönderildiği kişiler birliğin içerisinde kendisine adeta komplo kuran imzacı kadınlar olmuştur. Türk Kadın Birliği'nden ayrıldıktan sonra Nezihe Muhiddin'in süregelen davaları ve o dönem yayınlanan gazetelerde kendisi hakkında artık yalnızca olumsuz haber ve karikatürler yayınlamaya devam etmiştir. Türk Kadın Birliği ile ilgili ve kadınların yükselmesi adına yapılan yayınlar da aynı oranda oldukça azalmıştır.

Belediye seçimlerinin yaklaştığı 1930 yılında kadınların Belediye Meclisine girebilmeleri konuşulduğunda birliğe üye kadınların kendi başarıları olduğunu iddia etmeleri üzerine Nezihe Muhiddin'in bunun için asıl çabalayanın kendisi olduğu, başarının da şahsına ait olduğu ve kendinden sonra üye olanların bu başarıyla alakaları olmadığını beyan ettiği söylentiler arasındadır. Halk Fırkası'na kadınların üye olarak müracaat edebilme hakkı verildiğinde dahi Nezihe Muhiddin müracaat tarzı uygun bulunmamasından dolayı bu girişimi geçersiz olarak sayılmıştı. Kadınlara oy kullanma hakkının 3 Nisan 1930 yılında verilmesinin hemen ardından 11 Nisan 1930'da Türk Kadınlar Birliği'nin düzenlediği Sultanahmet Meydanı'ndaki kutlama mitingi için Nezihe Muhiddin'e katılma izni verilmemesine rağmen kendisinin katılacağı iddiaları dolayla da katılmadığını beyan etmiştir. Kendisi ve yakın arkadaşları için gerçek feministler olduklarını söyleyen Nezihe Muhiddin, "moda cereyanına sürüklenen şuursuz zümre" (Özkay, 2017, s. 92) ile hiçbir alakalarının olmadığını söyleyerek birlik içerisindeki kadınlara bakış açısını açıkça ortaya koymuştur. Çağrılar bile dönmey diyerek verdiği röportajlar olduğu da bilinmekle beraber kadınların kavuştukları seçme ve seçilme haklarının kazanılmasında birliğin hiçbir payı olmadığını söyleyerek; bu hakkın Mustafa Kemal Atatürk tarafından lütfedildiğini de kendisi bizzat beyan etmiştir.

Nezihe Muhiddin'in siyasetle ilgili son girişimi de Ağustos 1931'de Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan Beyoğlu vekil adayı olmak olmuştur. O dönemde İstanbul Belediye seçimleri için şehri gezerek konferans ve propaganda yaparken aynı zamanda kadınlara oy kullanmaları için de telkinlerde bulunmuştur. Fakat fırkanın 17 Kasım 1931'de kapatılması sonucunda Nezihe

Muhiddin de siyasi girişimlerine son vererek edebi hayatına odaklanmıştır. Kendi hayatını, siyasal mücadelelerini ve Türk kadın normundan bahsettiği *Türk Kadını* adlı kitabını da 1931 yılında yayınlamak; Mustafa Kemal Atatürk'e ithaf etmiştir.

SONUÇ

Türk kadınının sosyo-kültürel ekonomik alanlarda topluma katılımı dünyaya yayılan Fransız İhtilali'nin yaydığı eşitlik özgürlük kavramlarının ortaya çıkışıyla ve bu kavramları devlete yansıtmak için yapılan yenilikçi adımlarla olmuştur. Türk kadınlarının ülkede her alanda aktif olabilmesinin ardından Milli Mücadele Döneminde gösterdiği kahramanlıklardan dolayı da kendilerini tam anlamıyla ispat etmişlerdir. Bu dönemlerde ortaya çıkan feminizm düşünce akımından etkilenen kadınlarımızın da toplumda kadının varlığını görünür hale getirmek ve kadınların da bu görünürlük esasıyla hareket etmelerine Cumhuriyetin ilanı ile adeta bir kapı açılmıştır. Türk feminizminde öncü olarak kabul edilen Fatma Aliye'nin öğrencisi olan Nezihe Muhiddin de tarihimizin önemli feministlerinden biri olarak geçmektedir. Nezihe Muhiddin, ülkenin refah seviyelere ulaşması şartının kadınların da erkeklerle eşit bir şekilde siyasal, sosyal ve ekonomik hayata katılımı olduğunu her fırsatta belirtmesi ve Batı'nın ilmiyle kendimizi harmanlayarak çağdaşlaşmak ancak asla kültürümüzden uzaklaşmadan bunu yapmamız gerektiğinin milliyetçi söylemlerle altını çizmesi açısından ayrıca önem taşıyan bir Türk kadını olmuştur.

Eğitimci, edibe-i şehîre, gazeteci, kadın hakları savunucusu gibi birçok farklı kimliği olan Nezihe Muhiddin'in unutturulmasının nedeni tarihsel olarak yaşanan süreçlerin tam olarak bilinmemesi olarak net bir şekilde açıklanabilmektedir. Bıçak sırtı olan Nezihe Muhiddin'i iyi bilmemek bugün farklı propagandalar yapmak isteyen kitlelerin kendisini ve davasını kullanmasına neden olmaktadır.

Nezihe Muhiddin, kadınların siyasal haklarına kavuşması için birçok girişimde bulunmuştur ve bunların en başında Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmak gelmektedir. Kadınlar Halk Fırkası'nın siyasal anlamda amaçlarına ulaşamaması konusunda Nezihe Muhiddin'in Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e dair herhangi bir suçlaması ve kını mevcut olmadığı gibi, Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinde öncü olması dolayısı ile her fırsatta beyan ettiği takdir dolu söylemleri mevcuttur. Kendisi o dönem ciddi manada tepkiler almasına rağmen fikirlerini cesurca beyan eden bir kadın olarak; Türk Kadın Birliği'ne ait olarak çıkardığı Türk Kadın Yolu dergisindeki yazılarında Gazi Mustafa Kemal Atatürk için daima övgü dolu, minnettar bir tavırda yazılar yazmış ve Türk Kadını romanını da bizzat kendisine ithaf etmiştir. Ayrıca kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkı konusunda da bu hakkın kadınlara bir lütf olarak verildiğini beyan etmiştir.

Nezihe Muhiddin'i anlamak, hem tarihimizin en önemli kadın şahsiyetlerinden birini anlamak, hem de bugün halen toplumumuzda kadının değeri ve devlet içerisindeki önemini anlamak adına önem taşımaktadır. Ayrıca bugün kendisini bilmek; aziz hatırasına saygı ve algı yönetimine maruz kalmamak amacıyla her Türk kadını ve Türk vatandaşının bir görevidir.

KAYNAKÇA

- ALACI, B. (2016). Atatürk Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında, Nizamnamelerinde ve Programlarında Kadın Algısı, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (3), s. 222.
- ÇADIR, M. (2011). *Kadının Siyasal Yaşama Katılımında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü (TBMM'de Grubu Bulunan Partiler Bağlamında Ankara İli Örneği)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- ÇİÇEK, A. & SELÇUK A. vd. (2015). Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (9), s. 269-284.
- KURNAZ, Ş. (2012). *Balkan Savaşlarında Kadınlarımız*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- MUHİDDİN, N. (1923). Türk Kadınının Hakkı, *Vakit*, 4 Haziran 1923.
- MUHİDDİN, N. (1931). *Türk Kadını*. İstanbul: İstanbul Numune Matbaası.
- ÖZKAY, N. (2017). *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadın Yolu Dergisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- ÖZTÜRK, Z. A. (2012). Uluslararası Siyasette ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3 (1), s.1-33.
- TOPRAK, Z. (2014). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*. İstanbul: İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- YÜCEER, S. (2008). Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (14), s.131-151.
- ZİHNİOĞLU, Y. (2013). *Kadinsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. İstanbul: Metis Yayınları.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 21.09.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 10.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1363578

GİRİŞİMCİ BİR LİDER OLARAK ATATÜRK

Atatürk as an Entrepreneurial Leader

Levent PAYZIN

Öğr. Gör.

Sinop Üniversitesi

Gerze Meslek Yüksekokulu, Seyahat Turizm ve Eğence Hizmetleri Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-5390-9902

lpayzin@sinop.edu.tr

Yusuf ESMER

Doç. Dr.

Bayburt Üniversitesi

Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-3691-1730

yesmer@bayburt.edu.tr

Atıf/Citation: Levent Payzin & Yusuf Esmer (2023), "Girişimci Bir Lider Olarak Atatürk", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı zel Sayısı, s. 165-185.

z: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ekonomik, sosyal, kültürel ve sanatsal olmak üzere birçok alanda girişimlerde bulunarak girişimci bir lider olduğunu göstermiştir. Ancak Atatürk ve liderlik ilişkisine yönelik akademik araştırmalar yapılmış olmakla birlikte Atatürk'ün girişimci liderlik yönünü vurgulayan araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın amacı, girişimci liderlik bağlamında Atatürk'ün özelliklerini ve faaliyetlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada nitel araştırma yöntemi kapsamında kavramsal araştırma tekniği kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Atatürk'ün kişisel özellikleri, sözleri ve örnek davranışlarından hareketle girişimcilik yönü ve benimsediği girişimcilik modeli, ikinci kısımda bir birey olarak Atatürk'ün girişimleri, nc kısımda ise Atatürk Dönemi'nde girişimcilere verilen destekler açıklanmaktadır. Sonuç olarak, Atatürk'ün ticari, sosyal, tarımsal ve politik gibi birçok girişimcilik yaklaşımını aynı anda içerisinde barındıran bir girişimcilik modelini benimsediğini söylemek mümkündür. Bu alışmanın Atatürk'ün girişimci liderlik yönünün ortaya koymasını noktasında literatüre katkı sağlayacağı dşnlmekle birlikte Atatürk'ün girişimcilik modelinin günümüz iş dünyası, ekonomi yönetimi ve akademiye yol göstereceği beklenmektedir.

Aanahtar Kelimeler: Atatürk, Liderlik, Girişimcilik, Girişimci Liderlik.

Abstract: Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Türkiye, has shown that he is an entrepreneurial leader by taking initiatives in many fields including economic, social, cultural and artistic. However, although academic research has been conducted on the relationship between Atatürk and leadership, no research emphasizing Atatürk's entrepreneurial leadership aspect has been found. The aim of this study is to examine Atatürk's characteristics and activities in the context of entrepreneurial leadership. For this purpose, conceptual research technique is used within the scope of qualitative research method. In this context, the study consists of three parts. In the first part, Atatürk's personal characteristics, his entrepreneurship direction and the entrepreneurship model he adopted based on his words and exemplary behaviors, in the second part, Atatürk's initiatives as an individual, and in the third part, the support given to entrepreneurs during Atatürk's period are explained. As a result, it is possible to say that Atatürk adopted an entrepreneurship model that incorporates many entrepreneurial approaches such as commercial, social, agricultural and political at the same time. It is thought that this study will contribute to the literature in terms of revealing Atatürk's entrepreneurial leadership aspect, and it is expected that Atatürk's entrepreneurship model will guide today's business world, economic management and academia.

Keywords: Atatürk, Leadership, Entrepreneurship, Entrepreneurial Leadership.

GİRİŞ

Liderlik; aile, işletme, devlet, millet ve toplum gibi birçok örgüt/olgu için önemli olan bir kavramdır. Literatürde liderlikle ilgili çok sayıda tanım bulunmakla birlikte liderlik, kısaca “belirli amaçları gerçekleştirmeye yönelik başkalarını etkileme ve yönlendirme süreci” olarak tanımlanmaktadır. Liderlik, kilit kişilerin bir organizasyonun, sistemin veya bir yerin performansını değiştirme ve iyileştirme becerisine odaklanmaktadır. Toplumsal bağlamda ise liderlik, bir bireyin ortak hedefleri/amaçları düzgün bir şekilde ifade etme ve bunlara ulaşma ve bir grubu veya sosyal sistemi etkileme girişimi olarak ifade edilmektedir (Esmer, Şaylan ve Dayı, 2017, s. 296). Bu noktada liderlik ile girişimcilik arasında yakın bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla her girişimci bir lider, her lider ise bir girişimci olabilmektedir. Liderlik ve girişimcilik, birbirini tamamlamakta, birbirine anlam katmakta ve özünde birbirine çok benzemektedir. Liderlik ve girişimcilik özelliğine sahip kişilerde riski sevme, cesur olma, karar verme becerisi, yenilikçilik ve sorumluluk sahibi olma gibi ortak özellikler bulunmaktadır (Ciddi, Benk ve Sökmen, 2019, s. 133). Bu kişiler “girişimci lider” olarak adlandırılmaktadır. Girişimci liderler hem mevcut örgütlerin hem de yeni oluşturulan örgütlerin girişimcilik temelli gelişimlerine yönelik faaliyetleri uygulayan kişilerdir (Akca, 2020, s. 80). Liderlik özelliklerinin yanı sıra girişimci bir ruha sahip olmak, lider konumundaki kişinin girişimci bir lider olduğunu göstermektedir. Girişimci liderlerin başkalarını etkileme, vizyon, özgünlük ve cesaret gibi özelliklerinin yanı sıra risk alma, fırsatları değerlendirme, yeniliklerin peşinden koşma, üretken, değişimci ve stratejik olma gibi girişimcilik özellikleri de bulunmaktadır. Girişimci liderler, imkânsızın içindeki imkânı ortaya çıkarmakta ve görünmeyeni görmektedirler. Bu bağlamda girişimci liderlik, örgütlerin hedeflerine ulaşabilmeleri ve başarılı olmalarını sağlayan kritik faktörlerden biridir (Esmer ve Dayı, 2017, s. 122).

Tarihin akışını değiştiren, milletlerin tarihinde dönüm noktası oluşturan, bilgi birikimi, sanatı, sezgisi, becerisi ve cesaretiyle ekonomik, sosyal, kültürel ve sanatsal olmak üzere birçok alanda girişimlerde bulunan liderler bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk bu liderlerden biridir. Atatürk, Türk milletinin yok olma aşamasından dönüşüne yönelik geleceği üzerinde oynadığı rol ve daha sonraki girişimleri ile bunu fazlasıyla ispatlamaktadır (Vahapoğlu, 1998, s. 649-650). Atatürk, Millî Mücadele Dönemi'nde askerî bir deha olmanın yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da siyasi duruşu, kararları ve icraatlarıyla tüm dünyanın dikkatini çekmeyi ve takdirini kazanmayı başarmış bir liderdir (Kolburan ve Tasa, 2016, s. 79). Diğer yandan Atatürk endüstri ve tarım alanındaki birçok girişimi ile girişimci ruhlu bir lider olduğunu göstermiştir (Geçikli, 2012, s. 30). Ancak literatür incelendiğinde genel olarak Atatürk ve liderlik ilişkisine yönelik araştırmalara ulaşılmış olmakla birlikte Atatürk'ün girişimci liderlik özelliğine yönelik araştırmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu durum böyle bir araştırmanın yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı girişimci liderlik bağlamında Atatürk'ün özelliklerini ve faaliyetlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada nitel araştırma yöntemi kapsamında kavramsal araştırma tekniği

kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Atatürk'ün girişimci özellikleri ve benimsediği girişimcilik modeli, ikinci kısımda bir birey olarak Atatürk'ün girişimleri, üçüncü kısımda ise Atatürk Dönemi'nde girişimcilere verilen destekler açıklanmaktadır.

Atatürk'ün Girişimci Özellikleri ve Girişimcilik Modeli

Girişimcilik, ekonomistlerin üretimin ayrılmaz bir parçası olarak sınıflandırdığı üretim kaynaklarından biridir; diğerleri ise doğal kaynaklar, emek, sermaye, teknoloji ve bilgidir. Girişimci, mal ya da hizmet üretmek için bu kaynakları organize eden ve yöneten kişidir. Örneğin; iş planı oluşturmakta, insan kaynağını temin etmekte, finansman bulmakta ve tüm bu süreçlere liderlik ederek yönetmektedir. Girişimciler, ihtiyaçları öngörmek, yeni fikirleri pazara sunmak ve problemleri tespit etmek için gerekli beceri ve inisiyatifi kullanarak sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamda kilit bir rol oynayan kişilerdir. (Hayes, Drury ve Munichello, 2023, s. 1). Girişimcilerin girişimci ruhlu kişiler olduklarını gösteren; riski sevme, liderlik etme, cesur olma, motive etme, yenilikçi olma, mücadele etme, zoru başarabilme, kendine güvenme, rekabetçi olma, zoru başarıma, azimli olma, başarısızlıktan korkmama, proaktif davranma, iletişim ve ikna kabiliyeti, sosyal ve dışa dönük olma gibi özellikler bulunmaktadır. Bununla birlikte girişimcilerin yönetim, pazarlama, üretim, finans, muhasebe ve hukuk gibi alanlarda bilgi sahibi olmaları gerekmektedir (Esmer, 2019, s. 1050). Girişimcilik, mülkiyet sahipliği bakımından kamu (devlet) girişimciliği ve özel girişimcilik, üretim faaliyetlerinin türüne göre sanayi girişimciliği, hizmet girişimciliği, ticari girişimcilik ve tarımsal girişimcilik, yapılış nedeni (uğraş alanı ve faaliyet gölgesi) bakımından ise fırsat girişimciliği, takipçi girişimcilik, yenilikçi girişimcilik, elektronik girişimcilik, yeşil girişimcilik, iç girişimcilik ve sosyal girişimcilik gibi birçok şekilde sınıflandırılmaktadır (Tutar ve Altınkaynak, 2014, s. 39-47). Fırsat girişimciliği, takipçi girişimcilik, yenilikçi girişimcilik ve iç girişimcilik gibi girişimcilik türlerinde kârı maksimize etme /maliyeti minimize etme amaçlanmakta iken, sosyal girişimcilikte ise kâr/maliyet güdülenmemektedir. Sosyal girişimcilikte, toplumsal sorunlara çözüm üretilmesi ve sosyal değer oluşturulması amaçlanmaktadır (Esmer ve Yüksel, 2018, s. 261). Tarımsal girişimcilik ise tarım endüstrisinin tabi olduğu kurumsal değişimlere, ekonomik ve teknolojik aksamalara yanıt olarak, tarımsal girişimcilerin stratejilerini analiz etmeyi ve anlamayı içermektedir (Cheriet, Messeghem, Lagarde ve McElwee, 2020, s. 13).

Atatürk gerek kişisel özellikleri gerekse sözleri ve davranışları ile girişimcilik yönü olan bir lider olduğunu göstermiştir. Atatürk'ün girişimcilere örnek olacak beş önemli özelliğinin öne çıktığı görülmektedir. Birincisi, sorumluluk almaktan çekinmemesidir. En riskli durumlarda dahi sorumluluğu üzerine almıştır. Örneğin; İstiklâl Harbi'nde tarihe ve Türk milletine karşı tüm sorumluluğu üzerine almaktan çekinmediğini *"Korkmayın paşam, tarihe ve millete karşı tüm sorumluluk bana aittir"* sözüyle göstermiştir. İkincisi, cesarettir. Çanakkale Savaşı'nda düşmana karşı düşmanın bile hayran olacağı bir cesaret örneği sergilemiştir. 57. Alay'a *"Ben size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında, yerimize başka kuvvetler ve başka komutanlar kaim olabilir"* şeklinde vermiş olduğu emir bunu doğrulamaktadır. Üçüncüsü, çözüm odaklı olmasıdır. Özellikle çocukların sorunlarına yaratıcı çözümler sunmuştur. Dördüncüsü, zorluklar karşısında pes etmemesidir. Kurtuluş Savaşı'nda cephanesi, kaynağı ve gücü tükenmiş Türk ordusunu zafere ulaştırmayı başarmıştır. Beşincisi ise öz güveni ve başarıya olan inancıdır. Belirsizlik ve ümitsizlik durumlarında dahi cesur ve kararlı bir duruş sergileyerek kendine güvenmiş ve zafere inanmıştır (Özdil, 2021, s. 1). Atatürk'ün sözleri incelendiğinde birçok sözü ile girişimci olmayı ve girişimciliğin önemli yönlerini vurguladığı anlaşılmaktadır. Örneğin; *"Hiçbir şeye ihtiyacımız yok, yalnız bir şeye ihtiyacımız vardır; çalışkan olmak!"* sözü ile girişimciliğin çalışkanlık boyutunu, *"Tüketici yaşamak iyi değildir. Üretici olalım"* sözü ile üreticilik boyutunu, *"Çalışmak demek, boşuna yorulmak, terlemek değildir. Zamanın gereklerine göre bilim ve teknik ve her türlü uygar buluşlardan azami derecede istifade etmek zorunludur"* sözü ile yenilikçilik boyutunu, *"Zafer, 'zafer benimdir' diyebilenindir. Başarı ise, 'Başaracağım' diye başlayarak sonunda 'Başardım'*

diyebilenindir” sözüyle yüksek başarı güdüsünü, “*Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır*” sözü ile kendine güvenme özelliğini (Öğütçü, 2013, s. 1), “*Umutsuz durumlar yoktur, umutsuz insanlar vardır. Ben hiçbir zaman umudumu yitirmedim*” sözü ile içsel kontrol hissiyatı boyutunu, “*Hiçbir zafer amaç değildir. Zafer, ancak kendisinden daha büyük bir amacı elde etmek için belli başlı bir vasıta*” sözü ile azim ve kararlılık özelliğini vurgulamaktadır (Özdemir, 2017, s. 1). Atatürk yalnızca özellikleri ve sözleri ile değil, davranışlarıyla da girişimci bir lider olduğunu göstermiştir. Özellikle çocukluk döneminde sergilediği davranışlar, ileriki zamanlarda başarılı bir girişimci lider olacağını göstermiştir. Örneğin, Selanik’te dayısının kâhya olduğu çiftlikte tarla bekçiliği yapmış ve toprakla uğraşmıştır. Ayrıca çiftlikte hiç boş durmamış, kendi oyuncağını kendisi yapmış ve sürekli olarak bir şeylerle meşgul olarak boş zamanlarını iyi değerlendirmiştir (Uca, 2006, s. 7-8).

Gerçekleştirmiş olduğu milliyetçilik, cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık, devletçilik, devrimcilik ile ilgili reformlar ışığında Atatürk’ün girişimcilik yönü net bir şekilde görülebilmektedir. Belshaw’ın ticari bir işletmenin yönetimi, ticari yenilik, kâr elde etme ve risk alma olmak üzere girişimcilerin dört özelliğinden hareketle Atatürk’ün ticari, sosyal, yenilikçi ve siyasi girişimcilik türünde faaliyetler gerçekleştirdiği ifade edilebilmektedir. Bu doğrultuda Atatürk’ün yöneticilik yaptığı, yenilikler gerçekleştirdiği, risk aldığı, kâr elde ettiği ve stratejiler geliştirdiği yadsınamaz bir gerçektir (Minderhout, 1970, s. 66). Buradan hareketle Atatürk’ün ticari, sosyal, tarımsal ve politik gibi birçok girişimcilik yaklaşımını içerisinde barındıran bir girişimcilik modelini benimsediğini söylemek mümkündür.

Bir Birey Olarak Atatürk’ün Girişimleri

Girişimcinin taşıması gereken birçok özellik vardır. Ancak girişimcilik ve liderlik arasındaki bağ son derece kuvvetlidir. Hakeza liderlik vasfına sahip olmayan bir kişinin girişimci olması mümkün görünmemektedir. Dünyada genel kabul görmüş bir tespit olarak Atatürk, geçtiğimiz yüzyılın en büyük dâhileri ve liderleri arasında yer almaktadır. Bu da onu doğal olarak bir girişimci haline getirmektedir. Ancak onu birçok liderlerden ayıran özellik, girişimciliğini sadece siyasi ve askerî alanlarla sınırlı tutmayıp, sosyal ve ekonomik alanlara da yansıtmasıdır. Bu durum Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı olarak yönetim erkini büyük ölçüde elinde tuttuğu 1923-1938 yılları arası devlet politikalarında net bir şekilde gözlemlenmektedir. Ancak Atatürk’ün girişimciliği sadece devlet yönetiminde gerçekleştirdiği uygulamalardan ibaret değildir. Bireysel anlamda da Atatürk’ün girişimcilik yönünün vücut bulduğu örnekler vardır.

Mustafa Kemal Atatürk her şeyden önce bir askerdir. Seçmiş olduğu meslek, onun girişimci yönünü büyük ölçüde perdelemiştir. Ancak bu ortamda bile Atatürk’ün girişimci özelliklerini yansıtan birçok ipucu bulmak mümkündür. Örneğin, Çanakkale Kara Savaşları’nın başlangıcında Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu (ANZAC) birlikleri tarafından Arıburnu’na yapılan çıkartmayı önceden tahmin etmiş, komutası altında bulunan 19. Tümen ihtiyat birliği (yedek kuvvet) olmasına ve ihtiyat birliğinin savaşa müdahil olabilmesi için ordu komutanının emir vermesi gerekmesine rağmen, ordu komutanına ulaşamadığından inisiyatif almış, başlattığı karşı saldırıyla düşmanı durdurmayı başarmıştır (Görgülü, 1995, s. 497). Atatürk’ün bu girişimi savaşın dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu konudaki örnekleri çoğaltıp çeşitlendirmek mümkündür. Trablusgarp Savaşı’ndan bölgeye gönüllü gidenlerden biri olması, Kurtuluş Savaşı’nı vermek için Anadolu’ya hareket etmesi bu bağlamda verilebilecek en klasik ve büyük örneklerdir. Ancak bu konu daha fazla uzatılmadan, Atatürk’ün bireysel olarak ortaya koyduğu ve girişimciliğin vücut bulmuş örneklerine yoğunlaşmak istenmektedir.

Atatürk’ün girişimciliğinin ilk somut ve önemli örneği *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*dir. Bir sosyal girişimcilik örneği olan bu cemiyet, Atatürk, Dr. Mustafa (Cantekin) ve Lütfi Müfit

(Özdeş) Beylerin katılımıyla 1906'da Şam'da kurulmuş; başkanlığını Atatürk üstlenmiştir (Doğanay, 2003, s. 172-174). İşin en ilgi çekici noktası Atatürk ve iki arkadaşının bu cemiyeti sürgündeyken ve herkesin gözü üzerlerindeyken kurmuş olmasıdır. Kısa sürede Beyrut, Yafa ve Kudüs'te hücreler şeklinde örgütlenen bu cemiyet, ülkenin parçalanışını önlemeyi ve II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine son vermeyi amaçlamıştır. Atatürk cemiyetin bu bölgede hızlı ve güçlü bir yayılma göstermesinin mümkün olmadığını anladığında, istibdat karşıtlığının yoğun olduğu Balkanlara gitmeye karar vermiştir. Ancak, sıkı gözetim altındaydı ve böylesi bir ortamda Balkanlara gitmesine izin verilmeyeceğinin farkındaydı. Bu sebeple gizlice gitmeye karar verdi. Bu hareket firar etmek demektir. Yakalanırsa ya da anlaşılırsa cezası ağırdı. Ancak, buna rağmen Mustafa Kemal aldığı kararı tatbik etmiş ve Selânik'e gidip güvendiği arkadaşları ile cemiyetin Selânik örgütlenmesini gerçekleştirmiştir (Kızıldoğan, 1937, s. 620). Atatürk'ün Vatan ve Hürriyet Cemiyetini kurması, örgütlenme için yaptıkları, cemiyetin çatısı altında gerçekleştirilen ve bu çalışmanın akışını bozmamak için burada yer vermediğimiz faaliyetler göstermektedir ki Atatürk girişimcilerin taşınması gereken birçok temel özelliği taşımaktadır. Öyle ki bir girişimcinin yaratıcı olması gerekmektedir. Atatürk, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtuluşu için bir cemiyet meydana getirmiştir. Girişimcilik kendini adamayı gerektirmektedir. Atatürk ideallerini gerçekleştirmeye kendini adanmıştır. Girişimcilik kararlılığı ve risk alabilmeyi gerektirmektedir. Atatürk aldığı cezalara ve rütbesini, mesleğini ve belki de canını kaybetme riskine rağmen, ideallerinden vazgeçmemiştir. Her şeyden önemlisi girişimcilik lider olmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda Atatürk, milli çıkarlar doğrultusunda Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kurucusu ve yönlendiricisi olmuştur.

Atatürk'ün girişimciliğinin bir diğer yansıması basın sektöründe karşımıza çıkmaktadır. *Minber*, *İrade-i Milliye* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazeteleri bu kapsamda değerlendirilmesi gereken kurum/kuruluşlardır. Atatürk'ün girişimleriyle yayın hayatına başlayan ilk gazete *Minber*'dir. İstanbul'da yayımlanan *Minber*, 1918'de Mustafa Kemal ve yakın arkadaşı Ali Fethi Bey (Okyar) tarafından çıkartılmaya başlanmıştır. Bu dönem, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı ve Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönüşünü izleyen bir süreçtir. Mustafa Kemal, muhalefet maskesi altında, basın yoluyla ülkeye zarar verildiğini düşünmekte ve buna en iyi cevabın yine basın yoluyla verilebileceğini düşünmekteydi. Fakat bütün gözler üzerinde olduğundan, işin başına kendisi geçmeyip yakın arkadaşı Ali Fethi Bey'i imtiyaz sahibi olarak göstermiştir (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 1997, s. 19). Gereken harcamalar için de maaşından biriktirdiği bir miktar parayı ortaya koyan Atatürk gerek kimi zaman *hatib* veya *minber* rumuzuyla yazdığı yazılar (Arı, 2006, s. 12) ve gerek içeriğe yönelik yönlendirmeleriyle perde arkasından bu gazeteyi yönetmiştir.

Atatürk'ün basın sektöründeki ikinci girişimi *İrade-i Milliye* gazetesidir. Heyet-i Temsiliye'nin sesini duyurmak isteyen Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nin hemen ardından Sivas'ta bir gazete çıkarmaya karar vermiştir. Gazetenin adı olan *İrade-i Milliye* ve başlık altı yazısı olan "*Metalip ve Amali Milliye'nin Müdafiidir*" ibaresi bizzat Mustafa Kemal tarafından belirlenmiştir (Arı, 2006, s. 13). Gazetenin çıkartılmasındaki temel amaç, Millî Mücadele bilincinin geniş kitlelere tanıtılıp yaygınlaştırılması olmuştur (Pancar, 2013).

Atatürk'ün basın alanına ilgisi Sivas'tan sonra geldiği Ankara'da da devam etmiştir. *Heyet-i Temsiliye* tarafından alınacak kararların halka duyurulması amacıyla Ankara'da düzenli bir gazete çıkartılması talimatını vermiş; Konya'dan getirilen bir baskı makinesi Ankara'da Meclis'in bahçesindeki bir binaya yerleştirilerek, 10 Ocak 1920 tarihinden itibaren gazete basımına başlanmıştır. Gazetenin adı Mustafa Kemal tarafından *Hâkimiyet-i Milliye* olarak belirlenmiştir (Arı, 2006, s. 14). 1934 yılına kadar *Hâkimiyet-i Milliye* adıyla çıkartılan gazete, daha sonra isim değiştirilerek *Ulus* adını almıştır. Cumhuriyetin ilanına kadar Ankara Hükümeti'nin, Cumhuriyetin ilanından sonra ise Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yayın organı olarak faaliyet gösteren gazete, Kurtuluş Savaşı yıllarında Millî Mücadele ruhunun halk arasında kuvvetlenmesi; savaşın kazanılmasından sonra ise devrimlerin halka benimsetilmesi için çalışmıştır (Doğramacıoğlu, 2021, s. 64).

Kurtuluş Savaşı kazanılıp Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, Atatürk'ün hedeflerinden bir kısmı gerçekleşmiş olmakla birlikte, Atatürk bunlarla yetinecek bir kişiliğe sahip olmamıştır. Ona göre “Siyasal, askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler devamlı olamaz, az zamanda söner”di (Ülken, 1984, s. 100). Bu sebeple yeni kurulan devletin kısa zamanda büyük bir ekonomik atılım yapması gerekmekteydi. Ancak söz konusu dönem ekonomik atılımları destekleyecek alt yapıdan yoksundu. Zira neredeyse ülke topraklarının yarısı işgal altından yeni kurtarılmış gerek bu işgal süreci gerek işgalden kurtuluş için verilen mücadele gerekse de uzun yıllardır karşı karşıya kalınan ilgisizlik sebebiyle Anadolu toprakları köhneleşmiş, alt ve üst yapısı büyük zarar görmüştür. Osmanlı Devleti'nin özellikle son zamanlarında üst üste girilen uzun ve yıpratıcı savaşların üretimin temel aktörü olan erkek nüfusunu ciddi anlamda erittiği bir süreç yaşanmıştır. Azınlıklar hızla zenginleşip sermaye birikimi bunların elinde toplanırken, Müslümanların mali durumları gün geçtikçe kötüleşmiştir. Durum böyleyken 1915 olayları neticesinde ülkedeki Ermenilerin büyük bir kısmının, Kurtuluş Savaşı sonrasında ise İstanbul Rumları dışındaki Rum nüfusun Türkiye'yi terk etmiş olması geride sermaye birikimi zayıf bir toplumsal yapı bırakmıştır. Ülkedeki neredeyse tüm stratejik yatırımlar, ulaşım, lojistik, üretim ve madencilik tesisleri yabancıların elindeydi. Sanayileşme süreci yakalanamamış; ekonominin temel dayanağı olan tarım ve hayvancılık modernize edilememiştir. Bu kötü tablo içerisinde Türkiye'yi gelişmiş ülkeler seviyesine çıkarmayı hedef edinen Mustafa Kemal girişimlerine yenilerini ekleme gereği duymuştur. Bu kapsamda biri bankacılık ve finans diğeri ziraat alanlarında iki büyük yatırımı şahsen hayata geçirmiştir.

26 Ağustos 1924'te kurulan Türkiye İş Bankası Atatürk'ün kamu yararına yönelik bireysel girişimciliğinin güzel bir ürünüdür. Bankanın kuruluşuna giden süreç 17 Şubat 1923-3 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen Türkiye İktisat Kongresi'nde ticaret grubunun iktisadi esasları arasında kabul edilen “*Münasip bir isim altında bir ticaret ana bankasının teşkili*” maddesiyle başlamıştır (Kayıran ve Saygın, 2019, s. 49). Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan bu karar alelade alınmış bir karar değildir. Zira söz konusu dönemde bankacılık ve finans sektörü neredeyse tamamen yabancı ve azınlıkların elindedir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında savaşın finansmanı için Hintli Müslümanlar tarafından gönderilen paralardan savaş sonunda elde kalan 380.000 TL İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla Atatürk'e teslim edilmiştir. Atatürk bu parayı ihtiyaç duyulan bir alanda kullanmayı düşünmüştür (Soyak, 2006, s. 648-649). Tam da bu sıralarda İzmir'in tanınmış tüccarlarından ve Atatürk'ün de kayınpederi olan Muammer Bey'le (Uşaklıgil) Atatürk arasında bir sohbet gerçekleşmiş; bu sohbet sırasında, Muammer Bey ithalat ve ihracatta Rum, Ermeni ve Yahudilerin etkin olduğu ve zaferden sonra bu işlerin zorlaştığından yakınmıştır. Bunun üzerine Atatürk elindeki bu parayla bir ihracat şirketi kurmanın faydalı olacağını düşünmüştür. Ancak o dönemde Mübadele, İmar ve İskân Vekili olan Mahmut Celal Bey (Mahmut Celaleddin Bayar, daha bilindik adıyla Celal Bayar), fikri beğenmekle birlikte, bu işlere yönelik bir banka kurulması da faydalı olabilir deyince, Atatürk'ün yatırım fikri netleşmiş ve ticarete yönelik bir banka kurmaya karar vermiştir (Aysan, 1997, s. 4-5). Böylece halkın elindeki küçük birikimler bir araya getirilerek yatırımlar için gerekli büyük sermayelere dönüşebilecektir. Ancak “*Türklerden bankacı olmaz*” kompleksi bu dönemde çok baskındı ve kurulacak olan bu bankanın başarılı olacağına pek çok kişi inanmamıştır. Şöyle ki, Mahmut Celal Bey, banka fikri ortaya atıldığında Türkler ve yabancılar arasında başarısız olunacağı fikrinin yerleşmiş olduğunu ve kurulacak bankaya 6 ay ömür biçildiğine yönelik söylentilerin dolaştığını ifade etmiştir. Kazım (Özalp) Paşa da o dönemde, bir bankayı idare edecek kadar yetişmiş personelin bulunmaması, tecrübe azlığı, bankaya yatırılacak paraların batacağı endişesinden dolayı bankanın kurulmasına karşı çıktığını ifade etmiştir (Özalp ve Özalp, 1998, s. 30). Dönemin Osmanlı Bankası Genel Müdürü Henri Stegg tecrübeli, eğitilmiş ve yeterli personel olmaması, sermaye yetersizliği ve uluslararası finansa yaşanabilecek problemler sebebiyle bu fikirden vazgeçilmesini tavsiye etmiştir (Birlik, 2014, s. 761). Bu karamsar düşünceler Atatürk'ü verdiği karardan geri

döndürememiştir. Zira ortada bir ihtiyaç vardı ve Atatürk bu ihtiyacı doğru tespit edebilmiş; doğru adımlar atmış ve aldığı kararın istikrarlı bir şekilde arkasında durmuştur.

Bankanın isminin, hemen bütün girişimlerinde olduğu gibi yine Atatürk tarafından verildiği görülmektedir. Nitekim Atatürk, kurulacak banka ile bakir sahalarda faaliyet gösterilip, iş yapılacağından bahisle her şeyi ile Türk olacak bu bankaya Türkiye İş Bankası isminin verilmesini önermiştir (Birlik, 2014, s. 761-762). 36 kişiden oluşan kuruculardan 11'i milletvekili olup geriye kalanlar kişi esnaf, tüccar ve sanayicilerden oluşmuştur. İlk yönetim kurulunu oluşturan 9 kişinin tamamı ise milletvekiliydi (Kocabaşoğlu, 2001, s. 52). Görüldüğü üzere kurucu ve yönetim yapısıyla Türkiye İş Bankası bir özel bankadan çok kamu bankası gibi olmuştur.

Türkiye İş Bankası 26 Ağustos 1924'te Vakıflar İdaresine ait beş odalı küçük bir binada ilk şubesini açarak çalışmaya başlamıştır (İğdemir, 1991, s. 126). Banka kurulması fikrini ortaya atan ve Atatürk'ü bu yönde etkileyen Mahmut Celal Bey Türkiye İş Bankası'nın ilk genel müdürü olarak atanmıştır. Onun bu göreve getirilmesinde sadece bankanın fikir babası olması değil, geçmişte iktisat bakanlığı yapmış olması, Osmanlı döneminde Ziraat Bankası ve Deutsche Orientbank'ta çalışarak bankacılık alanında tecrübe kazanmış olması da etkili olmuştur (Dursun, 1992, s. 216). Zira Atatürk başarılı bir girişimci olarak işi ehline vermeyi her daim önemsemiştir. 1934'e gelindiğinde bankanın şube sayısı 48'e, çalışan sayısı ise 854'e ulaşmıştır (Özer, 2010, s. 156).

Atatürk döneminde verilen teşvikler, sağlanan ayrıcalıklar ve bankanın yönetim kurulunda yer alan devlet adamlarının verdiği güvenle Türkiye İş Bankası kuruluşunun üzerinden 10 yıl bile geçmeden güçlü bir finans kuruluşu olarak Türkiye ekonomisi tarihindeki yerini almıştır. Atatürk bir girişimci olarak bankanın kuruluşunun her aşamasında kendini göstermiş; banka faaliyete geçtikten sonra ise cumhurbaşkanı makamının getirdiği sorumluluklar ve etik yaklaşımı gereği yönetimine karışmamıştır. Ancak her daim bankayı yakından takip etmiş; devlet gücünün bankanın arkasında olduğunu hissettirerek bankanın sağlıklı ve hızlı gelişimine katkı sunmayı sürdürmüştür. (Aysan, 1997, s. 11).

Sonuç itibarıyla Türkiye İş Bankası bir işletme olarak Atatürk girişimciliğinin önemli bir ürünüdür. Ancak Atatürk bu bankayı kurarken sadece bir işletme kurmayı amaçlamamış; girişimcilere örnek olmayı ve onlara mali kaynak sağlamayı da amaçlamıştır. Yani hem bir girişim hem girişimcilere örnek hem de girişimcilere sermaye sağlayan bir kuruluş ortaya çıkartmıştır. Bunlar dikkate alındığında Türkiye İş Bankası'nı Atatürk girişimciliğinde çok daha özel bir konuma oturtmak gerektiği anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün bireysel girişimciliğinin bir diğer güzel ürünü Türkiye'nin farklı yerlerinde kurulan çiftliklerdir. Bunlardan ilki ve toplumumuzca en bilineni günümüzde Atatürk Orman Çiftliği olarak bilinen Ankara'daki Gazi Orman Çiftliği'dir. Bunun dışında Silifke, Yalova, Adana ve Tarsus'ta da çiftlikler kurulmuştur (Birlik, 2014, s. 762). Yukarıda bahsettiğimiz üzere, Türkiye İş Bankası kurulurken, bir banka kurulması fikri Celal Bayar tarafından ortaya atılmıştır. Ancak çiftlikler hiç kimsenin önerisi ya da talebiyle oluşturulmamıştır. Fikir babası bizzat Atatürk'tür. Onun talebiyle kurulmuş, onun talimatlarıyla şekillenmiş ve işletilmiştir. Daha ilk günden itibaren Atatürk işin içinde olmuş; sık sık çiftliklere gidip işleri yerinde denetlemiş ve hatta zaman zaman bizzat iş makinelerinin üzerine çıkıp üretim çalışmalarında fiilen bulunmuştur.

Her girişim bir ihtiyaçtan doğmaktadır ve bazı hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. Atatürk'ün, bir çiftlik kurmaya karar verdiği dönemde Türkiye'deki temel ve en yaygın ekonomik enstrüman tarım ve hayvancılık olmuştur. Ancak tüm alanlardaki geri kalmışlık ve köhnelik tarım ve hayvancılıkta da karşımıza çıkmaktaydı. Nüfusun büyük bir kısmı kırsalda yaşamaktaydı. Ancak bu kırsal nüfusun birçoğu ekip biçebileceği kendisine ait arazilere sahip değildi. Eğitimsizlik kırsalda şehirlerdekinden kat be kat fazla bir şekilde gözlemleniyor; tarım ve hayvancılık babadan kalma araç-gereç ve geleneksel yöntemlerle yapılmıştır. Son dönemde

yaşanan ve uzun süren yıpratıcı savaşlar tarım alanındaki nitelikli nüfusu da büyük ölçüde yutmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında eli silah tutabilen nüfus askere alındığı için tarımsal üretimin tüm yükü kadın, yaşlı ve çocukların omzuna yıkılmıştı. Üretimin kas gücüne dayandığı o dönem Anadolu'sunda üretim ciddi miktarda azalmış; ekilip biçilemeyen araziler yabanlaşmıştı. Anadolu'nun büyük bir kısmında sulama imkânları yetersiz olduğu için kuru tarım yapılmıştır. Geleneksel tarım yapıldığı için, yetiştirilen mahsuller de sınırlı bir çeşitliliğe sahipti. (Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım sektörünün görünümüne ilişkin bk. Kayıran, 1988, s. 24-25, Karabağ, 2017, s. 228-235). Ormanlar ülkenin kıyı kesimleri ve sulak alanlarda gelişme fırsatı yakalamış; Anadolu'nun iç kesimleri alabildiğince uzanan bozkırlardan oluşmuştur. Bu tabloya bakıldığında tarım, hayvancılık ve ormancılığa ilişkin yapılacak küçük büyük her türlü modern girişime ihtiyaç olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yani ortada büyük bir ihtiyaç vardı. Atatürk bu ihtiyacı çok iyi bir şekilde tespit etmiş ve yukarıda saydığımız bütün problemlere bir şekilde dokunacak karmaşık bir girişimi hayata geçirmiştir.

Atatürk'ün bu çiftlikleri kurmasındaki en temel amaç Türk çiftçisine modern tarım ve hayvancılığa yönelik ürün ve teknikleri tanıtırıp benimsetmektir. (Soyak, 2006, s. 650) Zira Atatürk, Türkiye'nin ekonomik kalkınması ve kendine yeterliliği için tarım ve hayvancılığın modernleştirilmesi gerektiğine inanmaktaydı. O, bir devlet adamı olarak Türkiye'de tarım ve hayvancılığı her zaman ayrı bir yere koymuş; geliştirdiği ziraat politikalarının uygulama, test ve modeli olarak bu çiftlikleri hayata geçirmişti. Dolayısıyla bu çiftlikler Atatürk'ün daha geniş bir girişimi olan tarım politikasının bir parçası niteliğindedir. Çiftlikler sadece pratik bir tarım, hayvancılık ve ormancılık operasyonu değil, aynı zamanda bir araştırma ve eğitim merkezidir. Hayvan, bitki ve tohum ıslahı, yeni mahsul ve türlerin geliştirilmesi, damızlık hayvan yetiştirilmesi, makineli tarımın özendirilmesi, ziraat aletleri üretimi, meyveli ve meyvesiz fidecilik ve ağaç yetiştirme, toprak ıslahı ve bataklıkların kurutulması, çiftçilerin ve tarım uzmanlarının modern yöntem ve teknolojiler konusunda eğitilmesi gibi farklı hedefler ve faaliyetler bu çiftliklerde hayat bulmuştur (BCA, 30.10.0.0 / 2.12.5, 11.06.1937).

Atatürk çiftlik kurma düşüncesini ilk olarak başkent Ankara'da 1925'te hayata geçirmiştir. Kuracağı çiftlik için Ankara çevresinde uygun bir arazi bulmaları maksadıyla yerli ve yabancılardan oluşan bir grup tarım uzmanına talimat vermiş; uzmanlar Ankara'nın yazları kurak ve sıcak geçen iklimi, kireçli, çorak, mineral dengesi bozuk toprağının bu işler için ideal olmadığını söylese de Atatürk verdiği kararda ısrarcı olmuştur (Birlik, 2014, s. 763-764). Sonuçta bu uzmanlar Ankara'da en elverişli alanları tespit etmişler ve Atatürk'e bildirmişlerdir. Ancak, Atatürk önerilen yerler yerine bugünkü çiftlik alanını göstererek uzmanlardan burası için ayrıntılı bir rapor hazırlamalarını istemiştir. Uzmanlar için bu durum son derece şaşırtıcı olmuştur. Zira Atatürk'ün gösterdiği alan bu işler için en az uygunluğa sahip arazilerden biriydi. Uzman heyetinde yer alan ziraatçılardan Tahsin (Coşkan) Bey bu durumu ve Atatürk'ün tepkisini şu şekilde ifade etmektedir:

"Ankara'nın çevresinde bir yer ararken, en az bugünkü çiftlik yeri üzerinde durmuştuk. Burası tabiatın hiç cömert davranmadığı, bakımsız, hastalıklı, sarı ve insanı bakarken bedbin eden bir hâlde idi. İçinden şimendifer geçen geniş arazinin bataklık yerlerinde şehrin hayatını zehirleyen ve etrafta yaşayanları kendi gibi renksiz ve hasta yapan sazlıklar, birer sıtma kaynağı halinde idi. Tetkikler bittikten sonra neticeyi Büyük Şef'e arz ettik. Atatürk elleri ile bugünkü çiftliğin olduğu yeri işaret ettiler. Burayı gezdiniz mi? Buranın bir çiftlik kurulması için bulunması lazım gelen vasıflardan hiçbirini taşımadığı; bataklık, çorak, fakir bir yer olduğu hakkındaki müşterek kararımızı söyledik. Atatürk'ün bize cevabı şu oldu: İşte istediğimiz yer böyle olmalıdır. Ankara'nın kenarında hem bataklık hem çorak hem de fena yer. Bunu biz ıslah etmezsek kim gelip ıslah edecek?" (Semiz, 2009, s. 158)

Atatürk'ün talebi üzerine hazırlanan raporda bazı uzmanlar burada herhangi bir zirai faaliyetin yapılamayacağını savunurken, bazıları ise büyük çaba ve harcamalardan sonra buranın zamanla elverişli hale getirilebileceğini ileri sürmekteydi. Heyetteki yabancı uzmanlardan biri olan Schmid "Bu, öyle bir teşebbüstür ki, elverişsiz toprak ve iklim şartları altında burada ya sabır tükenir yahut para" diyerek bu işin başarılabilirliğine inanmadığını net şekilde ifade etmekteydi (Üzümeri, 1953, s. 6). Ancak Atatürk zor olanı seçmekte kararlıydı. Bu uzmanların fikirleri arasında küçük bir ümidi görmek bile ona yetmişti. Çünkü o bu çiftlikleri kurarken buradan kâr elde etmeyi değil; çiftçilere en elverişsiz arazilerin bile ehlileştirilip tarıma uygun hale getirilebileceğini göstermeyi, onlara örnek olmayı hedeflemiştir. Öyle ya, kolay olanı herkes yapabiliirdi. Zor olanı, imkânsız görüneni yaptığında ise bunun ateşleyici etkisi çok daha fazla olacaktı. Bu konudaki kararlı tutumu, alışılan ve beklenilenden farklı seçimleri, işin başarılacağına olan inancı, uzman desteği alması, yatırıma ihtiyaç duyulan bir alana ve yere yatırım yapması onun girişimci özelliklerinin çok açık bir şekilde yansımalarıdır.

Sonuç itibarıyla uzmanların tüm tereddütlerine rağmen Atatürk kuracağı çiftlik için bu arazide karar kıldı. İlk olarak Ankara'ya 5 km uzaklıktaki Merhum Abidin Paşa'nın eşi Faika Hanım'dan 20 bin dönüm arazi üzerine kurulu *Orman Çiftliği* satın alınarak işe başlanmıştır. Buranın adı orman çiftliği olmasına rağmen dere kenarında yer alan az miktardaki cılız söğüt ağaçları dışında ağaç namına bir şey yoktur. Çiftliğin adı Atatürk'ün hayalindeki tabloyu hedeflercesine aynı bırakılmış; sadece başına gazi kelimesi eklenerek *Gazi Orman Çiftliği* olarak anılmaya başlanmıştır. Gerçekten de harcanan yoğun emekle burası zaman içerisinde adına yakışır bir hale getirilecektir. Orman Çiftliği'nin satın alınması için ödenen yüksek fiyat çiftliğin çevresindeki benzer özelliğe sahip arazilerin sahiplerini cezbetmiş; kısa sürede *Ahimes'ut (Etimesgut), Balgat, Çakırlar, Güvercinlik, Macun, Tahar ve Yağmur Baba* çiftlikleri ile bağımsız tarlalar satın alınarak çiftliğe eklenmiştir (Mumcu, 2002, s. 21-22). Bu eklemelerle birlikte Gazi Orman Çiftliği'nin büyüklüğü 102 bin dönüme ulaşmıştır.

Gazi Orman Çiftliği oluşturulurken arazi üzerindeki bataklıklar kurutulmuş; böylece sivrisineklerin üremesinin önüne geçilerek dönemin yaygın bir hastalığı olan sıtmayla mücadeleye destek olunmuştur. Çiftlikte kıraç Ankara topraklarının ağaçlandırılması için meyveli ve meyvesiz ağaç fideleri yetiştirilerek halka dağıtılmış; çiftlik arazisinin önemli bir kısmı ağaçlandırılarak bozkırın ortasında bir vaha oluşturulmuştur. Bölgedeki küçük-büyükbaş hayvan ve kümes hayvanları ıslah edilerek damızlık olarak halka dağıtılmıştır. Köylünün makineli tarıma geçmesi için kurslar açılmış, bu kurslar yoluyla köylü yeni ürün, araç-gereç ve teknikleri öğrenme şansı yakalamıştır. Bitkiler ve hayvanlar üzerine uzmanlık şubeleri oluşturularak, Ar-Ge çalışmaları yürütülmüştür. Üretilen ürünlerin işlenmesi ve halka ulaştırılması için fabrikalar ve satış alanları inşa edilmiştir (BCA, 30.10.0.0 / 2.12.5, 11.06.1937). Kısacası Gazi Orman Çiftliği bir üretim, dönüşüm, geliştirme ve özendirme merkezi hâlini almıştır.

Gazi Orman Çiftliği Atatürk tarafından kurulan en büyük çiftlik olmakla birlikte, onun kurduğu başka çiftlikler de bulunmaktadır. Bunlar Mersin-Silifke'deki Tekir Çiftliği ve Tarsus'taki Piloğlu Çiftliği, Yalova'daki Baltacı ve Millet Çiftlikleri, Adana-Dörtöyl'deki Karabasamak ve Turunçgiller Çiftlikleridir. Ankara'daki Gazi Orman Çiftliği dışındaki bu çiftliklerin kapladığı toplam alan 48 bin dönümden fazladır (BCA, 30.10.0.0 / 2.12.5, 11.06.1937).

Silifke'deki Tekir Çiftliği'nin kuruluş çalışmaları 1925'te başlamıştır. Çiftlik Rum Bodoski Çiftliği olarak bilinen terk edilmiş arazinin açık artırmada 36 bin TL karşılığında satın alınmasıyla oluşturulmuştur. Satın alındığında son derece bakımsız bir durumda olan çiftlik yapılan yatırımlarla kısa sürede ayağa kaldırılmış; çiftlikte çeşitli tarım ürünleri üretilmiş, at ve koyun yetiştirilmiştir. Ancak çiftliği diğerlerinden ayıran en önemli özellik burada özellikle pirinç ve pamuk üretimi yapılmasıdır. Çiftlikte ayrıca jüt, rami ve keten gibi lifli bitkiler de üretilmiş; ürünlerin işlenmesi, muhafazası ve satılması için binalar inşa edilmiştir. 1936'da çıkartılan Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu kapsamında kurulan ilk kooperatif bu yörede ve

bu çiftliğin öncülüğünde kurulmuştur. Kooperatifin kurulması için yapılan başvuruda bizzat Atatürk'ün de imzası bulunmaktadır (Semiz, 2009, s. 162-163).

Tarsus'ta yer alan Piloğlu Çiftliği ile Adana-Dört Yol'daki Karabasamak ve Turunçgiller Çiftlikleri Ankarada'ki Gazi Orman Çiftliği gibi neredeyse yoktan var edilen çiftliklerdir. Bu araziler 1926'da satın alındığında verimsiz ve bataklık alanlardan ibaretken; büyük emek harcanarak bataklıklar kurutulmuş, toprak ıslah edilerek tarıma uygun hale getirilmiştir. Bunlardan Piloğlu çiftliğinde hububat tarımı ve hayvancılık yapılırken, Dört Yol'daki çiftliklerde narenciye üretimi öne çıkmıştır. Dört Yol'daki çiftliklerde yeni bir ürün olarak muz üretimi de denenmiştir (Semiz, 2009, s. 165-166).

Baltacı ve Millet Çiftlikleri 1929'da Yalova'da kurulmuştur. Bu çiftlikte zeytincilik en önemli uğraş olmakla birlikte, çiftlikte tarla bitkileri ve sebze üretimi de yapılmıştır. Çiftlikte ayrıca asma ve meyve fidanlığı ile üzüm bağı da vardır. Hayvancılık uygulamaları bağlamında sığır, koyun, kümes hayvanları üretilmiş, arıcılık yapılmıştır (Semiz, 2009, s. 165).

Atatürk diğer girişimlerinde de gördüğümüz üzere çiftlikler konusunda da işi ehline emanet etmeyi ihmal etmemiştir. Nitekim o, arazilerin belirlenmesi için görevlendirdiği uzman ekibindeki Tahsin (Coşkan) Bey'i ki kendisi İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Okulu mezunu ve ziraat alanında oldukça tecrübeli bir kişiydi, çiftliklerin kurulması ve idaresinden sorumlu müdür olarak atamıştır (Dalay, 1988, s. 504). Yapmış olduğu bu uygulama iyi bir girişimcinin uygulaması gereken önemli bir stratejidir. Zira Atatürk bir asker ve siyaset adamı olarak ziraat işlerine hâkim değildi. Ancak yine de kurmuş olduğu tüm çiftliklerle yakından alakadar olmuş; verdiği direktiflerle çiftlikleri bizzat kendisi şekillendirmiştir.

Atatürk tarafından kurulan çiftliklerin üzerinde yükseldiği alanlar verimli olsun ya da olmasın, kapsamlı bir dönüşüme tabi tutulmuştur. Buralarda uygulanan toprak ıslah ve zenginleştirme çalışmaları bilimsel temellere oturtulmuş, toprak analizleri yapılarak ihtiyaç duyulan zenginleştirme ya da arındırma çalışmaları bu analizler ışığında gerçekleştirilmiştir (Mumcu, 2002, s. 25-26). Mevcut ağaç türleri aşılama yoluyla ıslah edilmiş; yurt dışından meyveli ve meyvesiz yeni ağaçlar getirilerek Türkiye koşullarına uyumluluğu denenmiş; uyumlu olanlar fidelemeyle çoğaltılarak halka dağıtılmıştır. Kurulan tüm çiftliklerde ağaçlandırmaya özen gösterilmiş, o dönemde büyük bir kısmı kıraç bozkırlardan oluşan Anadolu'nun ağaçlandırılması ve yeşillendirilmesi için örnek araziler ortaya çıkartılmıştır. Çiftlikler modern tarım araç-gereçleriyle donatılmış; buralarda çalışan işçiler civar köylerden seçilmiştir. Böylece çiftçinin modern tarım yöntem, araç ve gereçleri ile yeni ürünleri tanımasını sağlanmıştır (BCA, 30.10.0.0 / 2.12.5, 11.06.1937). Çiftliklerde yapılanlar ve bunların sonucunda ulaşılan netice köylünün girişimde bulunmak için ihtiyaç duyduğu bilgiye, örneğe ve cesarete sahip olabilmesi için önemli bir süreç olmuştur. Yani Atatürk'ün bu girişimi de sıradan bir girişim olmayıp, yeni girişimlere pencere açan bir model olmuştur.

24 Mayıs 1935 tarihinde yapılan 6. kongrede adı Türk Hava Kurumu olarak değiştirilen Türk Tayyare Cemiyeti, Bolu Milletvekili Cevat Abbas (Gürer) tarafından 16 Şubat 1925 tarihinde kurulmuştur. Cemiyetin Ana Nizamnamesi'nin mukaddime kısmı "*Reis-i Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin himaye-i aliyyelerinde teşekkül eden ve İsmet Paşa hazretlerinin fahri riyasetleri altında bulunan*" şeklinde bir ifadeyle başlamaktadır (Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, , 1341 (1925), s. Mukaddime). Bu ifadeler cemiyetin Atatürk tarafından benimsenmiş ve desteklenen bir dernek olduğunu göstermektedir. Ancak Atatürk Dönemi üzerine araştırmaları olan birçok tarihçi açısından durumun bundan ibaret olmadığını anlamak zor değildir. Zira Atatürk, içinde bulunduğu ortamı iyi analiz eden ve gerek gördüğü yerde kendini öne çıkartırken, zaman zaman kendisine yakın kişiler üzerinden birtakım hamlelerde bulunmayı tercih eden bir liderdir. Derneğin kurucusu Cevat Abbas, uzun yıllar Atatürk'ün yaverliğini yapmış, onun en yakınındaki şahsiyetlerden biridir. Dolayısıyla Türk Tayyare Cemiyeti'ni kurma düşüncesi, Atatürk'ün yönlendirmeleriyle olmuş olmalıdır. Nitekim Cevat

Abbas havacılıkla ilgili bir cemiyet kurmak için çalışmalarla başlarken Atatürk'ün kendisine şu sözlerle talimat verdiği iddia edilmektedir:

“Havacılık askeri bakımdan olağanüstü önemli, Avrupa, Amerika havacılığı ayrıca bir spor konusu olarak görmeye başladı, iyi düşünün. Biz de geç kalmayalım, bilgili, yürekli, kanatlı bir gençlik yetiştirelim. Hayalini geniş tut. Tayyare yapmayı bile düşün. Başbakana bilgi veririm. Onunla ve ilgilerle temas et. Derneği kur ve bana çalışmaya başladığınızı bildir. Derneğiniz için sağlam kaynaklar bulalım” (Tatar, 2018, s. 216).

Bu sözlerin Atatürk'e ait olup olmadığı, Cevat Abbas'a bunları söyleyip söylemediği konusunda kesin verilere sahip değiliz. Zira bu sözün geçtiği ve tespit edebildiğimiz kaynakların tamamı ikinci elden kaynaklardır. Her ne şekilde olursa olsun şurası kesindir ki Atatürk bu cemiyete çok kıymet vermiş, kişisel ve devlet adamı sıfatıyla desteklerini esirgememiş, çalışmalarını yakından takip etmiştir. Bu bağlamda cemiyetin açılış törenine bizzat katılmış, törendekilere havacılık hakkındaki düşüncelerini verdiği nutukla iletmiştir. Meşhur *“İstikbal göklerde”* sözü de bu nutuk içerisinde geçmektedir (Aydın, 2011, s. 63).

Cemiyetin amaçları Türkiye'de havacılığın askeri, ekonomik, sosyal önemini tanıtmak; bu amaçla havacılık için gerekli kişileri ve malzemeleri çoğaltmak ve Türk gençliğinde havacılık aşkını büyütme olarak belirlenmiştir (Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, , 1341 (1925), s. 1).

Cemiyetin gelir kaynakları 1341 (1925) tarihli cemiyetin ana nizamnamesinin 19. maddesinde açıklanmıştır. Buna göre derneğin gelir kaynakları şunlardır (Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1341 (1925), s. 7-8):

- 1) Dernek üyelerinin vermeyi taahhüt ettikleri aylık olarak toplanan aidatlar,
- 2) Hediye ve bağışlar (ayni yardımlar dâhil)
- 3) Vasiyet yoluyla cemiyete intikal eden her tür emlak, emval ve arazi
- 4) Cemiyet yararına düzenlenecek kara, deniz ve hava seyahatleri, yarışmalar, piyango çekilişleri, müzayedeler, gösteriler ve umumi eğlenceler

Cemiyet, bağışları teşvik etmek için 10 bin TL bağışlayan, şehir, aile, kişi ve şirketlerin isimlerini bir uçağa vereceğini yine ana nizamnamesinde belirtmektedir (Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1341 (1925), s. 8).

Atatürk bir sosyal girişimcilik örneği olan bu cemiyetle daima yakından ilgilenmiş, güçlenmesi ve gelirlerinin artması için çaba sarf etmiştir. Nitekim zaman içerisinde cemiyetin yukarıda saydığımız gelir kalemleri de bu destekler kapsamında artmış ve çeşitlenmiştir. Bu kapsamda ilk büyük desteğin 1925'te cemiyetin kamuya yararlı dernekler kapsamına alınması gösterilebilir (BCA, 30.18.1.1 / 15-49-13, R 5 Ağustos 1341, M 5 Ağustos 1925). Cemiyetin kamu yararına dernek statüsü kazanması şüphesiz Atatürk'ün direktifleriyle gerçekleşmiştir ve bu gerçekleştiğinde cemiyet vergi ve harçlarda indirim ya da istisnalar elde etmiş; zaman zaman devletten mali destek alabilmiştir. Ancak kamu yararına dernek olmanın getirdiği kazanımlar bunlardan ibaret değildir. Örneğin 1926'da İzmir'in Küre ve Bağcılar köylerinde bulunan civa madeninin işletilmesi cemiyete devredilmiştir (BCA, 30.18.1.1 / 20-59-3, 15 Eylül 1926). Aynı yıl fitre, zekât ve kurban derilerinin Türk Tayyare Cemiyeti tarafından toplanarak elde edilen gelirin Hilâl-i Ahmer ve Himaye-i Etfâl Cemiyetleriyle bölüşülmesi yönünde bir bakanlar kurulu kararı yayımlanmış (BCA, 51.0.0.0 / 2-6-11, 5 Nisan 1926); bu ayrıcalık aynı şartlarla yıllarca Türk Tayyare Cemiyeti'nde kalmıştır. Ülkenin çeşitli yerlerindeki bazı arazi ve binaların cemiyete tahsis edilmesi; el broşürleri ve duvar ilanları ile her bir sigara paketinden oluşturulan Tayyare Cemiyeti Fonu'na yapılan kesintiler gibi başkaca desteklemeler (Tatar,

2018, s. 222) Atatürk'ün cemiyete verdiği önemi göstermektedir. Atatürk'ün cemiyete olan desteği sadece hükümet kanallarından olmamıştır. Kişisel olarak da zaman zaman cemiyete bağışlarda bulunarak faaliyetlerini desteklemiştir. Mesela Cemiyetin Türk Hava Kuvvetlerine uçak alınması için başlattığı kampanyaya 10.000 TL bağışlayarak, halk üzerinde teşvik edici bir etki bırakmıştır (Aydın, 2011, s. 65). Yine 1928'de yazılmış olan *Nutuk* adlı eserinin telif hakları, Atatürk tarafından Türk Tayyare Cemiyeti'ne bağışlanmıştır (BCA, 51.0.0.0 / 8.68.26, 29 Şubat 1928).

Atatürk'ün sosyal girişimciliğine en güzel örnekler *Türk Tarih Kurumu (TTK)* ve *Türk Dil Kurumu (TDK)*'dur. Her iki cemiyetin kurulmasında da Atatürk'ün ulus temeline dayalı yeni bir devlet inşa etme projesi en temel etkidir. Bunun yanında o yıllarda Avrupa'da yaygın olan kendilerini üstün görme ve diğer milletleri ikinci sınıf, medeniyetten uzak ve hatta barbar olarak nitelendirme eğilimleri, milletine gönülden bağlı bir lider olan Atatürk'ü rahatsız etmekteydi (İnan, 1971, s. 520).

TTK ve TDK'nin kurulduğu yıllarda Türkiye'de tarih bilgisi Osmanlı ve İslam tarihinden ibaret ve çoğu kez iç içe geçmiş bir şekilde işlenmiştir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesini sağlayan Selçuklular hakkındaki bilgiler bile son derece sığ olmuştur (Gölen, 2002, s. 172). Her ne kadar, Osmanlı'nın son döneminde bir grup aydın, Türk tarihinin Orta Asya'yla ilişkisi ve eskiliğine dikkati çekmek istese de bu konuda ciddi araştırmalar olmadığı için önemli bir yol kat edilememiştir. Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan sıradan insanların konuştuğu dil ile eğitim ve bürokraside kullanılan dil birbirinden ciddi şekilde ayrılmaktaydı. Atatürk'e göre bu ayrımın ortadan kaldırılması, toplumun bir bütün olarak birbirini tam anlamıyla anlaması gerekmektedir. Bunun için dilde sadeleşme ve standartlaşma sağlanmalıydı. Ayrıca Atatürk, dili kültürün önemli bir bileşeni olarak görmüş; Türk toplumunun köklü geçmişini, etki sahalarını ve medeniyete katkılarını ortaya koyabilmek için dilin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiğine inanmıştır (İnan, 1957, s. 478-479).

Sonuç olarak, bütün bu problemlerin çözümü ve bu bağlamda yapılacak işler sadece devlet erkiyle gerçekleştirilemezdi ve Atatürk de bunun farkında olmuştur. Çalışmaların bilimsel bir temel üzerinde inşa edilmesi ve sivil toplumun işin içine katılması gerekmektedir. Buradan hareketle ilk hamleyi Türk tarihi konusunda atmıştır. Zira Atatürk, tarihe derin bir ilgi duymuş ve tarihi, ulus kimliğini güçlendirmenin, birlik duygusunu geliştirmenin en önemli aracı olarak görmüştür (İnan, 1971, s. 519). Tıpkı Türk Tayyare Cemiyeti'nin kurulmasında olduğu gibi, kendisi ilk etapta perde arkasında kalmayı tercih etmiştir. İleri sürdüğü isim ise Afet İnan olmuştur.

23 Nisan 1930'da Türk Ocakları'nın 6. kurultayına Aksaray delegesi olarak katılan Afet İnan, Atatürk'ün talimatıyla Türk Ocakları çatısı altında daimî bir Türk tarih heyetinin kurulması teklifini getirmiş ve bu kabul edilmiştir. Oluşturulan Türk Tarih Heyeti, çalışmalarına devam ederken 12 Mart 1931'de Türk Ocakları kendisini feshettiği için, Atatürk'ün talimatıyla heyet çalışmalarını bağımsız bir cemiyet olarak sürdürme kararı almıştır. Böylece 15 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin adı 1935'te önce *Türk Tarihi Araştırma Kurumu*'na, daha sonra yine aynı yıl içinde *Türk Tarih Kurumu*'na (TTK) dönüştürülmüştür (Halaçoğlu, 2012, s. 547-548).

TTK, Türk tarihiyle ilgili tarihi araştırmaları ve bilimi teşvik etmek ve iletmek amacıyla kurulmuştur. Bu bağlamda tarihçileri ve akademisyenleri Türkiye'nin, Türk halkının ve daha geniş anlamda Türk dünyasının tarihini keşfetmeye ve belgelemeye teşvik etmiştir. Tarihi araştırmaların ve kaynak materyallerin yayınlanmasına dâhil oldu ve bunları akademisyenler, öğrenciler ve genel olarak halk için erişilebilir hale getirmiştir. Sonuçta tarihsel bilginin bu şekilde yayılması, Türk tarihi ve kültürüne ilişkin farkındalığın artmasına yardımcı olmuştur.

Türk Dil Kurumu her ne kadar Türk Tarih Kurumu'ndan ilham alınarak ve ondan sonra kurulmuş olsa da Atatürk'ün dil alanındaki ilgisi ve reformları tarih çalışmalarından daha

öncesine dayanmaktadır. Nitekim dilde sadeleşme çalışmaları ve alfabe değişikliği gibi uygulamalar TDK'nin kurulmasından önce hayata geçirilmiş sosyal girişimler olmuşlardır. Bu tür çalışmalar için daha Kurtuluş Savaşı yıllarında başlayan tartışmalar ve bu meselelerin çözümü için oluşturulan komisyonlar olmuştur. Ancak Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kısa zamanda ortaya koyduğu başarı, bu cemiyet örneğinde kurulacak bilimsel bir cemiyetle dil konusunda da daha iyi yol alınabileceği düşüncesinin öne çıkmasını sağlamıştır. Bu kapsamda Ankara'da 1932'de toplanan Birinci Tarih Kurultayı önemli bir dönemeç olmuştur. Atatürk, Birinci Tarih Kurultayı çalışmaları devam ederken 10 Temmuz 1932 gecesi kurultay üyelerinden bir kısmını Çankaya Köşkü'nde ağırlamış, kurultayda ele alınan çalışmalar değerlendirilirken dil meselesi için neler yapılabileceği konusunu da masaya getirmiş; konuşmaların ardından Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulması talimatını vermiştir (Akalin, 2002, s. 36). Bu görüşmeden hemen sonra 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulması için Dâhiliye Vekâletine (İçişleri Bakanlığı) dernek tüzüğü ile birlikte kuruluş dilekçesi verilmiştir. Bu kadar hızlı bir şekilde cemiyetin kuruluş işlemlerinin yapılmasının tek bir sebebi vardır: Atatürk, kurulacak cemiyete ilişkin bütün ayrıntıları önceden düşünüp şekillendirmişti. 1934 yılında gerçekleştirilen İkinci Türk Dil Kurultayı'ndan sonra cemiyetin adı önce *Türk Dili Araştırma Kurumu*'na, daha sonra da *Türk Dil Kurumu*'na (TDK) dönüştürülmüştür. Türk Dil Kurumu ismi 1936'da toplanan üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda onaylanarak resmîyet kazanmıştır (Akalin, 2012, s. 536)

Atatürk, yeni, modern ve birleşik bir Türk kimliğinin oluşumunda dilin çok önemli bir rol oynayacağına inanmaktaydı. Onun talimatıyla kurulan TDK'nin öncelikli hedefi Türkiye'de dil planlaması ve dil reformu görevini üstlenmekti. Türk dilini, alfabesini ve kelime dağarcığını basitleştirerek Türk toplumunun geneli için daha erişilebilir hale getirerek dönüştürmeyi amaçlayan Atatürk, *Dil Devrimi* olarak bilinen büyük toplumsal projesini TDK vasıtasıyla gerçekleştirmeyi planlamıştır (İnan, 1957, s. 479). Tıpkı TTK'de olduğu gibi TDK de Atatürk'ün himayesi altındaydı. Dernek tüzüğünde bu durum açık bir şekilde ifade edilmektedir (Sakaoğlu, 1991, s. 23). Bu durum, dil çalışmalarının onun bilgisi ve katkısıyla yürütüleceğine işaretti. Nitekim de öyle olmuştur.

Atatürk, her iki kurumla hayatı boyunca yakından ilgilenmiş, bunlar tarafından gerçekleştirilen birçok toplantıya katılmış, hatta bu toplantıların bazılarında ev sahipliği ve başkanlık yapmıştır. Atatürk'ün etkisi ve yönlendirmesiyle bu kurumlar hükümet tarafından desteklenmiş; kurumların etkin işleyişini sağlamak için önemli miktarda mali ve lojistik destek sağlanmıştır. Bu desteklerle bilimsel toplantılar, araştırma projeleri ve yayınlar finanse edilmiş; merkez, kütüphane ve arşivler oluşturulmuştur. Atatürk bu kurumların devamlılığına o kadar önem vermiştir ki, kendisinden sonra sıkıntı yaşamamaları için vasiyetnamesinde TTK ve TDK'ya miras olarak önemli bir pay bırakmıştır (Birlik, 2014, s. 786).

Atatürk Dönemi'nde Girişimcilere Verilen Destekler

İlk olarak Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı adı altında 1913'te çıkartılan sanayi teşvikleri, 1927 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde de uygulanmaya devam edilmiştir (Ökçün, 1975, s. 26). Ancak bu teşviklerin sanayileşmeyi yeterince sağlayamadığı görülünce, 28 Mayıs 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu adı altında yeni bir kanun çıkarılmıştır. 15 yıl yürürlükte kalmak üzere çıkarılan kanun, büyük ölçüde Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararların etkisiyle şekillenmiş ve yatırımcılara çok ciddi avantajlar getirmiştir (Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararları incelemek için bk. Kayıran & Saygın, 2019)

1055 Numaralı Teşvik-i Sanayi Kanunu ile getirilen avantajlardan ilki işletmenin üzerinde kurulacağı araziyle ilgilidir. Nitekim üzerinde işletme kurulacak arazinin belediye sınırları dışında olması halinde arazinin ücretsiz olarak tahsis edilmesi; belediye sınırları içerisindeki arazilerde ise takdir olunan bedelin 10 yıllık bir sürede taksitler halinde tahsil edilmesi esası benimsenmiştir. İşletmelerin kurulacağı arazi için sağlanan desteklerden sonra bu işletmelerin

inşası ve donatılmasına dönük teşviklerden bahsetmek gerekir. Bu kapsamda işletmelerin kurulması ve genişletilmesi için kullanılacak inşaat malzemeleri, makine, araç-gereç ve bunlar için gerekli yedek parçalar, üretimde kullanılacak hammadde, işletmede kullanılacak taşıtlar ve iş makineleri ile enerji üretim ve nakil tesisleri için gerekli malzeme yurt içinden sağlanamıyorsa ithalinden alınacak gümrük ve duhuliyeye vergisinden muaf tutulmuştur. Ayrıca bu teşebbüslerle ilgili malzeme, makine ve aletlerin demiryolu ve denizyoluyla naklinden %30 indirimli olarak yararlanabilecektir. Bakanlar kurulu hammadde ve üretilen mamullerin nakliyesinde indirim yapılması kararı alabilecektir. Kurulacak işletmelerin mali açıdan desteklenmesi için bazı muafiyetler ve ayrıcalıklar getirilmiştir. Bu kapsamda işletmeler ile bunlara ait araziler ve binalar müsakkafat, arazi, kazanç, maktu zam vergilerinden ve belediye tarafından verilen her tür ruhsata karşılık alınan harçlardan muaf tutulmuştur. Bu kanundan yararlanarak kurulmuş işletmelerin borsada işlem gören hisse ve tahvillerinden damga vergisi alınmayacaktır. Ayrıca bu işletmelerde üretilen mamullere bakanlar kurulu kararıyla değerinin %10'u oranında pirim verilebilecektir. Kanunda yerli malı kullanımı da teşvik edilmiştir. Öyle ki, kamu kurumları ve bu kanundan yararlanarak kurulmuş işletmelerin satın alacakları muadili olan ithal ürün %10 daha pahalı olsa bile yerli malını tercih etmeleri zorunlu kılınmıştır. (Avcıoğlu, 1979, s. 381-382; Resmî Gazete, Sayı 608, s. 1-9, 15 Haziran 1927)

Görüldüğü üzere Teşvik-i Sanayi Kanunu, işletmeler için bir hayli önemli avantajlar, istisnalar ve destekler getirmiştir. Ancak bu kanunun yürürlükte olduğu dönem boyunca özel teşebbüs yatırımları yine beklenen seviyelerin çok altında kalmıştır. Bunda 1929 Dünya Ekonomik Buhranının ve 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı'nın etkileri muhakkak olmakla birlikte, buradaki temel mesele girişimci ruha sahip insanların ve her ne kadar kredi imkânları genişletilmiş olsa da servet birikiminin yeterli seviyede olmamasıdır.

Girişimcilere sağlanan destekler konusunda ele alınması gereken bir diğer önemli konu bankalardır. Zira çalışmanın önceki kısımlarında üzerinde durduğumuz üzere, Cumhuriyet'in ilk yıllarında servet birikimi zayıf bir toplumsal yapı karşımıza çıkmaktadır. Oysaki yatırım yapabilmek için mali kaynağa ihtiyaç vardır. Peki, bu kaynak servet birikimi yoluyla elde edilememişse, nasıl sağlanacaktır? Bu konuda Atatürk'ün üç farklı yöntemi uygulamaya koyduğu görülmektedir. Bunlar bankacılık sisteminin geliştirilmesi ve bu yolla kredi imkânlarının artırılması, ortaklıklar oluşturulması ve kooperatifler kurulmasıdır.

Atatürk Dönemi'nde Etibank hariç olmak üzere kamu bankalarının tamamı kendileri için tanımlanan alanda, ilgili sektörlerle kaynak sağlamakla görevli olmuşlardır. Ayrıca o alanda devlet ve sektör arasında bir köprü vazifesi de görmüşlerdir. Yani sektöre özel bankacılık sistemi oluşturulmuştur. Osmanlı'dan devralınıp yeniden düzenlenen Ziraat Bankası tarım ve hayvancılık, 1925'te kurulan Sanayi ve Maadin Bankası (Sonradan 1932'de onun yerine kurulan Sanayi ve Kredi Bankası) sanayi ve madencilik, 1937'de kurulan Denizbank deniz taşımacılığı ve ticareti, 1938'de kurulan Halk Bankası esnaf ve sanatkârları, Sümerbank tüm sanayi kollarını desteklemek için kurulmuştur (Bozoklu, 2003, s. 282-295). Bu bankalar girişimciler açısından son derece önemli finans kaynakları olmuşlardır.

Önceki sayfalarda üzerinde durulduğu üzere, Atatürk bankacılık alanında ilk adımı Türkiye İş Bankası'nı kurarak atmıştır. Türkiye İş Bankası, topladığı mevduatla işletmeler kurmuş, mevcut işletmelere ortak olmuş ve iş kurmak ya da işini büyütmek isteyenlere kredi kullandırmıştır. Kurulan diğer bankalardan en önemli farkı, belirli bir kesime değil, tüm sektörlerle kredi sağlamaya yönelik bir politika uygulamış olmasıdır (Çetiner, 2014, s. 114). Bankanın ortaya koyduğu mevduat toplama başarısı, girişimcilere daha fazla kaynak aktarabilmesine olanak sağlamıştır.

Osmanlı'dan devralınan bir banka olan Ziraat Bankası, Türkiye İktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda çıkartılan 19 Mart 1924 tarih ve 444 sayılı Ziraat Bankası 1340 Senesi Bütçe Kanunu ile sadece çiftçilere kredi sağlayan bir banka olmaktan çıkarılarak her türlü

bankacılık faaliyetlerini yapabilecek bir hâle getirilmiştir (Resmi Gazete, Sayı 68, s. 13, R 7 Nisan 1340, M 7 Nisan 1924). Ancak yine de kredi kullandığı ana unsur çiftçiler olmuş ve devlet ziraatla ilgili işleri bu banka üzerinden sürdürmeye devam etmiştir. Örneğin 1923 yılında Ziraat Bankası aracılığı ile zirai makinelerin ithali ve bu makinelerin çiftçiye gümrük muafiyeti ile dağıtılması sağlanmıştır (Timur, 2008, s. 91). Ziraat Bankası sadece çiftçiye destek sağlayan bir banka olmamış; aynı zamanda tarımsal ürünlerin işlemlerini yapan veya tarımda kullanılan araç-gereç ve malzemelerin üretimini gerçekleştiren sanayi şirketlerinin kurulmasına da katılmış, bu şirketlere işletme kredileri vermiştir (Özçelik, 1995, s. 284). Ayrıca bankanın, tarıma destek sağlayan bazı küçük yerel bankaları fonladığı da bilinmektedir. Örneğin Tütüncüler Bankası bunlardan biridir (Silier, 1975, s. 498).

1925'te kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, Osmanlı'dan devralınan kamu fabrikalarının işletilmesi ile sanayi ve madencilik alanında faaliyet gösteren girişimcilere kredi sağlamak üzere kurulmuştur. Çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel sektöre mali destek vermekle görevlendirilen banka, bu görevi yerine getirmede yeterli olamamıştır. Yine de kredi verdiği ya da hissesini alarak ortak olduğu özel sektör işletmelerinin ayakta kalması için ciddi manada çaba sarf etmiştir (Bozoklu, 2003, s. 284-285). Uşak Şeker Fabrikası buna iyi bir örnektir. Türkiye Cumhuriyetinin ilk fabrikalarından biri olması ve halkın teşebbüsü ile kurulmasından dolayı Sanayi ve Maadin Bankası fabrikanın sermayeye ihtiyaç duymasından sonra ortaklık yaptığı ilk kuruluşlardan biridir (Kahya, 2021, s. 209). Buna rağmen Sanayi ve Maadin Bankası, kendisinden beklenen performansı gösteremeyince lağvedilerek yerine 07.07.1932 tarihli ve 2064 sayılı kanunla Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası kurulmuştur. Kredi ihtiyacı olan sanayi işletmelerini finanse etmek, yerli sanayinin hammadde arayışında aracılık yapmak, sanayi kesimine verilecek olan teşviklerde aracılık yapmak, küçük sanayi işletmelerinin geliştirilmesini sağlamak için krediler sağlamak ilgili kanunda yer alan ve girişimciler açısından önemli görevleridir (Resmi Gazete, Sayı 2150, s. 1717-1720, 14 Temmuz 1932).

Bankacılık sektöründe girişimcilere destek sağlamak üzere kurulmuş bir diğer banka Halk Bankası'dır. Bu bankanın kuruluş amacı küçük esnaf ve sanatkârların kredi bulmada yaşadıkları sıkıntıları ortadan kaldırmaktır. 8 Haziran 1933 tarih ve 2284 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu ile kurulan banka Ankara'da tek şube halinde faaliyet gösterecek olup, diğer şehirlerde halk sandıkları şeklinde teşkilatlanacaktı. Kanunda bankanın uygun gördüğü yerlerde Halk Sandıkları adı altında küçük kredi kuruluşları kurup yalnızca bunlara kredi kullandıracağı hükmü yer almıştır (Resmi Gazete, Sayı 2430, s. 2712-2713, 18 Haziran 1933). Yani banka halk sandıklarına finans sağlamakta, halk sandıkları ise kendisine sağlanan bu finansmanla küçük esnaf ve sanatkârların ihtiyaç duyduğu kuruluş ve işletme kredilerini vermektedir.

Kötü sonuçlanan Sanayi ve Maadin Bankası serüveni, Atatürk ve kurmaylarının moralini bozmamış, bu bankanın eksikleri ve hataları gözden geçirilerek 03.06.1933 tarih ve 2262 sayılı kanun uyarınca yeni bir kalkınma bankası olarak Sümerbank kurulmuştur. Kuruluş kanununa göre, Sümerbank Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletecek, devlet sermayesiyle hayata geçirilecek yeni fabrikaların etütlerini yapıp, projelerini hazırlayacak, inşa ettirecek ve yönetecekti. Ayrıca Özel sektörün sanayi yatırımlarına kredi sağlamakla da görevliydi. Her türlü bankacılık işlemini yapabilecek olan banka, ilgili kanunun 11. Maddesi uyarınca kendisine devredilen, iştirak halinde olduğu ya da tesis ettiği işletmelerin hisselerini kısmen veya tamamen Türk vatandaşı olan kişi ya da şirketlere satabilecekti (Resmi Gazete, Sayı 2424, s. 2676-2677, 11 Haziran 1933). Bu banka aslında Atatürk Dönemi devletçilik uygulamalarının özel sektörü kısıtlamadığının en güzel kanıtlarından biridir. Zira hem özel sektöre kredi verebileceği hem de özel sektöre kamu işletmelerini kısmen ya da tamamen satabileceği kanunda belirtilmişti. Bu devretme, kamu iktisadi işletmelerinin ileride özel sektörün yeterli düzeye gelmesiyle gerçekleşeceğinin öngörüldüğünü göstermektedir.

Atatürk Dönemi'nde çiftçilere destek olmak amacıyla Tarım Kredi Kooperatifleri ile Tarım Satış Kooperatifleri kurulmuştur. İlk olarak 28.05.1929 tarih ve 1470 sayılı Ziraî Kredi

Kooperatifleri Kanunu çıkarılmış; daha sonra 21.10.1935 tarih ve 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile bu kooperatifler Atatürk Dönemi'ndeki son şeklini almıştır. Kanun uyarınca, Tarım Kredi Kooperatifleri Ziraat Bankası'ndan temin ettikleri fonları kullanarak çiftçinin ihtiyaç duyacağı finansman gereksinimlerini uygun koşullarda karşılamayı hedeflerken (Resmi Gazete, Sayı 3146, s. 5756-5758, R. 2 Teşrin-i Sani 1935 / M. 2 Kasım 1935), yine aynı gün ve 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun ile oluşturulan Tarım Satış Kooperatifleri ise kooperatif ortaklarının ürettikleri ürünlere alıcılar bulmayı, aracılıları ortadan kaldırarak üreticilerin kazançlarını artırmayı, fiyat ve arz istikrarı sağlamayı, ürünlerde standartlaşmayı sağlamayı ve ortakların üretimde ihtiyaç duydukları her çeşit araç gereci toptan ve ucuz olarak temin etmeyi amaçlamaktaydı. Böylece ziraat alanındaki üretici ve girişimcilerin desteklenmesi sağlanacaktı (Resmi Gazete, Sayı 3146, s. 5754-5756, R. 2 Teşrin-i Sani 1935 / M. 2 Kasım 1935). Sonuç itibarıyla Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri, ziraat kesimindeki işletmeci ve girişimcilerin desteklenmesini sağlamak için tasarlanmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada Atatürk ve girişimcilik ilişkisi Atatürk'ün girişimcilik özellikleri, bireysel girişimleri ve Atatürk Dönemi'nde girişimcilere verilen destekler ekseninde ele alınmıştır. Ancak Atatürk ve girişimcilik ilişkisi bunlardan ibaret değildir. Konunun geniş kapsamı makale formatını zorladığından, Atatürk'ün şekillendirdiği devlet girişimleri ile kültürel ve sosyal hayata yönelik girişimlere yer verilememiştir. Bu konuların başka çalışmalara konu edilerek ayrıntılı bir şekilde irdelenmesinin yararlı olacağına inanılmaktadır.

Maddi kazanç elde etme düşüncesi çoğu girişimcinin temel motivasyon kaynağı olmakla birlikte, girişimciyi motive eden, girişimde bulunmasını sağlayan birçok farklı sebep bulunmaktadır. Nitekim Atatürk'ün gerçekleştirdiği girişimler incelendiğinde, hiçbirinin (şahsi) maddi kazanç elde etme düşüncesinden beslenmediği anlaşılmaktadır. Onun temel motivasyon kaynağı ülkesi, vatanı ve milletinin içine düştüğü buhran ortamından kurtulması ve ilerlemesi olmuştur. Bu büyük içsel motivasyon, onun sürekli ve farklı şekillerde girişimlerde bulunmasını sağlamıştır.

Atatürk gerek bireysel olarak hayata geçirdiği yatırımlarda gerekse devletçilik ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilen yatırımlardaki rolü ve etkisiyle, sadece yeni işletmeler ortaya çıkarmakla kalmamış; özel sektörü yatırım yapmaya teşvik ederek girişimcilere örnek olmayı da hedeflemiştir. Kurmuş olduğu alana özgü bankacılık sistemi vasıtasıyla devletçilik uygulamalarının yoğunluk kazandığı dönemlerde bile, özel sektöre mali kaynak sağlamaya çalışmıştır. Hem ekonomik hem de sosyal bir girişimcilik faaliyeti olan kooperatifçilik konusunda da yoğun çalışmalarda bulunmuştur. Tarımda örgütlenmeyi sağlamak için tarım kredi ve satış kooperatiflerinin kurulmasını sağlayıp, kendisi de bu kooperatiflere üye olarak Türk çiftçisine örnek olmaya, onları harekete geçirmeye çalışmıştır.

Normal olarak iyi bir girişimcinin en uygun şartları takip edip, yatırımlarını bu çerçevede hayata geçirmesi beklenmektedir. Ancak Atatürk sıradan bir girişimci değildir. O, gerçekleştirdiği girişimlerde olmaz ve zor denileni seçmiştir. Çünkü o günlerin Türkiye'sinde hemen hiçbir ortam yatırım için ideal değilken, o en kötü şartlarda bile yatırımların nasıl meyve verebileceğini göstermek istemiştir. Atatürk Orman Çiftliğini kurarken en kötü araziye seçmesi bunun bir tezahürüdür. Bu yolla bilim, kararlılık ve çok çalışmayla Anadolu bozkırlarının nasıl bir vahaya dönüşebileceğini, inanan inanmayan herkese göstermeyi başarmıştır. Benzer durum Türkiye İş Bankası ve TCMB kurulurken de yaşanmıştır. *“Rezerv yok, servet birikimi yok, uzman yok. Bu iş nasıl olacak?”* diyenlere inat edencesine, bu bankaları kurmuş ve kısa sürede yakaladıkları başarılarla dünyayı şaşkına uğratmalarını keyifle izlemiştir. Yolunu seçmiş, işleri liyakat çerçevesinde erbabının ellerine emanet ederek, sürekli ilgi, gözetim ve denetlemeyi sürdürerek; karşısına çıkan engel ve zorluklardan yılmayarak hedefine ulaşmıştır. Bir girişimciden beklenen de zaten budur.

Atatürk'ün vizyonu o kadar geniştir ki havacılığın henüz yeni yeni geliştiği bir dönemde, Türkiye gibi bir tarım ülkesinde “İstikbal göklerde” diyerek uçak fabrikaları kuracak-kurduracak kadar toplum üzerinde etkili olmuştur. Nitekim onun döneminde Türk Hava Kurumu vasıtasıyla Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) kurulduğu gibi; Ortak olan Junkers şirketinin ayrılmasından sonra bu yatırımdan vazgeçilmeyerek fabrika devletleştirilip Kayseri Uçak Fabrikası'na dönüştürülmüştür. Hayallerinin peşinden koşup havacılık sanayiine yatırım yapan Vecihi Hürkuş ve Nuri Demirağ gibi isimler Atatürk Dönemi'nin renkli ve örnek girişimcileri olmuştur.

Genel olarak, Atatürk'ün Türkiye vizyonu, siyasi ve askeri konuların ötesine geçerek ekonomik kalkınma ve girişimciliği de kapsayacak şekilde geniş bir ufka sahiptir. Modernizasyon, eğitim ve altyapı gelişimine olan katkıları, Türkiye'nin ekonomik manzarasının şekillenmesinde ve bugün ülkede gelişmeye devam eden girişimcilik süreçlerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Atatürk çeşitli zaman ve mecralarda kurduğu cümleler, verdiği demeçler, sohbet ortamında ya da kürsüde yaptığı konuşmalarla Türk halkını bilinçlenmeye, üretmeye, girişimci olmaya teşvik etmiştir. Bu teşvikler sadece sanayi ve ticarete yönelik olmayıp, o günlerin Türkiye'sinde başat güç olan tarım ve hayvancılık kesimini de kapsamıştır. Bu teşvikler sözde kalmamış; bizzat kendisi işletme kurarak ya da devlet eliyle işletmeler açarak girişimciliği somut örneklerle ortaya koymuştur. Atatürk'ün genel vizyonu ve ilkeleri, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını sağlamanın bir aracı olarak girişimciliğin önemini hatırlatmaktadır. Modernizasyona, eğitime, yenilikçiliğe ve kendine güvenmeye olan bağlılığı, ülkede girişimcilik çabaları ve ekonomik büyüme için elverişli bir ortam oluşturmuştur. Türkiye'nin o dönemlerde felaketlerden yılmış, bunalmış, inancını kaybetmiş insanlarına inanç, çalışma ve kararlılıkla nelerin başarılabileceğini göstermiştir. Onun eğitime ve modernleşmeye verdiği önem, yeni nesil girişimcilerin yolunu aydınlatmış, halen aydınlatmaya devam etmektedir. Başarısının altında yatan temel etken Atatürk'ün etkili bir lider olduğu kadar, aynı zamanda başarılı bir girişimci başka bir ifade ile girişimci bir lider olmasıdır.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Ş. H. (2002). Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu. *Türk Dili*, (607), 1-58.
- AKALIN, Ş. H. (2012). Türk Dil Kurumu. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde İSAM (Cilt 41, s. 536-538).
- AKCA, M. (2020). Girişimcilikten Girişimci Liderliğe. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 6(2), 80-89.
- ARI, K. (2006). Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 3-23.
- AVCIOGLU, D. (1979). *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın* (Cilt 1). İstanbul.
- AYDIN, A. F. (2011). Tayyareden Uçağa: Millî Hava Sanayinin Kuruluşunda Türk Halkının Yaptığı Bağışlar. *Karadeniz Araştırmaları*, (31), 51-84.
- AYSAN, M. (1997). *Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı.
- BCA, 30.10.0.0 / 2.12.5. (11.06.1937).
- BCA, 30.18.1.1 / 15-49-13. (R 5 Ağustos 1341, M 5 Ağustos 1925).
- BCA, 30.18.1.1 / 20-59-3. (15 Eylül 1926).

- BCA, 51.0.0.0 / 2-6-11. (5 Nisan 1926).
- BCA, 51.0.0.0 / 8.68.26. (29 Şubat 1928).
- BİRLİK, G. K. (2014). Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı. *Bellekten*, 78(282), 757-802. doi:10.37879/bellekten.2014.757
- BOZOKLU, D. (2003). Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(55), 269-302.
- CİDDİ, Ş. G., BENK, O., ve SÖKMEN, A. (2019). Liderlik ve İç Girişimcilik İlişkisi: Aile İşletmesi Örneği. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 127-143. doi:10.29226/TR1001.2019.139
- CHERIET, F., MESSEGHEM, K., LAGARDE, V., ve MCELWEE, G. (2020). Agricultural Entrepreneurship: Challenges and Perspectives. *Revue de l'Entrepreneuriat*, 4(19), 13-29. doi: 10.3917/entre.194.0013
- ÇETİNER, Ö. (2014). Cumhuriyet Dönemindeki Hâkim Sermayenin Oluşumunda Türkiye İş Bankası'nın Rolü: 1924-1938. (Yayımlanmamış doktora tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- DALAY, F. (1988). Atatürk Orman Çiftliğini Nasıl ve Niçin Kurdu? *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4(2), 503-509.
- DOGANAY, R. (2003). Atatürk'ün Askerî Yaşamında Suriye Günleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(55), 163-208.
- DOGRAMACIOĞLU, H. (2021). Millî Mücadele ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi. *Edebi Eleştiri Dergisi*(Takvim-i Vekâyî'den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı), 56-65.
- DURSUN, D. (1992). Bayar, Celal. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde İSAM (Cilt 5).
- ESMER, Y. (2019). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(65), 1041-1051. doi: 10.17719/jisr.2019.3514
- ESMER, Y., ve DAYI, F. (2017). Entrepreneurial leadership: A theoretical framework. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 112-124. doi: 10.30798/makuiibf.332570
- ESMER, Y., ve YÜKSEL, M. (2018). Relationship Between Entrepreneurship and Organization Of Akhism. E. Yıldırım, & H. Çeştepe (Ed.) içinde, *Globalization, institutions and socio-economic performance-Macro and micro perspectives* (s. 257-272). Berlin: Peter Lang. doi: 10.3726/b14702
- ESMER, Y., ŞAYLAN, O., ve DAYI, F. (2017). Yerel Yönetimde Liderliğe Yönelik Kavramsal Bir Araştırma. M. Güler, & A. M. Turan (Ed.) içinde, *Belediyelerin Geleceği ve Yeni Yaklaşımlar* (Cilt 2., s. 296-306). İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- GEÇİKLİ, F. (2012). Liderlik ve Duygusal Zeka: Mustafa Kemal Atatürk Örneği. *Atatürk Üniversitesi İletişim Dergisi*, (3), 19-38.
- GÖLEN, Z. (2002). Atatürk'ün Tarih Anlayışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(52), 159-185.

- GÖRGÜLÜ, İ. (1995). Çanakkale Zaferi ve Atatürk. *Atatürk Yolu Dergisi*, 4(16), 491-500. doi: 10.1501/Tite_0000000034
- HALAÇOĞLU, Y. (2012). Türk Tarih Kurumu. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde İSAM (Cilt 41, s. 547-549).
- HAYES, A., DRURY, A., ve MUNICHIELLO, K. (2023). *Entrepreneur: What It Means to Be One and How to Get Started*. 5 Mayıs 2023 tarihinde Investopedia: <https://www.investopedia.com/terms/e/entrepreneur.asp> adresinden alındı.
- İĞDEMİR, U. (1991). *Yılların İçinden Makaleler, Anılar, İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İNAN, A. (1957). Türk Dil Kurumu'nun Kuruluşu Üzerine. *Türk Dili*, (6), 477-480.
- İNAN, A. (1971). Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında. *Belleten*, 35(140), 519-529.
- KAHYA, V. (2021). Uşak Şeker Fabrikasının (1925) Kuruluşundaki Girişimci Ruh. F. T. Emimi, & E. Arslan (Ed.) içinde, *İktisadi ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar* (s. 202-222). Konya: Eğitim Yayınevi.
- KARABAĞ, H. (2017). Osmanlı'nın Tarımsal Mirası ve Erken Cumhuriyet Döneminde Kırsal Kesimin Kalkınmasına Yönelik Çalışmalar (Bursa Örneğinde). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(32), 225-257.
- KASALAK, K. (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 65-79.
- KAYIRAN, M. (1988). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tarımı (1923-1929). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- KAYIRAN, M., ve Saygın, S. (2019). İzmir İktisat Kongresi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 3(5), 27-70.
- KIZILDOĞAN, H. S. (1937). Vatan ve Hürriyet=İttihat ve Terakki. *Belleten*, 1(3-4), 619-625.
- KOCABAŞOĞLU, U. (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KOLBURAN, Ş. G., ve TASA, H. (2016). Atatürk'ün lider kişiliği: Bilişsel faktörler çerçevesinde bir değerlendirme. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(4), 79-98.
- MINDERHOUT, D. J. (1970). "I Shall Be Somebody" Atatürk as Entrepreneur. (Master's thesis), Michigan State University Department of Anthropology, Michigan.
- MUMCU, T. (2002). Atatürk Orman Çiftliği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- OKYAR, O., ve SEYİTDANLIOĞLU, M. (1997). *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye: Fethi Okyar'ın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖGÜTÇÜ, H. (2013). *Tarihin En İyi Girişimcisi Atatürk'ün Girişimcilik Üzerine Sözleri*. 10 Mayıs 2023 tarihinde Egirisim: <https://egirisim.com/2013/10/29/tarihin-en-iyi-girisimcisi-ataturkun-girisimcilik-uzerine-sozleri/> adresinden alındı.
- ÖKÇÜN, G. (1975). Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 25-44. doi: 10.1501/SBFder_00000000917

- ÖZALP, K., ve ÖZALP, T. (1998). *Atatürk'ten Anılar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖZÇELİK, N. (1995). Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılığı 1923-1950. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ÖZDEMİR, Y. (2017). *Girişimcilik Hakkında Ulu Önder Atatürk'ün Söylediği 10 Söz*. 10 Mayıs 2023 tarihinde GirişimTürkiye: <https://girisimturkiye.com/2017/08/30/girisimcilik-hakkinda-ulu-onder-ataturkun-soyledigi-10-soz/> adresinden alındı.
- ÖZDİL, Y. (2021). *Mustafa Kemal Atatürk'ün Girişimcilere İlham Olacak 5 Özelliği*. 9 Mayıs 2023 tarihinde İtüçekirdek: <https://blog.itucekirdek.com/mustafa-kemal-ataturkun-girisimcilere-ilham-olacak-5-ozelligi/> adresinden alındı.
- ÖZER, M. H. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyete Devlet Eli İle Milli Tüccar Oluşturma Politikalarında Bankacılık Sektörünün Yeri: İş Bankası Örneği. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- PANCAR, E. (2013). Millî mücadelenin Halka Anlatılmasında İrade-İ Milliye Gazetesiyle Yürütülen Propaganda Faaliyeti. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 291-306.
- RESMÎ GAZETE, Sayı 2150, s. 1717-1720, (14 Temmuz 1932).
- RESMÎ GAZETE, Sayı 2424, s. 2676-2677, (11 Haziran 1933).
- RESMÎ GAZETE, Sayı 2430, s. 2712-2713, (18 Haziran 1933).
- RESMÎ GAZETE, Sayı 3146, s. 5754-5756, (R. 2 Teşrin-i Sani 1935 / M. 2 Kasım 1935).
- RESMÎ GAZETE, Sayı 3146, s. 5756-5758, (R. 2 Teşrin-i Sani 1935 / M. 2 Kasım 1935).
- RESMÎ GAZETE, Sayı 608, s. 1-9, (15 Haziran 1927).
- RESMÎ GAZETE, Sayı 68, s. 13, (R 7 Nisan 1340, M 7 Nisan 1924).
- SAKAOĞLU, S. (1991). Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Kuruluşu ve Atatürk. *Belleten (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı)*, 39(1991), 19-29.
- SEMİZ, Y. (2009). Atatürk Çiftlikleri ve Bunların Hazineye Devri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 155-192.
- SİLİER, O. (1975). *1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü*. Ankara: Mars Matbaası.
- SOYAK, H. R. (2006). *Atatürk'ten Hatıralar*. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.
- TATAR, C. (2018). Türk Havacılık tarihi (1909-1954) Milli Mücadele Dönemi öncesi ve Sonrası Türk Havacılığı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- TİMUR, T. (2008). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- TUTAR, H., ve ALTINKAYNAK, F. (2014). *Girişimcilik (Temel Girişimcilik ve İş Kurma Süreci)* (2. Baskı.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- TÜRK TAYYARE CEMİYETİ NİZAMNAME-İ ESASİSİ. (1341 (1925)). Ankara: Ankara Matbaası.

- UCA, A. (2006). Atatürk'ün Doğumu ve Çocukluk Yılları (1881-1893). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 1-13.
- ÜLKEN, Y. (1984). Atatürk ve İktisadi Kalkınmada Halkın Bilinçlenme Sorunu. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4), 99-103.
- ÜZÜMERİ, E. (1953). *Atatürk Orman Çiftliği*. İstanbul: AOÇ Müdürlüğü Yayını.
- VAHAPOĞLU, H. (1998). Atatürk ve liderlik. *Erdem*, 11(32), 647-658.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 20.09.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 08.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1363505

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK TİYATROSUNDA YÖNETMEN ODAKLI KİMLİK SORUNSALI

Director-Focused Identity Problematic in Turkish Theater in the Republican Era

Yasin ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi

Haliç Üniversitesi

Konservatuvar, Tiyatro Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-5167-4951

drcetinyasin@gmail.com

Atf/Citation: Yasin Çetin (2023), "Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosunda Yönetmen Odaklı Kimlik Sorunsalı", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı zel Sayısı, s. 187-199.

z: Geçmişi çağdaş tiyatrodan eski olduğu için Türk tiyatrosu denilince ilk akla geleneksel tiyatro gelmektedir. Geleneksel tiyatronun zaman içerisindeki yaşadığı buhran ve çağdaş tiyatronun son yüz yıl içindeki kimlik arayışı bu genel kanıyı değiştirmektedir. Ya da bir ikilem oluşturmaktadır. Yönetmenliğin keşfi ve Türkiye'ye de yansımaları bu durum bir boyut kazanmıştır.

Yönetmenliğin keşfiyle gelen avangart girişimler tiyatronun kısa sürede bambaşka biçime kavuşmasını sağlamıştır. Batı tiyatrosu geçmişi binlerce yılı bulan ve bu sürede oluşturduğu formu üzerine yönetmenliği keşfederek yenilikler katmıştır. Bu durum Türk tiyatrosu için geçerli değildir. Türk tiyatrosu ise kökeni yüzlerce yıl geriye dayanan geleneksel tiyatro nekleriyle temsiller verirken ülkedeki değişen felsefi ve siyasi ortam sebebiyle yeni bir biçime yönelmiştir. Yönetmen tiyatrosunun konuşulduğu bir zaman diliminde gerçekleşen bu değişim bir kimlik sorunsalı ortaya çıkartmıştır. Bu kimlik sorunsalı bir düzleme getirmesi ve tiyatronun evrensel standartlarda temsiller verebilmesi uzun yıllar almıştır.

Türkiye'de televizyonlarda yapılan tiyatro benzeri eğlence programları yüksek reytingler olarak büyük rağbet görmektedir. Yapısal olarak incelendiği zaman bu eğlence programlarının geleneksel tiyatro nekleriyle benzeştiği görülmektedir. Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosunda yaşanan yönetmen odaklı kimlik sorunsalı sonrası yok olmak üzere olan geleneksel tiyatro önekleri hala güncelliğini ve işlevini korumaktadır. Bu bağlamda geleneksel tiyatronun kimlik sorunsalı içerisinde kltrden kopuşu ve tekrar kullanılabilirliği araştırılacaktır.

Aanahtar Kelimeler: Türk Tiyatrosu, Yönetmenlik, Cumhuriyet Tiyatrosu, Geleneksel Tiyatro.

Abstract: Since its history is older than contemporary theatre, the first thing that comes to mind when Turkish theater is mentioned is traditional theatre. The crisis experienced by traditional theater over time and the search for identity of contemporary theater in the last hundred years are changing this general opinion. Or it creates a dilemma. This situation has gained a new dimension with the discovery of directing and its reflection on Türkiye.

Avant-garde initiatives that came with the discovery of directing enabled theater to take on a completely different form in a short time. Western theater has a history dating back thousands of years and has added innovations by discovering directing to the form it has created during this time. This does not apply to Turkish theatre. While Turkish theater gives performances with traditional theater examples dating back hundreds of years, it has turned to a new form due to the changing philosophical and political environment in the country. This change, which took place at a time when director's theater was being talked about, created an identity problem. It took many years for the theater to bring this identity problem to a level and to be able to give performances at universal standards.

Theatre-like entertainment programs broadcast on television in Türkiye are in great demand, receiving high ratings. When examined structurally, it can be seen that these entertainment programs are similar to traditional theater examples. Traditional theater examples, which were about to disappear after the director-oriented identity problem in Turkish theater during the Republican period, still maintain their currency and function. In this context, the separation of traditional theater from culture and its reusability within the identity problem will be investigated.

Keywords: Turkish Theatre, Directing, Republic Theatre, Traditional Theatre.

GİRİŞ

Tiyatro her ne kadar geçmişini binlerce yıla dayanan, sanat dalları arasında yüksek öneme sahip bir sanat dalı olarak anılsa da tiyatrodaki yönetmenin ortaya çıkışı çok eski değildir. Batılı kaynaklardaki genel uzlaşmaya göre milattan önce antik dönemde gerçekleştirilen baküs ayinleri, ditramboz şenlikleri tiyatronun kökenini oluştururken ilk yazılı tragedyanın M.Ö IV. yy'da Aiskhylos tarafından yazıldığı aktarılmaktadır. Bu bağlamda ikibin yılı aşan geçmişe sahip olan tiyatrodaki çağdaş anlamda tiyatrodaki yönetmenin ortaya çıkışı XIX. yy'ın ikinci yarısına rastlamaktadır. Bu gelişme batı tiyatrosunda tiyatro ekseninde birtakım değişimlerin, gelişmelerin sebebi olurken Türk Tiyatrosuna da etkileri olmuştur. Fakat tiyatrodaki yönetmenliğin ortaya çıkışı batı tiyatrosu için salt gelişimin, düzenin, yaşanan aksaklıkların giderilebilmesine aracılık eden bir gelişme olarak kabul edilebilirken bu durum Cumhuriyet dönemi Türk Tiyatrosu için tam olarak bu şekilde kabul edilememektedir. Çünkü Türk Tiyatrosu denildiğinde Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yaygın tiyatro anlayışı geleneksel tiyatro biçimleridir. Türk Geleneksel Tiyatro biçimleri usta-çırak ya da kolektif ekip anlayışı ile ilerlediği için tiyatrodaki yönetmen kurumundan batı tiyatrosu biçimindeki gibi birçok bağlamda kazanacağı pozitif edinimler bulunmamaktadır.

Türk Tiyatrosu denildiğinde akıllara ilk olarak Geleneksel Türk Tiyatrosu gelirken Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu denildiğinde geleneksel tiyatro ile birlikte batı formundaki tiyatronun ilk örnekleri akıllara gelmektedir. Osmanlı döneminde II. Mahmut zamanında 3 Kasım 1839 yılında yayınlanan Tanzimat Fermanı ile birlikte başlayan batılılaşma hareketi ve Cumhuriyetle birlikte gelen modernleşme hareketinin tezahürü olarak geleneksel tiyatrodan batı formundaki tiyatroya keskin bir geçiş yaşanmıştır. Bu keskin geçiş geleneksel tiyatro için yok olma tehlikesini de beraberinde getirecek bir problematiği ortaya çıkartmıştır. Geleneksel biçimlerle paralel olarak büyüyen batı formunda tiyatro biçimleri yerine batılılaşma ve modernleşme olarak iki farklı isimle anılan hareketlerin oluşturduğu düşünsel ortamda geleneksel tiyatro biçimlerinin de geliştirilip ilerletilebilmesi mümkün olmamıştır.

Yönetmenliğin tiyatrodaki ortaya çıkışı batı tiyatrosunda kökeni binlerce yıla dayanan biçimlerinin geliştirilip tek elden daha organize bir biçimde iyileştirilmesine aracılık etmiştir. Türk Tiyatrosunda ise bugünkü ödenekli kurumlar başta özel tiyatroların biçimlerinin temelini oluşturmuştur. İlk yönetmen olarak Muhsin Ertuğrul anılabilecekken o dönemki çalışmaları ve tiyatroya olan katkıları bugünün tiyatrosunda görülebilmektedir. Batı formundaki tiyatronun Türk tiyatrosu içerisinde adaptasyonu yönetmen eliyle hızlı bir biçimde sağlanmıştır. Fakat bu süreç geleneksel tiyatronun ilerlemesine ya da gelişmesine katkı sunamamıştır. Hatta batı formundaki tiyatro üzerindeki yoğun çalışmalar incelendiğinde gelenekselin gölgede kaldığı tespit edilmektedir. Batı formundaki tiyatro ile birlikte geleneksel biçimler üzerine de yine tek elden yönetmen ile birlikte çalışmalar yapıldığı takdirde geleneksel tiyatronun da gelişimine katkı sunabileceği düşünülmektedir.

Geleneksel Türk tiyatrosu hem yapısı hem biçimi itibariyle her çağda her zamanda ve her mekânda seyircisine alımlama imkanı sunmaktadır. Fakat batı formundaki tiyatro icrası esnasında gelenekselden tiyatrodan farklı olarak bazı imkanlara ihtiyaç duymaktadır. Hem işlevsellik hem de kültürün yaşatılması bağlamında geleneksel tiyatro üzerine çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Örneğin bir afet sonrası çadırda yaşayan insanlara psikososyal destek amaçlı yapılabilecek teatral çalışmalar Geleneksel Türk Tiyatrosu biçimleri ile batı formundaki tiyatroya göre çok daha mümkündür.

Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosunda yönetmenliğin Türkiye'deki ilk uygulamaları Türk Tiyatrosu için önemli kilometre taşı olarak görülebilmektedir. Fakat geleneksel tiyatronun o dönemki düşünsel gelişmelerle birlikte ortaya çıkan duraklama dönemine katkı sunamadığı gözlemlenmektedir. Tiyatro sahnesine çıkan yönetmenlerin o dönemin batı formunda gerçekleşen örneklerine yoğunlaşmaları geleneksel biçimlerin yaşamına katkı sunamamıştır. Yeterli çalışma sağlanamayan ve örnekleri azalan geleneksel Türk Tiyatrosu biçimlerinin gelişen tarihsel süreçte yok olma tehlikesi ile karşı karşıya görülmektedir.

Bu çalışma kapsamında tiyatrodaki yönetmenliğin ortaya çıkışı genel olarak araştırılıp Cumhuriyet öncesi ve sonrası Türk tiyatrosu araştırılacaktır. Yönetmenliğin Türk tiyatrosunda ortaya çıkışı, bu gelişmenin tiyatroya olan katkıları incelenecektir. Yönetmenliğin batı tiyatrosundaki katkıları ve Türk Tiyatrosundaki katkıları karşılaştırılacaktır. Bu süreçte oluşan en büyük problematik olan Geleneksel Tiyatronun duraklaması ve bu sürecin hızlanması bu döneme rastlamaktadır. Geleneksel tiyatronun işlevi, çağdaş dünyada kullanılabilirliği değerlendirilecektir. Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosunda yönetmenlik odaklı yaşanan kimlik sorunsalı değerlendirilecektir.

Tiyatrodaki Yönetmenlik Kavramının Doğuşu, Tiyatroya Katkısı ve Türk Tiyatrosuna Yansımaları

Tiyatronun başladığı zaman olarak kabul edilen Antik dönemdeki Baküs ayinlerinden XXI. yüzyıla kadar olan yolculuğu incelendiğinde, çağdaş formda yönetmenlik kavramının çok eski bir kavram olmadığı görülmektedir. Tiyatronun kökeni her ne kadar ikibin yılı aşkın bir zaman dilimini aşıya da tiyatrodaki çağdaş manadaki yönetmen için çok eski bir tarih verilmemektedir. Tiyatronun en eski çağlarda ritüelistik amaçla icra edildiği dönemlerde, büyücüleri, Antik Yunan'daki bugünkü anlamıyla öğretmen anlamına gelen 'didaskalos'u veya 'choregeus'u, Ortaçağ'da kilisede yapılan oyunlarda oyunların hazırlanmasını sağlayan "maas" adı verilen papazları ilk yönetmenler olarak saymak mümkündür. Rönesans döneminde bazı oyun yazarlarının yazdıkları oyunları sahnelerken ayrıca sahne tekniği ve oyunculukla ilgili çalışmalar yapmış olması onların da ilk yönetmenler arasında anılmasına sebep olabilmektedir. Fakat bu kişilerin o dönemki işlevi incelendiğinde bugünkü tiyatrodaki var olan yönetmenin vasıflarından ve görevlerinden çok uzakta olduğu görülmektedir. Bu kişiler çağdaş tiyatrodaki idari amir ya da sahne amiri olarak tanımlanan görev tanımına denk gelen bir görev icra etmekte olduğu görülmektedir.

Rönesans sonrası yıllarda Goethe'nin doksan maddelik oyunculukla alakalı teknik çalışması, Konrad Eksof'un yapmış olduğu 'Oyunculuk Akademisi'ndeki çalışmaları, Garric'in tiyatro ışığı hakkında yaptığı çalışmalar, Charles Kean'ın kostüm üzerine olan çalışmaları, 19. yüzyıla gelindiğinde Macready'nin yaptığı oyunlarda rejisi tutmuş olması ve yaptığı oyunlarda oyun içerisinde bir bütünlük sağlamak için sarf ettiği çaba, tiyatro yönetmenliğinin ilk adımları olarak görülebilmektedir. Fakat bugünkü anlamıyla yönetmenlik kavramının tam olarak başladığı zaman aralığı olarak yazılı kaynaklardaki genel uzlaşısı 19. yüzyılın ikinci yarısı olarak gösterilmektedir (Nutku, 2011, s.310).

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar yönetmen olarak sayılabilecek kişiler genel olarak görev tanımı bağlamında idari amir pozisyonundadır. O idari amir, oyuncuların bir araya gelerek, okuma provası sayılabilecek bir çalışma ile oyun metninin birkaç defa okunmasını ve

yapılacakların kaba hatlarla belirlenmesini sağlayan kişidir (Mürseloğlu, 2016, s.11). Bu idari amir pozisyonunda tanımlanabilecek ve yönetmenliğin ilk adımları olarak sayılabilecek görevi üstlenen kişi, okuma provaları sonrası en fazla oyuncuların giriş çıkış antrelerini belirlemektedir. Onun harici oyunda bir bütünlük gözecek ya da metnin anlaşılmasını sağlayan bir çalışma, oyunculuk üzerine çalışma yapılması 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar gerçekleşmemiştir. Bu tarihten önceki 'idari amir' sayılabilecek yönetmenlik adımları genelde çoğunlukla yazar eliyle yürütüldüğü bilinmektedir (Çetin, 2022, s.46-47).

Tiyatro tarihinde ilk yönetmen Saxe-Meiningen Dükü II. George (2 Nisan 1826-25 Haziran 1890) olarak kabul edilmektedir. II. George için yazılı kaynaklarda çağdaş anlamda ilk tiyatro yönetmeni olduğuna dair genel görüş bulunmaktadır. II. George'u o tarihe kadar yönetmen olarak sayılabilecek kişilerden ayıran en önemli özelliği bir tiyatro oyununu hem plastik anlamda hem de rejî bağlamında yönetmiş olmasıdır. Oyuna tek elden yapılan tiyatro estetiği bağlamında dokunuşlarla birlikte oyuncuların yönetilmesi tarihe onun ilk yönetmen olarak geçmesini sağlamıştır. Yine yazılı kaynaklara göre Saxe Meiningen Dükü II. George, dük olmasının avantajı ile kapsamlı bir sanat eğitime sahip olup, Londra'da Charles Kean'ın sahnelediği Shakespeare prodüksiyonlarını izlemiş, Berlin Prusya sarayında bulunmuş, Burg theatre'ı, Coburg-Gotha'da Friedric Haase'nin oyunlarını izlemiştir. II. George'un tiyatroya olan bu derin ilgisi tahta çıkmadan önce çok önceleri gelişmiştir. Daha sonraki yıllarda Prusya Meiningen'i işgaliyle birlikte babası tahtı II. George'a devretmek zorunda kaldığı bilinmektedir (Brocket, 2016, s.370).

Görsel 1. II. George, Julius Caesar Oyunu, 1867

Saxe Meiningen Dükü II. George tiyatro çalışmalarına 1866 yılında başladığı bilinmektedir. Ardıklarını etkileyen ve tiyatro estetiği bağlamında ilk yönetmen olarak anılmaktadır. Tiyatro çalışmalarına başladıktan sonra ilk başarıya ulaştığı oyunu Shakespeare'in Julius Caesar oyunudur. (Bkz. Görsel 1) 1874'ten 1890 yılına kadar hem kendi ülkesinde hem Almanya dışında gösterimler yaparak büyük bir tanınırlığa kavuşmuştur. Özellikle sahne plastiği anlamında getirmiş olduğu yeniliğin sonrasında ardıklarına ışık tuttuğu ve etkilediği düşünülmektedir. Etkide bulunduğu sanatçılar arasında Stanislavski'nin de olduğu düşünülmektedir. Stanislavski ile birlikte, Fransa'da Andre Antoine, Almanya'da Otto Brahm'ın II. George'un sahne plastiğinden büyük anlamda etkilendikleri aktarılmaktadır (Nutku, 2011, s.310).

Yazılı kaynaklarda II. George'un sahnelediği oyunlar genellikle tarihsel oyunlardır. Bu sebepten dolayı oyunları tarihsel olarak doğru kabul edilen oyunlar olarak yorumlanmaktadır. Fakat II. George'un tarihsel olarak oyunların doğru olması için çaba sarf ettiği bilgisi bulunmamaktadır. Hakkında varılabilecek kanı, seçtiği metinleri yazarın gerçek niyetiyle ortaya çıkartmaktadır. Metni anlaşılır bir biçim ile seyirlik hazrı yüksek bir şekilde sunmaya çalışmıştır. Bu hedefine binaen o dönem ve geçmişinde kullanılan tüm ölçütleri ortadan kaldırarak tamamen yeni bir sahne illüzyonu oluşturmuştur. Oyununda her yüzyılı üç bölerek her dönemdeki farkları sahne plastiği anlamında gerçek dekorlarla yansıtmaya çalışmıştır (Çetin, 2022, s. 48). Ayrıca oyuncuların kostümlerini de kendisi belirleyerek, -oyuncuya bırakmayarak- bu gerçekliği sağlayabilmek için farklı bir adım izlemiştir. O döneme kadar tiyatrolarda oyuncuların çoğu kıyafetlerini kendilerinin belirlediği bilinmektedir. Özellikle tanınmış, 'yıldız' olarak tabir edilen oyuncular tiyatro kostüm verse bile onu kendi görüşü nispetinde değiştirebilmektedir. Bu yüzden ilk defa II. George bu duruma karşı net tavır takınarak kendi belirlediği kostümlerin giyinişini sağlamıştır. Ayrıca yine bu kostümlerde, aksesuarlarda kullanılan malzeme bağlamında en kaliteli malzemeleri kullandığı bilinmektedir. O yıllarda tiyatrodaki prodüksiyon bağlamında kullanılan malzemelerin kalitesi düşük iken II. George, en kaliteli malzemenin kostüm, dekor ve aksesuarları imal ettirmiştir. Bu prodüksiyon ile gelen başarılar dizisi sonrasında şehirde kostüm, dekor ve aksesuar üreten işyerinin açıldığı aktarılmaktadır (Brocket, 2016, s.371).

Saxe Meiningen Dükü II. George'un ayrıca iyi bir ressam olduğu bilinmektedir. Bu anlamda dekorların tasarımını kendisi yapmaktadır. Önce dekorun eskizlerini çizerek tasarladıktan sonra imalat aşamasına geçilmektedir. II. George'un getirdiği en büyük yenilik o dönem Rönesans'tan kalma simetrik prodüksiyon anlayışı yerine asimetrik prodüksiyon anlayışı olarak görülebilmektedir. Ayrıca sahnenin önünden arkasına doğru sahneyi tam ortasından kesen çizgiyi "ölü nokta" olarak görerek oyuncunun bu çizgiyi yalnızca bir taraftan öbür tarafa geçerken kullanması gereken bir yer olarak tanımlamaktadır. Sahne üzerinde antreler belirlenip, oyuncuların konumlandırılmaları yapılırken de oyuncuyu belirlediği o ölü noktanın biraz solu ya da sağında konumlandığı bilinmektedir (Nutku, 2011, s.311).

II. George'ın dekor için getirdiği bu asimetrik düzen sahne üzerinde oyuncunun konumlandırılması için de geçerlidir. Sahne üzerinde askerlerin mızrakları sahne üzerinde Rönesans'tan kalma bir anlayış olarak simetrik olarak varlık gösterirken Dük, onların asimetrik durması gerekliliğini savunmuştur. Bu gerçekçi anlayış içerisinde daha önceki yıllarda bir saray dekoru genelde boyalı bezden ibaret olduğu bilinmektedir. Dük ise bunların tamamen gerçek tirabzanlar, mobilyalardan oluşan bir saray dekoru olmasını sağlamıştır. Sahne üzerinde oyuncuların oturacağı tabure gibi gereçlerin gerçekten dayanıklı birebir yaşam gerçekliğinde olmasını istemiştir. Bu sayede, kostüm, dekor ve oyuncunun gerçeklik bağlamında birbirini tamamlayan bir yapıyı bu uygulamalar sayesinde kurduğu düşünülmektedir. Tüm bu uygulamaların tek bir elden tasarlanarak uygulanması ve yönetilmesi, estetik bir formun oluşturulması, II. George'un tarihteki ilk tiyatro yönetmeni olarak anılmasındaki katkıyı araladığı varsayılmaktadır.

İlk yönetmen tiyatro sahnesinde ortaya çıkmasının ardından tiyatro, birbiri ardına gerçekleşen avangart denemelere sahne olmuştur. Tiyatro kökeninden XIX. yüzyıla kadar olan yaşadığı değişim ve dönüşümlerden daha fazlasını XIX. – XX. yüzyıllar arasında yönetmenliğin keşfinden sonra yaşamıştır. Bunun başlıca nedeni yönetmenliğin ortaya çıkması olarak kabul edilmektedir. Tek elden ve tek kişinin yönetiminde ortaya çıkan oyunlar bir takım yeni biçim, form denemelerine aracı olmuşlardır. Yönetmenliğin keşfinin batı tiyatrosuna olan en büyük katkısı tiyatronun estetik bağlamda daha kusursuz ve seyirlik hazrı yüksek oyunlar üretilmesi için gerçekleşen avangart girişimlere zemin hazırlamasıdır. Yönetmenlik öncesi oyuncuların kolektif olarak bir araya gelerek herkesin kendi rolüyle alakalı yorumda bulunması, istediği kostümü giyerek oyunu herkesin kendi anladığı şekilde yorumlaması tiyatronun gelişimi için gerekli alt yapıyı sağlayamamıştır. Yönetmenliğin keşfi ile birlikte batıdan başlayan bir

yönetmen tiyatrosu ekolü Rusya ve tüm dünyada kendini hissettirmiştir. Yönetmenlerin büyük bir çoğunluğunu kendi ekolünü ve biçimini oluşturma yoluna giderek avangart girişimlerde bulunmuşlardır. Andre Antoine da bunlardan birisidir. Antoine Cumhuriyet kurulmadan önce bugünkü adıyla İstanbul Şehir Tiyatroları olan Darülbedayi'yi kurmak üzere İstanbul'a davet edilmiştir. Bu sayede çağdaş anlamda yönetmen ve yönetmenin işlevi onunla birlikte Türk Tiyatrosu içerisinde tanımlanmaya başlamıştır. Antoine'ın savaş nedeniyle uzun süre kalamamasının ardından bu bayrağı önceleri öğrenci olarak Darülbedayi'ye giren Muhsin Ertuğrul devralmıştır. Muhsin Ertuğrul'un Darülbedayi'de başta Shakespeare oyunları olmak üzere dünya klasiklerini çağdaş rejî mantığıyla sahneleyerek çağdaş Türk tiyatrosunun temellerini oluşturmuştur. Bu katkılar bağlamında Türk tiyatrosu değerlendirildiğinde ilk olarak Muhsin Ertuğrul adı anılmaktadır. Fakat çağdaş Türk Tiyatrosunun temelleri atılırken tiyatrodaki yeni bir form denirken yaşanan düşünsel değişimlerle gelenekten topyekûn kopuş geçmişi yüzyıllara dayanan bir kültürü yitirme sorunsalı açığa çıkartmıştır. Oysa geleneksel tiyatro örnekleri bugün İtalya'nın Commedia Dell Arte'si gibi ya da İspanya Auto oyunları gibi hem işlevsel hem de sürdürülmesi gereken bir kültür aktarımı olarak uygarlık bağlamında katkı içeren miras niteliği taşımaktadır. Geleneksel tiyatro örnekleri Japon No tiyatrosu gibi bir kültür kimlik de taşımaktadır. Avrupa ülkelerinin tiyatroları incelendiğinde yeni biçimler denirken geleneksel tiyatroların ya da halk tiyatrosu örneklerinin de muhafaza edildiği görülmektedir. Türk tiyatrosu için yönetmen tiyatrosunda bu pek mümkün olmamıştır. Şehir Tiyatrolarında Haşmet Zeybek, Rauf Altıntak gibi isimler geleneksel Türk tiyatrosu adına kurum içerisinde çalışmalar yapmış olsa da bu çalışmalar geleneksel tiyatro örneklerinin gelişerek çoğalması için yeterli olmamıştır.

Cumhuriyet Öncesi Türk Tiyatrosu

Cumhuriyet sonrası XX. yüzyılda Türk Tiyatrosu denildiğinde sadece geleneksel Türk tiyatrosu gelirken XXI. yüzyılda batı formundaki tiyatro da akıllara gelmektedir. XX. yüzyıl sonrası Cumhuriyetle birlikte batı formundaki tiyatro yüz yılı aşan sürede kökleşmiş bir tür olarak icra edildiği için Türk tiyatrosu olarak anılabilir duruma gelmiştir. Dolayısıyla bugün özel tiyatro ya da ödenekli kurumlarda sahnelenen oyunlar yapılan çalışmalarda Türk tiyatrosu olarak anılmaktadır. Bu biçim yaygın Türk tiyatrosu estetiği olarak kabul edilebilmektedir. Fakat Cumhuriyet dönemi öncesi için bu durum geçerli değildir. Yazılı kaynaklarda Cumhuriyet öncesinde sadece Geleneksel Türk tiyatrosu örneklerine rastlanmaktadır. Osmanlı'nın son dönemine doğru Güllü Agop'un açtığı Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu ya da II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'na yaptırdığı tiyatrodaki batı formundaki tiyatronun ilk örnekleri görülmüştür. Tüm bu batı formundaki tiyatro örnekleri Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet dönemi öncesinde gerçekleşen şenlikleri, etkinlikleri içeren surnameler incelendiğinde Türk geleneksel tiyatro örneklerinin her etkinliğin vazgeçilmezi olduğu görülmektedir. Sokaklarda ortaoyunu kollarının, kahvehanelerde meddahlarının yaygın bir biçimde gösteriler yaptığı yine İstanbul'a gelen gezginlerin notlarından anlaşılmaktadır (Çetin, 2018). Karagöz, Ortaoyunu, Meddah ve Kukla Cumhuriyet öncesi Türk Tiyatrosu için bilinen en yaygın türlerdir.

Geleneksel Türk Tiyatrosu örnekleri Cumhuriyet öncesi dönemde eğlence kültürünün vazgeçilmezi olarak görülmektedir. Saraylarda, sokaklarda, şenlik yerlerinde sahnelenebilen türler olarak sabit bir sahneye ihtiyaç duymaksızın topluluğun bulunduğu her alanda icra edilebildiği bilinmektedir. Bu özelliği geleneksel tiyatronun batı formundaki tiyatroya göre daha taşınabilir, ihtiyaç duyulduğu anda daha çok farklı mekânda icra edilme imkanının olduğunu da göstermektedir. Fakat bu durum geleneksel tiyatronun bir türü olan Karagöz için geçerli değildir. Karagöz için perdede gösterilebilmesi için karanlık bir ortama ya da perdede ışığın görüneneği bir ortama ihtiyaç duyulmaktadır. Ortaoyunu, kukla ve meddah için zaman ve zeminin pek önemi yoktur.

Cumhuriyet öncesi dönemde ortaoyunu, karagöz, kukla ve meddah olmak üzere 4 geleneksel tiyatro biçimi sahnelenmektedir. Bunlarla beraber vatandaşların kendi aralarında yaptıkları köy odalarında ya da arkadaş topluluklarının farklı mekanlarda bir araya gelerek gerçekleştirdiği eğlence aracı olarak köy seyirlik oyunları da dahil edilebilmektedir. Fakat köy seyirlik oyunları diğer türlere göre daha ilkel ve seyir kaygısı olmaksızın toplulukların kendi aralarında gerçekleştirdiği bir çeşit etkinlik düzeyindedir. Ortaoyunu, karagöz, meddah ve kuklada icracıları bir usta çırak tedrisatında yetişen, belirli evreleri geçerek ustalaştıktan sonra icazetle sanatını icra eden kişilerden oluşmaktadır. Bu yüzden geleneksel tiyatrodaki köy seyirlik oyunları diğer türler arasında hep ayrı tutulmaktadır. Köy seyirlik oyunları daha çok kavramsal olarak tiyatro türü sayılabilmektedir. Geleneksel tiyatro türlerinin köy seyirlik oyunlarından farkının net bir şekilde ortaya çıkarılması için genel olarak bu türlerin incelenmesi gerekmektedir.

Ortaoyunu diğer isimleriyle; kol oyunu, zuhuri, meydan oyunu gibi isimlerle anılmıştır (Kudret, 2007, s.13). Adından da anlaşılacağı üzere herhangi bir sahneye ihtiyaç duymaksızın palanga adıyla anılan meydanlarda yeni dünya adı verilen bir paravanın önünde doğaçlama olarak sahnelenen oyunlardan oluşmaktadır. Oyunda iki ana karakter olarak kavuklu ve pişekar bulunmaktadır. Tüm hikaye doğaçlama olarak komedi çerçevesinde güncel olayları da içeren bazen siyasi bazen halktan konuların ele alındığı şekilde ilerlemektedir. Kavuklu ve pişekar haricinde yan karakterler de bulunmaktadır. Bunlar, Zenneler, Çapkın Çelebi, Sarhoş, Tuzsuz Deli Bekir, Kayserili, Kastamonulu, Kürt, Tatar, Yahudi, Ermeni, Hırbo Efe, Acem, Arnavut, Rumelili, Zenci Halayık, Kayarto gibi isimlerle anılmaktadır. Oyun esnasında ortada kostüm sandığı bulunmaktadır. Oyuncular bu sandıktan bir kostüm ya da bir aksesuar olarak rol değiştirmektedir. Ortaoyununun bu özelliğinden dolayı literatüre iyi oyuncular için kullanılan “sandık boşaltan oyuncu” deyimini girmiştir. Bu deyim her ne kadar modern dünyada geleneksel tiyatro türlerinin yok denilebilecek kadar az olma durumundan dolayı unutulmaya yüz tutsa da yazılı tarihte kalması gereken bir bilgi olarak aktarılmıştır. Tüm oyuncular uzun bir zaman alan süre içerisinde bir ustanın yanında çıraklık yaparak yetişmektedir. Yalnızca ustasından icazet alan ya da diğer bir tabirle el alan kişiler ortaoyunu oyuncusu olabilmektedir. Ortaoyununun bu yapısı karagöz ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu yüzden ortaoyunu için karagözün perdeden inmiş hali ya da karagöz için ortaoyununun perdeye çıkmış hali denilmektedir.

Karagöz, ortaoyunundaki kavuklu pişekar gibi karagöz ile hacivatın çatışması üzerinden ilerleyen bir dramatik yapıya sahiptir. En büyük farkı karagözün hayal perdesi adı verilen perdede ışık aracılığıyla deriden yapılan tasvirlerle yansıtılarak sahnelenmesidir. Geleneksel Türk tiyatrosu türleri arasında köken olarak yazılı kaynaklara göre en eskiye dayandığı varsayılan tiyatro türüdür. Gölge oyunu karagöz adından ayrıldığında geçmişi milattan öncesine dayandırılan tezler bulunmaktadır. Bu tezlerden birisi İ.Ö 121 yılında eşini kaybeden Çin hükümdarı WU'nun kaybettiği eşine duyduğu özlemle eşinin tasvirini yaptırarak yansıttığı tezidir (Kudret, 2013, s.9). Türkiye'deki gölge oyunu için üzerinde genel uzlaşa bulunan tez ise Mısır'dan Türkiye'ye geldiği tezidir. Fakat Türkiye gölge oyununu o kadar geliştirmiştir ki Mısır'daki gölge oyununu etkilemiştir (Nutku, 1985, s.199). Türkiye'de Karagöz'ün kökenine dair net bilgi bulunmamaktadır. XII. yüzyılda Selahattin Eyyübi'nin sarayda gölge oyunu oynattığı bilgisi yazılı kaynaklarda geçmektedir. Karagöz olarak gölge oyunu ortaoyununda kavukluya denk gelen karagöz, pişekara denk gelen Hacivat'ın çatışması ile ilerler. Yine Tuzsuz Deli Bekir, Bebe Ruhi, Arnavut, Zenne, Rumelili, Yahudi, Acem gibi ortaoyunu karakterleri de karagöz oyununda bulunmaktadır. Ortaoyununda olduğu gibi hikaye Karagöz oyununda da karakterlerin kişileştirmeleri üzerinden ortaya çıkan çatışma ile komedi çerçevesinde ilerlemektedir. Karagöz oynatan ustaya hayali adı verilirken ortaoyununda olduğu usta çırak ilişkisiyle icazet sonrası usta olunmaktadır. Her hayalinin yanında bir de yamak adı verilen çırağı bulunmaktadır.

Görsel 2. 1720 Şenliklerinde esnafın geçit töreninde taşıdığı çift başlı dev kukla Kaynak Larousse (1981:7.cilt:615)

Cumhuriyet öncesi Türk tiyatrosunda şenliklerin, panayırların, eğlencelerin, etkinliklerin vazgeçilmez öğelerinden birisi de kukladır. Boyu metreleri bulunan dev kuklalardan, minyatür el kukllarına kadar her çeşit kuklanın bulunduğu zengin bir kukla kültürü yüzyıllar boyu Türk kültürü içerisinde var olmuştur. Osmanlı döneminde sünnet şenlikleri, kutlamalar, panayırları içeren surnameler incelendiğinde dev kuklların varlığı bilinmektedir. (Bkz. Görsel 2) Kuklların kökeni tüm dünyada binlerce yıl öncesine giderken bu durum Türkiye için de geçerlidir. Yapılan arkeolojik kazılarda binlerce yıl öncesine ait oyuncaklar ve çocukların oynattığı kukllar bulunmuştur. Ortaçağ'da İtalya'da sokaklarda, pazar yerlerinde araba üzerinde gezici bir şekilde icra edilen meşhur "Commedia Dell Arte" gibi arabaların üzerinde gezici kukllacıların varlığı bilinmektedir. Bu bilgi de yine Geleneksel Türk Tiyatrosu örneklerinin icra edildiği dönemde toplum tarafından büyük bir resepsiyon görerek büyük bir kültür oluşturduğu tezini desteklemektedir.

Geleneksel Türk Tiyatrosunun önemli bir türü ise meddahdır. Meddahlık kültürünün Türklere İslamiyet sonrası geldiği bilinmektedir. Çünkü meddahlık İslamiyet kökenli bir sanat dalıdır. Etimolojik olarak Arapça "Meth" övmek kökeninden gelirken meddah çok övücü, öven, çok "meth" edici anlamına gelmektedir. İslam kültüründe peygambere yazılan naatları anlatan bir biçimden taklitlerle birçok olayı bir usul çerçevesinde anlatan biçime dönüşmüştür. Meddahlar da diğer geleneksel Türk tiyatrosu örneklerinde olduğu gibi usta çırak ilişkisinden yetişen ustalardır. Meddahlar hikayelerini iki temel aksesuarla taklit aracılığı ile anlatan, tek kişi olarak

birçok karakter canlandıran düz bir masal anlatımından ziyade taklitlerle teatral bir performans sergileyen kişilerdir. Bu iki temel aksesuarı boynundaki mendili ve elindeki sopası/asa'sıdır. Boynundaki mendil bazen bir ırmak, bazen bir yılan, bazen bir halat olarak kullanılabilir. Elindeki asa hem oyunu başlatmak için hem de oyunda örneğin bazen bir tüfek bazen bir kaval olarak sopayla tasvir edilebilecek her şey için kullanılmaktadır. Meddahlar toplumunda genelde yetenekli, kültürlü, zeki, üretken, belirli bir beceri düzeyine sahip kişilerden oluştuğu bilinmektedir. Aktarılan bilgiye göre Osmanlı döneminde XVII. yüzyılda İstanbul'a gezmeye gelen gezgin Thevenot, Tahtakale sokaklarında, kahvehanelerde taklitler yaparak hikaye anlatan ve toplum tarafından ilgiyle izlenen meddahlardan bahsetmektedir (Nutku, 1997). Meddahlar da diğer ortaoyunu ya da kukla icracıları gibi herhangi bir sahneye ihtiyaç duymaksızın hikayelerini sahneleme imkanı bulabilmeleri yüzyıllar boyu Türk Tiyatro kültürü içerisinde var olarak icra edilebilmesinin önünde en önemli etken olmuştur. Kahvehaneler, açık hava şenlikleri, saraylar, han meydanları meddahların başlıca sahneleri olmuştur.

Cumhuriyet öncesi Türk tiyatrosu Geleneksel tiyatronun bu türleri üzerinden ilerlemektedir. Halk eğlence kültürünün en temel öznesi olarak geleneksel tiyatro türleri Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar varlığını sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Daha sonraki yıllar değişen kültür ve eğlence anlayışında yaşanan değişiklikler sebebiyle örnekleri önceleri azalmış, sonraları ise yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalarak müzelik birer tiyatro türleri haline gelmişlerdir. Özellikle Cumhuriyetle birlikte gelişen modernleşme hareketinin II. Mahmut zamanından gelen batılılaşma hareketiyle birleşmesi sonucu tiyatrolardaki tamamen batı formundaki tiyatroya yönelim geleneksel tiyatronun gerilemesindeki en büyük neden olmuştur.

Cumhuriyet Sonrası Türk Tiyatrosu 1923-1960

Türkiye'nin Osmanlı devleti yönetim biçiminden Cumhuriyete geçişi sadece siyasi anlamda rejim değişikliği olarak değil kültürden sanata, sosyal yaşama kadar her alanı etkileyen bir değişim süreci olmuştur. Cumhuriyetle birlikte tüm ülkede kılık kıyafetten, yeme içme alışkanlıklarına kadar tüm kültür köklü bir değişim sürecine girmiştir. Bu köklü değişimden en çok etkilenen alanlardan birisi de tiyatro olmuştur. Yaygın bir biçimde -alan olan her yerde- sahnelenen geleneksel Türk tiyatrosu örnekleri kültür içerisindeki yerini büyük sirlere ya da batı formundaki salon tiyatrolarına bırakmaya başlamıştır. 2016 yılında İstanbul Şehir Tiyatroları'nda hayatı oyunlaştırılan Osmanlı döneminin son Ortaoyunu ve Tülüat ustalarından olan Komik-i Şehir Naşit Bey'in oyununda bu geçiş süreci detaylıca ele alınmaktadır. Komik-i Şehir Naşit Bey'in hayatı oyunlaştırılırken kendi hatıraları, Adile Naşit, Selim Özcan, torunu Naşit Özcan gibi isimlerin aktardıklarıyla oyunlaştırıldığı bilinmektedir. Bu oyunda şehrin en sevilen ve en şöhretli komiği olarak anılırken değişen kültürle birlikte sürece ayak uyduramayıp zorluklar yaşadığını anlatmaktadır. Tiyatroyu ayakta tutabilmek için Şehir Tiyatrolarında Muhsin Ertuğrul'un çağrısı üzerine oyuncu olmayı kabul ettiği, fakat halkın onu komik-i şehir olarak tanıdığından dolayı Hamlet oyununda onu izlerken güldükleri ve başarısız olduğu anlatılmaktadır. Bu süreçte genel anlayış yapılacak tiyatronun batı formunda tiyatro olması gerektiğidir. Osmanlı'nın son döneminde başta Yıldız Sarayı'nın için olmak üzere tiyatro salonları yapılmaya başlanmış, ilk özel tiyatro Güllü Agop tarafından Gedikpaşa'ya Osmanlı tiyatrosu olarak açılmıştır. Halk arasında kapalı salon tiyatrosu örnekleri Osmanlı'nın son döneminde gerçekleşmeye başlamıştır. Ayrıca Osmanlı'nın son yılları ile Cumhuriyetin ilk yıllarının dünya tiyatrosunda yönetmenlik kavramının ortaya çıktıktan sonra yükselişe geçtiği, tiyatronun bir yönetmen tiyatrosuna dönüştüğü yıllar olduğu bilinmektedir. 1923 yılından 1960'lı yıllara kadar Devlet Tiyatroları, İstanbul Şehir Tiyatroları (Darülbedayi) incelendiğinde Cumhuriyetin ilk yıllarında tiyatronun Cumhuriyetin topluma kazandırdıklarını anlatmak üzere bir propaganda aracı olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir.

"Bu yeni kültürel yapılanma içinde Atatürk'ün, çağdaş bir toplum yaratabilmek için öncelikle sanatta çağdaşlaşmanın gerekliliğine olan inancı nedeni ile sanat ve sanatçı desteklenmiştir. Tiyatroya Cumhuriyet'in devrimlerini halka anlatabilmek,

benimsetebilmek gibi kamusal bir görev verilmiş, gelişimi için olanaklar hazırlanmıştır. Devlet desteği ile kurulan Devlet Konservatuvarı, Tatbikat Sahnesi, Devlet Tiyatrosu, Opera ve Balesi, Bölge Tiyatroları, Halkevleri ve Üniversite Tiyatroları yanında özel tiyatro toplulukları da tiyatronun yaygınlaşması ve kitlelere ulaşmasında büyük çabalar harcamışlardır. “ (Ergün, 2010, s.61).

Hem Cumhuriyet kazanımlarının anlatılacağı hem de dünya tiyatrosunun en seçkin örneklerinin, dünya klasiklerinin sahneleneceği ödenekli tiyatrolarla özel tiyatrolar Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan girişimlerle artmaya başlamıştır. 1923 – 1960 yılları arası yapılan çalışmada geçen 37 yılda yaklaşık 80 kadar özel tiyatronun varlığı tespit edilmiştir. Bu sürede hem İstanbul Şehir Tiyatroları (1914) ve Devlet Tiyatroları (1949) kurulmuştur. Tiyatro yönetmenliği keşfinden yaklaşık 50 yıl kadar sonra Muhsin Ertuğrul ile birlikte Türk tiyatrosuna da batılı formda girmiştir. İstanbul Şehir Tiyatrolarının kuruluşu için gelen Andre Antoine yönetmenlik kavramının doğduğu yıllarda literatüre avangart yönetmen olarak girmiştir. Bu sebeple Türkiye’deki tiyatro yönetmenliğinin ilk mayası olarak Antoine ve oyun sahneyen kişi olarak ilk yönetmen Muhsin Ertuğrul sayılabilmektedir.

1923 – 1960 yılları arasında ödenekli tiyatroların açılıp özel tiyatrolarının artmasının yanı sıra kadın oyuncuların tiyatrodaki sayısının arttığı, tiyatro mekanlarının arttığı, belediye konservatuvarları başta üniversitelerde bölümler açıldığı bilinmektedir. Tiyatronun hem eğitim hem de uygulama alanları çoğalmıştır. Bu yıllarda geleneksel tiyatrodan tamamen kopularak tamamen yeni bir kültür anlayışıyla yeni kimlik arayışına gidilmiştir. Batı 2000 yılı aşan bir tiyatro geçmişinin üzerine gelişen tiyatro yönetmenliği ile tiyatrosunu estetik bağlamda daha tutarlı hale getirerek geliştirmiştir. Türkiye’de ise binlerce yıllık bir geleneksel tiyatro kültürünün üzerine tamamen yeni bir anlayışla batı formundaki tiyatro anlayışı getirilmiştir. Türkiye’ye tiyatrodaki yönetmen kavramı bir başka deyişle tiyatro ile birlikte gelmiştir. Çünkü batı formundaki tiyatro Türkiye’ye geldiğinde tiyatrodaki yönetmen kavramı batı tiyatrosunda keşfedilerek uygulamaya başladığı bilinmektedir. Batı tiyatrosunda yönetmenliğinin keşfinin hemen sonrasında avangart yönetmen girişimleri başlamıştır. Tiyatronun biçimi hakkında birçok yenilik ve deneme gerçekleştirilmiştir (Çetin, 2022). Tiyatronun binlerce yılda yaşadığı gelişim ve değişim neredeyse XIX. ve XX. yüzyıl arası yaşadığı değişim ve dönüşümlerden az denilebilmektedir. Bu yüzyıllar arası yönetmenliğin keşfiyle birlikte yapılan denemeler tiyatronun formunun şekil almasına aracı olmuştur. Tam da bu yıllarda Türk tiyatrosunda bir kimlik arayışı yaşanmıştır. Binlerce yılı aşan geleneksel tiyatro sürecinden sonra tamamen bambaşka bir formda Türk tiyatrosu oluşturulmaya başlanmıştır. Yapılan devlet destekleriyle kısa sürede tiyatro adına uzun yol alınmıştır. Fakat Türk tiyatrosunda avangart yönetmen çıkmamıştır. Avangart bir biçim ortaya koymak için uzun yıllar köklü oturmuş bir biçime ihtiyaç vardır. Çünkü bir tiyatro biçiminin avangart biçim sayılabilmesi için önce var olan köklü mevcut anlayışı yıkması gerekmektedir. Bunun en büyük nedeni ise Türkiye’de çağdaş anlamda tiyatronun miladının Osmanlı’nın son, Cumhuriyetin ilk dönemleri olmasıdır.

Geleneksel tiyatrodan batı formundaki tiyatroya geçiş radikal bir biçimde gerçekleştiği görülmektedir. Bunda en büyük etkenin değişen kültür olduğu varsayılmaktadır. Geleneksel Türk tiyatrosu örnekleri bugün bile birçok etkinlikte işlevsel olarak tercih edilmektedir. Tiyatroya benzeyen doğaçlama televizyon programları incelendiğinde yapısal olarak geleneksel Türk tiyatrosu örneklerine benzemektedir. Geleneksel türler muhafaza edilerek batı formundaki tiyatronun da geliştirildiği bir kültür anlayışı tiyatro adına büyük bir kazanım olabilir. Fakat geçiş sürecindeki kimlik arayışı tek bir alandan ilerlenmesine olanak tanımıştır. Bu vesile ile batı formundaki tiyatro gelişerek Türk tiyatrosundaki yerini edinmiştir. XXI. yüzyıl içerisinde öyle bir noktaya evrilmiştir ki postdramatik sahnelenmelerin olduğu, avangart yönetmenlerin ve denemelerin çıkabileceği bir döneme girmiştir.

SONUÇ

Türk tiyatrosu, batı tiyatrosu kadar geçmişi binlerce yılı bulmasa da yüzlerce yılı kapsayan bir kökene sahiptir. Batı tiyatrosundan farklı olarak kültür içerisindeki öğeleri de barındıran kendine has unsurları bulunmaktadır. Bir Japon “No” tiyatrosu ya da “Commedia Dell Arte” gibi özgün bir tür olarak geleneksel tiyatro örneklerine sahiptir. Toplumda uzun yıllar boyu kendine geniş yer bulabilmiş ve eğlence kültürünün vazgeçilmez bir unsuru olarak yüzyılları aşan zaman diliminde varlık sürdürmüştür. Gerek devletin düzenlediği büyük şenliklerin gerekse halk arasında eğlence kültürünün öznesi olarak kültürde hep var olmuştur. Her kıraathanesinden günlük bir meddahın yolunun geçtiği, sokaklarından ortaoyununun eksik olmadığı bir tiyatro geçmişine sahiptir. Fakat tiyatro denildiği zaman akıllara hep batı formu geldiği için ve Cumhuriyet ile birlikte yaşanan köklü değişimler nedeniyle tiyatrodaki bir kimlik sorunsalının meydana geldiği tespit edilmektedir. Yüzlerce yıllık geçmiş bulunan biçimden tamamen değişen kültürel kodlarla birlikte yeni bir biçim arayışı yaşanmıştır.

XX. yüzyıl batıda tiyatro adına en olumlu gelişmelerin yaşandığı yüzyıl olmuştur. Binlerce yıl geçmişe, antik döneme dayanan tiyatro bu süre zarfında tek eksiğinin tüm bileşenlerin tek elden yönetildiği yönetmenlikmişçesine yönetmenliği keşfedilmesiyle birlikte hızla gelişim ve dönüşümler yaşamaya başlamıştır. Eğitim tiyatrosundan, epik tiyatroya, çevresel tiyatroya, vahşet tiyatrosundan yoksul tiyatroya kadar birçok varyasyon denenerek tiyatronun çeşitlenmesi sağlanmıştır. Yönetmenin yönetimindeki tiyatro birçok biçim denemesini gerçekleştirebilmiştir. Bu durum tiyatro adına pozitif bir kazanım olarak yansımıştır. Yönetmenliğin keşfi ile birlikte Avrupa, Rusya ve Amerika’da avangart tiyatro girişimleri birbirini izlemiştir. XX. yüzyıl için Avrupa, Rusya ve Amerika için tiyatro adına avangartlar çağı olarak adlandırılmaktadır. Türkiye’deki tiyatro tarihi incelendiğinde XX. yüzyılın Türkiye’de kimlik arayışı ile geçen bir yüzyıl olduğu söylenebilir. Avrupa, Rusya ve Amerika avangart girişimleri tartışırken Türk tiyatrosu geçmiş yüzlerce yılı bulan tiyatro formlarını bir kenara bırakarak yepyeni bir tiyatro anlayışını kendi kültürü içerisine entegre etme gayreti içerisinde olduğu görülmektedir. Bu girişim batı formundaki tiyatronun ya da diğer bir tanımla çağdaş Türk tiyatrosu adına bir kazanımken geleneksel tiyatronun muhafaza edilememesi kayıp oluşturmuştur. Türk tiyatrosu yeni bir biçim kazanırken gelenekselin de geliştirilerek yeni kültürün kodlarına adapte edilerek büyütülmesi Türk tiyatrosu adına büyük bir kazanım olarak varsayılabilir.

Türk tiyatrosu XX. yüzyılda batı formundaki tiyatroyu kendi kültürü içerisine entegre ederek tiyatro adına bir kazanım sağlamıştır. XXI. yüzyılda dünya festivallerinde diğer ülkelerle birlikte yaptığı oyunları sahneleyen Türkiye bu kazanımı XX. yüzyıldaki çabaları ve girişimleri sayesinde gerçekleştirmiştir. Dünya tiyatrosunda uluslararası temsiller vererek, dünya klasiklerini farklı rejî anlayışıyla sahneleyebilen yönetmenler XX. yüzyıldaki çabaların kazanımı olarak adlandırılmaktadır.

Yönetmenliğin keşfi Türkiye’ye bir kimlik arayışında yardımcı bir unsur olarak yansımıştır. Yönetmen batı tiyatrosunda binlerce yıl geçmişin üstüne geliştirici bir unsur görevi üstlenirken Türkiye’de geldiği yıllarda kimlik arayışında yardımcı unsur görevi üstlenmiştir. Fakat Türkiye Avrupa’nın binlerce yılda geçirdiği tiyatro adına gerçekleşen gelişmeleri doğrudan son haliyle entegre ederek yüz yıllık kısa bir sürede kökleştirebilmiştir. Bu da tiyatro adına başka bir kazanımdır. Yönetmenliğin Türkiye’ye yansımaları bağlamında batı ile kıyaslandığında tek eksik avangart yönetmen girişimleri olarak tespit edilmektedir. Türkiye’de avangart bir tiyatro yönetmeni girişimi henüz gerçekleşmemiştir. Çünkü bir avangart girişim için önce yerleşik bir anlayış gerekmektedir. Bir girişimin avangart sayılabilmesi için en temel şart mevcut anlayışı yıkararak yerine yeni bir tarif sunması şarttır. Yerleşik bir biçim olmadığı takdirde ortada avangart da söz konusu olmamaktadır. XXI. yüzyıl içerisinde de Türkiye tiyatrosunda gelişen teknoloji ile birlikte bol bol avangart tiyatro yönetmenleri çıkacaktır tahmini yapılabilmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosunda yaşanan kimlik arayışı çağdaş Türk tiyatrosu için gelecek yıllarda uluslararası evrensel prodüksiyonlar üretmek için avantaj sağlarken geleneksel tiyatro adına aynı katkıları getirememiştir. Geleneksel tiyatronun yaşaması için manifestosu, tüzüğü batı formunda tiyatronun en seçkin örneklerini üretmek olan kurumlar da dahi birkaç yönetmenin girişimi olmuş olsa da değişen kültür ve düşünsel yapı ile duraklamanın önüne geçilememiştir. Oysaki bugün dünyaya bakıldığında geleneksel tiyatro türlerinin, -örneğin ortaoyununun- insanın olduğu her yerde oynanabilir olması ona ayrı bir önem kazandırmaktadır. Birkaç örnekle açıklamak gerekirse; şehir stresinin en yoğun olduğu toplu taşıma araçlarının merkez duraklarında, afetler sonrası psikososyal destek amaçlı kurulan geçici barınma merkezlerinde çok kolay bir biçimde sahneleme imkânı bulunmaktadır. Sahneye ihtiyaç duyan batı formunda tiyatro biçimine göre geleneksel tiyatro türleri çok daha fazla alanda sahneleme imkânı sunmaktadır. Hem bir kültür aktarımı aracı olarak, hem de işlevselliği bağlamında geleneksel Türk tiyatrosunun yaşatılması, geliştirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması tartışmasız bir yerde önem arz etmektedir.

XXI. yüzyılda Türk tiyatrosu denildiğinde artık daha çok ödenekli tiyatroların ve özel tiyatroların sahnelediği anlayışa doğru ilerlenmektedir. Böylelikle Türk tiyatrosu uzun yıllarından ardından, yapılan çalışmaların ardından kendi kimliğini oluşturarak biçimini tamamlamak üzeredir. Türk tiyatrosu denildiğinde sadece geleneksel ya da çağdaş tiyatro değil ikisinin bir arada olduğu geleneksel dönem, çağdaş dönem olarak ikiye ayrılıp geleneksel türlerin de çağdaş oyunlar kadar çok olduğu bir tiyatro anlayışı tiyatro adına büyük kazanım sayılabilir. XX. yüzyılın en büyük kültürel kazanımı olarak üniversitelerde açılan tiyatro bölümleri, yapılan uluslararası çalışmalar, üretilen bilimsel yayınlar, evrensel prodüksiyonlarla dünya tiyatrosu içerisindeki yerini olması sayılabilir. Fakat daha zengin bir tiyatro için geleneksel tiyatro üzerine çalışmaların yapılması gerekmektedir. XX. yüzyılda tiyatrodaki yaşanan kimlik arayışında birçok pozitif kazanım elde edilirken geleneksel tiyatro zarar görmüştür. Bunda sadece kimlik arayışı değil değişen kültürel kodların da katkısı bulunmaktadır. Gerekli çalışmalarla batı formunda çağdaş tiyatro gibi yönetmen elinde geleneksel tiyatro da büyük gelişimler, dönüşümler göstererek uluslararası arenada her kesime örneklerini gösterebilir bir tür olarak anılabilir.

KAYNAKÇA

Tiyatro Araştırmaları Dergisi, 30:2010/2 ISSN: 1300-1523.

Tiyatrosu Unsuru Kullanımı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ALTINTAK, R. (1999). O Günden Bugüne Geleneksel Türk Tiyatrosu. İçinde, *Osmanlı*, C.XI, s. 643-649 Ankara: Yeni Türkiye yayınları.

AND, M. (1969). *Geleneksel Türk Tiyatrosu*. Ankara: Bilgi Basım Evi.

AND, M. (1970). *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

AND, M. (1975). *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*. Ankara: Milliyet Yayınları.

AND, M. (1982). *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

AND, M. (1983). *Türk Tiyatrosu'nun Evreleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- AND, M. (1985). *Geleneksel Türk Tiyatrosu-Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*. İstanbul: İnkilap Yayınevi.
- AND, M. (2000). *40 Gün 40 Gece Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları*. İstanbul: Toprakbank Yayınları.
- BROCKETT, O. (2016). *Dünya Tiyatrosu Tarihi*. İstanbul: Mitos Boyut.
- ÇETİN, Y. (2018). *İ.B.B.Ş.T' nin Milenyum Sonrası Yaptığı Yerli Oyunlarda Türk Geleneksel*
- ÇETİN, Y. (2022). *Tiyatroda Yeni Yönelişler (Avangart Tiyatro)*. İstanbul: Mitos Boyut.
- ERGÜN, S. (2010) *1923-1960 Yılları Arasında Türk Tiyatrosu'nda Özel Tiyatro Çalışmaları*,
- KARADAĞ, N. (1978). *Köy Seyirlik Oyunları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- KUDRET, C. (2007). *Ortaoyunu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KUDRET, C. (2013). *Karagöz, C. I*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- NUTKU, Ö. (1985). *Dünya Tiyatrosu Tarihi. Başlangıcından 19. yüzyıla kadar, C. I*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- NUTKU, Ö. (1987). *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- NUTKU, Ö. (1993). *Dünya Tiyatrosu Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- NUTKU, Ö. (1997). *Meddahlık ve Meddah Hikayeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.